* ડો.જે.એ. પંડયા

Law
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 1 - 1
ISSN 2319 - 8168

THE THEORY OF NATURAL RIGHTS & HUMAN RIGHT

The theory was advocated by the authors of the Sociatl Contract Theory like Hobbes, Locke and Rousseau. The say that man had natural rights even before the society and state were born. According to Locke. [1]

Nature has made man free and rational, and has given him rights like right to life and liberty. Herbert Spencer, who also thinkgs along the same lines, beleives that the process of evolution shows that all men have the fundamental right to equal freedom, which enables them to do what they wish. Such a right comes from nature, and not from any human agency like State. The theory was in the limelight in the 17th and 18th centuries; its basis was essentially non -juristic. Rights are natural. Every human being enjoys them and finds them indispensable for his very existence.

The theory goes back to ancient Greece and Rome. The stoic philosophers of Greece spoke about natural rights and their writings influenced Rome. The Romans believed that all human beings were subject to certain common principles of life as created by nature, and hence, these principles, which Roman thinkers called natural law, were applciable to people living within the Roman Empire. This natural law bound people of all races together in Rome.

The concept of natural law 2 suffered a set -back in the middle ages, as the Church thinkers spoke on terms of law of God and of the Church. The English political thinkers John Locke in the 17th Century took up the concept again and made it important. While dealing with his social contract, Locke spoke of natural rights. The declarations made by the American and the French revolutionaries echoed the ideas of Locke.

The Americans proclaimed the all men are by nature equally free and independent and have certain inherent rights. Similarly, the French National Assembly breathed the same spirit pertaining to natural rights as given by the great American leaders like Jefferson. The French Assembly spoke in terms of the natural, inalienable and sacred rights of man. Rousseau also spoke of natural rights. He said that though man surrendered some of his natural rights, he continued to enjoy the remaining rights.

In England, Thomas Paine spoke of the principle of natural rights without connecting it with the Social Contract Theory. According to Paine, the rights to liberty, property, security and resistance to oppression are based on natural rights.

It is proper to interpret that natural rights stand for those rights which work for man's good and create opportunities for his development. As far as theory says that natural rights are necessary for man's ethical and moral development, it is very valuable.

REFERENCE

⇨ Historical Foundation of Human Rights and subsequent Development, in Vusak ,K(1982) International Dimension of Human Right, Volume-1

⇨ Salmons on Jurisprudence p27.28

* આચાર્ય, શેઠ એચ.જે. લો કોલેજ, ભાવનગર

* Dr. R. S.Vyas

Law
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 2 - 6
ISSN 2319 - 8168

HUMAN RIGHTS AND EDUCATION AND ITS SIGNIFICANCE: CRITICAL ANALYSIS OF PUBLIC PRIVATE COLLABORATIVE MEASURES TO PROVIDE ACCESS TO EDUCATION

Overall development of a country depends on the Educational standards of that country. Where education is given very important position, that county is either developed country or developing country. Looking at developed country they spend more than 10% of their GDP in providing quality education at all the levels. In our Country we spend around 6% of our GDP in providing quality education. But with the ever growing population a question arises, whether this is sufficient or needs more to be done in this sector. Providing educational facilities has become essential duty of state and is treated as Human Rights, which means at least basic rights of mankind are to be necessarily provided by State which includes Education. The basic objective of this paper is to explore the possible ways where public private collaborative measures will help the nation to achieve the goal of providing good quality education to all levels and protect Human Rights. The paper also analyses the present position of Government and Private educational Institutes their conditions and the level of functioning.

Introduction:

Apart from Natural resources growth of country depends on the Knowledgeable and skilled human resources. According to Mahatma Gandhi – *"By education I mean an all-round drawing out of the best in man – body, mind and spirit."*

In our national perception, education is essentially for all. This is fundamental to our all-round development, material and spiritual. Education has an acculturating role. It refines sensitivities and perceptions that contribute to national cohesion, a scientific temper and independence of mind and spirit - thus furthering the goals of socialism, secularism and democracy enshrined in our Constitution. Education develops manpower for different levels of the economy. It is also the substrate on which research and development flourish, being the ultimate guarantee of national self-reliance. In sum, Education is a unique investment in the present and the future. This cardinal principle is the key to the National Policy on Education[1].

In the Indian way of thinking, a human being is a positive asset and a precious national resource, which needs to be cherished, nurtured and developed with tenderness, and care, coupled with dynamism. Each individual's growth presents a different range of problems and requirements, at every stage from the womb to the tomb. The catalytic action of Education in this complex and dynamic growth process needs to be planned meticulously and executed with great sensitivity.All parents, rich and poor, share an aspiration to put their children in a good school. Cost, quality and distance are three important criteria that parents typically consider when judging schools. Vibrant public education system are critical for those parents and children who do not have the option of paying for a great school, or traveling long distances to attend one. Vibrant public systems meet the dual obligations of educational access and quality that are constitutional rights in many democracies. Simply moving children from low-income families from a poor public school to a poor private one does not,

* Principal, Shri N.S.Patel Law College, Modasa

in any way, fulfill their right to education[2].

The World Development Report (2004), focused specifically on the issue of delivering services to the poor of the world, takes the stance that governments in developing countries are primarily responsible for the delivery of health and education, but need to seek the help of other partners for the delivery to meet quality and equality parameters. The World Development Report (WDR) states:

"The Universal Declaration of Human Rights asserts an individual's right to 'a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including medical care and a right to education that is free, at least in the elementary and fundamental stages'. No matter how daunting the problems of delivery may be, the public sector cannot walk away from health and education. The challenge is to see how the government in collaboration with the private sector, communities and outside partners, can meet this fundamental responsibility[3]."

The Universal Declaration of Human Rights under Article 26 recognizes the right to education and also insists that at least elementary education shall be provided free. Further Article 26 gives importance of education in maintaining peace and order in state[4].

Right to Education in India:

In Indian Context, Right to Education is well recognized by Indian Constitution and is treated as an important aspect which is essence of social transformation. Education is recognized in Fundamental Rights, Directive principles of state policy.

Supreme Court while interpreting Article 21 in *Mohini Jain vs State of Karnataka*[5], held that,*"the right to education flows directly from the right to life. The right to life and the dignity of an individual cannot be assured unless it is accompanied by the right to education"*

In *J.P Unnikrishnan vs. State of Andhra Pradesh*[6], Supreme Court stated that, *"The right to education further means that a citizen has a right to call upon the State to provide educational facilities to him within the limits of its economic capacity and development."*

Again in *BandhuaMuktiMorcha, etc vs. Union of India*[7], Supreme Court specifically referred to the earlier judgments made in this connection and stated as under;

"Education up to the age of 14 years to be a fundamental right. It would be therefore incumbent upon the State to provide facilities and opportunity as enjoined under Article 39(e) and (f) of Constitution and to prevent exploitation of their childhood due to indigence and vagary."

Accordingly, Article 21 A was inserted in Constitution which guarantees right to education. In the year 2009 a law to facilitate the realization of the fundamental right to education was passed by the Parliament by way of the Right of Children to Free and Compulsory Education Act (RTE). The right to education has finally become a fundamental right by giving effect to the Act on 1st April 2010. The Act mandates the Government to provide education to every child up to the eighth standard, free of cost, irrespective of class and gender.

To put it briefly the RTE Act provides for the following:

· Children, who have either dropped out from schools or have never been to any educational institution, will be enrolled in the schools with no school refusing admission to any child.

· Private institutions have to reserve 25 percent of seats from children from weaker sections of society.

· Neighborhood schools will be identified by a system of school mapping, and children of six and above who are not in schools will be identified by local authorities or school management committees.

· All such schools are required to be recognized failing which they shall be penalized for up to Rs. 1 lakh.

· The Act also prohibits donation or capitation fees and no admission test or interview of the child or parent for admission.

· No child can be held back, expelled and required to pass the board examination till the completion of elementary education.

· It also provides for adequate number of qualified teachers to maintain a ratio of one teacher for every 30 students.

· Schools have to ensure proper infrastructure, which includes a playground, library, adequate number of classrooms, toilets, barrier free access for physically challenged children and drinking water facilities within three years.

· 75 percent members of the school management committees will comprise parents of the students who will monitor the functioning of the schools and utilization of grants.

· The National Council for the Protection of Child Rights shall monitor the implementation of the act, together with Commissions to be set up by the states.

· Financial burdens will be shared between the Centre and States in the ratio of 55 : 45 and 90 : 10 for the North-Eastern States[8].

The Right to Education Act, 2009 has also added to fuel to educational debates in the country around the provision mandating that all the private schools retain 25 percent of their seats for children from lower-income background. The Supreme Court in *Unaided Private Schools of Rajasthan vs Union of India*[9] upheld the constitutional validity of the law in the summer of 2012, just before the 2012-13 academic year began.

Problem of Access

Even after Supreme Court upholding the 25 per cent quota in private schools in April 2012, several private schools have ignored the stipulation by claiming that they completed admissions in February 2012 and cannot take in more students in the current academic year. Further in a private school in Bangalore, India, under the 25 percent reservation quota stipulated by RTE were seated in the back rows of classrooms, ignored by their teachers and classmates and identified by cutting off a lock of their hair on their foreheads[10].

Looking of this situation, it becomes imperative to State to take serious actions against such institutions for violation of Human Rights. Child has nothing to do with this as his admission is done by his parents and supported by State, then why to humiliate child with cutting off hair just to identify them. Such schools should be derecognized by the State and set an example.

Higher Education:

Now coming to Higher Education, Higher Education system is not different from the elementary and secondary education. We identify elementary education only because it is recognized and enforced by State. But when it comes to Higher Education no such mandate is there on the part of state to provide it compulsorily and free of cost. But the development of nation totally depends on the educational level of its citizens. Education provide the knowledge and skill which an individual can use for his development. Jawaharlal Nehru, while addressing the graduates of the Allahabad University in 1947 Stated that,

"A University Stands for Humanism, for tolerance, for reason, for the adventure of ideas and for the search for truth. It stands for the onward march of the human race towards higher objectives. Universities are places of ideals and idealism. If the university discharges their duties adequately, then, it is well with the nation and the people."

Our country is the third largest higher education system in the world- after china and the U.S. There has been an impressive growth in the last five decades- Universities from 25 to 544, Colleges from 700 to 31,324 and Students from 1 lakh to 146.25 lakh[11].

The educational system in India is predominantly a state funded and directed activity. Given the financial constraints, India, like many other developing countries, finds it difficult to cope with the ever increasing financial requirements of an expanding system. Reform measures suggested by international agencies and recommended by various committees appointed by the national government have explored possibilities of additional resource mobilization to reduce the burden on the public exchequer.

Most of the reform measures recommended in higher education center around two major propositions – improving efficiency in the functioning of public institutions on the one hand, and mobilizing resources from non-governmental sources on the other[12][12] N.V. Varghese (1987),

'Resources for Higher Education in India: An Explanation',

Journal of Educational Planning and Administration 1(1).

We find four major sources for which universities get their finance.

· Central Government, through its funding agency i.e University Grants Commission
· State Government
· Corporate investors and
· Public-Private partnership (ppp).

It is a well-known fact that the quality of the Higher Education depends largely on two factors; quality of teaching and research and availability of infrastructure facilities; and both these factors, in turn, depend on the availability of financial resources to the universities[13].

Looking that the Public Private participation in higher education, we can see that people prefer enrolment in private institutions in search of quality education. But at the same time we find that these institutions are self-financed and as such want to recover all the expenses from the students who enroll in the name of fees. Say for example, to get enrollment in 3 year LL.B course in a government college, maximum fees a student pays in Rs 3000/- per year. But in case of Private unaided college or Private university the fees varies from Rs 25000 per year to 5 lakh rupees. This creates a huge problem of access to quality education. The following graph shows the enrollment ration in Private and Government Institution/ Universities.

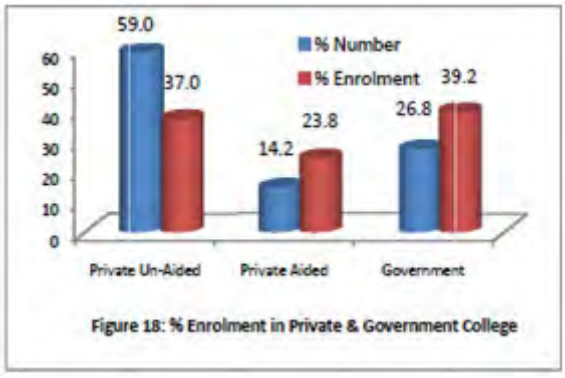

Figure 18: % Enrolment in Private & Government College

Enrolment in Private and Government College[1]There are more than 70% colleges running in Private sector; aided and unaided taking together, but it caters only 61% of the total enrolment. It shows lower per college enrolment in private sector. This is only because of difference in fee structure adopted by these institutions.

So we can say that the growth of private sector has led to two types of distortions:

· it encourages only certain courses, especially professional courses;
· it adversely affects equity considerations in education, since admissions are based more on the ability to pay principle than on merit.

The most fertile area for a PPP engagement in India is in the form of Model Schoolscheme launched in November 2008 which has clearly articulated that out of the 6000sanctioned, 2500 will be built under PPP. The model school infrastructure will beprovided by the private entity which is legally competent to run an educationalinstitution. *The Government will contribute to recurring cost on per capita basis forthe students sponsored by the Government. Besides, additional 25% support will alsobe provided in respect of sponsored students towards capital cost.* For theimplementation of the scheme MHRD has invited applications from private entities forsetting up of model schools under PPP mode[2].

Let us look at some of the benefits of having public private participation in education.

· PPP will provide better Management services where the public sector education lacks it. For example, *Educomp* has entered into an agreement with the Government of Punjab in running five senior secondary schools in Punjab.
· CSR: companies may provide better financial support under Corporate Social responsibility initiative and establish a strictly non-profit Schools and colleges.
· PPP can provide IT and Laboratory facilities.
· PPP can create competition in the Education sector by increasing the quality of education.
· Flexibility in teacher contracting is one of the primary motivations for PPPs.
· Government can define and claim specific need for quality education at the time of PPP contracts and accept them and much less price by undergoing bidding process.
· So increase in PPP may provide better solutions for the present and future problems in providing

quality education at all the levels may it be primary or higher.

At the same time there are certain points to be kept in mind before undergoing PPPs. We can find some negative outcome of PPP in education. Such as;

· Reduce government control and lead to privatization of education unless effectively regulated by state.

· Privatization will lead to concentration on those disciplines which are preferred by private players.

· PPP will lead to increase in fees and hence there will be problem for low class or lower middle class people from opting to these Institutions.

· PPP may face resistance from certain stakeholders. For example, teacher and other employees may see PPPs as a threat to their job stability[3].

Conclusion:

With all the above discussion we can conclude that providing quality education in cotemporary situation is a challenging task which can be somewhat reduced if PPP are made. PPP are to be regulated by vary tactful manner, otherwise it will lead to too much privatization which in turn will harm the Human Rights

REFERANCE

- National Education Policy, 1986
- GopalanPritha, PPP Paradox- Promise and perils of public-private Partnership in Education, SAGE Publication , New Delhi, First published 2013. Page xix
- Ibid., p 3
- Article 26.
  (1) Everyone has the right to education. Education shall be free, at least in the elementary and fundamental stages. Elementary education shall be compulsory. Technical and professional education shall be made generally available and higher education shall be equally accessible to all on the basis of merit.
  (2) Education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms. It shall promote understanding, tolerance and friendship among all nations, racial or religious groups, and shall further the activities of the United Nations for the maintenance of peace.
  (3) Parents have a prior right to choose the kind of education that shall be given to their children. Available at http://www.un.org/en/documents/udhr/
- (1992) 3 SCC 666
- (1993) 1 SCC 645
- JT 1997 (5) SC 285
- Elumalai and Nair S Deepthi, Human Rights vis-à-vis Right to Education in Indian Context-Problems and Issues
- (2012) 6 SCC 1
- Supra Note 1.
- MHRD (2011) Annual Report,
- Higher Education and its perspectives with Special reference Educationally Backward State by S.P. Singh, Unviersity News, 49(50) December 12-18, 2011
- Supra note 10
- ManishaLuthra and ShikhaMahajan, Role of Public Private Partnership in School Education in India, Global Journal of Management and Business Studies, Volume 3, Number 7 (2013), pp. 801-810
- Harry Anthony Patrinos, The Role and Impact of Public-Private Partnerships in Education, The world Bank e-library.

* M.H. Mulani

Law
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 7 - 9
ISSN 2319 - 8168

THE PRESENT POSITION OF HINDU WOMEN'S PROPERTY RIGHTS

The property rights of the Hindu women are highly fragmented on the basis of several factors apart from those like religion and the geographical region which have been already mentioned. Property rights of Hindu women also vary depending on the status of the woman in the family and her marital status: whether the woman is a daughter, married or unmarried or deserted, wife or widow or mother.The second important change has been brought about by Section 6 of the HSA by virtue of which on the death of a member of a coparcenary, the property devolves upon his mother, widow and daughter, alongwith his son, by testamentary or intestate succession, as the case may be, and not by survivorship.The provision for daughter's right by birth will enhance the share of daughters by making daughters coparceners on the same basis as sons in the Mitakshara coparcenary

The property rights of the Hindu women are highly fragmented on the basis of several factors apart from those like religion and the geographical region which have been already mentioned. Property rights of Hindu women also vary depending on the status of the woman in the family and her marital status: whether the woman is a daughter, married or unmarried or deserted, wife or widow or mother. It also depends on the kind of property one is looking at: whether the property is hereditary/ ancestral or self-acquired, land or dwelling house or matrimonial property.

Prior to the Hindu Succession Act, 1956 'Shastric' (Hindu Canonical) and customary laws that varied from region to region governed the Hindus. Consequently in matters of succession also, there were different schools, like Dayabhaga in Bengal in eastern India and the adjoining areas; Mayukha in Bombay, Konkan and Gujarat in the western part and Marumakkattayam or Nambudri in Kerala in far south and Mitakshara in other parts of India, with slight variations.

Mitakashara school of Hindu law recognises a difference between ancestral property and self-acquired property. It also recognises an entity by the name of "coparcenary". A coparcenary is a legal institution consisting of three generations of male heirs in the family. Every male member, on birth, within three generations, becomes a member of the coparcenary. This means that no person's share in ancestral property can be determined with certainty. It diminishes on the birth of a male member and enlarges on the death of a male member. Any coparcener has the right to demand partition of the joint family. Once a partition takes place, a new coparcenary would come into existence, namely the partitioned member, and his next two generations of males. For this reason coparcenary rights do not exist in self-acquired property, which was not thrown into the common hotchpotch of the joint family.

The Hindu Succession Act enacted in 1956 was the first law to provide a comprehensive and uniform system of inheritance among Hindus and to address gender inequalities in the area of inheritance – it was therefore a process of codification as well as a reform at the same time. Prior to this; the Hindu Women's Rights to Property Act, 1937 was in operation and though this enactment was itself radical as it conferred rights of succession to the Hindu widow for the first time, it also gave rise to lacunae which were later filled by the Hindu Succession Act (HSA). HSA was the first post-independence enactment of property

* Advocate, 14, Jalaram Society, Radhanpur

rights among Hindus – it applies to both the Mitakshara and the Dayabhaga systems, as also to persons in certain parts of South India previously governed by certain matriarchal systems of Hindu Law such as the Marumakkatayam, Aliyasantana and Nambudri systems.

The main scheme of the Act is:

1. The hitherto limited estate given to women was converted to absolute one.
2. Female heirs other than the widow were recognized while the widow's position was strengthened.
3. The principle of simultaneous succession of heirs of a certain class was introduced.
4. In the case of the Mitakshara Coparcenary, the principle of survivorship continues to apply but if there is a female in the line, the principle of testamentary succession is applied so as to not exclude her.
5. Remarriage, conversion and unchastity are no longer held as grounds for disability to inherit.
6. Even the unborn child, son or daughter, has a right if s/he was in the womb at the time of death of the intestate, if born subsequently.

Under the old Hindu Law only the "streedhan" (properties gifted to her at the time of marriage by both sides of the family and by relatives and friends) was the widow's absolute property and she was entitled to the other inherited properties only as a life-estate with very limited powers of alienation, if at all. Even under the 1937 Act, the concept of "limited estate" continued. Section 14 of the Hindu Succession Act removed the disability of a female to acquire and hold property as an absolute owner, and converted the right of a woman in any estate already held by her on the date of the commencement of the Act as a limited owner, into an absolute owner. The provision is retrospective in that it enlarged the limited estate into an absolute one even if the property was inherited or held by the woman as a limited owner before the Act came into force. The only exception, in the form of a proviso, is for the acquisitions under the terms of a gift, will or other instrument or a decree, or order or award which prescribe a restricted estate.

"The Hindu female©s right to maintenance is not an empty formality or an illusory claim being conceded as a matter of grace and generosity, but is a tangible right against property which flows from the spiritual relationship between the husband and the wife and is recognized and enjoined by pure Shastric Hindu Law and has been strongly stressed even by the earlier Hindu jurists starting from Yajnavalkya to Manu. Such a right may not be a right to property but it is a right against property and the husband has a personal obligation to maintain his wife and if he or the family has property, the female has the legal right to be maintained therefrom. If a charge is created for the maintenance of a female. The said right becomes a legally enforceable one. At any rate, even without a charge the claim for maintenance is doubtless a pre-existing right so that any transfer declaring or recognizing such a right does not confer any new title but merely endorses or confirms the pre-existing rights."

This principle has subsequently been reiterated and expanded in several later decisions.

The second important change has been brought about by Section 6 of the HSA by virtue of which on the death of a member of a coparcenary, the property devolves upon his mother, widow and daughter, alongwith his son, by testamentary or intestate succession, as the case may be, and not by survivorship. This rule confers on the women an equal right with the male member of the coparcenary. However, when the proviso to Section 6 applies, there is no disruption of joint family status – the proviso creates a fiction so that persons who are to inherit are identified.

While the Hindu Succession Act may be said to have revolutionized the previously held concepts on rules of inheritance, it has its own flaws while dealing with property rights of women since it still does not give the right to the daughter of a coparcener in a Hindu joint family to be coparcener by birth in her own right in the same manner as the son or to have right of claim by birth.

The broad features of the legislations in the four states are more or less couched in the same language:

(a) The daughter of a coparcener in a Joint Hindu

Family governed by Mitakshara law, shall become a coparcener by birth in her own right in the same manner as the son and have similar rights in the coparcenary property and be subject to similar liabilities and disabilities;

(b) On partition of a joint Hindu family of the coparcenary property, the daughter will be allotted a share equal to that of a son. The share of the predeceased son or a predeceased daughter on such partition would be allotted to the surviving children of such predeceased son or predeceased daughter, if alive at the time of the partition.

(c) This property shall be held by the woman with the incidents of coparcenary ownership and shall be regarded as property capable of being disposed of by her by will or other testamentary disposition.

In Kerala Section 4 (i) of the Kerala Joint Family System (Abolition) Act, lays down that all the members of a Mitakshara Coparcenary will hold the property as tenants in common on the day the Act comes into force as if a partition had taken place and each holding his or her share separately.

A lingering anomaly is that although the Hindu Succession (State Amendment) Acts have conferred upon the daughter of a coparcener status but there is still a reluctance to making her a Karta (manager of the joint family) because of the general male view that she is incapable of managing the properties or running the business.

The provision for daughter's right by birth will enhance the share of daughters by making daughters coparceners on the same basis as sons in the Mitakshara coparcenary. But in doing so it will alter the shares of other Class I female heirs of the deceased, such as the deceased's mother and widow. These inequalities would remain unless the entire coparcenary system is abolished totally since it has folds within folds of inequalities which cannot be dealt with in a piecemeal manner.

Another continuing area of discrimination is that Section 4(2) of the HSA exempts significant interests in agricultural land from the purview of the Act and the agricultural lands continue to be covered by the existing laws providing for the prevention of fragmentation of agricultural holdings or for the fixation of ceilings or for the devolution of tenancy rights in respect of such holdings. Hence, interests in tenancy land devolve according to the order of devolution specified in the tenurial laws, which vary by state. Broadly, the states fall into three categories. (i) In the southern and most of the central and eastern states, the tenurial laws are silent on devolution, so inheritance can be assumed to follow the 'personal law', which for Hindus is the HSA. (ii) In a few states, the tenurial laws explicitly note that the HSA or the 'personal law' will apply. But (iii) in the northwestern states of Haryana, Punjab, Himachal Pradesh, Delhi, Uttar Pradesh, and Jammu & Kashmir the tenurial laws *do* specify the order of devolution, and one that is highly gender-unequal. Here (retaining vestiges of the old Mitakshara system) primacy is given to male lineal descendents in the male line of descent and women come very low in the order of heirs. Also, a woman gets only a limited estate, and loses the land if she remarries (as a widow) or fails to cultivate it for a year or two. Moreover, in Uttar Pradesh and Delhi, a 'tenant' is defined so broadly that this unequal order of devolution effectively covers all agricultural land. Agricultural land is the most important form of rural property in India; and ensuring gender-equal rights in it is important not only for gender justice but also for economic and social advancement. Gender equality in agricultural land can reduce not just a woman's but her whole family's risk of poverty, increase her livelihood options, enhance prospects of child survival, education and health, reduce domestic violence, and empower women.

REFERENCE

- ⇨ For instance in Shantistar Builders v. Narayan Khimalal Tortame: (1990) 1 SCC 520),
- ⇨ P.G. Gupta v. State of Gujarat ((1995) Supp 2 SCC 182),
- ⇨ Chameli Singh v. State of U.P.: (1996) 2 SCC 549,
- ⇨ Nawab Khan's case (Ahmedabad Municipal Corporation v. Nawab Khan Gulab Khan & Ors.: (1997) 11 SCC 121)), right to education

* એમ.પી. ભટ્ટ

Law
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 10 - 11
ISSN 2319 - 8168

આધુનિક કંપની ધારાનો પ્રાથમીક પરિચય

કોઈપણ રાષ્ટ્રના અર્થકરણમાં કંપનીનો મહત્વનો ફાળો જોવા મળે છે એટલે કે કંપની દેશના અર્થકરણમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. કંપનીનાં સભ્યો શેર હોલ્ડર્સ તરીકે ઓળ ખાય છે. કંપની મર્યાદિત જવાબદારી (Limited Liability) અથવા અમર્યાદિત જવાબદારીવાળી (Unlimited Liability) હોય શકે છે. પરંતુ આપણાં દેશમાં મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપનીઓ વધારે પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. કોઈપણ કંપની જો શરૂ કરવી હોય તો તે માટે અનેક વિધીઓમાંથી પસાર થવું પડે છે જેમ કે, કંપનીની સ્થાપના, તેની નોંધણી, તેનું સંચાલન, તેની સભાઓ, તેના અધિકારીઓ, તેમની જવાબદારી, નાણાંકીય વ્યવહારો, કંપનીનું ઓડીટ તેમજ ફડચા અને વિસર્જનની પ્રક્રિયા વિગેરે સબંધી જોગવાઈઓ એટલી બધી ગુચવાડા ભરી બની ગઈ હતી જે માટે કંપનીનો કાયદો ઘડવામાં આવેલો છે.

કંપનીનો કાયદો સમજતા પહેલા કંપનીધારાનો ઈતિહાસ એટલે કે કંપની ધારાની શરૂઆત કયાથી થઈ તે પણ સમજવું જરૂરી છે એટલે કે આપણી અર્થ વ્યવસ્થામાં કંપનીઓનું સ્થાન મહત્વનું છે. ધંધામાં ભાગીદારીનું સ્વરૂપ સ્વીકારવાથી કેટલીક મુશ્કેલીઓ નડતી હતી તેને દુર કરવા કંપનીનું નવું સ્વરૂપ અસ્તિત્વમાં આવ્યુ. આ અંગેનો સૌ પ્રથમ કાયદો જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીઝ એકટ–૧૮૫૦ અસ્તિત્વમાં હતો પરંતુ આ કાયદામાં મર્યાદિત જવાબદારીનાં સિધ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો ન હતો. જેથી ૧૮૫૭ નાં જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીઝ એકટથી તે સિધ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ ૧૮૬૦ માં જોઈન્ટ સ્ટોક કંપનીઝ એકટ પસાર કરવામાં આવ્યો. આ કાયદો પસાર કર્યા બાદ વખતો વખત તેમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો. જેના કારણે ઈગ્લેન્ડના ૧૯૦૮ નાં કંપની ધારા પરથી આપણે ત્યાં કંપની ધારો ૧૯૧૩ નવો જ ઘડવામાં આવ્યો અને તે ૧૫, જાન્યુઆરી ૧૯૧૩ થી અમલમાં આવ્યો. આ કાયદો ઘડાયા બાદ પણ વખતો વખત તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવેલા છે અને ત્યારબાદ ૧૯૫૬ નો કંપની ધારો આપણે ત્યાં લાગુ પાડવામાં આવ્યો અને આ કંપની ધારો ઘણાં સમય સુધી અસ્તિત્વમાં રહયો.

૧૯૫૬ નાં કંપની ધારામાં પણ ઘણીબધી ક્ષતિઓ સમય પાસર થવાની સાથે ઉપસ્થિત થઈ. જેનાં કારણે ૧૯૫૬ નાં કંપનીધારાને પણ સુધારવાની જરૂરીયાત ઉપસ્થિત થઈ. કંપની ધારો ૧૯૫૬ આશરે ૪૫ વર્ષ સુધી અમલમાં રહયો અને સંસદે તેમાં વખતો વખત સુધારા કર્યા હતા. આંતરરાષ્ટ્રીય તેમજ રાષ્ટ્રીય સ્તરે અર્થતંત્રમાં મોટા ફેરફારો થયા અને દેશમાં કેટલાક આર્થિક સુધારાઓ ૧૯૯૧ થી દાખલ કરાયા. કેન્દ્ર સરકારે નવી આર્થિક નીતિ મુજબ જુનો કંપનીધારો ૧૯૫૬ રદ કરીને તેનાં સ્થાને નવો કાયદો લાવવા નિર્ણય કર્યો. આ હેતુથી કંપની ખરડો તા.૩, ઓગષ્ટ ૨૦૦૯ નાં રોજ લોકસભામાં રજુ કરાયો હતો. આ ખરડો નાણાં મંત્રાલયની સ્થાઈ સમિતીને તેનો અહેવાલ રજુ કરવા મોકલવામાં આવ્યો હતો અને તે સમિતિએ ૩૧, ઓગષ્ટ ૨૦૧૦ નાં રોજ કેન્દ્ર સરકારને પોતાનો અહેવાલ રજુ કર્યો.

સદર ખરડો રજુ થયા બાદ તેમાં સુધારાના અનેક સુચનો કેન્દ્ર સરકારને પ્રાપ્ત થયા. નાણાં મંત્રાલય સ્થાઈ સમિતિએ પણ ખરડામાં સુધારા માટે અનેક સુચનો કર્યા હતા. જેનાં કારણે કેન્દ્ર સરકારે સ્થાઈ સમિતીનાં સુચનોનો સૈધાતિંક સ્વીકાર કર્યો. જેનાં કારણે ૨૦૦૯ નો ખરડો પરત ખેચી લીધો અને તમામ સુચનોનો સમાવેશ કરતો ૨૦૧૧ માં નવો ખરડો રજુ કર્યો અને તેનાં પરિણામે હાલનો ૨૦૧૩ નો નવો કંપની ધારો અસ્તિત્વમાં આવેલો છે.

૨૦૧૧ માં નવો ખરડો રજુ કરવામાં આવ્યો જેમાં મુખ્ય જોગવાઈઓ કરવામાં આવેલી છે. જે નીચે મુજબ આપવામાં આવેલી છે.

૧. e-governance કંપનીઓને e-governance થી પોતાનાં દસ્તાવેજો જાળવવાની અને નિરીક્ષણની છુટ આપી.

૨. કોર્પોરેટ સામાજીક જવાબદારીનો સિધ્ધાંત સૌ પ્રથમ વખત દાખલ કરવામાં આવ્યો.

૩. CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

* મુલાકાતી વ્યાખ્યાતા, શેઠ એચ.જે. લો કોલેજ, ભાવનગર

COMMITTEE રચવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.
૪. આધ્યસ્થાપકોની (PROMOTOR) ની વ્યાખ્યા વિસ્તૃત કરવામાં આવી.
૫. કંપનીઓને જુદા જુદા મતાધિકારો સાથે ઈકવીટી શેર બહાર પાડવા છુટ આપવામાં આવી.
૬. કેન્દ્ં સરકારને નિયમો ઘડીને કંપનીનાં કર્મચારીઓ માટેની યોજના બનાવીને કંપનીનાં કર્મચારીઓને કંપનીનાં શેરો ખરીદવા માટે નિયમો ઘડવાની સત્તા આપવામાં આવી.
૭. ઓડીટર માટે વિશેષ જવાબદારી સોપવામાં આવી.
૮. National Advisory Committee on Accounting and Auditing Standards નામ બદલી National Financial Reporting Authority નામ રાખવા સુચન કરવામાં આવ્યુ.
૯. ચોકકસ કંપનીઓ માટે SECRETARIAL AUDIT REPORT ફરજિયાત ઠરાવાયો.
૧૦. મેનેજરીયલ સ્ટાફને ચુકવવાના મહેનતાણાનાં દરોમાં ફેરફારો ચુકવાયા.
૧૧. કંપનીના જોડાણ માટેની પ્રક્રિયા નવા કાયદાથી સરળ બનાવવામાં આવેલી છે.
૧૨. કંપની પોતાના હેતુમાં જો ફેરફાર કરે તો શેર હોલ્ડરને કંપની છોડી જવા માટેનો વિકલ્પ આપવામાં આવ્યો.
૧૩. જોડાણની વિવિધ વર્ગો જેમ કે લેણદારો, કર્મચારીઓ, શેર હોલ્ડરો વિગેરે પર થતી અસરો જાહેર કરવા ફરજીયાત ઠરાવાયું.
૧૪. લઘુમતી શેર હોલ્ડરો માટે અલગ ડીરેકટરની નિમણુંકનું સુચન કરવામાં આવ્યુ.
૧૫. જાહેર જનતા પાસેથી અનામતો સ્વીકારવાના ધોરણો વધુ કડક બનાવાયા.
૧૬. કેન્દ્ર સરકારને કઈ કંપનીઓ પ્રોક્ષી સ્વીકારી ન શકે તે નકકી કરવા સત્તા આપવામાં આવી.
૧૭. Serious Fraud Investigation Office ની રચનાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.
૧૮. ચોકકસ કંપનીઓમાં એક સ્ત્રી ડિરેકટર નીમવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.
૧૯. કેન્દ્ર સરકારને જાહેર હિતમાં ચોકકસ કંપનીઓને કાયદાનાં અમલમાંથી મુકતી આપવા સત્તા આપવામાં આવી.
૨૦. એક માણસની કંપની રચવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી.

આમ, ઉપર મુજબની મુખ્ય જોગવાઈઓ કંપનીનાં નવા ખરડામાં કરવા અંગે સુચનો કરવામાં આવેલા છે. જેના કારણે કંપનીનાં કાયદામાં જે ક્ષતિઓ રહી ગઈ હતી તે આ નવા કાયદામાં યોગ્ય કરવામાં આવેલી છે. આમ, કંપની ધારો ૨૦૧૩ યોગ્ય અને વ્યવસ્થિત રીતે આજના સમય મુજબ બનાવવામાં આવેલો છે. પહેલાના જે કાયદામાં જે સ્વરૂપ આપવામાં આવેલુ તે જ સ્વરૂપમાં સુધારો કરીને કંપની ધારો ૨૦૧૩ ઘડવામાં આવેલો છે.

આપણાં રાષ્ટ્રના અર્થકરણમાં કંપનીનો ફાળો મહત્વનો છે. આ રીતે કંપની ઘણાં સ્વરૂપની જોવા મળે છે એટલે કે કંપની જાહેર, ખાનગી, સરકારી હોઈ શકે છે. કાયદા મુજબ કંપની ભાગીદારી પેઢી કરતા અલગ છે. કંપનીની સ્થાપના થયેલ તે નિગમીત અને કૃત્રિમ વ્યકિતત્વ ધારણ કરે છે. કંપનીની મિલકત તેનાં સભ્યો કે ડીરેકટરર્સની મિલકત ગણાતી નથી તેમજ કંપનીના કરજો માટે તેના સભ્યો જવાબદાર બનતા નથી. જે દસ્તાવેજથી કંપની જાહેર જનતાને શેરો ખરીદવાનું આમંત્રણ આપે તેને વિજ્ઞાપનપત્ર તરીકે ઓળખાય છે. કંપનીની મુડી શેર મુડી તરીકે ઓળખાય છે. કંપની કાયમી અસ્તિત્વ ધરાવે છે આથી કોઈની ઈચ્છા મુજબ નહી પરંતુ કાયદાની પ્રક્રિયાનું પાલન કરીને જ કંપનીનું વિસર્જન કરી શકાય છે.

આમ, ઉપર મુજબની બાબતો જોતા કંપની ધારો ૨૦૧૩ ખુબ જ યોગ્ય અને વ્યવસ્થિત રીતે સમજાવવામાં આવેલો છે એટલે કે જુનો કંપની ધારો ૧૯૫૬ માં જે પણ મહત્વની બાબતો આવરી લીધેલી ન હતી અને જે કોઈ બાબતોમાં ગેરસમજણ ઉપસ્થિત થયેલી તે આ કંપની ધારો ૨૦૧૩ માં યોગ્ય રીતે આવરી લીધેલીછે.

સંદર્ભ સૂચિ

⇨ કંપની ધારો ૨૦૧૩ (સી. જમનાદાસની કંપની)

* डॉ. शिरीन एम. शेख

Arts [HINDI]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 12 - 13
ISSN 2319 - 8168

सामाजिक व्यंग्य एवम् : चन्द्रकान्त देवताले की कविता

कविता अनुभूतिको अभिव्यक्त करने का सशक्त माध्यम है । तथा जीवन जगत को जानने का एक बुनियादी आन्तरिक औजार भी । इसमें परिवेशगत सत्य और यथार्थ को ढूंढने और बदलने का सामर्थ्य है । कविता आम आदमी के जीवन संघषी, विकृतियों, विसंगतियों, विषमताओं और विद्रुपताओं की खुली पहचान है । और यदि हम व्यंग्य की बात करें तो वह एक ऐसा सशक्त बाण कहा जा सकता है, जिसका अत्यधिक धारदारी नोक होता है, और जिसके द्धारा अर्थगत प्रहार होता है । व्यंग्यकार इसका प्रयोग तब करता है जब उसका हृदय चारों ओर से परिवेशगत विसंगतियों से तिलमिला रहता है । इसलिए समाज में जहाँ कहीं भी उसे विसंगतियां दिखाई देगी, वहाँ वह निर्ममरूप से तीखा व्यंग्य प्रस्तुत करके उसको समूल उखाडने का प्रयत्न करेगा ।

आज का व्यंग्य पारम्परिक चुहल अथवा परिहास मात्र न होकर ए क गम्भीर साहित्यिक कर्म है । वह एक व्यापक अर्थबोध लिए है। समाज के विकृत एवं गलित अंगो पर प्रहार करके पाठक एवं श्रोता को सचेत करना उसका मूलभूत प्रयोजन है । हिन्दी साहित्य मे ऐसे बहुत से कवि है, जिन्होंने समाज में फैले आतंक और अविश्वास, भ्रष्टाचार, राजनीति में विद्यमान मूल्यहीनता अधोगति तथा सांस्कृतिक परिवेश में व्याप्त खोखलेपन आदि को व्यंग्य के माध्यम से प्रस्तुत करने का प्रयास किया है ।

इस संदर्भ में अगर हम चन्द्रकान्त देवताले की कविता पर दृष्टिपात करे तो उनकी कविताओं केन्द्र में आज के त्रस्त किन्तु न पराजित होनेवाली भारतीय मानवता है । एक जागरूक कवि होने के कारण उनका दृष्टिकोण एकांकी नहीं रहा । उन्होंने समकालीन राजनीति, समाज और कुबेर संस्कृति की, अमानुषिकताओं और विसंगतियों से उत्पन्न लोगों की लाचारी, मुखबिरी, दो-मुँहापन, पाखण्ड और महत्वकांक्षा पर करारा व्यंग्य किया है । कवि में आक्रोश है, और आक्रामकता भी वर्तमान जीवन में दिखाई पडनेवाली अकेलापन, दुश्मनी और हत्या पर मनुष्य रोज बदनसीब होता रहा है । कवि अपने आक्रोशभरे व्यंग्य सवाल उठते हैं –

"कब आएगा और कैसे ?
कब टूटेगी यह नींद
और हत्यारों सा टेंटुआ
मसलते हुए, कहेंगे हम–
आदमी की बदनसीबी के अन्त का सवेरा ।"

इन पंक्तियों द्धारा कवि इस देश में बढ़ रही पाशविक सचाई को सामने लाता है । गरीबी, भूख, अभाव, उदासीनता के कारण रोज यहाँ हजारों भारतीय मर रहें हैं उसे हत्या क्यों न कहा जाये? और हत्यारों की सजा क्या होती है ? इन सवालों में छिपा हुआ व्यंग्य बहुत अधिक सशक्त है । वर्तमान परिवेश में जीवन बितानेवाले मनुष्य की विविधरंगी चेहरे पर कवि का व्यंग्य इस प्रकार है –

"अभी मैं सिर्फ इतना ही बताता हूँ,
कि वह जो हँस रहा है,
उसका हाथ जेब में रखे चाकु पर है
दूर जंगलो में बन्दूक साफ कर रहा है
और वह जो प्रकट हो रहा है,
तुम खुद सोच लो
कि वह कौन है ?.....

आज हमारे समाज में हंमेशा ऐसा ही घटित होता है । व्यक्ति के रंग बीच-बीच में बदलते रहते है । एक व्यक्ति को दुसरे व्यक्ति का विश्वास नष्ट हो गया है उपर्युक्त पंक्तियों में समाज की इस स्थिति पर मार्मिक व्यंग्य है । कवि ने रोजाना जिन्दगी की असहायता, द्धन्द्ध और तनाव की गहरी भूमिका और अमानवी संघषी के बीच सच्चाई की तलाश करने का प्रयास किया है । इसलिए उनकी अधिकांश कविताएँ बाहरी विकृतियों और मनुष्य के भीतरी अर्न्तविरोधों को गहरे दर्द के साथ आक्रोश और क्रोध की मुद्रा में व्यंग्यबाण छोडती है । जिन्दगी और मौत के बीच अशान्त और परेशान रहनेवाले आज के समाज की विसंगतियों पर कवि का व्यंग्य देखिए.....

"परेशान शब्द से घिरा हुआ होनें पर
कितना मुश्किल हो रहा है
एक भी शब्द ढूंढ लेना
उस चीज के लिए
जो मौत के बेहद नजदीक नहीं है
पर जिन्दगी से बहुत दूर जा गिरी है ।"

एस.बी.महिला कालेज, हिम्मतनगर,

वे भाषा के छद्म से आदमी के सत्य को नहीं झुठलाते हैं । वर्तमान परिवेश में जीवन बिताने के लिए कई प्रकार के काम करनेवाली औरतों के बारे में भी कविने लिखा है कई कामों मे जुडी हुई भी आज के समाज में अपनी वह अलग पहचान नहीं बना सकी । अपनी ऐसी गंतव्यहीन स्थिति में शताब्दियों से वह भटकती रहती है, और उसकी वह भटकन आज भी जारी है – इस स्थिति पर व्यंग्य करते हुए कवि के शब्द है –

''एक औरत का धड
भीड़ में भटक रहा है
उसके हाथ अपना चेहरा ढूंढ रहे है
उसके पाँव
जाने कब से, सबसे
अपना पता पूछ रहे हैं ।''

देवताले ने केवल सामाजिक हालातों के बारें में नहीं बयान दिए हैं, बल्कि वह समाज में चेन के दबावों में से गुजरा है इसलिए उसने समाज के ढाँचे की जटिलता पर व्यंग्य किया है, और अपनी वैयक्तिकता बनाये रखी है । देवताले ने मध्यमवगीय समाज की उस चिन्ताओं पर भी व्यंग्य किया है जहाँ दो लड़कियों के पिता होने से आदमी के भीतर बैचेनी है । दो लड़कियों के पिता होने पर आदमी अपने शब्द में बहुत हयां भरता है और उसके भविष्य पर हंमेशा सोच विचार करता रहता है –

''सिर्फ बेटियों का पिता होने से
कितनी हया भर जाती है शब्दों में
पिता की कवि आँखें,
बेटियों को गुड़िया की तरह गोंद में खिलाते हाथ,
बेटियों का भविष्य सोच
बादलों से भर जाता है,
कवि का हृदय ।''

वर्तमान परिवेश में अपमान सहनेवाले भूखे और निराश लोगों पर व्यंग्य करते हुए कवि कहता है कि आज लोगों की स्थिति खामोश हवा के समान है । जून की आँधी की तरह सचमुच एक दिन यहाँ के करोडों लोग क्रान्ति उठाने की ताकात दिखाएँगे ।

''तपता हो देह के ब्रह्मांण्ड में कितना कुछ
अपमान के पत्थर सहते रहते हैं
गूंगे दरस्तो की तरह आज
विनम्र देखती रहती है आँखे इनकी ।''

आज के सामाजिक परिवेश में हर कहीं झूठ, पाखण्ड और विद्रोह की भरमार है । सब कहीं भलमनसाहत का परदा टंगा है, इसलिए आज के साधारण आदमी को इनके बीच अपने परिवार को सम्भालना असम्भव कार्य हो चुका है ।

इस प्रकार इस संसार में दिखाई पड़नेवाली क्रुरता, हिंसा, दमन, अन्याय और ऐसे अनेक मानवद्रोहकी बातें है । कवि देवताले इन सब की अपने ढंग से यथासंभव शिनाख्त करते हैं, उनके विरूध्ध चेतावनी देते है, और उनका मुकाबला करते हैं । कवि न्याय की लम्बी सरंग में सवर्ण हँसी हँसते हुए उन हत्यारों और राजदूतों पर व्यंग्य करते हैं, जो जुल्म के पहाडों को पुरन्ता करते हैं । कवि ने केवल सामाजिक हालातों के बारें में बयान नहीं दिए हैं, बल्कि समाज के ढाँचे की जटिलता पर व्यंग्य किया है, और अपनी वैयक्तिकता बनाई रखीं है ।

* रजिया समा

Arts [HINDI]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 14 - 16
ISSN 2319 - 8168

यशपाल ने उपन्यासों मे शिल्पगत चेतना

प्रेमचंद के बाद हिन्दी कथा साहित्य को नयी दिशा निर्धारित करने के कार्य में यशपाल का सविशेष योगदान रहा है । हिन्दी के महान साहित्यकार यशपाल ने साहित्य की विभिन्न विधाओ पर अपनी कलम चलाई । उपन्यास, कहानी संस्मरण नाटक, निबंध और अनुवाद जिन्में प्रमुख है । उपन्यास के क्षेत्र में यशपालने असीम यश संपादित किया है । उपन्यास मे 'दादाकामरेड', 'देशद्रोही', 'दिव्या', 'पाटीकामरेड', 'मनुष्य के रूप', 'अमिता', 'झूठा–सच', 'बारह घण्टे', अप्सरा का शाप', 'क्यों फसे ?', 'तेरी मेरी उसकी बात' आपके प्रमुख उपन्यास रहे है ।

साहित्य का मूल्यांकन करते समय उसका बाहरी एवं भीतरी ढांचा परखा खाता है । साहित्य का शिल्प मूल्यांकन में विशेष महत्व रखता है । साहित्य का बाहरी रूप साहित्यकार की आत्माभिव्यक्ति का साधन है । साहित्यकार जिन तरीके से या ढंग से अपने मन के भावों को व्यक्त करता है वही शिल्पविधि कहलाती है । भाषा और भाव एवं विचारों को पाठक के समक्ष रख सकता है । शिल्प यानी कला । शिल्पकार समाज का अभिन्न अंग है । समाज की विभिन्न समस्याओं को कलात्मक अभिव्यक्ति के साथ पाठक समक्ष रखता है । भाषा ही वह माध्यम है जो मनुष्य को मनुष्य से जोडता है । साहित्यकार का दायित्व है समाज की समस्या को अपने भाव और विचार के माध्यम से पाठक तक पहुंचाना । भाषा ही वह माध्यम है जो हृदय से जोडता है । हिन्दी भारत की समृद्ध भाषा रही है । हिन्दी का हृदय विशाल है अत: भिन्न भाषा के शब्दों को वह आसानी से स्विकार कर लेती है । अत: विभिन्न भाषा के शब्द हिन्दी में अच्छी तरह से घूल मिल गये है । हिन्दी भाषा में विदेशी भाषा, देशी विभिन्न भाषा एवं बोलियों के शब्द भी घूलमिल गये है । संस्कृत के ज्यादातर शब्द हिन्दी में देखें जा सकते है ।

विभिन्न साहित्यकारों में यशपाल का स्थान विशिष्ट रहा है । यशपाल की भाषा में कहीं पर भी बाह्याडम्बर दिखाई नही देता अलंकृत बनाके उसे बोझील नही होने दिया । यशपाल की भाषा पर मार्क्सवादी विचारधारा का प्रभाव दिखाई देता है । राजनीतिक हलचल का खुल्ला दस्तावेज उनका साहित्य बना है । मुहावरे कहावते, सुक्तियों का भरपूर प्रयोग करके अपने विचारों को पाठक तक पहुंचाने के कार्य में सफल रहे है । यशपाल का शब्दभण्डार विशाल रहा है । तभी संस्कृत, अंग्रेजी, पुर्तगाली, पश्तो आदि अनेक भाषा के शब्दों का प्रयोग उनके साहित्य में देख सकते है । सामासिक शब्दावली का भरपूर प्रयोग उन्के उपसाहित्य में मिलता है । देश–विदेश की यात्राएँ यशपाल के शब्दभण्डार में बढोत्तरी करते है । उर्दू, अरबी, फारसी आदि भाषा के शब्दो को यशपाल ने अपनी अभिव्यक्ति में स्थान दिया है । यशपाल की भाषा पर विभिन्न भाषाओं का प्रभाव देखा जा सकता है । भाषा के सम्बन्ध में कोई पूर्वाग्रह नही रखा पात्र की मानसिकता, पात्र के स्तर के अनुसार अपनी भाषाकों उनमें ढाल दिया है जैसा विषयवस्तु उसी प्रकार पात्र, परिस्थितियों के मुताबिक भाषा और शैली को अपनाया है । नाटयात्मक शैली, वर्णनात्मक, विवराणत्मक और लाक्षणिकशैली, आशीर्वादात्मक शैली, उपदेशात्मक शैली, क्षेत्रिय बोलियों का प्रयोग, काव्यात्मक या सरस शैली का प्रयोग भी यत्र–तत्र पाया जाता है । अलंकृत शैली तथा उपमाओं का प्रयोग भी यशपाल ने किया है ।

यशपाल के उपन्यास में संस्कृत, तत्सम् और तदभव शब्द पाये जाते है । जो निम्नालिखित है ।

(अ) संस्कृत शब्द : यशपाल ने अपने उपन्यास साहित्य में संस्कृत शब्दो का प्रयोग विपुल मात्रा में किया है ।

दिव्या : आलाप, ललना, ताम्र, तात, शयन, शीतल अन्याय, अग्रज, क्षण, कमल आदि

अमिता : अलक, अमित, अस्त, अमृत, आदेश, आसन, नेत्र, प्राण, प्रासाद, पक्ष, शस्त्र, ऋण, वधू,वरण, वंश आदि

अप्सरा का शाप :अप्सरा, अंगरक्षक, आश्रम, आखेटक, कच्छप, प्रमाद, वत्स, वहन, प्रसव, शीघ्र आदि

देशद्रोही : अवसर, अज्ञात, अपराध, रक्त, विषद, ममता, तेज, प्रकाश, विस्मय, पाप आदि

तत्सम शब्द :

दिव्या : कर्म, कृष्ण, कला, आशा, उत्तर, दया, मस्तक, मुख, मार्ग

पीएच.डी. छात्र , महाराजा कृष्नकुमारसिंहजी भावनगर युनिवर्सिटी, भावनगर

अमिता : अग्नि, आयुष्यमान, आवास, गृह, मोद, विहार, लज्जा, नृत्य, नगर, प्रहर

अप्सरा का शाप : आकाश, कथा, कर्म, कार्य, कलश, भगिनी, सूर्य, सेवा, सौभाग्य, अलंकार

देशद्रोही : सेना, दुख, आशा, निराशा, अन्धकार, शिथिल, श्वास, विस्मय

झूठा–सच : अनुग्रहीत, अपरिग्रह, अवगत, अनुरोध, अनुनद, दुराग्रह, परिहास, शैशव, क्रंदन, सत्कार

तदभव् शब्द : यशपाल के उपन्यास में तदभव शब्द यत्रतत्र पाये जाते है जो निम्नलिखित है ।

दिव्या : कान, नदी, हाथ, आग, घर

अमिता : रात, उँचा, चाँद, घोडा,भाइ

देशद्रोही : गरमी, आंसू, काठ, नाच, बूढा

अप्सरा का शाप :ओठ, बूंद, नदी, आंसू, कान, लाज

झूठा सच : आँख, आठ, नहाना, कमरा, चाँद

उर्दू शब्द : उर्दू के अनेक शब्द यशपाल के उपन्यासो में देख शकते है

दादा कामरेड : मजदुर, मजदुरी, रकाबी, खुफिया,

झूठा सच : इतमीनान, काफिला, तनखाह, मुहल्ला

देशद्रोही : तावीज, इनाम, नकाब, मजाल

(आ) विदेशी शब्द :

अरबी शब्द :

दादा कामरेड : इलाज, आदमी, किताब, उम्र, अखबार

झूठा सच : अदब, अदालत, कयामत, खबर, करम, कब्र,

देशद्रोही : अमीर, बदन, गरीब, मजाल, इज्जत, किस्मत,ईशारा आदि

फारसी शब्द :

दादा कामरेड : तेज, आराम

देशद्रोही : रिहाई, मकान, आराम, सूद, नेक, जायदाद, राह, बादाम आदि...

झूठा सच : कामयाब, खरीददार, खुद दस्तखत, गुनाह, बच्चा, बादशाह आदि

पश्तो भाषा (शब्दो) का प्रयोग :

देशद्रोही : वल्लटो विल, तबिहत खता, खैरयुस, खरबदोश आदि.....

तुकी से आये शब्द :

झूठा सच : कालीन, लाश, तलाश

पुर्तगाली से आये शब्द :

देशद्रोही :बोतल, अलमारी, मेज, तंबाकू

दादा कामरेड : कनस्तर, पिस्तौल, बालटी

झूठा सच : तम्बाकू, इस्त्री

फ्रांसीसी भाषा के शब्दो का प्रयोग :

देशद्रोही :कारतूस, अंग्रेजी

डच भाषा के शब्दो का प्रयोग :

बम (दादा कामरेड)

रुसी भाषा के शब्दो का प्रयोग :

देशद्रोही :सोवियत, रूबल, बिलेत, कोलखोज, सीवखोज, गस्तानित्सां

आदि 'देशद्रोही' उपन्यास की कथा वजीरी और रूस तक फेली हुई है । अत: इसमें पश्तो और रूसी भाषा के शब्दो के प्रयोग का मौका यशपाल को मिला है । यशपाल के उपन्यासो में अंग्रेजी भाषा के शब्दो का प्रयोग भी अधिक मिलता है ।

देशज शब्द :

यशपालने अपने उपन्यासो में स्थानीय या देशज शब्दो का प्रयोग करके अपनी लेखनी का चमत्कार दिखाया है । 'मनुष्य के रूप' उपन्यास में इसका प्रयोग बडी सफलता के साथ किया है। कोंगडा के पहाडी पहाडी प्रदेश के लोगो की भाषा में आंचलिक शब्दों का प्रयोग दिखाई देता है । कैसे.....पड़तनी, लाडी, धिर्थ मियाँ, बझियाणी, समरेढ, बट्टे, चलेरी, दाडी, तिहाजुं, घराट, कमीन.....आदि शब्दो के द्वारा वातावरण और जीवंत हो गया है ।

पंजाबी शब्द : पंजाबी जीवन और समाज से जुडे शब्दो का प्रयोग यशपाल ने 'झूठा–सच उपन्यास में किया है । जैसे.....कुडमाई, कुडियो, तंबी, तीमी, पीपल बेहडे, बल्ली बावे, भरजाई, मटियारे आदि.....

ईस प्रकार यशपाल के उपन्यासों में अनेक भाषा के शब्द पाये जाते है जिससे उपन्यास में जिवंतता आ जाती है । दिव्या, अमिता आदि उपन्यासों में सामाजिक शब्दों का प्रयोग भी देखते ही बनता है । कैसे..'दिव्या' उपन्यास में तल–तल, चार–चार, पूर्व–पुचिम, उत्तर–दक्षिण, परलोक, निर्बल, सिंहद्धार, मेघराज, पापमुक्त आदि.....'अप्सरा का शाप' उपन्यास में देखे तो देवलोक, देवराज, देवसभा, शयनकक्ष, धर्मसंकट, पंचाग्नि, छत्रपति, राजकृपा आदि.....।

यशपालने अपने उपन्यास साहित्य में मुंहावरों और लोकोक्तियों का भरपूर प्रयोग किया है । मुंहावरे, सुक्तियो, लोकोक्तियों के प्रयोग से उपन्यास की भाषा की गरीमा और बढ़ गई है । दष्टांत के तौर पर देखे तो .....

'मेरी तेरी उसकी बात' : आँख फोडना, आँख मूँदना, उलटे पाँव लौटना, कलेजा मुँह को आना, कलेजा मुँह को आना, मन बाग–बाग होना आदि.....

मनुष्य के रूप : कलेजे का टुकडा, कलेजा धडकना, माथा पीटना, आँखो में खून उतर आना, फूट–फूटकर रोना, आँख दोडाना आदि .....

यशपाल के उपन्यासों में सुक्तियों का प्रयोग अत्यंत प्रभावशाली ढ़ंग से किया है ।

मनुष्य के रूप : सहृदयता जीवन की शोभा है । प्रेम केवल जीवन का पूरक है । दुनिया में नेक बने रहना बहुत मुश्किल है ।

'अमिता' उपन्यास :

अज्ञात शत्रु ही सबसे भयंकर होता है । जो पाप करेगा, उसका फल व पायेगा' आसक्ति और विलास से कभी संतोष नहीं होता । हाथी पाँव में सबका पाँव समा जाता है । भेद को भेद ही काटता है आदि ..... यशपाल के उपन्यासों में कोष्टक का प्रयोग भी पाया जाता है ।

देशद्रोही :

पानी-फल (वाटर वर्क्स)
खूम्ब (धरती का फल)
शशलिवा प्रुती (यात्रा शुभ हो)
मतब (दवाखाना)
खिलावी (आया)

'मेरी तेरी उसकी बात' :

आई.डी.टी. दैनिक (इन्डियन डेली टेलीग्राफ)
मसावात (समता)
दूरी (फोडे)
मुहाफिज (रक्षक)
एतकाद (विश्वास)
बौहटी (पत्नी)
हरिकेन (लालटेन) आदि .....

* अनिल पी गामीत

Arts [HINDI]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 17 - 19
ISSN 2319 - 8168

रथ्या उपन्यास में नारी की मनोव्यथा

उपन्यास की नायिका आंतरिक पीडिव्त ग्रामीण और अनाथ बालिका है । अपनी बुआ के पास रहती है और वैद्य जी के पुत्र से प्यार करती है, लेकिन विवाह नहीं होता विवश होकर सर्कसवालों के साथ भाग जाती है । प्रशंसा प्राप्त करती है । मैनेजर उसका यौन-शोषण करता है । वहाँ से भागकर न त्य में ख्याति प्राप्त कर वहाँ से भी भाग जाती है । प्रेमी उसे लेने आता है और नीच न त्य छोड॰ ने का आग्रह करता है । प्रेमी उसकी सडव्क को रथ्या कहता है और घर चला जाता है । आधुनिक हिन्दी लेखिका शिवानी का रथ्या उपन्यास ग्रामीण अनाथ बालिक बसंती की मार्मिक कहानी है । घर-घर जाकर बर्तने साफ करके अपना जीवन-निर्वाह करनेवाली अपनी बुआ जीवंती के पास जगह पर ठोकरे खा- खाकर एक वेश्या के रूप में हमारे सामने प्रकट होती है ।

उद्देश्य :

नारी की आंतरिक पीडव जानने का प्रयास ।

भारतीय समान की नारियों को सन्मानीय नजरों से देखना ।

समाज में अनाथ बच्चों को योग्य मार्गदर्शक बनकर सही मार्ग चूनने की और संकेत करना ।

नारी को अमानवीय क त्यों से बचाना और नारी तथा समाज को नैतिक मूल्यों से परिचित कराना ।

बेसहारा नारी तथा अनाथ बच्चों को सहारा देना और उसे शोषितों से बचाना ।

नारी की मनोव्यथा का अध्ययन :

उपन्यास की नायिका बसंती बेसहारा और अनाथ बालिका है। बसंती के पिता को जूयें का नशा चढव था और एक दिन जूयें में हार जाते हैं । घोर निराशा में डूबे के एक दिन नदी में कूदकर आत्मघात कर लेते हैं । माता भी अपने पति की मौत के कारण दुःखी होकर आत्मघात कर लेती है । अनाथ बालिका बसंती अकेली रह जाती है । अनाथ बालिका बसंती की परवरिश विधवा बुआ जीवंती करती है ।

उपन्यास की नायिका बसंती बचपन से ही चंचल तथा उद्दण्ड है । वह हर समय भागती फिरती है । बचपन से बिमार बसंती का इलाज गाँव के वैद्य जी करते हैं । एक बार वैद्य जी के घर जाने के बाद बसंती बार-बार उसके घर जाकर चूरन माँगती है, इसलिए कि वैद्य जी का पुत्र विमलानंद उसका मित्र हो चूका था । एक दिन यह बचपन की मित्रता प्रेम में परिवर्तित होती है । बसंती और विमलानंद एक दूसरे को दिलोजान से चाहने लगते हैं ।

विधवा बुआ जीवंती गाँव के घरों में काम करके अपना जीवनयापन करती है, साथ ही बसंती की परवरिश भी करती है । काम करने वैद्य जी के घर भी जाना होता है । विमलानंद और बसंती के प्यार की जानकारी उसे मिलती है । एक दिन बुआ, जीवंती ने बसंती की कुंडली वैद्य जी को दीखा दी । ताकि विमलानंद और बसंती की शादी हो जाए । इधर विमलानंद के पिता वैद्य जी अलग मानसिकता के व्यक्ति है, गरीब बुआ और अनाथ बसंती के पास दहेज में देने जैसा कुछ भी नहीं है । इसलिए वैद्य जी दोनों की कुंडली न मिलने का बहाना बनाकर, बात टाल देते हैं । इधर किशोरी बसंती ने विमलानंद को मन में बसा रखा है । वैद्य जी के अनुपस्थिति में वह चूरन माँगने के बहाने विमलानंद को मिलने चली जाती है । संस्कारी और शर्म के मारे विमलानंद बसंती को मिलना नहीं चाहता और पिताजी से डरता भी तो है, क्योंकि पिताजी ने दोनों की कुंडली देखी तो दोनों का विवाह योग नहीं है । यह बात विमलानंद जानता था । दोनों की कुंडली न मिलना, विवाह न हो पाना विमलानंद से अपमानित, असफल प्रेम, गरीब, अनाथ, किशोरी, बसंती के जीवन में घोर अंधकार छा जाता है । चारों दिशाओं से निराश बसंती विमलानंद के मिलना नहीं चाहती ।

निराश, विवश बसंती गाँव में आये सर्कस के साथ भाग जाती है । यहाँ से बसंती की वेदनाएँ, पीडवएँ का सिलसिला शुरू होता है । अपनी शारीरिक कलाओं के कारण वह सर्कस के द्वारा प्रशंसा प्राप्त करती है । एक दिन सर्कस का मैनेजर उसका शीलभंग करता है । वह बार-बार रात में आकर बसंती को वासना का शिकार बनता है, तो वह किस तरह शोषण का बदला लेती है, स्वयं बताती हुई वह कहती है- एक दिन मैंने

* आर्टस एन्ड कोमर्स कोलेज, विरपोर बुरहानी

उसकी उसी मदालस अवस्था को भाँप बंधनयुक्त होते ही उसी लोमशकाली छाती में ऐसी लात मारी कि गोंगियाकर औंधा हो गया । फिर मैं जो भागी हूँ छोटे वेद, मैंने मुडव्कर पीछे देखा ।१ घर से भागने का कारण यह था कि वह गरीब, अनाथ भी और मैनेजर ने यौन-शोषण किया । इन सब कष्ट और यातनाओं को झेलती वह न जाने कहाँ-कहाँ भटकी थी। इधर वैद्य जी ने विमलानंद की शादी बेडौल, बदसूरत लडव्की से कर दिया, क्योंकि लडव्की के पिताजी ने दहेज में तीन भैंसे दी थी । विमलानंद का ग हसंसार अच्छा था । विमलानंद की पाठशाला में अध्यापक बन गया था । उसे श्रेष्ठ शिक्षक का पुरस्कार भी मिला है ।

सर्कस के मैनेजर के यौन-शोषण के कारण बसंती वहाँ से भागकर वह किसी विधवा महिला की कोठी पर पहुँच जाती है । विदेशी विधवा नैली मैंकेजी बसंती को भारतीय एवं पाश्चात्य न त्य सीखाती है । उसमें वह प्रशंसा प्राप्त करती है और अपनी ख्याति के कारण बसंती की साथी लडकियाँ भी पुरुषों को अपनी अंगुलियों पर नचाती है । विद्वान ने लिखा है- पुरुष की भोगवादी द ष्टि ही नारी को वेश्या बनाती है । कोई भी नारी अपनी इच्छा से वेश्या का स्वरूप स्वीकार नहीं करती। उसके पीछे पारिवारिक, आर्थिक, सामाजिक कारण कार्य कर रहे होते हैं । वेश्याव त्ति नारी जीवन से जुडवी ऐसी समस्या है जो हर युग में प्रवर्तमान रही है ।

प्रतिभा संपन्न अनेक न त्य की ज्ञाता बसंती केब्रे डान्सर बन जाती है । रिशेप्सन, पार्टियों और बडे-बडे होटलों में डान्स करना पैसे कमाना बसंती का रोजाना बन गया था और उस में से आधा भाग कमीशन के रूप में नैली मैंकजी को देना होता था । बसंती का शारीरिक शोषण के साथ-साथ अब आर्थिक शोषण का भी भोग बनना पडता है । इसलिए वह वहाँ से भी भाग जाती है ।

कोई भी व्यक्ति चाहे पुरुष हो या स्त्री अपना स्वतंत्र व्यस्तित्व बनाने के लिए जीवन में कोशिश करता रहता है । बसंती भी स्वतंत्र जीवन जीना चाहती है । बडे-बडे नगरों, शहरों में नाचती है । गाँव की बसंती रूप-सौंदर्य से झिलमिलाती ऐश्वर्य के जूले में झूलती बसंती को देखकर विमलानंद विस्मित रह जाता है । वह अपनी पीडव व्यक्त करती हुई कहती है- तुम मुझे ऐसे न ठुकराते छोटे वैद्य तो शायद मैं उस दिन इतना बडव सर्वनाश न करती ।३ बसंती अपना जीवन-यापन के लिए नाचती फिरती है । वह विमलानंद को भी डांस दिखाने ले जाती है । विमल उसे इसी नीच न त्य को छोडने के लिए कहता है तु यह सब छोड बसंती मेरे साथ गाँव चले मैं उससे कहुँगा मैं बसंती के बिना जी नहीं सकता सुरसाती तु इसे अपनी सौत मानकर नहीं छोटी बहन मानकर स्वीकार कर उसे कभी आपत्ति नहीं होगी हमारे पहाड में कितने ही बडे-बडे आदमियों की दो पत्नियाँ है ।४

बसंती बचपन से ही समाज के लोगों की मानकिसता से परिचित है । जी जान से जिमल को प्यार करनेवाली बसंती को विमल ने स्वीकारा ? उसे सहारा दिया ? समाज ने उसे कोई सहानुभूति प्रदान की या फिर समाज ने उसके लिए कुछ किया ? नहीं । तो आज धोखेबाज, नामर्द, विमलानंद उसे स्वीकारने चला आया है । क्या समाज और विमल की पत्नी उसे स्वीकार करेगी ? बसंती कहती है- हाय रे मेरे गोबर गणेश संसार की कौन सी स्त्री आज तक सौत को छोटी बहन मानकर स्वीकार कर सकी है ? एक यही ही ऐसा रिश्ता है छोटे वैद्य, जिसमें हिस्सा बाँट नहीं चलता समझे ।५ न त्यांगना बसंती प्रेमी की स्म ति के रूप में वह एक नाम चाहती है । क्रमेरे घर आती कच्ची सडव्क महीने भर से संगेमरमर की तैयारी हो जायेगी । इसके लिए अच्छा नाम रखते जाना । तब विमलानंद कहता है । इसका नाम तो विधाता ने रखा है । रथ्याए वेश्याओं के मुहल्ले तक जानेवाली पतली सडव्क को रथ्याए कहते हैं ।६

विमला का दुःखदायक व्यंग्य सुनकर बसंती के जीवन की पीडव, वेदना और बढने लगती है, लेकिन विमल से ज्यादा बसंती का व्यक्तित्व और मन साफ है । वह अपने जीवन की आंतरिक पीडव को सहती हुई संघर्षमय जीवन जीती हुई वह सुखी है, आनंदीत है और कहती भी है पाप पूण्य की चिंता मुझे अब नही है मैं बडे सुख में हूँ और इसी सुख में रहना चाहती हूँ । तुम्हें मेरा अंगूठा पकडने की बात बडवी देर से सुझी छोटे वैद्य । अब हमारा तुम्हारा रास्ता अलग है ।७ बसंती से नाराज विमलानंद उसकी सडव्क को रथ्याए कहता हुआ अपने घर चला आता है ।

आलोचकों की द ष्टि :

रथ्याए उपन्यास पर आलोचकों की द ष्टि इस प्रकार रही है डॉ.सिदाम कष्णाखोत का लिखना है कि रथ्या उपन्यास मे बचपन से सम्मानित जीवन का अभाव होने के कारण अन्त मे बसंती वेश्या बनती है । आलोच्य उपन्यास में नारी की मनोव्यथा एवं समाज में व्याप्त कारणीभूत स्थितियों को बडे प्रभावी यंत्र से विकसित किया है । स्त्री-पुरुष के चरित्रगत रहस्यों के उद्घाटन के साथ-साथ वेश्या समस्या की ओर संकेत करना लेखिका का मूल प्रयोजन है ।८ डॉ.अमर जयसवाल लिखते हैं कि रथ्या एक अल्हड ग्रामीण युवती की अन्तर के दर्द की कसक भरी कहानी है ।९

उपलब्धियाँ :

जीवंती बुआ ने अपने समाज से भी अधिक प्यार बसंती को दिया है और समाज में आदर्श नारी का दर्जा प्राप्त किया है।

प्रेम में असफल बसंती स्वतंत्र जीवन जीना चाहती है ।
बसंती आंतरिक पीडा को सहन करके जीवन में आगे बढी है, ऐश्वर्य और ख्याति प्राप्त की है ।
बसंती संघर्ष करती है, साहसी नारी बनती है अनेक परिस्थितियों का सामना करती है और शोषित से सावधान भी रहती है ।
समाज में पढवी-लिखी, अनपढ, गरीब, नारियों की आँखें खोलने का कार्य बसंती ने किया है ।
पूर्व प्रेमी विमल की वेश्या बसंती को अपने जीवन में स्थान देने की और नीच क त्य करनेवाली को नया जीवन शुरू करने की तीव्र इच्छा बहुत बडी उपलब्ध है ।

सीमाएँ :

बसंती की बुआ जीवंती ने वैद्य जी पर झूठा विश्वास रखा और वैद्य जी ने विश्वासघात किया ।
वैद्य जी ने छोटे-बडे लोगों का नाप-तोल किया है ।
दहेज के लोभी, लालचु और समाज में स्वमान के कारण वैद्य जी ने अनाथ बालिका बसंती और विमल के प्रेम का गला घोट दिया । नामर्द, दयाहीन, भोगी, विमल ने भी बसंती को छोड दिया, प्रेम में असफल बसंती अपनी बूआ और समाज को छोड कर भाग जाती है । उसे शोषितों का भोग बनना पडव्ता है और मजबुरन उसे वेश्या बनना पडता है ।
पूर्व प्रेमी विमल उसे स्वीकार ने की चेष्टा करता है, लेकिन असफल रहा । हो सकता कि विमल और बसंती का ब्याह हो जाता तो उन दोनों की जिन्दगी और समाज में दर्जा कुछ और रहता । दोनों का जीवन आबाद होता ।
निष्कर्षतः कहा जा सकता है कि बचपन में माता-पिता का प्यार, अनाथों को सहारा, योग्य परवरिश, समाज में योग्य सन्मान न मिलने के कारण कई नारियाँ बसंती की तरह दिशाहीन बनकर समाज में ठोकरें खाती फिरती है । अपना जीवन बरबाद कर लेती है ।
शिवानी ने रथ्याए उपन्यास में नारी की मनोव्यथा का चित्रण करके प्रेम, दहेज, स्त्री-पुरुष यौन सम्बन्ध, वेश्या आदि समस्याओं की ओर संकेत करना उन समस्याओं को समाज से जड से उखाडने का नम्र प्रयास रहा है ।

संदर्भ सूची

- कस्तुरीम ग संकलन - रथ्या : शिवानी पृ.११७/११८
- स्वातंत्र्योतर हिन्दी कहानी में नारी के विविध रूप : डॉ.गणेशदाश पृ.१५
- कस्तुरीम ग संकलन - रथ्या : शिवानी पृ.११४
- वही पृ.१२३
- वही पृ.१२४
- वही पृ.१२५
- वही पृ.१२६
- शिवानी के उपन्यासों में समाज : डॉ.सिद्राम क ष्णा खोत पृ.५३
- हिन्दी लघु उपन्यास : डॉ.अमर जयसवाल पृ.२८७

* Dr. K.J. Parmar

Arts [ENGLISH]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 20 - 22
ISSN 2319 - 8168

SLAVERY: VICTORY OF REASON OVER ORTHODOXY

Dalit literature presents rationalism. Reason is more important in Dalit literature rather than orthodox thinking. Jotirao Phule and Dr. Ambedkar are two chief personalities whose sayings are indispensable part of Dalit literature. Unlike Dr. Ambedkar, Jotirao Phule had written plays and poems. His writings are quite radical and far more ahead of his contemporary scenario of Indian society.

Reason comes first for Dalit writers than orthodox thinking. One such exceptional writer cum social activist was Jotirao Phule. He was a firm and strong critique of religion and orthodox believes. His play *Slavery* [*Gulamgiri*] presents a strong criticism on the Hindu Gods and Goddesses. The play was written in Marathi language. It is translated in English by G. P. Deshpande.

Phule was a man of vision. He was a great farsighted person who had established first school for Dalit girls in 1848. According to Phule education is the source that can remove all superstitions and wrong believes prevail in society. He believed in equality. He also believed in equal status of man and woman. He inspired his wife Savitri Phule to have education. He took these exceptional steps in a time when upper-castes especially Brahmins did not allow woman to have equal status. Thus Phule was a radical thinker and farsighted social activist of his time.

Slavery is a strong criticism on caste Brahmins and Hindu Gods and Goddesses. Jotirao Phule has used very bitter tongue to criticise the Brahmins. According to him, Brahmins were solely responsible for the worst condition of Dalits in India. He was of opinion that the Brahmins had used scriptures and religious books to design their supremacy over Dalits and others. In the book, Phule had exposed the Brahmins' scheme of hunger for power and status. He was of belief that it was Brahmins who had created false and irrational religious literature to dominate over other castes in India.

The Play has two characters: Jotirao and Dhondiba. These two characters are discussing how the set up of religion and creations of different castes were made by the Brahmins to dominate social, economical, religious and cultural aspects of the Indians. One after another Hindu Gods and Goddesses are criticized in the play. To criticize the theory of origin of different castes Phule has used logic and reason. Phule has used very bitter-tongue to criticize Brahmins and the Hindu Gods and Goddesses:

DHONDIBA: This itself proves that the account of the origin of human beings given by Manu is completely wrong, simply because it cannot be applied to all human beings.

JOTIRAO: That is way the learned among the English and other such people prohibited slavery because they realized the devious designs of the writers among the brahmans. Had Brahma really been the cause or the origin of all humans, they would not have done so. Manu has written about the origin of all the four varnas. If we compare it with the evolution of nature, it is revealed to be completely false.

DHONDIBA: How so? . . .

JOTIRAO: Now Brahma had a wife, Savitri. Yet why did he invite the trouble of growing a foetus inside his mouth, giving it birth and developing him on his own head? This is extremely intriguing.

DHONDIBA: What about his other three heads? They were at least free from this bothersome mess.

* Visiting Lecturer, Samal das Arts College, Bhavnagar

Was that bastard is sissy to like such a game which only little girls play in the house?

JOTIRAO: Now to call him a bastard is a bit problematic as he committed incest with his daughter Saraswati. That is why his other name is Daughter-Fucker. Nobody respects or worships him because of this heinous deed that he committed. (Phule 48-49)

Phule has not only criticized the Hindu Gods and Goddesses but also has presented cunning craftsmanship of Brahmins to get domination over aborigines of India. He has exposed that the Brahmins have used the religious myths and stories just to hold their command over other castes in India:

JOTIRAO: The true facts one arrives upon, after due consideration, are that . . . . Leaders like Manu followed Brahma. They were afraid that the rules made by Brahma would be violated. So they composed and spread several strange myths about Brahma. They wanted the slaves to believe that whatever had happened was divinely ordained. So they created another rigmarole of a myth about the god Sheshashai [Vishnu]. And after some time, all this writing was conveniently composed in the form of books. The cunning and crafty Narad, their effeminate colleague, constantly surrounded by women, preached this 'gospel' from these books to the shudras and dasas and therefore Brahma came to acquire still more prestige. Now however, if we subject Sheshashai also to a similar scrutiny, it will be a sheer waste of time for both of us. The poor man was thrown on his back and made to give birth to this four-mouthed baby from his navel. And I believe that it would hardly be a manly, valiant deed to pin the already vanquished man to the ground and show him our strength! (49-50)

Inhuman atrocities and merciless killing are another means by which the Brahmins had established their dominance over other Indians. Brahma, Parashuram and other are exposed as tyrants by Phule:

JOTIRAO: Later on, when Bali's son Banasura died, there was anarchy everywhere. Everybody behaved as if he were the king of his littler empire and indulged in pleasure seeking activities. Seeking this opportunity, Brahma gathered the rapacious crowd of the *bhats* (their parivar, which is pronounced as parivari now as a corrupt form), and attacked the rakshasas (that is, the rakshaks) in the middle of the night suddenly and vanquished them. . . (64)

Similarly, Parashuram, another Brahmin is also a tyrant. He even beheaded his mother. He was very cruel and diabolic. Phule has exposed his atrocities in the play:

JOTIRAO: . . . All the other maha-aris whom Parashuram had conquered and captured, were compelled to swear that they would never fight the brahmans again and made to tie black threads round their necks as a mark of their humiliation. . . . For example, that ruthless villain, in order to take revenge on the poor kshatriyas, established the custom of burying mang people with their wives alive in the foundations of the buildings of the brahmans; he used to pour oil and vermilion down their throats so as to stifle their cries of pain. . . But Parshuram was so incensed with the massacre of brahmans, his own people, that he wanted to root out each and every single kshatriya. So he took up a stormy campaign to capture every single pregnant kshatriya woman, widowed in the war . . . . In short, then, he killed every individual who belonged to the family of Hiranyaksha, from his son Bali onwards, and removed them from the face the face of the earth. . . (68-69)

Phule has divulged the hunger of power and status of Brahmans in the play. He has explained this state of minds of the Brahmans with rational and logical explanations. To expose the cunning scheme of the Brahmans Phule has presented the incident of the Hindu Lord Vishnu and the Brahman sage Bhrugu:

JOTIRAO: Once a Brahman rishi [sage] called Bhrugu, kicked Lord Vishnu, (according to them the Adinarayan), on his chest. Now instead of getting angry, the god started massaging Bhrugu's foot, arguing that the kicking must have tired the foot. Now see the cunning! When Lord Vishnu himself could suffer the kick so patiently, why should the shudras complain about the kicks, blows and the murderous assaults of the brahmans? The moral of the story is that the shudras shouldn't utter a word of complaint, even if the very life is beaten out of

them. (71)

Thus, Phule has explicated obsession for power and status of the Brahmins. He has also presented that such stories of the Brahmins was created just to continue their domination over other Indians. Even to assault, to humiliate, or to kill lower castes was justified by such mythological tales.

Phule considers the claim of origin of the Vedas as conspicuous lie of the Brahmins. Further, he expounds the lie about the origin of the Vedas. In fact, the Vedas were created in different time by different sages. They were never come into existence all at a time. Phule presents that it is one the ingenious craft of the Brahmins for sole domination over the others:

DHONDIBA: But then this explodes the brahmans' claim that the four Vedas have sprung from the four mouths of Brahma.

JOTIRAO: Of course it is a blatant lie! How come we find the suktas composed by several brahmarishis and devarishis after Brahma's death in the Vedas, which are supposed to have sprung from the mouths of the Brahma? Similarly, it cannot be said that only one author composed the four Vedas, at one and the same time. Again, several European historians have also argued and proved this conclusively. (72)

Not only the Vedas but also several other books which had been composed by the Brahmins are nothing but a part of the great design of predominance. Phule looks upon this design as a mean work for obsession of power and status. He delivers the underlying idea of these books of hate and condemn of the Brahmins towards Dalits and other lower castes:

JOTIRAO: . . . They compiled all their magical incantations, their silly tales together and composed several new books such as the smrutis, shastras, puranas, samhitas, etc., out of them. These they forced on the shudras and established their domination over them. They abandoned their traditional war mongering and crated a great rigmarole of their religiosity. They did not want the shudras to ever realize how they had been kicked. So they strictly prohibited education of the shudras and made strict rules about this in their books like the *Manusamhita*. Keeping the shudras, illiterate also enabled them to make whatever changes in their books they wanted to suit their interests. (72-73)

Phule has exposed the real scheme for domination and status of the Brahmins in his play *Slavery*. Jotirao has also unmasked the cunning designs of Brahmins of Religion and religious scriptures to dominate over other castes. Besides, Phule has also mentioned that atrocities and killings were/are used by the Brahmins to serve their purpose of absolute reign over the psyche of lower castes. Besides, Jotirao has used reason, logic and facts to explain crafty design of religious scriptures of the Brahmins. Thus *Slavery* presents reason and scientific approach to have better understanding of the religion and religious scriptures.

REFERENCE

⇨ Phule, Jotirao. *Slavery*. *Selected Writings of Jotirao Phule*. Ed. G. P.Deshpande. Delhi, Ind: Leftword. 2010. Print.

* Atul Gujarati

Arts [ENGLISH]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 23 - 25
ISSN 2319 - 8168

THE CONCEPT OF NATURE IN THOMAS HARDY'S NOVELS

Thomas Hardy is considered as one of the best English writers of novels and poems. His melancholy view of man's lot caused him to examine some answers to the problem of man's destiny as he felt that man was always in conflict with the Laws of Nature. Inevitably, he became aware of the dual power of Nature: a Nature of beauty and grace, and a Nature of ugliness and cruelty. Nature in Hardy's novels becomes not only the foe against which man battles all his life, but also the real actor in lie's drama on the stage, while man was only a passive player. In Hardy's novels we find a description of the external world that is hardly rivaled. The beautiful hillside country, the sound of the wind at night, the face of a mountain, the patter of rain against the window during a stormy night etc. are parts of this external world. Hardy uses agents of Nature to spur the characters toward some tragic ending. After studying the concept of Nature in Hardy's novels, we see that Nature becomes a definite instrument - an instrument chosen to mark the sad progress of man's brief stay on earth. It will also be noticed that Nature assumes an impassive, scrutinizing ace when man acts, and that it is an impartial observer to whom man is almost sub - servant. Nature is the outside world of grass, animals, sunlight, flowers etc. It is also the external world of somber majesty - both evil and breathtaking.

INTRODUCTION

In Hardy's all novels Nature provides the background for joy and suffering in human life.He is not indifferent to Nature, but deeply interested in it.He was a keen and acute observer of Nature's different forms.Hardy hated romantic attitude to Nature. He dealt with unfair and terrible aspects of Nature in his novels. He not only absorbs minute details and changes in Nature but also links them up with human personality. He gives vivid descriptions of natural scenes in his novels. He describes Nature's moods too.The weather and even the time of the day and their effect on mood are shown in his descriptions. He works out atmospheric effects with great skill.His description of landscape shows his skill. Hardy has dealt with the description of natural scenes and sights with preciseness. He has described Nature with poetic approachHe has painted pictures beautifully.He has assumed the role of a painter.He was brought up in the heart of rural Dorset.He was an architect with an eye of a painter.He took to painting too.But he preferred the pen to brush.The beautiful countryside with its tush green fields, foliage and pastures appeal to him.

He painted them not with the brush but with the pen.He used the hues of his imagination and made them vivid by describing them with the touch of a painter.Norcombe Hill, Weatherbury are the sources of his word - pictures.Far From the Madding Crowd is full of word - pictures.His pen has the same effect as a seasoned painter's brush.His Description of beautiful mornings and evenings are fine word - pictures. His description of the storm, thunder and lightning is photographic. The crashing of the tree as lightning strikes is a fine word - portrait.His description of the appearances of his characters is also photographic. It also proves the power of his portraying people in the vivid manner.

As Hardy grew in stature as an author, his scenes of Nature began to take on a darker, more pessimistic tinge. The trees and the flowers, of course, were still beautiful objects to behold. But he was no longer

* Visiting Lecturer, Goverment Arts College, Vallbhipur

content to discuss the pastoral aspects of the blissful sunshine. The Nature Hardy had known and loved as a youth had changed visibly. In the novel, Far From the Madding Crowd, Hardy begins with a facile, gentle description of Nature. Duffin, in a critical chapter on Hardy's Far From the Madding Crowd, mentions the opening chapter in terms equaling the pastorals of Theocritus.

The opening chapter is memorable for a picture as beautiful as a Constable landscape -
of Bathsheba on the battered wagon, with Gabriel Oak unseen but critically observant, the whole scene steeped in color and sunlight… The chapter with its fresh, clear atmosphere is followed by
the classic "Norcombe Hill by Night," which passes from pure description
to a moving picture of lambing operations - one glows as one reads :this is the epic, this is the earth, this is eternal, and all is done with quiet, deliberate beauty……..

Nature appears in an aspect of radiant sunshine, smiling on Bathsheba as she engages in a vainglorious attempt to arrange her coiffure.

The changes from the customary spot and necessary occasion of
such an act - from the dressing hour in a bedroom to a time of -
a time of travelling out of doors - lent to the idle deed a novelty
it did not intrinsically possess. The picture was a delicate one.

Hardy has most lovingly described elementary, grand and sad aspects of Nature.He deals with those aspects that suit his mood at a given time.He did not believe that Nature has any holy plan or healing power.He saw cruel and antagonistic characteristics in Nature.Hardy regarded man as a part of Nature.Its gloomy aspects appealed to him.Hardy has painted pastuyres, woodlands and valleys in their charming forms.In Nature too he saw the struggle for existence.He regarded Nature as the tomb of illusions.His treatment of Nature is objective.He believes that in Nature we do not find the projection of our moods.

It is in "Tess of the D'Urbervilles" that the dual elements of Nature come together. When the novel ends, the reader is left with a feeling of helplessness and hopelessness. Tess, the protagonist, Nature, the antagonist, have fought a grim and deadly battle. The reader draws the conclusion that Tess's struggle to maintain her decency against the forces of her environment is always the cycle of human destiny, a cycle in which man comes out the inevitable loser. There are moments in this novel when Hardy rises to the heights of excellent pictorial representation. Certainly, the story would be meaningless if it were not for the beautiful background Hardy gives to the love story. His scenes of Nature as the catalytic agent for love hovers in the mind's eye, and there is the awareness that Tess and angel continue their love because of Nature's tenderness and under Nature's auspices. Here is a passage providing a setting of incomparable beauty:

Or perhaps the summer fog was more general, and
the meadows lay like a white sea, out of which the scattered
trees rose like dangerous rocks. Birds would soar through
it into the upper radiance, and hang on the wing sunning,
themselves, or alight on the wet rails subdividing the mead
which now shone like glass rods. Minute diamonds of moisture
from the mist hung, like seed pearls. When the day grew quite
strong and commonplace these dried off her; moreover, Tess then
lost her strange and ethereal beauty; her teeth, lips, and eyes
scintillated in the sunbeams, and she was again the dazzlingly
fair dairymaid only, who had to hold her own against the other
women of the world.

In his novel, "The Woodlanders", Thomas Hardy has taken the reader to a land of apple trees and

apple cider, and just as Egdon Heath assumed the aspect of the universe, Little Hintock takes on this very same aspect. Says one critic:

In two of his books, "The Woodlanders" and "The Return of the Native", the setting is made to stand for the universe, and in all his other successful works it has symbolic value. Not a background, but an actor in the play, it is always present, the incarnation of a living force with a will and a purpose of its own - now and again taking an actual hand in the story, especially killing Giles.

The people of Little Hintock are completely isolated by the trees that they have planted so carefully. They are cut off from the finer aspects of society in the outside world; but they are also protected by the trees from hunger and cold. Thus, the tress of Little Hintock have a two - fold function: they serve as both a liability and as asset. The Woodlanders presents a scene as remote from civilization as was the life on Egdon, isolated not by a Heath but y trees: the world of the novel is a few houses and cottages, gardens and orchards, snipped out of the woodland, a sequestered spot outside the gates of the world. In Little Hintock the men are not idle, certainly, but their work consists, for the most part, in lending a helping hand to nature.

REFERENCES

- 31 Henry Charles Duffin, Thomas Hardy , 3rd edition, revised and edited by Henry Charles Duffin (Manchester: The University Press, 1937), p. 10
- 56 Thomas Hardy's Tess of the D'Urbevilles, p. 141
- 48 William Lyon Phelps, "The Novels of Thomas Hardy," North American Review, CXC (October, 1909), 502.

* Dr. Reji George

Arts [ENGLISH]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 26 - 28
ISSN 2319 - 8168

I SHALL NOT HEAR THE NIGHTINGALE": A SOCIO – PSYCHOLOGICAL STUDY OF HUMAN INSIGHTS

Khushwant Singh the most renowned columnist and reputed novelist of the Post – Independent India dealt with the sufferings and pains of human beings during the partition period in India and Pakistan.
All his famous novels like ' Mano Manjra', 'The Train to Pakistan', and ' I Shall Not Hear the Nightingale' dealt with the various issues of partition but it basically fathomed into the Socio- Psychological facets and its impact on common human beings. In this novel, the author has tried to explore the real subdued human sentiments and emotions explicitly and with a humane touch. In this paper, I have made a humble attempt to show that how various paradoxes of human relations and subdued sentiments are revealed. The present paper also exhibits the various human psyche reflected through various individuals in different phases of life and situations. A critical analysis of the deep insight of human sentiments that faced various tribulations at various layers of life and society is also examined critically. The word ' Nightingale' in the novel exhibits multi-dimensional image and symbol of realism and fantacy.

I shall Not Hear the Nightingale: A Socio – Psychological Study of Human Insights

Kushwant Singh, the most well read, columnist, author and journalist was born on 2nd Feb, 1915, in Haldai (now in Pakistan). He initially began his career as a lawyer and but soon he switched over to writing. Inspite of being from a business family, he never showed his inclination towards business or construction. On the contrary, he developed the task of writing and published his first novel ***'Mano – Manjra'*** that was later known as '***The Train to Pakistan'***. Initially, this work did not receive its due acceptance and praise but gradually it established Singh's genius as a novelist. '***Train to Pakistan'*** won Grove Press Award in 1954. This award motivated him to try another novel and gradually 'the Stone Started Rolling' and another three novels such as like '***I Shall Not Hear the Nightingale'*** (1959), 'Delhi' (1990) and ***'The Company of Women'*** (1999) won enough fame and name for Khushwant Singh.

The specialty of Khushwant Singh is that he unhesitatingly writes on the controversial issues and tries to present the real subdued human sentiments and emotions in an explicit manner. He is equally popular for his acerbic pen, wit, humour and also for satires on social issues.

In his novel, '***I Shall Not Hear the Nightingale'*** the social custom, atmosphere and family values system of pre-independence years has been beautifully presented. He has also boldly revealed the various paradoxes of human relations, subdued sentiments and its exhibitions in this work.

According to Santha Rama Rao : "Khushwant is direct to the point of brutality, unsentimentally observant, and in his bold characterization, he is ready to explore the least appealing aspects of human nature and relationship".[1]

The story ***'I Shall Not Hear the Nightingale'*** moves around the Punjabi Sikh family of Buta Singh, who is a faithful magistrate of the British Raj. Contradictory to his beliefs and ideologies, his son

* Asso. Pro. Shri Trikamjibhai Chatvani Arts and J. V. Gokal Trust Comm. College, Radhanpur

Sher Singh becomes the leader of an anti-British group. The ideological conflict between a father and son is strikingly presented by Khushwant Singh. This reveals the tendencies and temperament of new generation and also ideological generation gap, that is to say, the Pro-British and the Anti-British. The novel also reflects upon the personal lives of the freedom fighters. This novel beautifully reveals the various human psyches reflected through various characters in different situations and phases of life. The story exhibits the religious, spiritual and traditional psyche of the characters. It also depicts the traditions, celebrations and rituals of the Sikh community during the world War II. Khushwant Singh has successfully made a creative rendering of the real. In this novel, he has made an attempt to explore the deep insight in to the human psyche that faced trials, tribulations and temptations at various layers and phases of life. The author has tried to explore and expose the hidden human and natural psychological reflections, insights and responses very meticulously and quite naturally. He has boldly exposed the extra marital relations and subdued natural human instincts through various characters and situations in which they are placed.

The situation in the first chapter of the novel is rooted deeply in the characters, and illustrates their mentality of young school boys who pretends to be youth and matured warriors. Their inner psychological repression against the British is reflected in the performance of 'baptism in blood' in accordance to the conformity of the ancient Hindu custom of dipping sword in the blood of goat and laying them before Goddess Durga to be blessed. Thus, in the beginning itself Singh presents the custom – ridden psychology of younger generation during the Pre – Independence era.

The incident where Sher Singh is reluctant to shoot and kill the crane (sarus), as he believed that "if one of a pair is killed, the other dies of grief".[2]

It is the culture, inculcations and nourishment of the family values that forces Sher Singh to think so. Being brought up in a traditional Sikh family under the strict guidance and religious attitude of his mother – Sabharai, prevents him from killing a harmless bird. However, the influence of his friends like Madanlal and other youngsters changed the harmless psychological approach of Sher Singh. Later, we observe that the same Sher Singh attains the courage to kill even a fellow human being. We witness the transformed brutal mentality of Sher Singh. The very idea of patriotism is reduced to a sordid murder which Sher Singh commits to save himself. However, Sher Singh neither owned the strength nor the manhood to cope up with the 'conflicting emotions of guilt and pride'

The nature and deeper insight of a true, elderly house wife is reflected in the portrayal of Sabhrai - the wife of Bhuta Singh and an affectionate mother of Sher Singh. She embodies the Indian culture of her time. She is presented as a replica of common Indian housewives, who are generally, devoted to the services of family members and religious activities.

She regarded ***'The Granth Sahab'*** as her source of knowledge and encouragement. She was a woman with great maturity, deeper understanding of life and true towards her own conscience. When she returns from Simla, she realizes that something has gone wrong back at home and invades her serene and religious world of moral values. On her return, she comes to know about her son's arrest and wants to meet him in the jail. Before proceeding, she reads the ***Granth Sahab*** continuously and she prays the entire night at the Golden Temple, takes a dip in the cold mater in preparation for seeing her son. She conveys the message of her husband to her son. However, she reveals the true feeling which her conscience conveyed. She said :

"… my son had done wrong. But if he named the people who were with him, he would be doing greater wrong. He was no longer to be regarded as a Sikh and I was not to see his face again."[3]

It is this voice of truth and courage that elevates her status to a greater and higher position. Here, once again, the in-depth psychology of a conscientious mother is exhibited very naturally. She becomes the voice of truth and love and thus gives the correct advice.

She is the spirit of the entire family. She is a woman with an extraordinary, profound and instinctive understanding of life. Kushwant Singh has minutely

portrayed her matured sense of viewing and dealing with the issues of life.

Kushwant Singh has exposed the deeper and hidden unfulfilled carnal physical desires of a married woman and married man. It is clearly revealed in the physical intimacy and advances developed by champak (the wife of Sher Singh) and Madanlal (the friend of Sher Singh). Champak is presented as a woman with unfulfilled lust which is reflected in her extramarital affairs with Madanlal. Here, the author wants to draw the attention towards the drawbacks of joint Indian family where married couples are forbidden to meet openly for satisfying their physical quest. Many young couples live with unfulfilled physical impulses 'resulting in an obsession with sex and in many perversions which result from frustration, sadism, masochism and most common of all exhibitionism'.[4]

Such psychological state of mind may lure them towards extramarital relations. One more example of the subdued physical urge of human being is exhibited through the character of Shunno – the middle aged maid servant. An interesting and shocking event emerges as Shunno was seen seeking help of Peer Sahib (A muslim saint) to get cure of a mysterious disease. As she had no faith on eastern or western medicines, she sought the help of Peer Sahib. This encounter with Peer Sahib 'violates the rules of celibacy' and we see Shunno engulfed in sensual pleasure with Peer Sahib, it is strikingly explicit in the following narration by Kushwant singh: "Here was a man twenty years younger, strong and virile with an untamed lust savagely tearing off the padding of respectability with which she had covered herself. He stirred up the fires of volcano which had all but become extinct. It was wrong, but was deliciously irresistible…..."[5]

The illicit physical relations with Peer Sahib and Shunno run counter with the illicit affairs of Madan and Champak. However, there is difference of social stratification. Madan and Champak belong to the upper class stratum of Indian hierarchical society and Shunno and Peer Sahib belong from lower section of the society. The author attempts to depict and expose the "tearing off the padding of respectability". Infact, it is ironical presentation of this stark reality and truth in all 'its horror and elemental passion'. The author opines that any socio – psychological suppression especially related to sensual dissatisfaction can cause very serious consequences. Kushwant Singh has tried to treat the theme of carnal desire at psychological level which results into physical intimacy. Physical intimacy results out of love or attraction. Though it comes at a later phase , it remains one of the priorities for a balanced socio – psychological society. The sauthor has boldly unveiled the stark and bitter truth of society which exists in the real world and has poignantly satirized these kinds of people. In this novel, the author has courageously presented the personal life of freedom fighters.

The novel also beautifully reveals the vivid traditional and cultural description of the Sikh rituals and traditions. In the present novel, Kushwant Singh has minutely explored the various socio – cultural spiritual, religious and psychological facets of the pre – independent Punjabi society with all its realistic representation.

The 'nightingale' in the novel is multi dimensional symbol. The symbol of 'nightingale' in ***I Shall Not Hear the Nightingale*** is, thus, a symbol of realism.

REFERENCE

- Santha Rama Rao : ***The New York Times Book Review***, December 13, 1959, P.36
- Singh, Kushwant, ***I Shall not Hear the Nightingale***, Delhi:Ravi Dayal Publisher, 1997, P.4
- Ibid, P. 208
- Ibid, pp. 47-48.
- Ibid, p. 159

* Dr. K.J. Parmar

Arts [ENGLISH]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 29 - 31
ISSN 2319 - 8168

GUJARATI DALIT POETRY: A UNIQUE DALIT IDENTITY

Dalit literature is a unique literature. It is different from the mainstream literature in its characteristics and aesthetics. The mainstream literature follows either the Sanskrit aesthetic –'*Satyam* (truth), *Shivam* (goodness) *and Sundaram* (beauty)' (Trivedi. *Literature*. 6) or the English aesthetics of 'Art for Arts sake'. Thus, the mainstream literature is based on imagination and centres round beauty and pleasure.

Unlike the mainstream literature, Dalit literature is based on reality. Human being and humanity is the soul of the Dalit literature. Dalit literature presents first Dalit community then Dalits. Realistic presentation of Dalit world is at the centre of the Dalit writings. Thus, Dalit literature and aesthetics are based on socio-cultural realities.

Dalit literature is rich in regional languages like Marathi, Hindi, Gujarati, Telgu, Tamil and so on.

Poetry is the most popular genre to express the self experienced emotions and experiences. Dalit writers have used the form of poetry to express the first hand experiences of being Dalit. Dalit poets, in Gujarati language, have presented the rich aroma of Dalits' world. Dalit poetry has following characteristics:

1. Dalit Life
2. Dalit Language
3. Ambedkarite Ideology
4. Dalit Consciousness

Dr. Ambedkar or his ideology is the part of Dalit literature. Thus, Dr. Ambedkar is the inspiration for the Dalit writers.

Sanju Vala, a Gujarati Dalit poet has presented in his poem *Battle-Cry* Dr. Ambedkar's cry i.e. do continue the struggle until equality is obtained in all fields of life. The poet reminds Dalits to continue the battle of equality:

Continue the battle, continue!
On the oath of your untouchable blood, ...
Announce that this hand is not meant
To beg for buttermilk and bread.
It can also be raised.
Continue the battle, friends! (1-2, 16-19, Vala 61)

Sanju Vala warns the orthodox and shallow-minded Hindus that Dalits do not suffer meekly now. Dalits' hands are not raised any longer for begging. But, Dalits do raise their hands for their rights being human. Dr. Ambedkar has strongly advised that do not stop the struggle until political, economical, social, and religious equality is not obtained.

Gujarati Dalit poet Narsingh Ujamba's poem *Words* presents the anger of the poet. The poet, along with the abhorrent words and images, unpleasant language has used. It is translated by M. B. Gaijan:

Humanism
Idealism
Love
Religion
Empty carts with such fancy names
Crush a beautiful word like my penis.
Are all the roads turning red with blood?
The tart called language (1-8, Ujamba 130-31)

The poet has no faith in the words like 'Humanism', 'Idealism', 'Love', and 'Religion'. According to Ujamba, all these words are nothing but the fanciful names. They are all empty words. They, according to poet, are imaginary words which are far away from reality. Rather, poet considers word 'Penis' far more beautiful than the words like –humanism, idealism, love and religion. Further poet criticizes

* Visiting Lecturer, Samaldas Arts College, Bhavnagar

language and academy by comparing them with panties and whorehouse respectively. He even criticizes that the language is torn like panties.

Thus, the poet has used bitter words and tongue to present his anger and harsh reality of the Dalit psyche. The modern poem offers the readers unpleasantness. Thus, the use of language is certainly distasteful to the readers. But, as a matter of fact, the life lived by Dalits is much more unpleasant than the language and images used by the poet.

Dalit writers are realist. They come from the section of society which is denied rights being human. As a result, Dalits had been lived in the state of oblivion for centuries. Their realities are quite different than so called upper castes Hindus. Thus, Dalit writers have presented authentic scenario of the Dalit world in their works.

Gujarati Dalit poet Arvind Vegda's poem *Frigid Flames* presents pain and poverty of Dalits. The poem presents Dalit community's experiences. Sorrow and misery are rare when they are of Dalits. Hunger and thirst are common and constant companions of Dalits because they live in extreme poverty. The poet has used images of lizard and ants to present the harshness and hardships of Dalits' lives because they lived below poverty line. Thus, realities of Dalits are very painful and such realities are authentically presented only by the Dalit writers:

Thirst
Inhabiting our throats
Quenches us lingeringly
With the agony of
The lizard's chopped tail
Hunger
Dwelling in our mouths
Feeds us sluggishly
With the throes of
The famishing bellies of ants
Pouring out of crevices in floors (1-11, Vegda 38)

Arvind Vegda has presented authentic picture of sorrow and sufferings of Dalit community. He has used lizard and ant to present agonies of Dalits. Because of extreme poverty, hunger and thirst are permanent companions of Dalits.

Dalit writers' realist approaches in their writings are an outcome of time, place and circumstances in which Dalits live. Thus rather than imagination or romances, Dalit writers present realistic life as experienced and witnessed by them.

Maheshchandra Pandya, a Gujarati Dalit poet in his poem *Jivli* presents the anger of the poet. Anger of Dalits is an outcome of atrocities on Dalits since ancient time. In the poem, poet wants to shoot with a gun the ancient personality like Dronachrya, teacher of Kauravas and Pandavas and Rama, the Hindu deity. These ancient personalities had killed Dalit or done injustice to Dalits:

Poor Shambook was meditating
On the Vedas and Rama killed him.
I want to shoot Rama with the gun.
And next I want to kill Drona
Who demanded from Eklavya
His thumb in gurudakshina. (8-13, Pandya 209)

The poet warns the non-Dalits that onward, Dalits do not suffer silently. Rather Dalits fight against atrocities. They do not meekly suffer as their forefathers. Thus, Dalits' anger is not resent. It is contrarily ancient.

Satire on Hindu Gods and Goddesses are commonly found in Dalit literature. The reason is obvious, as the Hindu gods and goddesses remain dumb against the injustice done to Dalits. And sometimes, Dalits were victimized at the hands of the same Hindu gods and goddesses.

Gujarati Dalit poet Dinu Bhadresariya's poem *Either God or Maker of Casteism!!!* presents satire on the Hindu gods and goddesses. The poet is not ready to recognize the Hindu gods and goddesses as gods at all. The reason, according to the poet is that the Hindu gods have not done justice to Dalits:

Oh 33 crore complex forms of *Devas*!
Why don't you give justice to man?
If you follow caste-ism, who will break the chain?
Rama couldn't recognize Shambuk
Krishna couldn't recognize Karna
Then how can I recognize you as GODS??? (16-21, Bhadresariya 237)

The poet has presented Hindu gods like Rama and Krishna who had not recognized Shumbuk and Karna respectively as equal human beings. Rama

had killed Shaumbuk and Krishna had played crucial role to kill Karna by the hand of Arjuna. Thus, the Hindu gods and goddesses do not recognize Dalits; so does the poet.

Dalit literature is based on socio-cultural realities. So human being and humanity are at the centre of it. It values human and humanity. It advocates equality. It is a voice of protest. It is the voice of Dalits which have been silenced and unheard since ancient time.Thus, Dalit poetry has different features than that of mainstream poetry. It presents an authentic panoramic picture of the Dalit world. Dalit poetry not only presents Dalit sensibility and Dalit consciousness but also a rich aroma of Dalit culture. Dalit poetry presents different characteristics than that of mainstream poetry. Thus, it is a unique identity of Dalits.

Work Cited

- Bhadresariya, Dinu. *Either God or Maker of Casteism!!!*. *Pristine Land: Gujarati Dalit Literature*. Ed. Harish Mangalam and M. B. Gaijan. Delhi, Ind: Yash P. 2009. Print.
- Pandya, Maheshchandra. *Jivli*. *Pristine Land: Gujarati Dalit Literature*. Ed. Harish Mangalam and M. B. Gaijan. Delhi, Ind: Yash P. 2009. Print.
- Trivedi, Darshana. "Literature of their Own: Dalit Literary Theory in Indian Context." *Dalit Literature: A CriticalExploration*. Ed. Amar Nath Prasad and M. B. Gaijan New Delhi, Ind: Sarup & Sons, 2007. 1-8. Print.
- Ujamba, Narsingh. *Words*. *Dalit Literary Tradition in Gujarat: A Critical Study*. M. B. Gaijan. Ahmedabad, Ind: Gujarat Sahitya Akademi. 2007. Print.
- Vala, Sanju. *Battle-Cry*. *The Silver Lining: A Section of Gujarati Dalit Poetry*. 2000. Trans. and eds. Rupalee Burke and Darshana Trivedi. Ahmedabad, Ind: Gujarat Sahitya Akademi. 2010. Print.
- Vegda, Arvind. *Frigid Flames*. *The Silver Lining: A Section of Gujarati Dalit Poetry*. 2000. Trans. and eds. Rupalee Burke and Darshana Trivedi. Ahmedabad, Ind: Gujarat Sahitya Akademi. 2010. Print.

* Atul Gujarati

Arts [ENGLISH]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 32 - 33
ISSN 2319 - 8168

THE ELEMENTS OF MYSTERY AND SUSPENSE IN THE STRANGE CASE OF DR. JEKYLL AND MR. HYDE

Robert Louis Stevenson, a Scottish writer of novels, best known for his famous children's adventure stories Treasure Island and Kidnapped. Robert Louis Stevenson's *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* is a lesson in suspense. Stevenson creates one singular point of mystery that successfully sustains reader intrigue and anxiety across nine tightly written chapters. Stevenson uses many methods to achieve suspense, mystery and horror in the first two chapters of Dr Jekyll & Mr Hyde. He does this by using a clever sense of setting, vocabulary, surroundings and the manner his characters are described. Some of these are highlighted in the depiction of the house; Enfield's story; Henry Jekyll will and the meeting with Hyde. He makes it look like that Jekyll and Hyde are two different people and when the reader sees this he knows they are the same person and when Utterson looks at the case it makes it look like he does not know anything about the fact that they are the same person. Suspense that derives from character is an effective technique to employ in mystery writing. The main frame of the work can then shift from the provision of bread crumbs and diversions to a more engaging structure that allows the characters freedom to move within the narrative. We want to see Jekyll. We wish Lanyon hadn't died. We trust Utterson. What the characters actually do becomes suspenseful. And that is the essence of mystery.

KEY WORDS: MYSTERY, SUSPENSE, HORROR ETC.

INTRODUCTION

The story of 'Dr. Jekyll and Mr. Hyde is full of mystery. The elements of mystery have made the story interesting. The story is mainly concerned with a moral problem. But the real interest lies in the mystery of the relationship between Dr. Jekyll and Mr. Hyde. This mystery has made the novel very popular among the readers. Stevenson has been successful writer in creating mysterious atmosphere in the novel. He has made the readers guess all the time.

The mystery starts with the first chapter. Mr. Utterson and Mr. Enfield during one of their Sunday walks come upon a door in the bystreet. The author has created mystery about the door. Mr. Enfield narrates the story of Mr. Hyde. The narration is full of mystery, but the real mystery consists in the description of the character of Mr. Hyde who is ugly in mind and body. Mr. Hyde is known for his wickedness. Stevenson has also created lots of mystery when Mr. Hyde produces a cheque signed by Dr. Jekyll. In the first chapter we come to know that Mr. Hyde is connected with respectable and honorable Dr. Jekyll. This hint from the first chapter is full of mystery which motivates Mr. Utterson to investigate more into the life of Mr. Hyde. The simplicity of the central question - excuse me, Mr. Hyde, who exactly *are* you? - is highly effective. The entirety of Stevenson's narrative stems from this predicament. The suspense comes from an absence of knowledge. We, the reader, know nothing. Sure, Enfield tells a fairly bone-chilling story about a monster who stomps on a little girl at 3:00 am, but Hyde remains an enigma. Stevenson plays on natural human curiosity by piquing interest with a perturbing opening tale, then rests, and uses Utterson's ignorance as a buffer to withhold information.

We also find mystery in Dr. Jekyll's will. The clauses

* Visiting Lecturer, Goverment Arts College, Vallbhipur

of will are wrapped in mystery as they appear very strange. Mr. Utterson can't make out the motive of a clever man like Dr. Jekyll in preparing such a will. Mr. Utterson smells some sort of blackmailing. He is not able to understand what can make Dr. Jekyll draw a will in favor of Mr. Hyde. Mr Utterson's search of Mr. Hyde is full of mystery. Their meeting adds to the mystery. The appearance and nature of Mr. Hyde is full of mystery. The mystery deepens when Dr. Jekyll tells Mr. Utterson that his position is very strange one. When he tells Mr. Utterson that he has a very great interest in Mr. Hyde, the mystery becomes very deep. The mystery surrounds Dr. Jekyll's statement that he can rid himself of Mr. Hyde at any time he chooses. Here we see that the whole situation is full of mystery and Dr. Jekyll's conduct is wrapped in mystery.

The real mystery is revealed in the murder of Sir Danvers Carew by Mr. Hyde. The maid - servant's description of Mr. Hyde's brutal act is full of mystery. The mystery becomes intense when Mr. Utterson recognizes the stick as one described by him to Dr. Jekyll. The mystery deepens when Jekyll hands over a letter supposedly written by Hyde to Mr. Utterson. This letter adds to the mystery. Mr. Utterson consults his head clerk, Mr. Guest, showing him the letter and a note of invitation by Dr. Jekyll. Mr. Guest after comparing the handwriting gives opinion that both the hands were identical in all respects though differently sloped intentionally. We find here that the mystery is at its climax. Then he follows the renewal of life of Dr. Jekyll. When Mr. Utterson goes to see Dr. Jekyll, he is denied to admit. Here the mystery of situation arises. Then comes the death of Dr. Lanyon. Dr. Lanyon is shocked so as to be at the point of dying. Finally, he meets his tragic death. The death of Dr. Lanyon creates a lot of mystery in the novel. *What is the cause of Dr. Lanyon's fatal shock? Why does he not reveal it to Mr. Utterson?* The mystery is at its highest when Jekyll shuts himself in his study. Somebody is lurking and crying there, behaving like a strange creature and never comes out. Poole and other servants get baffled and horrified. Poole tells Utterson that Dr. Jekyll is murdered and that the killer is lurking in his study. But the mystery becomes more complex when the notes addressed to the druggists and chemists of London are found to be written in the hand of Dr. Jekyll. This proves that the doctor is not dead. Thus, the happenings of the chapter "The Last Night' are full of mystery. Then the study door is broken. But Dr. Jekyll is not there. The back door is still locked. How can Dr. Jekyll flee away from the room? In the doctor's room, there lies the dead body of Mr. Hyde who had killed himself. No sign of Dr. Jekyll's body is found anywhere in the room. There is a note for Mr. Utterson bearing that day's date.

Two narratives that follow finally solve all the mystery. Thus, Stevenson has created mystery of situations as well as of characters. He has created an atmosphere that adds to that mystery.

REFERENCES

- THE STRANGE CASE OF DR. JEKYLL AND MR. HYDE - R. L. STEVENSON, ORIENT BLACKSWAN, 2007 CHAPTER 1 / 4 / 6 / 7 / 8 / 9 etc.
- BIOGRAPHY OF R.L. STEVENSON - G.K. CHESTERTON, KESSINGER PUBLISHING, JANUARY 01, 2005

* પરેશ એ. શ્રીમાળી

Arts [ECONOMICS]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 34 - 36
ISSN 2319 - 8168

ભારતમાં કૃષિક્ષેત્રનું મહત્વ અને આર્થિક વિકાસ

૧૮ મી સદી દરમિયાન ભારતએ ઉદ્યોગ પ્રધાન દેશ ગણવામાં આવતો હતો. દેશમાં ગૃહ ઉદ્યોગોનો સારો વિકાસ થયો હતો. ઔદ્યોગીક ક્રાંન્તિનાં આધારે ઈંગ્લેન્ડમાં કારખાના પધ્ધતિ દ્વારા ઉત્પાદન શરૂ થયુ હતુ તેજ સમયે ભારતમાં અંગ્રેજ શાસનનો પાયો નખાયો હતો. ભારતમાંથી કાચો માલ સસ્તા ભાવે લઈ જઈ ને ભારતનાં જ બજારોમાં તૈયાર માલ મોંઘા ભાવે વેચી ભારતમાં ઉદ્યોગ ધંધાનું શોષણ કરવામાં આવતુ હતું. જેનાં લીધે ગૃહ ઉદ્યોગો નાશ પામ્યા અને ભારત ઉદ્યોગપ્રધાન દેશમાંથી કૃષિપ્રધાન દેશ બની ગયો.

વર્તમાન સમય દરમિયાન કૃષિક્ષેત્રમાં ૧૦ મી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન કૃષિ વિકાસનાં દરનો લક્ષ્યાંક ૪.૧ % હતુ તેની સામે યોજનાં દરમિયાન વાર્ષિક વૃદ્ધિ દર ૨.૨ % જેટલો જોવા મળ્યો હતો. ભારતની ૨/૩ વસ્તી હજી પણ આજિવિકા માટે કૃષિ પર આધાર રાખે છે. કૃષિક્ષેત્રએ ઔદ્યોગીક ક્ષેત્રને કાચો માલ પૂરો પાડે છે. હજી પણ રાષ્ટ્રીય આવકમાં ૨૪ % હિસ્સો કૃષિક્ષેત્ર માંથી આવે છે. તેમજ કૃષિક્ષેત્રે૧૯૫૧માં લગભગ ૨૦ કરોડ લોકો રોકાયેલા હતા. આજે ૬૦ કરોડ કરતા પણ વધારે લોકો રોકાયેલા જોવા મળે છે. કૃષિક્ષેત્રમાં રાષ્ટ્રીય આવકનો હિસ્સો ૨૦ % જેટલો થયો છે. ૧૯૯૨–૯૩ થી ૨૦૦૩–૦૪ નાં સમયગાળા દરમિયાન મિશ્ર રાષ્ટ્રીય પેદાશો કૃષિક્ષેત્રે ૨.૧૪ લાખ કરોડથી વધીને ૫.૨૨ લાખ કરોડ થઈ છે. વધતી વસ્તી સાથે ભારતમાં ખેડાણોનાં ઘટકો ૧૯૯૧ માં ભારતમાં કુલ ખડકો ૧૦૬.૬૪ મિલિયન હતા તે ૧૯૯૫ માં વધીને ૧૧૬ મિલિયન થયા હતા.

આમ, જમીનની ઉત્પાદકતા જાળવવા માટે જમીનની ફળ દ્રુપતા જાળવવી જરૂરી છે. કૃષિક્ષેત્રે સિંચાઈ, જંતુનાશક દવાઓ અને રાસાયણીક ખાતરો નાં ઊપયોગથી ઉત્પાદકતામાં વધારો મેળવી શકાયો છે. અનાજ નો ભંડાર ગણાતા રાજ્યો જેવા કે પંજાબ અને હરિયાણા એ છેલ્લા ૭ વર્ષમાં કૃષિક્ષેત્રનાં ઉત્પાદનમાં વધારે ફાળો આપ્યો છે. કૃષિક્ષેત્રમાં કાચો માલ તૈયાર થાય છે. જ્યારે ઉદ્યોગો મૂલ્ય વૃદ્ધિ કરે છે. આથી ઔદ્યોગીક ચીજવસ્તુઓનાં ભાવો ઊંચા જ રહેવાના હતા. કૃષિક્ષેત્રે વેપારની શરતો પ્રતિકુળ જોવા મળે છે. કિસાનોની સોદા શકિત નબળી જોવા મળે છે. ખેડુતોને નીચા ભાવો મળે છે. જ્યારે કુદરતી પરિસ્થિતિ પ્રતિકુળ હોય ત્યારે ભાવો ઊંચા હોય છે. ત્યારે ખેડુતો પાસે વેચવા માટે પાક હોતો નથી. કૃષિક્ષેત્રની આ સમસ્યા કૃષિક્ષેત્રની નીચી ઉત્પાદકતા, વધતુ ઉત્પાદન ખર્ચ અને ઉત્પાદકતાનાં નીચા ભાવો સાથે સંકળાયેલી છે.

ભારતમાં ખેડાણ ધરાવનાર ખેડુતોમાંથી ૮૦ % ખેડુતો નાના અને સીમાંત ખેડુતો હતા. જેમની પાસે ૭ એકર થી ઓછી જમીન હતી. ૧૯૯૦–૯૧ માં તેમનું ખેડાણ ઘટક ૦.૩૯ હેકટર હતું તે ૧૯૯૫–૯૬ માં ૦.૪૦ હેકટર થયું હતુ. પછીનાં વર્ષમાં એ શકય છે કે ખેડાણ ઘટક નાનું થયુ હશે. ભારતમાં મોટા ખેડુતો ૧ % હત જેઓ ૧૫ % ખેડાણ લાયક જમીન ધરાવતા હતા. ખેડાણ ઘટકનું સરેરાશ કદ ૧૯૯૦–૯૧ માં ૧.૪૯ હેકટર હતુ. તે ઘટીને ૧.૧૪ હેકટર થયુ છે. આ બાબત એક જ વિસ્તાર પૂરતી મર્યાદિત નથી. પરંતુ ૩ થી ૪ વિસ્તારને આવરી લે છે. ખેડાણ ઘટકોનું નાનુ થતું જતુ કદ કૃષિવિકાસને અવરોધે છે. ખેડાણ ઘટક નાનું હોવાને લીધે ખેડુતોને વધુ મૂડીરોકાણ માટે પ્રોત્સાહન રહેતુ નથી. કૃષિમાંથી મળતી આવક અપૂરતી અને અનિશ્ચિત હોવાને કારણે ખેડુતોને કૃષિમાં રસ રહેતો નથી. એક અંદાજ પ્રમાણે ૫૦ % ખેડુતો કૃષિનો ધંધો છોડી દેવા તૈયાર છે. જેને કારણે ભારતમાં બીજી હરિયાળી ક્રાંન્તિની જરૂર વર્તાય છે. કૃષિક્ષેત્રમાં ખંડવિભાજન અને ઊપવિભાજન એ વસ્તી વધતા વધતુ જ જશે. અને જમીન એ ભારતમાં સામાજિક મોભો અને પ્રતિષ્ઠાનું પ્રતિક મનાય છે.

સન ૨૦૧૧ સેન્સસ પ્રમાણે ભારતમાં વિશ્વની કુલ જમીનનાં ૨.૪ % , વરસાદનાં ૧ %, વનસ્પતિનાં ૫ % તથા ચરિયાણ ૦.૫ % છે. જેના પર વિશ્વની ૧૬.૭ % વસ્તી તથા ૧૫.૨ % પશુધન આધારીત છે. દેશની કુલ વસ્તીનાં ૭૨ % આજે પણ ભારતનાં દુર દરાજનાં વિસ્તારમાં

* એડહોક વ્યાખ્યાતા, શ્રીમતી પી.કે.કોટાવાલા આર્ટ્સ કોલેજ, પાટણ

વસેલા ૬ લાખ ઉપર ગામડાઓ છે. ભારતમાં ૧૪૦.૩ મિલિયન હેકટર જમીન વાવેતર વિસ્તાર હેઠળ આવેલી છે, જે છેલ્લા એક દશકાથી મામુલી વધઘટ થી લગભગ સ્થિર છે. ભારતમાં કુલ ૧૨.૭૩ કરોડ ખેડુતો તથા ૧૦.૬૮ કરોડ ખેત–મજુરો છે. કુલ ખેડુતોનાં ૮૧.૯૦ % ખેડુતો સીમાંત અને નાના ખેડુતો છે, જેમની પાસે સરેરાશ ક્રમશઃ ૩૯ હેકટર તથા ૧૪૧ હેકટર છે. જેનું ક્ષેત્રફળ કુલ ખેતીલાયક જમીનના ૩૯ % છે. જ્યારે મધ્યમ ખેડુતો પાસેનાં ૧૮.૧ % ક્ષેત્રફળ સહિત મધ્યમ અને મોટા ખેડુતો પાસે કુલ ૬૧ % ક્ષેત્રફળ છે. વિશ્વમાં કુલ સિંચાઈ ક્ષેત્રનાં ૮૫.૮ મિલિયન હેકટર ક્ષેત્ર ભારતમાં છે. જે વિશ્વમાં સૌથી વધારે છે, જે પૈકી ૫૮ % ખેતી આજે પણ વરસાદ આધારિત છે.

કુલ મળીને ૪૮.૫૦ કરોડની વિશાળ પશુસંપત્તિ સાથે ભારત ભેંસ પાલનમાં પ્રથમ, ગાય પાલનમાં દ્વિતિય, ઘેટાં–બકરા પાલનમાં અનુંક્રમે ત્રીજુ અને ચોથુ સ્થાન ધરાવે છે. જ્યારે મરઘા પાલનમાં પાંચમાં નંબરે છે. અને મત્સ્ય પાલન ક્ષેત્રમાં ભારતનું સ્થાન ત્રીજુ છે. આજે વિશ્વમાં સૌથી વધુ દુધ ઉત્પાદન ભારતમાં થાય છે.

➢ **કૃષિક્ષેત્રને મજબુત બનાવવા માટેની પદ્ધતિઓ :–**

❖ **ખેતર પર કબજો વધારવાની પ્રક્રિયા.**

❖ **ખેતીની જમીન પરનો કાયદેસરનો ભાડુઆત.**

❖ **જમીનની સુધારણા.**

❖ **જમીનનાં સોદા માટેનું બજાર.**

❖ **જાહેર સાહસોમાં ઉત્પાદકતાની સુધારણા.**

❖ **કૃષિક્ષેત્ર માટે ધિરાણ.**

❖ **બજારની પ્રક્રિયા.**

❖ **વિસ્તરણ પ્રણાલીમાં સુધારા.**

➢ **કૃષિક્ષેત્રનાં વિકાસ માટે સરકારે લીધેલા પગલાઓ :**

❖ ૨૦૦૪ થી કૃષિક્ષેત્રે ઉદ્‌ભવતી સમસ્યાઓનાં નિરાકણ માટે **કિસાન કોલ સેન્ટર** શરૂ કરવામાં આવ્યા છે.

❖ જમીન સુધારવાના કાય ક્રમો દ્વારા પણ કૃષિ વિકાસને આગળ વધારવાના પ્રયત્નો કરાયા છે.

❖ NAFED – National Agriculture Co-Operative Marketing febration of India Ltd. ની સ્થાપના કૃષિ પેદાશોના વેચાણની સરળતા ખાતર કરવામાં આવી છે.

❖ જમીન રેકોર્ડની કમ્પ્યુટરીકરણ માટે ૧૯૮૮–૮૯ માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા યોજના અમલમાં આવી છે.

❖ Isoporn-Intigrated scheme of Oilseeds Pulses, Oil Palm, and Maize કૃષિ મંત્રાલય દ્વારા કેન્દ્રીય યોજના શરૂ કરવામાં આવી છે.

❖ જયપ્રકાશ મિશન ઓફ લેન્ડ રીફોમ સ એન્ડ વેસ્ટ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ ગ્રામીણ વિકાસ મંત્રાલય દ્વારા રચના કરવામાં આવી છે.

❖ Agriculture Product Market Committee **(APMC) ACT-2003** કૃષિ બજાર ક્ષેત્રે સુધારાઓ લાવવા કેન્દ્રીય યોજના શરૂ કરવામાં આવી છે.

❖ **(NAIS)** National Agriculture Insurance Scheme 1999-2000 ખેડુતોને પાક નુકશાનથી રક્ષણ આપવા માટે આ યોજના શરૂ કરવામાં આવી છે.

❖ કૃષિ શ્રમિક સુરક્ષા યોજના ૨૦૦૧ બહુ ઉદ્દેશીય કૃષિ શ્રમિકોને રક્ષણ માટેની આ યોજના છે.

❖ Farm Income Insurance scheme 2004 કુદરતી આપત્તિઓના કારણે આવક ગુમાવનાર કૃષિકારને રક્ષણ આપતી આ યોજના છે.

❖ નવી રાષ્ટ્રીય કૃષિ નીતિ – ૨૦૦૦

❖ સઘન કૃષિ ક્ષેત્રે કાર્યક્રમ – ૧૯૬૫

❖ પશુધન વિકાસ કાર્યક્રમ – ૧૯૮૩

➢ **ભારતમાં અનાજનું ઉત્પાદન :–**

છેલ્લા પાંચ દાયકાના ઈતિહાસ પર નજર કરતાં જોવા મળે છે કે ભારતીય કૃષિનાં હેકટ્ર દીઠ ઉત્પાદનમાં ક્રમશ વધારો થતો જાય છે. મારા મતે આનો સૌથી વધારે યશ કોઈને પણ આપતા પહેલા ભારતીય ખેડુતોને આપવો જોઈએ. કારણ કે વિ વના વિકસિત દેશો કે જે ભારતને ગરીબ અને નિરક્ષરોનાં દેશ તરીકે ઓળખાવતા હતા, એવા નિરક્ષર અને ગરીબ ખેડુતોએ ખેતીનાં વિચારો, માન્યતાઓ , પ્રણાલિકાઓ અને સાધનો છોડીને જે નવો અભિગમ અપનાવીને દેશની કૃષિનો નકશો બદલી નાંખ્યો છે. ભારતે છેલ્લાં પાંચ દાયકામાં હેકટ્ર દીઠ ઉત્પાદનની દ્રષ્ટિએ નોધપાત્ર સિદ્ધ હાંસલ કરી છે. ભારતીય સેન્સસ તરફ નજર કરીએ તો છેલ્લા પાંચ છ દાયકામાં જેટલી તીવ્રતાથી વસ્તીમાં વધારો થયો છે તેટલા પ્રમાણમાં અન્નનો પુરવઠો ઉભો કરવો તે કૃષિતંત્ર માટે એક મોટી વિટંબણા હતી તેમ છતાં ભારતીય ખેતી અને ખેડુતોએ નવીન કૃષિવિદ્યા, સુધારેલા બિયારણો, જંતુનાશક દવાઓ, સિંચાઈની સગવડો, વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓ, કુત્રિમ ખાતરો તેમજ વનસ્પતિ સંવર્ધન અને કૃષિક્ષેત્રે અધ્યતન ટેકનોલોજીને અપનાવીને અન્નનાં ઉત્પાદનમાં નોંધપાત્ર વધારો કર્યો છે. ભારતમાં છેલ્લા કેટલાંક વર્ષોથી કૃષિ નીતિઓના કરાણે અનાજનાં ઉત્પાદનમાં સ્વક્ષમતા અને સ્વવલંબન પ્રાપ્ત કર્યુ છે. ખાદ્ય પાકોના ઉત્પાદનમાં ઈ.સ ૨૦૧૦–૧૧ માં ૨૪૪.૭૮ મિલિયન ટન થયુ છે. રાષ્ટ્રીય આવક, મૂડીસંચય, રોજગારી, નિકાસ વગેરેનાં વિકાસમાં કૃષિ ક્ષેત્રનો ફાળો જોવા મળ્યો છે. રાષ્ટ્રીય આવકમાં ૧૪.૭ % ફાળો, મૂડીસંચયમાં ૨૦ % , રોજગારીમાં ૫૮ % અને નિકાસોમાં ૯.૧ % ફાળો

આપ્યો છે.

(ટેબલ નં– ૧) **(ઉત્પાદનનું પ્રમાણ મિલિયન ટનમાં)**

પાક	2007-08	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2013-14
ચોખા	96.69	99.18	89.09	95.98	105.30	105.00
ઘઉ	78.57	80.68	80.80	86.87	94.88	92.50
જુવાર	7.93	7.25	6.70	7.00	5.98	6.00
બાજરી	9.97	8.89	6.51	10.37	10.28	10.00
મકાઈ	18.96	19.73	16.72	21.73	21.76	22.50
રાગી	2.15	2.04	1.89	2.19	1.93	2.00
નાનું અનાજ	0.55	0.44	0.38	0.44	0.45	0.50
જવ	1.20	1.69	1.35	1.66	1.62	1.50
મોટું અનાજ	40.75	40.04	33.55	43.40	42.01	42.50
અનાજનું કુલ ઉત્પાદન	216.01	219.90	203.45	226.25	242.20	240.00
દાળનું ઉત્પાદન	**2007-08**	**2008-09**	**2009-10**	**2010-11**	**2011-12**	**2013-14 (અંદાજમાં)**
તુવર	3.08	2.27	2.46	2.86	2.65	3.20
ચણા	5.75	7.06	7.48	8.22	7.70	8.66
અડદ	1.46	1.17	1.24	1.76	1.77	1.83
મગ	1.52	1.03	0.69	1.80	1.63	1.33
દાળનું કુલ ઉત્પાદન	**14.76**	**14.57**	**14.66**	**18.24**	**17.09**	**19.00**
કુલ ખાદ્યાન્ન ઉત્પાદન	**230.78**	**234.47**	**218.11**	**244.49**	**259.29**	**259.00**

(Sourse :- Directorate of Economics & Statistic, Department of Agriculture, Govt. of India)

કોષ્ટકમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ૨૦૦૭–૦૮ થી ૨૦૧૧–૧૨ના વર્ષ સુધીનું કુલ ઉત્પાદન અને ૨૦૧૩–૧૪નું વર્ષ ઉત્પાદનનો અંદાજ દર્શાવે છે. તે મુજબ ચોખા, ઘઉ, અને મકાઈ ભારતની કુલ અનાજની માંગના ૯૧.૬૩ % માંગ સંતોષે છે. અનાજનું કુલ ઉત્પાદન ૨૦૦૭–૦૮માં ૨૧૬.૦૧ મિલિયન ટન હતું, જે ૨૦૧૧–૧૨માં વધીને ૨૪૨.૨૦ મિલિયન ટન થયુ છે. જો કે બરછટ ધાન્યની માંગ સતત ઘટતી જવાથી ખેડુતો તેના વાવેતરમાંથી પાછા પગ કરતા જોવા મળ્યા છે. પરંતુ તેમ છતાં ભારતે કઠોળમાં સ્વનિર્ભરતા પ્રાપ્ત કરી ૨૦૦૭–૦૮ થી ૨૦૧૧–૧૨ સુધીમાં કુલ ખાદ્યાન્ય ઉત્પાદન ૨૩૦.૭૮ મિલિયન ટન થી લઈને ૨૫૯.૨૯ મિલિયન ટન સુધી પહોચાડયુ છે.

વિશ્વની ૭ બિલિયન વસ્તીમાંથી ૧૭.૪૭ ટકા વસ્તી ધરાવનારો દેશ વિ વની કુલ ભુપુષ્ટના માત્ર ૨.૪ ટકા જ ભુપુષ્ટ ધરાવે છે. છતાં ભારત ધીમે ધીમે તેલબીયાંના ઉત્પાદનમાં સ્વાવલંબન સાધવાના પુરા પ્રયત્નો કરી રહયુ છે. ૨૦૦૮–૦૮ માં દેશમાં તેલબીયાનું કુલ ઉત્પાદન ૨૯૭.૫૫ લાખ ટન હતુ, જે ૨૦૧૦–૧૧ માં વધીને ૩૨૪.૧૪ થયુ હતુ.

(ટેબલ નં– ૨) **(ઉત્પાદન લાખ ટનમાં)**

પાક	2007-08	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2013-14
મગફળી	91.83	71.68	54.28	82.65	69.64	79.24
એરંડા	10.54	11.71	10.09	13.50	22.95	18.59
તલ	7.57	6.40	5.88	8.93	8.10	7.44
રામતલ	1.10	1.17	1.00	1.08	0.98	1.09
રાઈ/સરસવ	55.34	72.01	66.08	81.79	66.04	74.90
અળસી	1.63	1.69	1.54	1.47	1.52	1.58
કુસુમ	2.25	1.89	1.79	1.50	1.45	2.75
સુરજમુખી	11.63	11.58	8.51	6.51	5.17	10.19
સોયાબીન	109.68	99.05	99.64	127.36	122.14	117.00
તેલબીયાંનું કુલ ઉત્પાદન	**297.55**	**277.19**	**248.82**	**324.79**	**297.99**	**310.00**
કપાસ	258.84	222.76	240.22	330.00	352.00	353.00
શણ	102.20	76.34	112.30	100.09	107.36	106.03
શેરડી	3481.88	2850.29	2923.02	3423.82	3610.37	3417.73

(Sourse :- Directorate of Economics & Statistic, Department of Agriculture, Govt. of India)

- **કૃષિક્ષેત્રનો નિકાસક્ષેત્રમાં ફાળો :–**

૧૨૧ કરોડની વસ્તી ધરાવતો દેશ અન્ય કોઈ દેશનાં લોકોની અનાજની માંગ ને પુરીપાડે તો તે નવાઈ નથી, પણ ભારતીય ખેડુતોએ મહત્વની સિદ્ધ હાંસલ કરી છે. આજે ભારત કૃષિક્ષેત્રે સ્વનિર્ભરતા પ્રાપ્ત કરીને એક નિકાસકાર દેશની પ્રતિભા ઉભી કરી છે. વૈશ્વિક મંદી અને યુરોપિયન દેશની નાણાકિય કટોકટી ભલે ભારતના દ્રિતિય અને તૃતિયક્ષેત્ર પર નકારાત્મક અસરો જન્માવી હશે પણ કૃષિક્ષેત્ર તેનાથી પર રહયુ છે. ભારતમાં ખાદ્યાન્નનો પુરવઠો બફરસ્ટોક અને રૂપિયાના બ્રાહ્યમૂલ્યમાં થયેલ ૧૩ ટકા જેવા અવમૂલ્યનને ભારતીય કૃષિ પેદાશને વિદેશમાં સસ્તી બનાવતા કૃષિ નિકાસને પ્રોત્સાહન મળ્યુ છે. વર્ષ ૨૦૧૨માં ભારતે માત્ર ૮ અબજ ડોલરની કૃષિ પેદાશ નિકાસ કરી હતી, જે નાણાંકીય વર્ષ ૨૦૧૩માં ૨૫.૪૫ અબજ ડોલરની નિકાસ કરી છે.

(ટેબલ નં – ૩) **(લાખ ડોલરમાં)**

કૃષિ પેદાશો	વર્ષ–૨૦૧૦	વર્ષ–૨૦૧૧	વર્ષ–૨૦૧૨	વર્ષ–૨૦૧૩
ચોખા	23,923	25,429	50,307	62,136
ઘઉ	-	02	2,135	19,277
ખાંડ–મોલાસિસ	294	12,364	18,920	16,177
મરી–મસાલા	12,978	17,654	27,586	28,155
તેલબીયાં ખોળ	16,508	24,295	24,616	29,079
મીટ–મીટ પ્રેપરેશન	13,250	19,665	29,445	32,903

* Dr. P.G. Trivedi

Arts [SANSKRIT]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 37 - 41
ISSN 2319 - 8168

MENTAL ATTITUDES AND SOCIAL INTERCOURSES IN HITOPADESH
(हितोपदेश में मानसिक दृष्टिकण एवं सामाजिक मेल-जोल)

Attitudes are experiences towards social environment. Based on a specific experience, we develop in our mind corresponding feeling towards a thing, thought, individual or group. Depending on our understanding and comprehension ability we build up certain perceptions, reactions, responses and certain peculiar properties and as a combined result of all of them, our mind and body get ready for responding and reacting in a peculiar manner towards that individual group or subject. Such readiness for behaviour is called attitude.

While explaining meaning of mental attitude, Kappuswami defines it as readiness of reaction. He says, "Attitude means readiness of an individual to react in a particular manner towards a definite situation"[1]. In opinion of Kimbal Young. "Attitude is development of positively or negatively learned impulses of reacting in a peculiar fashion towards certain situation, thought, matter, individual or group"[2]. While presenting the concept of attitude, Crech, Crutch field and Belechi say," It is mental inclination of positive or negative evaluations, emotional feelings and acting favourably or contrary towards social matters"[3].

In Mitralabh when crow Laghupatanak wishes friendship with mouse Hiranyak, Hiranyak says; "Relation between, one which is eatable and the other who is eater becomes the cause of affliction and agony" As an example, the crow rescued and saved the entrapped deer from the snare of jackal and through the next story of deer, jackal and crow begins with that Hiranyak presents social attitudes of one group towards the other group.

Attitudes does not come by birth through genetic heredity. But they are acquired attributes. As the individual grows in a particular environment his social conditioning takes place as building up of certain mental inclinations and behavioural pattern take place. Thus the mental attitudes are learned and acquired though social intercourses. As an example, based on the experience of other members of the group. Hiranyak expresses his attitude towards the race of crow, that he himself is a prey and food for the crow and the crow would kill him. Therefore Hiranyak refuses to make friendship with him and makes known his negative attitude towards the group of crow.

Attitudes, mostly remain for a longer period. But this does not mean that attitudes are not changeable. Attitude is an outcome of social intercourse and with change in the form of social interactions, attitudes also get altered. Based on the experience of the group of Hiranyak, he possessed the negative attitude towards the group of Laghupatanak. But through the Story, influenced and inspired by the dialogues and appeals from the crow he gets ready for making friendship with him. This way negative attitude of Hiranyak gets transformed into positive one.

As an individual possesses likes or dislikes towards another individual, similarly an individual possesses negative or positive attitude towards the whole group. As an example based on the experience of the members of the group, Hiranyak negative attitude towards the whole group of Laghupatanak.

Sheriff and Sheriff say; Attitudes possess the capability of producing a motivating impact."[4] It

* Head, Sanskrit Department, Smt. P.N.R. Shah Mahila Arts College, Palitana

acts as a motivator and guides the person to act in a particular direction only. Attitudes raise certain expectations and if these expectations are fulfilled by the other individual or group, he develops positive attitudes towards that individual or group. Hiranyak was having negative feeling towards Laghupatanak, but later on his envisaged expectations were satisfied from the talks, and arguments and replies from Laghupatanak, he gets inspired to make friendship with Laghupatanak. Hiranyak presents this though the following stanza:

अन्यर्थव सौहार्दं भेवत् स्वच्छान्तरात्मन : ।
प्रवर्ततेडन्यथा वाणी शाठयोपहतचेतस : ।।१-१०१।।

.....तद् भवतु भवताडभिमतमेव । For that let it happen as you like

Friendship of pure hearted person is quite different, while speech from deceit, cunningness and roguery minded person comes quite otherwise.

There are two important characteristics of social attitudes. One, attitudes originate from the social situations. Second, majority of the members of the group are participative partners of these attitudes.

Members of a particular group possess a specific type of attitudes towards certain other group and its members like members of Hiranyak group possessed only undesirable feelings towards the group of Laghupatanak.

Attitudes develop during the process of endeavoring to fulfill the needs. Those individuals, things or group who satisfy the needs or expectation, towards them arises positive attitudes. Opposite is also true. Individuals, things or groups who are obstructing and are hindrances in fulfilling the needs or in realising the expectation, towards them the negative attitudes do arise.

Rossanberg informs, "the person who makes unfavourable evaluation of an individual, group or things, develops unfavourable i.e. negative attitude towards them. Aspect of satisfying and fulfillment of needs is the factor for developing prejudices and biases of towards caste, creed, community and religions."[5]

Hiranyak present his attitude towards to the crows. Because mouse is the prey for the crows, Crows hunt, catch and annihilate them. As a result there is racial prejudice and bias in 'Hiranyak for Laghtupatanak.

Second important factor for building up of an attitude is information and knowledge. Through the information and knowledge about the social subject and objects beliefs, opinions attitude towards them are built up.

Attitudes are more or less of permanent nature, even then, they are alterable or changeable also. When the alterations take in an established attitude, then that change or alteration is called attitudinal change. In short improvements or changes taking place in the existing attitude is called attitudinal change. This attitudinal change takes place on the basis of proper information, satisfaction of needs etc. Hiranyak also inspired by the true information, clear cut explanation and truthfulness in the words of Laghupatanak, discards his negative attitude, assumes positive attitude and accepts the proposal of friendship. This way Narayan Bhatt presents the attitude of Hiranyak and attitudinal change in him.

Action or reaction between two or more parties through meaningful mediums is called social intercourse or social interaction. Interaction is always possible between two or more individuals and group or between group and group. Social intercourse or interaction is mainly of four types namely, (1) Co--operation, (2) Conflict, (3) Competition and (4) Conciliation. Narayan Bhatt through, "Affection between the eatable thing or animal and eater becomes cause for pain and agony of the eatable. for example, that deer entrapped and bound by jackal was rescued and saved by crow". Initiates the beginning of this story. Here Hiranyak presents group conflict taking place between groups for achieving the objective of the group. (here, food is the objective of any being),

Generally for attaining the objective of the group or the individual the phenomena of conflict is seen arising.

Though there is no social sanction for the conflict

in the Society. It is a form of interaction which is existing universally and found happening everywhere. As per the opinion of Kingslay Davis, In conflict there is an aim and motive of destroying or eliminating the rival"[6].

As Mc lvian and Page Note, "All such matters are included in social conflict, in which members of the group encounter with each other for achieving a certain goal".

When there is a conflict of members of the same group within themselves, that conflict is called internal conflict. As an example, in the main story of Mitralabh, conflict of pigeons for picking up grains for eating is the internal conflict of the members of a family.

Through, "Affection between eatable and eater becomes the cause of afflictions and agony" presented is the group conflict between Laghupatanak crow and Hiranyak mouse. This being a conflict of one group with another group, it can be called external conflict also. A crow for attaining his goal (food is the goal) kills mouse. For fulfilling this objective not indirectly but he puts his efforts directly for attaining his goal. Therefore there is direct conflict in this. While crow annihilates the Mouse by killing and eating them. There is in it, included a type of total conflict.

Thus, through the stories of Hitopadesh. We learn about the process of total conflict.

When Hiranyak denies for making friendship to Laghupatanak for the reason of group conflict then in reply Laghupatanak explains the prevalent feeling of Co-operation of one group with another group for attainment of the goal. This co-operation can be in the form of friendship or any other kind.

Co-operation is a two way path. It can take place between two individuals, groups or different groups. Co-operation in seen every where in the society and it is inevitably essential for the society also. All have to take help from others for satisfying their total needs. That is why, Horton and Hund defines co--operation as, "Joint activity for obtaining the overall common objectives"[8]. As an example in the second story, the deer takes help of crow to escape from jackal and the farmer.

Feeling of conflict or co-operation is produced by the process of interactions taking place within the society. Actions and reactions taking place between two or more parties through meaningful medium is social interaction or social intercourse. Sorokin says while elaborating the definition of interaction that interaction is such a phenomena in which one party affects and make impressions on external activities and internal life of the other party.

The same thing, in the story of jackal, crow-deer, the deer says when deer's friend crow proposes for making friendship with unknown jackal:

न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित कस्यचिद्रिपु : ।
व्ड्ढवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा ।।१-७२।।

So as this deer is my relative, like you are also my relative. said - what is the meaning of this quarrel of hot exchange of words ? All of us need to be here peacefully, comfortably remain in dialogues and discussions without getting excited because.....

This stranza provided further clarification of social intercourse that the situation of group conflict, individual conflict or co-operation establishes by the interaction between two groups in the society. Therefore interactions and social intercourses taking place between two parties decide the social relations, social transformations and controls in the society.

Normally individuals and groups in the society wants and wishes to live co-operative social life, and put up their best efforts in that direction also. But even then as regards to certain aims, objective, goal and interests, conflicts do arise. In this conflict-full situation mutual relations break down and the co-operative activities come to halt. Then both the parties try to adjust and get set in this disharmonious situation. Process of getting adjusted and re-establishment of relations is the process of conciliation. Fetcher while giving definition of conciliation notes, conciliation is such a form of social interaction in which two or more

individuals or groups interact to prevent, reduce or for totally uprooting the conflict.

In other words, conciliation generally is the process arising as an outcome of conflict. Due to the conflict both parties do get more or less damaged and hence both the parties feel the re--establishment of co-operation necessary and most needed and for this both the parties try to become suitable, befitting and adjust themselves. That means conciliation is such a tentative and substitutive arrangement in which when there is not total harmony or understanding between individuals or groups, it makes them capable of continuing their activities.

That means the dispute between these two parties is pacified through mutual understanding or through persuasion by some other body. As for example, in 'Sandhi' their ministers mediate to bring compromise between king Chitravarna and king Hiranyagarbh and bring them to understanding so normal relations between two of them are re-established.

Conflicting parties for the purpose of prevention and warding off their mutual conflict accept and adopt the path of compromise. Horton and Hunt while defining the compromise writes, "compromise is a such a form of conciliation in which every party for avoiding or preventing the conflict accepts something less than their total goal"[10]. Each party lets go something and each party on the other hand gets satisfaction of having something. As an example, after the war, Chitravarna gets both, kingdom and reputation, but to avoid the expected conflict, which may possibly take place in the monsoon. For this his minister says.

यद्यस्मदृचनं क्रियते तदा स्वदेशे गम्यताम् । अन्यथा वर्षाकाले प्राप्ते तुल्यबलेन सह पुनर्विग्रह सत्यस्माकं परभूमिष्ठानां स्वदेशे गमनमपि दुर्भभं भविष्यति । सुखशोभार्यं च सन्धाय गम्यताम् । दुर्गं भग्नं कीर्तिश्च लब्धैव । मम संमतं तावदेतत् ।

If it is to be done as what we are saying, that we return back to our county. Otherwise on setting of monsoon, fighting again with the enemy of equal strength as we are in the other's land, it would be very difficult for us to return to our county. for our own prestigious impression and in our own interest. Let us come to the compromise. We have won the fort, our fame and reputation have increased. This is my opinion.

Here, after completing the aim of winning the kingdom, group of king Chitravarna compromises even returning back the won over state, makes a compromise.

In this process of compromise, sub-process of leading them to conciliation arises. They are known as acting systems or tactical or strategy efforts. They are; (1) Discussion and (2) Arbitration.

(1) Discussions : In discussions, the conflicting parties, get together and discuss about the issues of dispute. Express their differences and try to understand the difficulties and limitations of each other and through this process dispose off their conflict. In the story of Mitralabh, Narayan Bhatt has attempted to describe the conflict arising between two groups in the society and the process leading to conciliation at the end. ""^ú`^jH$`mo: àr{V{d©nVoaod H$maU_²" Friendship between eatable and eater becomes the reason of affliction. Through this stanza presents he the group conflict. But at the end in this story Hiranyak through discussions, dialogues, arguments and appreciation, finds the re-establishment of coordinal relations necessary. This episode narrates the process of conciliation between the group of Hiranyak and Laghupatanaka. To avert this group conflict, both of them try to act in cooperation. This displays the process of conciliation. In addition to this, the group of Chitravarna peacock kingdom after defeating Hiranyagarbha swanking kingdom, both the group settle for consideration and start putting efforts for arriving at the peace treaty i.e. beginning of the conciliation starts. These efforts can be called conciliation reference.

In peace-treaty also, after the conflict both the parties hold detailed discussions with their ministers. However here, both the parties do not meet and discuss, but they conduct discussions internally within their respective groups. At the end

vulture, the minister of king chitravarna comes in the assembly of Hiranyagarbh and discusses and puts a proposal for peace--treaty. Which get accepted and in this way the possible future conflict between these two groups is averted.

(2) Arbitration: When a third party becomes helpful in compromise and bringing concord between the parts in conflict, then it is called an Arbitration.

Here the Arbitrators for bringing compromise and concord between King Hiranyagarbh and King Chitravarna are their ministers. Right in the beginning of "Sandhi", Vishnusharma says :

वृत्ते महति सङग्रामे राज्ञोर्निहतसेनयो : ।

स्थेयाभ्यां गृधचक्राभ्यां वाचा सन्धि: कृत: क्षणात् ।।४-१।।

When there was a big fight on peak between the kings whose armies were destroyed then the arbitrators Vulture and Chakravak made treaty though speech.

Also the minister Vulture while informing about this to his king Chitravarn says:

सहृद्बलं तथा राज्यमात्मानं कीर्तिमेव च ।

युधि संदेहदोलास्थं को हि कृर्यादबालिश: ।।४-२४।।

Indeed, which childish man would put in danger his friend's army and kingdom own self and own reputation, involving into a war ?

अपरं च - संधिमिच्छेत्समेनापि संदिग्धो विजयो युधि ।।४-२५।।

and also, one should desire for compromise between the equals, because in such a fight, the victory is doubtful.

Thus, in totality, in the stories the forms of social intercourses are evidently depicted. It is a fact that Narayan Bhatt indicates the social intercourse in the form of co-operation, competition, conflict and conciliation.

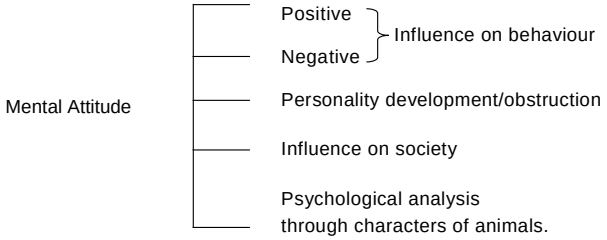

REFERENCE

- A.G. Shah, J. K. Dave - Sociological essays - Rachna Prakashan, First Edition Chapter - 7, P-68.
- A. G. Shah and others - Psychological trends forms and formations - Rachana Prakashan -1988, P- 69.
- A.G. Shah and others - Psychological trends forms and formations - Rachana Prakashan -1988, P- 69
- A. G. Shah - Jagdish Dave - Sociology Introduction Rachana Prakashan, 7th Edition, 1993/94, P - 43.
- A.G. Shah, j. K. Dave - Sociological essays - Rachna 1'rakashan, First Edition 1988, Chapter - 7, P-70.
- A. G. Shah - J,K, Dave - Sociology Introduction- Rachana Prakashan, 7th Edition, 1993/94, P-44.
- Agen, P- 44
- Horton and Hunt - Sociology Mc Grow Hill Book Co., 1964, P - 61
- Agen, P - 48.
- Horton and Hunt - Sociology Mc Grow Hill Book Co., 1964, P-62

* ડો. કે.ડી. વૈષ્ણવ

Arts [SANSKRIT]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 42 - 44
ISSN 2319 - 8168

ઉપનિષદોમાં નારી

સામાન્ય રીતે ૧૦૮ ઉપનિષદો પ્રાપ્ત થાય છે. તે બધી ઉપનિષદોમાં સ્ત્રીઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી. મોટે ભાગે છાંદોગ્ય અને બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં નારીઓનું વર્ણન મળી આવે છે. આ ઉપરાંત કેન, તૈતિરીય, કૌષિતકી, બાસ્કલ, છાગ્લેય, શૌનક જેવી ઉપનિષદોમાં પણ સ્ત્રીઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ઉપનિષદો પૂર્વે આવતા આરણ્યકોમાં પુરુષને સ્ત્રીના અભાવમાં અપૂર્ણ કહેવામાં આવ્યો છે. મનુષ્ય પત્નીને પ્રાપ્ત કરી પોતાને અધિક પૂર્ણાંક માને છે.

વિવિધ ઉપનિષદોમાં ઋષિઓએ નારીઓનું સવિશેષ પણે મહત્વ દર્શાવ્યું છે.

કેનોપનિષદ :– કેનોપનિષદમાં ચોથા ખંડના મંત્ર–૧માં યજ્ઞના અન્વેષણમાં સંલગ્ન ઈન્દ્ધ સમક્ષ યક્ષ લુપ્ત થતાં આકાશમાં હૈમવતી ઉમાનો આવિર્ભાવ થવો અને ઈન્દ્ધની યક્ષ વિષયક જિજ્ઞાસાના ઉત્તરનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ઈન્દ્ધ–પ્રાણોઽસ્મિ પ્રજ્ઞાત્મક . જેની સાથે પ્રજ્ઞા અથવા ચેતના મળેલી છે તે ચૈતન્યરૂપ ઈન્દ્ધ જે પ્રજ્ઞા દ્વારા વિશ્વના પદાર્થોનું જ્ઞાન કરે છે. તે આંતરિક જગતની માતૃશકિત હૈમવતી ઉમા છે. તેને જ વિશ્વમાયા અથવા ચેતના કહેવામાં આવે છે. તે જ ઉમા પાર્વતી અથવા જગદંબા છે. સર્વનું પાલન કરવાને લીધે તેનું નામ ઉમા છે. હિમવાન પર્વત પ્રજ્ઞાનઘન (જ્ઞાન સ્વરૂપ) બ્રહ્મનું પ્રતીક છે. આ સમગ્ર વિશ્વ અથવા પ્રત્યેક મનુષ્ય તે હિમવાનનું એક એક શિખર છે. તે શિખરના આશ્રયે જે ચેતના શકિત રહેલી છે તે હિમવાનની પુત્રી હૈમવતી ઉમા છે. મનસ તત્વને પણ હિમવાન કહી શકાય. એ વિરાટ મનની શકિતથી જ પ્રત્યેક વ્યકિતનું માનસ કેન્દ્ધ પ્રકાશિત થાય છે. આથી ઈન્દ્ધ પણ જયારે તૃણની અંદર સ્ફૂર્તા ચૈતન્યનું જ્ઞાન કરવા ચાહે છે ત્યારે તે હૈમવતી ઉમા અથવા પ્રજ્ઞાશકિત દ્વારા તેની જાણી શકે છે અને એ જ પ્રજ્ઞા અથવા ચેતના તેના અંતિમ સ્વરૂપે આત્મા અથવા બ્રહ્મ છે. દા.ત. આકાશમાં થતી વિજળીનો કડાકો.

મુંડકોપનિષદ :– હાડચામનું પૂતળુ તે પુરુષ છે. જે પુરુષ સ્ત્રીના સંયોગથી રજવીર્યના સંયોગથી આ શરીર બનેલું છે. જે જીવ વિજ્ઞાનની સર્વસ્વીકૃત માન્યતા છે. જે ઉત્પત્તિ અન્નથી, વૃષ્ટિથી, સોમથી, અગ્નિથી તેનું સમિન્ધન (ઉદિપન) સૂર્યથી થાય છે.

તૈતિરીય ઉપનિષદ :– ચોથા દ્વષ્ટિકોણ અનુસાર પ્રાણની ભૂમિકા ઉપર માતા–પિતાના સંયોગથી પૂત્ર તેમ અગ્નિ નિષ્પન્ન થાય છે. વૈદિક સાહિત્યમાં દેવમાતા અદિતિ વિશે કહેવામાં આવ્યું છે કે –

અદિતિર્માતા સ પિતા સ પુત્રઃ. (ઋ ૧–૮૮–૧૦)

છાંદોગ્ય ઉપનિષદ :– અધ્યાય–૫ ના ત્રીજા થી દશમા ખંડમાં સૃષ્ટિની વિરાટ પ્રયોગશાળાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે જેના દ્વારા જળની રાસાયણિક પ્રક્રિયા થઈને શ્રધ્ધા, પર્જન્ય, પૃથ્વી, પુરુષ અને સ્ત્રી– આ પાંચ અગ્નિઓમાં એ જળો ક્રમથી સુક્ષ્મ અને સંસ્કૃત બનતા જાય છે અને અંતે પ્રાણથી યુકત કુમાર (સંતાન)ને જન્મ આપે છે. જળમાંથી મેઘ બને છે. તેમાંથી વૃષ્ટિ થાય છે અને તેના થકી અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે. જેનું પુરુષમાં રેતસ્ બને છે અને માતાની કુક્ષિમાં ગર્ભનું નિર્માણ થાય છે. આ બધાનો ઉપરની પ્રક્રિયાના ક્રમમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આ અત્યંત રહસ્યમય ક્રમ છે. આમાં વિરાટ અધિદૈવત સૃષ્ટિ અને અધ્યાત્મ શરીર બંનેનો એકબીજાની સાથે સહયોગ થાય છે.

યથેહ ક્ષુધિતા બાલા માતરં પર્યુપાસતે .

'વં સર્વાણિ ભૂતાનિ અગ્નિહોત્રમુપાસતે ..

જેમ બાળક ભૂખથી વ્યાકુળ થઈને માતાનું દૂધ પીવે છે તેવી જ રીતે બધા પ્રાણીઓ વૈશ્વાનરની ઉપાસના કરે છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ :– ગાર્ગી મૈથુનિ સૃષ્ટિનો સિધ્ધાંત જોઈએ તો સ્ત્રી અને પુરુષ (પતિ અને પત્ની) એક મંડલના બે અડધા અડધા ભાગ છે. સૃષ્ટિ સંબંધી આ મત પ્રકટ કરવાનું શ્રેય યાજ્ઞવલ્કય ઋષિને આપવામાં આવ્યું છે. તેમણે આ વાતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે જયાં સુધી સ્ત્રીની સામે પુરુષ અને પુરુષની સામે સ્ત્રી આવતા નથી ત્યાં સુધી આકાશમાં દ્યાવાપૃથ્વીનું પૂરું મંડલ રચાતું નથી. વેદોમાં તેને હિરણ્યગર્ભ કહે છે. આરંભમાં બ્રહ્મની ઉત્પાદન શકિતને લીધે સોનાનું એક ઈંડુ ઉત્પન્ન થયું. અહીં હિરણ્ય અથવા સુવર્ણ

* એસો. પ્રોફેસર, શ્રી અને શ્રીમતી પી.કે. કોટાવાલા આર્ટસ કોલેજ, પાટણ

પ્રાણની પ્રસિધ્ધ સંજ્ઞા છે. દેવોની માતા અદિતિના ગર્ભથી તે સોનાનું ઈંડુ ઉત્પન્ન થયું અને પોતાની અંદરની શકિતથી બે ભાગોમાં ફૂટી ગયું. આમાંના અડધા ભાગથી પુરુષ બન્યો અને અડધા ભાગથી સ્ત્રીનું રૂપ બન્યું. આ બંને જ દ્યાવાપૃથ્વી અથવા માતા –પિતા કહેવામાં આવે છે. આથી સ્ત્રી અને પુરુષ વિના ચૈતન્ય સૃષ્ટિની કોઈ કલ્પના નથી. જે દાર્શનિક તત્વનું આ બ્રાહ્મણમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

છઠ્ઠા બ્રાહ્મણમાં વાચકનવી ગાર્ગીએ કોણ સામા પોતપ્રોત છે તે અંગે દશ પ્રશ્નો કર્યા જેનો યાજ્ઞવલ્કય જળ, વાયુ, ગંધર્વ, આદિત્ય, ચન્દ્રલોક, નક્ષત્રલોક, દેવલોક, ઈન્દ્રલોક, પ્રજાપતિલોક અને બ્રહ્મલોકનું વિવેચનપૂર્વક સમજાવ્યું. અધ્યાય–૨ના ચોથા બ્રાહ્મણમાં યાજ્ઞવલ્કયની પત્નીઓ મૈત્રેયી અને કાત્યાયની સામાન્ય સ્ત્રીઓ હતી. જયારે યાજ્ઞવલ્કય સંજ્ઞા લેવા માટે તૈયાર થયા ત્યારે મૈત્રેયીને સમગ્ર ધનસંપત્તિ આપવાનું નકકી કર્યું પણ તેનો અસ્વીકાર કરતા વિદૂષી મૈત્રેયી જણાવે છે કે –

યેનાહં નામૃતા સ્યામ્, કિમહં તેન કુર્યામ્ .

અર્થાત્ – જેને લેવાથી હું અમર ન બની શકું તેને લઈને શું કરું. અહીં મૈત્રેયીની ત્યાગભાવના જોવા મળે છે. પોતે યાજ્ઞવલ્કયને જણાવે છે કે આપની પાસે જે જ્ઞાન છે તે મારે જોઈએ છે. યાજ્ઞવકલ્ય મૈત્રેયીને ધન્યવાદ આપીને જણાવે છે કે તું મને જેટલી પ્રિય છે તેટલું તારું આ વાકય મને પ્રિય છે ત્યાર પછી સાવધાન ચિત્તે યાજ્ઞવકલ્ય મૈત્રેયીને કેટલાક ઉદાહરણો દ્વારા આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો. વિશ્વમાં જે કઈ છે તે આત્માને પ્રિય લાગે તે માટે હોવું જોઈએ. દેવો અને લોકોનું અસ્તિત્વ આત્માના હેતુ કે ઉપયોગિતા માટે હોવું અનિવાર્ય છે એમ મૈત્રેયીના ઉદાહરણ દ્વારા જોઈ શકાય છે. અધ્યાય–૪ના બીજા બ્રાહ્મણમાં ચાક્ષુષ પુરુષને ઈન્દ્ધ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. તેમાં પણ જમણી આંખની કીકીમાં દેખાતા પડછાયાને ઈન્દ્ધાણી કહેવામાં આવે છે. શકિત વિના શકિતમાનનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. જેમ અગ્નિ દાહક શકિત વિનાનો હોતો નથી એ જ રીતે ઈન્દ્ધ અને ઈન્દ્ધાણીનું જોડકું છે. ઈન્દ્ધની શકિત તે જ ઈન્દ્ધાણી છે. આ એક જ શરીરમાં જમણી બાજુ ઈન્દ્ધ અને ડાબી બાજુ ઈન્દ્ધાણી બતાવવાનો અભિપ્રાય એ છે કે શરીરમાં જમણી અને ડાબી બાજુની નાડીઓના સંમિલનથી જ શકિતનું મંડલ પૂર્ણ બને છે. શકિત સદા ઋણ અને ઘનભાવના દ્વન્દ્વરૂપે રહે છે. મધ્ય પ્રાણ એ ઘનભાવ ઈન્દ્ધ છે અને ઈન્દ્ધાણી તેના ઋણ ભાવનું પ્રતીક છે. આમ યાજ્ઞવલ્કય પ્રથમ ઈન્દ્ધ અને ઈન્દ્ધાણીના રૂપમાં ઉપર કહેલ ચાક્ષુષ પુરુષની વ્યાખ્યા કરી છે અને કહયું છે આ ચાક્ષુષ પુરુષનો આધાર હદય છે. આ હદય અવ્યયપુરુષ ઈશ્વરનું રૂપ છે તેને જ અભય કહેવામાં આવે છે. ઈન્દ્ધની શકિત ઈન્દ્ધાણીને વિરાટ કહેવામાં આવે છે.

ततो विराडजायत विराजो अधिपुरुषः .

પુરુષસૂકતના મંત્રમાં નર અને નારના મિથુનભાવથી નારાયણ પુરુષના જન્મની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. ઈન્દ્ધાણીને વિરાજ કહેવામાં આવે છે. યાજ્ઞવલ્કયનો મુખ્ય ઉદેશ હદયની અંદર વિરાજમાન આકાશ અર્થાત ઈશ્વર પુરુષ તરફ લક્ષ્ય ખેંચવાનો સંકેત કરવામાં આવ્યો છે.

પાંચમા બ્રાહ્મણમાં યાજ્ઞવલ્કયના ઘરની વાતનો કંઈક સંકેત આપવામાં આવ્યો છે તેમને કાત્યાયની અને મૈત્રેયી નામની બે સ્ત્રીઓ હતી. યાજ્ઞવલ્કય ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યજવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે બંને સ્ત્રીઓને સંપત્તિ વહેંચી આપવા લાગ્યા. કાત્યાયની સીધા અને સાધા સ્વભાવની હતી તેથી કંઈ બોલી નહીં પરંતુ મૈત્રેયીએ ગૃહત્યાગનું કારણ પૂછયું ત્યારે યાજ્ઞવલ્કય ધનસંપત્તિથી અમરત્વ ન મળે તેમ જણાવ્યું આ સાંભળી મૈત્રેયીના મનમાં અધ્યાત્મભાવ ભરાઈ આવ્યો. જો ધનથી કોઈ અમર થઈ શકતું નથી તો તેને મળવીને શું કરવું. ત્યાર પછી યાજ્ઞવલ્કયે જણાવ્યું કે પતિ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, પશુ, બ્રહ્મ, ક્ષત્ર,લોક, દેવ, વેદ, ભૂત – આ સર્વ આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે તે સિવાય તેમનું કોઈ સ્વતંત્ર મૂલ્ય નથી. આથી આત્માનું જ દર્શન, શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. જેમ કોઈ વાજિંત્રના શબ્દને પકડી શકાતો નથી પણ તે વાજિંત્રને પકડી લેવાથી તે શબ્દ પણ રોકાઈ જાય છે તેમ અન્ય સર્વ પદાર્થો આત્માના વિષયમાં છે જેમ મનુષ્યમાંથી શ્વાસોશ્વાસ અથવા પ્રાણવાયુ આવ–જાવ કરે છે તેમ આ સમસ્ત વિશ્વ અને તેના તમામ પદાર્થો તેમજ વેદ વગેરે વિધાઓ આ બ્રહ્માંડ જેમાં રહેલું છે તે બ્રહ્મમાંથી જ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. આ સાંભળીને મૈત્રેયીને સંદેહ થાય છે કે શું આત્માનું અસ્તિત્વ માત્ર આ મોહાત્મક શરીર સુધી જ છે ત્યારે યાજ્ઞવલ્કયે પોતાની વાત સુધારતા જણાવે છે કે મારો અભિપ્રાય એવો નથી આત્મા તો અવિનાશી છે. તેનો ઉચ્છેદ થતો નથી. મુકિતમાં તેનું દ્વૈતજ્ઞાન ક્ષીણ થઈ જાય છે. આ આત્મા તો ઉપર સમજાવ્યું તેમ– નેતિ નેતિ લક્ષણ વાળો છે. આ મૈત્રેયીને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થતાં યાજ્ઞવલ્કયે ગૃહત્યાગ કર્યો.

છાંદોગ્ય ઉપનિષદ :– બીજા બ્રાહ્મણમાં જૈવલિની સભામાં શ્વેતકેતુને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો તેમાં રાજા જૈવલિએ જલતત્વના પાંચ અગ્નિઓમાં પ્રકૃતિ દ્વારા કેવી રીતે આહુતિ આપવામાં આવે છે અને પુરુષનો જન્મ થાય છે તથા ફરીથી તે આહુતિઓ પુનઃ વિરાટમાં મળે છે. તેનો ગૌતમને ઉપદેશ કર્યો. જેમાં પુરુષની ગતિ અને અગતિનું ચક્ર સૃષ્ટિના આરંભથી જ ચાલે છે અને પ્રાણિઓને જન્મ આપે છે તેમ સમજાવ્યું. શ્રધ્ધા, સોમ વૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થતું અન્ન તેનાથી

પુરુષમાં થતું રેતસ્ અને તેનાથી માતાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતું સંતાન.

કૌષિતકી ઉપનિષદ :– મિત્ર ગાર્ગ્યાયણિએ ઉપદેશના આરંભે ચન્દ્રલોકની વિદ્યાનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં અગ્નિ, વાયુ અને આદિત્યની ઉપર સોમમય ચંદ્રલોક છે. ચંદ્રલોકની બે ક્રિયાઓ છે : પ્રાણ અને પ્રજનન. તેમાં પ્રાણ એ માતા અને પિતાના શુક્રસોણિતથી ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિ વગેરેના લોકો બ્રહ્મલોક સુધી જનારા દેવયાન માર્ગના વિસામા છે. જે વર્ણનમાં માનસી નામની ક્રિયા છે. ચાક્ષુષી નામની એની પ્રતિરૂપ શોકય છે. તે બંને પોષ્પો એકઠા કરીને વૈરાજ લોકોના તાણાવાણા ગૂંથે છે. ત્યાં કેટલી અપસરાઓ છે તેવું માતાઓ અને ધાઓનું કામ કરે છે. અંબ્યા નામની જલધારાઓ છે જે આ બધાને જાણે છે. તે એ બ્રહ્મ લોકમાં જાય છે. આ બ્રહ્મલોકમા જીવની પાસે પાંચસો અપ્સરાઓ આવે છે. તેમાં સો અપ્સરાઓના હાથમાં તે પ્રાણીને સુશોભિત કરવા માટેના ચૂર્ણ હોય છે. બીજીઓના હાથમાં સુંદર વસ્ત્રો હોય છે. અન્યના હાથમાં ફળો, ફૂલો, માળાઓ અને અંજન વગેરે હોય છે. તે બધી અપ્સરાઓ તેને બ્રહ્મના અલંકારોથી સજાવે છે.

દશમી કંડિકામાં પુરુષ પત્નીને સંતતિ વિશે પ્રાર્થના કરે છે હે સુંદરી ૧ તારું હદય પ્રજાપતિરૂપ બ્રહ્મમાં રહેલું છે તેથી પાપરહિત સંતતિ મને પ્રાપ્ત કરી આમાં રહેલું છે તેથી પાપરહિત સંતતિ મને પ્રાપ્ત કરી આપ.

બાષ્કલ ઉપનિષદ :– પૃથ્વી માતાનો જે અંડકોશ છે તેમાં મારો નિવાસ છે. (વ્યષ્ટિમાં હું પ્રાણરૂપ માતાના ગર્ભને મારો આધાર બનાવું છું) સમંચન અને પ્રસારણ (અર્થાત–શ્વાસોશ્વાસ ગતિ અને ફેલાવું) તે મારા પ્રાણરૂપનું મુખ્ય લક્ષણ છે. તેના દ્વારા સર્વ પ્રજાઓનું રક્ષણ કરું છું એમ ઈન્દ્ધ જણાવે છે.

શૌનકોપનિષદ :– દેવો અને અસુરોની લડાઈમાં અસુરોના આક્રમણ સામે દેવો હારી ગયા ત્યારે ઈન્દ્ધ ગાયત્રીને યુધ્ધમાં મોકલી પણ તે અસુરોથી ડરી ગઈ હોવાથી કહેવા લાગી કે આ અસુરોને જીતવા તે મારી શકિત બહારનું છે ત્યારે ઈન્દ્ધે પ્રણવને કહયું તમે ગાયત્રીની મદદમાં જઈને તેની આગળ જોડાઈ જાઓ તમારામાં અક્ષર બ્રહ્મની શકિત છે. આથી તમારી સહાયથી ગાયત્રીની જીત થશે ત્યારે ગાયત્રીએ ઈન્દ્ધને કહયું કે પ્રણવ મારી આગળ જોડાઈ જશે તો તે પણ મારા શ્રેયમાંથી કંઈક ભાગ લઈ લેશે. ઈન્દ્ધએ ગાયત્રીને કહયું મોટા લોકો તેવું કરતાં નથી. ત્યારપછી પ્રણવ અને ગાયત્રી બંનેએ મળી અસુરોને જીતવા માટે ચડાઈ કરી. તેમની મદદમાં પ્રાતઃશવન અને વસુ દેવતાઓ પણ ગયા. લડાઈમાં દેવોનો વિજય થયો અને અસુરો પરાજિ થયા. આ પ્રમાણે કરવાથી ગાયત્રી અને પ્રણવ આ બંનેના વીર્ય, શુક્ર, જયોતિ અને અમૃત એ સરખા બની ગયા. જે ગાયત્રીનો પ્રભાવ છે તેવો જ પ્રણવરૂપ મૂળતત્વોનો અથવા બ્રહ્મતત્વનો પ્રભાવ છે. (વળી પ્રણવ વગર ગાયત્રીનો પ્રભાવ નથી અને ગાયત્રી વગર પ્રણવનો પ્રભાવ નથી) આથી જ કહેવામાં આવ્યું છે કે જેટલું અને જેવું જગત છે તેવો જ ઈન્દ્ધ છે.

આમ ઉપનિષદોના અધ્યયનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉપનિષદકાળમાં નારી, ભાર્યા તેમજ માતા સ્વરૂપે પૂજનીય હતી. તેમાં માતાનું સ્થાન ઉચ્ચ ગણવામાં આવ્યું છે. જેમ પિતા નામ પરથી વંશપરંપરા ચાલે છે તેમ માતાઓથી પણ વંશ પરંપરાનું વિવરણ મળી આવે છે. સ્ત્રીને બ્રહ્મકારિણી કે સહધર્મિણી કહેવામાં આવી છે. તે બંનેના સંયોગ જ મનુષ્ય જાતિનું નિર્માણ થયું છે. નર શકિતમાન છે તો નારી તેની શકિત છે. જે અનંત યુગલ કહેવાય છે અને પરસ્પરની અપેક્ષાએ જ રહે છે.

સંદર્ભ ગ્રન્થો

- ⇨ ઉપનિષદોનું તત્વજ્ઞાન, રાધાકૃષ્ણ વોરા એન્ડ કંપની, અમદાવાદ
- ⇨ ઉપનિષદ વિચારણા, નર્મદાશંકર મહેતા, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ
- ⇨ ઉપનિષદ નવનીત, સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ
- ⇨ વૈદિક સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગાંધીનગર

* ડો. એસ.એ.કુરેશી

Arts [SOCIOLOGY]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 45 - 48
ISSN 2319 - 8168

શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં જાતિય શિક્ષણની આવશ્યકતા.

૧. પ્રસ્તાવના :

૨૧ મી સદી જ્ઞાનની સદી ગણાય છે વિજ્ઞાનના વિકાસની સદી ગણાય છે. ભૌતિક સુવિધાસભર અને ટેકનોલોજીની સદી ગણાય છે. અર્થાત પ્રચીન મધ્યકાળ કરતાં અર્વાચીન સમય ઉધ્વગામી પરિસ્થિતિનો ગણી શકાય. છતાં પણ આજે સમાજમાં કેટલીક પરિસ્થિત જન્ય સમસ્યાઓ ઉદભવની જ રહે છે. વિશ્વના દેશોમાં ભ્રષ્ટાચાર, દુરાચાર, મોંઘવારી, બેરોજગારી, ભ્રૃણહત્યા, અન્યાય–અનીતી,બળાત્કાર,યૌનશોષણજેવી સમસ્યાઓનું પ્રમાણ દિવસે દિવસે વધતું જ રહયુ છે.દૈનિકપત્રોમાં,ટી.વી. મિડીયા પર સારા સમાચારના સ્થાને સમસ્યાવાળા સમાચારની વણઝાર જોવા અને સાંભળવા મળતી રહે છે. તેમાંથી એક વર્તમાન સમયની લાંછનભરી સમસ્યા યૌનશોષણ છે.

જાતિયવૃતિ મનુષ્યના જીવનમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. દરેક પુરુષ અને સ્ત્રીના જીવનવિકાસમાં અને કુટુંબ જીવનની સ્થિરતામાં જાતિયવૃતિની યોગ્ય અભિવ્યકિત અગત્યતાનો ભાગ ભજવે છે. આથી માનવીની જાતિયવૃતિ સાથે સંકળાયેલી બાબતો વિશે વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચારણા કરવાનું હવે ખુબ જરૂરી ગણાવા લાગ્યુ છે. એટલુ જ નહી પણ યોગ્ય ઉમરે વ્યકિતને જાતીય શિક્ષણ આપવાની બાબતને હવે બૌધ્ધિક જગતમાં જરૂરી માનવામાં આવે છે.

યૌનશોષણ બળાત્કારના કેસ દિન–રાત ગામડા,શહેર,રાજય કે દેશમાં વધતા રહયા છે.જેમાં આમ નાગરીકમાંથી શિક્ષત વ્યકિત,અભણ,વ્યકિત,ધાર્મિક વ્યકિત,રાજકીય વ્યકિત બાકાત રહેતી નથી. સમાજમાં મૂલ્યનું હનનના કારણે નાબાલિક અને ગભરું બાળાઓપર યુવાન,પ્રૌઢ અને વૃધ્ધ પુરુષો ધ્વારા યૌન શોષણનું પ્રમાણ વધ્યું છે. ધનિકો,રાજકીય, ધર્મ લંપટ(કામવિલાસી યૌન શોષણકારો) થી બચવા માટે સમાજને જાગૃત થવાની આજે તાતી જરૂર છે. સમાજ અને સરકારે આ મહાભયંકર સમસ્યાનું નિરાકરણ લાવવા માટે કડક કાયદા અને તેનું સત્ય અમલીકરણ કરવું અને કરાવવું જરૂરી છે. આની સાથે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પણ જાતિય શિક્ષણ આપવાથી લાખો અને કરોડો બાલિકાઓ, યુવતીઓ અને સ્ત્રીઓ યૌન શોષણથી બચી શકે છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં જાતિય શિક્ષણની વ્યાપક વ્યવસ્થા અને આયોજન છે. જયારે આપણા ભારતદેશમાં જાતિય શિક્ષણનો વિચાર નવીન અને સંકુચિત છે. છોછવાળો વિચાર છે. આવુ શિક્ષણ ન આપી શકાય. ટુંકી દ્રષ્ટિવાળો વિચાર છે. આના કારણે જ યૌન શોષણની સમસ્યા સમાજમાં વિકસતી જાય છે. હવે સમાજ શિક્ષણકારોએ અને સરકારે ટુંકી દષ્ટિછોડીને બહાર આવવું પડશે અને નવીન વિચારધારાનો અમલ કરવો પડશે અને યૌન શાોષણની સમસ્યામાંથી મુકત થવા શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં જાતિય શિક્ષણ આવકાર્ય બનાવવું જરૂરી છે આધુનિક જમાનામાં પ્રત્યેક મા–બાપે / વાલીએ અને શિક્ષકોએ તરુણાવસ્થાના બાળ કો પ્રત્યે ઉપેક્ષા સેવવી યોગ્ય નથી. તેમની કુદરતી અને સ્વાભાવિક સ્થિતિનો સ્વીકાર કરવો જરૂરી છે. આથી જ યુવાનીના ઉંબરે ઉભેલા તરુણોમાં શાળા કક્ષાએ જાતિય શિક્ષણ આપીને ચારિત્ર્ય નિમાર્ણ કરવું અત્યંત જરૂરી છે.

૨.જાતીય શિક્ષણનો અર્થ : Meaning of Sex Education

જાતીય શિક્ષણનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં કહી શકાય કે યુવાન વ્યકિતઓ પોતાની જાતિયવૃતિ સાથે સંકળાયેલી સમસ્યાઓને પહોચી વળી શકે તે રીતે તેમને તૈયાર કરવા જરૂરી બનતા વ્યવસ્થિત શિક્ષણને કે યોગ્ય માર્ગદર્શનને જાતીય શિક્ષણ તરીકે ઓળખાવી શકાય.

જાતીય શિક્ષણના હેતુંને ધ્યાનમાં લઈને તેનો અર્થ દર્શાવતા કહી શકાય કે વ્યકિતની જાતિય લાગણીઓ સાથે તેનું યોગ્ય અનુકુલન સધાય જેના પરિણામે સમાજનું કલ્યાણ થાય અને વ્યકિતની ઈચ્છાઓનો સંતોષ પણ મળી રહે એવા પ્રકારના શિક્ષણને જાતીય શિક્ષણ તરીકે ઓળખાવી શકાય.

આપણો ભારતીય સમાજ સંકુલ અવસ્થાવાળો છે. જેથી જાતિય શિક્ષણનું ચિત્ર નિરાશાજનક છે. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય અને અંતરીયાળ વિસ્તારના સમાજોમાં જાતિય સમજ કે શિક્ષણનો વિચાર પણ કોઈ કરતું નથી. સંકુચિત જ કરે છે. અને તેઓ જે તે સમયે અર્થાત પતિ – પત્નીના દરજજામાં આવ્યા બાદ જાતે જ જાતિય જ્ઞાન આપો આપ મેળવી લેશે એવી ભ્રમણા સેવે છે.

* અધ્યક્ષશ્રી, સમાજશાસ્ત્ર વિભાગ, એસ.બી. મહિલા આર્ટસ કોલેજ, હિંમતનગર

અને આના કારણે જાતિય જ્ઞાન કે શિક્ષણના અભાવે સમાજમાં લગ્ન કર્યા પછી સમસ્યાનો ભોગ બનતા હોય છે.

એક અર્થ પ્રમાણે '' જાતિય શિક્ષણ એટલે બાળક અને તરુણોને જાતિય બાબતો સંબંધી યથાર્થ અને વૈજ્ઞાનિક માર્ગદર્શન.''

મનોવૈજ્ઞાનિકો જાતિય શિક્ષણને આ રીતે સમજાવે છે. '' અર્થપૂર્ણ જાતિય શિક્ષણ એ વ્યકિતના સર્વાંગી વ્યકિતત્વના વિકાસનો અંતર્ગત ભાગ છે. અને તે જીવનના બધાજ મહત્વના તબકકાઓને આવરી લે છે. ''

૩. જાતિય શિક્ષણનું મહત્વ.

જાતીય શિક્ષણનું મહત્વ સમજાવતાં ડો.દેરાસરી કહે છે બાળ કને વય પ્રમાણે ઈન્દ્રિયનું તથા જાતીય જ્ઞાન આપવું આવશ્યક છે બાળક પોતે આડી – અવળી , છાની છપની અને ગેરરસ્તે દોરનાર અશ્લીલ માહિતી મેળવે એના કરતા તો તે સાચું, સચોટ, વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન સમયસર મેળવે તે વધુ ઈષ્ટ છે સંક્ષેપમાં જાતિય શિક્ષણ અનેક રીતે મહત્વનું છે. વ્યકિતગત સ્વાસ્થ્ય અને કૌટુંબિક સ્વાસ્થ્યએ બંને દ્રષ્ટ્રિએ જાતિય શિક્ષણ ખાસ મહત્વ ધરાવે છે.

૪.જાતિય શિક્ષણ શા માટે આપવું જરૂરી છે?

- કુટુંબ સાથે સમાયોજન સાધવા.
- યુવા પેઢીમાં જાતીય બાબતો પ્રત્યે તંદુરસ્તી અને જાગૃતતા વિકસાવવા.
- વસ્તી વધારવાના દરમાં ઘટાડો કરવા / વસતિ વિસ્ફોટને અટકાવવા.
- સમાજમાં બનતા બળાત્કારના કિસ્સાઓનું પ્રમાણ ઘટાડવા.
- યુવા પેઢીમાં મળતી જાતીય વિકૃતિ અને અજ્ઞાનતા દૂર કરવા.
- વ્યકિતના સામાજિક વ્યવહારની સમજ આપવા તથા સામાજિક સંસ્કારનું સિંચન કરવા.
- જાતિય શિક્ષણ આપવાથી જાતિય વૃતિઓનું ઉધ્વીકરણ કરી શકાય છે.
- લગ્ન જીવન અને જાતિય અનુકલન માટે જરૂરી છે.
- તરુણ – તરુણીઓમાં થતા જાતિય રોગો અટકાવી શકાય છે.
- વ્યકિતત્વનો વિકાસ સાધવા જાતિય શિક્ષણ જરૂરી છે.
- તંદુરસ્ત નાગરીક અને આદર્શ માતા – પિતા બનવા માટે પણ જાતિય શિક્ષણ અનિવાર્ય છે.
- જાતિય શિક્ષણ જાતિયના અંગેના ભ્રામક અને સંકુચિત વિચારોમાંથી બહાર નીકળવા ઉપયોગી છે.
- જાતિયતાના ખોટા ખ્યાલોને દૂર કરવા જરૂરી છે.
- સ્વઅંગો સ્વચ્છતા રાખવા / જાળવવા.
- તરુણ – તરુણીઓની મુંજવણ દૂર કરવા.
- તરુંણીઓના રજોદર્શનને ધર્મ સાથે સાંકળીને અછૂત વ્યવહારમાંથી બહાર લાવવા/રજોદર્શન એક શારીરિક પ્રક્રિયા છે. એમ સમજાવવા જાતિય શિક્ષણ જરૂરી છે.
- ધર્માધતા ત્યજવા માટે અને સત્યતાનો સ્વીકાર કરવા.
- લંપટ, દૂરાચારી વ્યકિતોઓથી બચવા માટે જાતિય શિક્ષણ આપવું અનિવાર્ય છે.

૫. જાતિય શિક્ષણ માટે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના કાર્યો :

જાતિય શિક્ષણ આપતાં માધ્યમોમાં સૌ પ્રથમ કુટુંબ છે પરંતુ માતા– પિતા કે કુટુંબના અન્ય સમયવયસ્ક સભ્ય ભાઈ–બહેન જાતિય શિક્ષણના સંકુચિત વિચારના કારણે ઘરના સભ્ય–તરુંણ–તરુણીને શિક્ષણ–માર્ગદર્શન પોતાના સંતાનો તરફથી પૂછતા પ્રશ્નોના ઉડાઉ જવાબો આપે છે. તેમને એવો ડર હોય છે કે આવું શિક્ષણ આપવાનથી પોતાનું સંતાન અનૈતિક જાતિય વ્યવહાર તરફ દોરવાશે. પરંતુ તે નરી અજ્ઞાનતા છે . આવી કુટુંબ અને માતા – પિતાની અજ્ઞાનતા દૂર કરવા માટે શાળા–કોલેજોમાં વાલી સંમેલન વખતે માતા–પિતાને કે વાલીને જાતિય શિક્ષણ અંગેના ખોટા ખ્યાલોને દૂર કરવાનું માર્ગદર્શન આપી શકાય.

- શાળા કે કોલેજના શિક્ષકો ધ્વારા વાલીઓમાં જાતીય શિક્ષણની જાગૃતતા લાવવા માટે પ્રયત્નો કરવા .
- શિક્ષકોએ વાલીઓને જણાવવું કે પોતાનું સંતાન ૧૮ વર્ષનું થાય તો તેને મિત્ર સમાન ગણીને તેને સમસ્યાના પ્રશ્નોના જવાબ આપવા અને સમસ્યા નિરાકરણ લાવવા જણાવવું.
- વાલી/માતા પિતાને જણાવવું કે જો તમે બાબકોને સંશય રાખ્યા વગર જાતિયતાનું યોગ્ય માર્ગદર્શન નહી આપો તો તમારું બાળક કયારેક આવેગમાં આવી જઈને અઘટીત પગલુ ભરી બેસશે . આવા સામાજિક સમસ્યાવાળા પ્રશ્નોથી વાકેફ કરી શકાય.
- શાળામાં પણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ પોતે જાતિય શિક્ષણ અંગેની સમજ આપે કારણ કે શિક્ષક પોતે મનોવૈજ્ઞાનિકના જાણકાર હોય છે. અનુ તરુણ તરુણીઓની સમસ્યા સમજી શકે છે.
- શિક્ષકે બાળકોને ઓળખવાની અને વાતાવરણની સર્જવાનું કાર્ય કરવું .
- શિક્ષિકાઓએ તરુણીઓ અને શિક્ષકોએ તરુણોને જીતય બાબતો / તેમનામાં આવતા આવેગો / શારીરિક પરીવર્તનો અંગેનો ખ્યાલ આપવો.
- શિક્ષકોએ બાળકના અકથ્ય ભાવોને જાણવા અને તેમની વૃતિઓનું ઉધ્વીકરણ થાય તેવી પ્રવૃતિઓનું આયોજન શાળા કક્ષાએ કરવું જેમ કે મનોરંજન, સંગીત, નૃત્ય, રમતો, ઉત્સવો, પ્રવાસ વગેરે.
- તરુણ તરુણીઓના આવેગોને સકારાત્મક દિશામાં વાળવા શિક્ષકે માર્ગદર્શન આપવું.
- સમાજમાં બનતી યૌન શોષણની ઘટનાઓની શાળા
- કોલેજ કક્ષાએ બાળકો જાણકારી આપવી તથા તે અંગેનું

યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું.

■ અનીતિના વ્યવહારથી બચવા પ્રલોભનોનો ત્યાગ કરવા, તરુણ તરુણીઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું.

■ શિક્ષકોએ તરુણીઓની જાતીય સમસ્યા/ રોગ વિશેની જાણકારી મેળવવી અને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું શકય હોય તો માતા – પિતા કે વાલીને તરુણીઓની સમસ્યાથી વાકેફ કરીને યોગ્ય નિદાન કરાવવા માર્ગદર્શન આપવું.

■ શાળા કોલેજ કક્ષાએ જાતિય રોગો જેવાકે રોગો અને તેના ઉદભવના કારણો તથા નિવારવાના ઉપાયો અંગેના કાર્યક્રમોનું આયોજના કરવું .

■ શાળા કોલેજોમાં સ્વાસ્થ્યદિનની ઉજવાવી કરીને જાતિય શિક્ષણ અંગેની જાગ્રતતા વધારવી.

■ શાળામાં વિવિધ પ્રકાર રોગો અને તેના ઉદભવના કારણો તથા નિવારવાના ઉપાયો અંગેના કાર્યક્રમોનું આયોજના કરવું .

■ શાળામાં વિવિધ પ્રચાર અને પ્રસાર માધ્યમો જેવા કે રેડીયો, ટી.વી, ટેપરેકોર્ડર, ઈન્ટરનેટર ધ્વારા વૈજ્ઞાનિક ઢબે જાતિય શિક્ષણ આપી શકાય.

■ ટેલિવિઝન પર દર્શાવતા કાર્યક્રમોમાં વિવિધતા લાવી જાતિય શિક્ષણને અભ્યાસક્રમ સાથે સાંકળીને તરુણોના માનસમાં જાતિયતા પ્રત્યેના તંદુરસ્તી વલણો ખીલવી શકાય.

■ શાળામાં શિક્ષકોએ દૈનિક પત્રો અને સમર્પિત ઘટનાઓના ચિતારનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરીને બાળકોને યોગ્ય દિશામાં માર્ગદર્શન આપી શકાય.

■ વિડીયો કોન્ફ્રન્સ પર પણ જાતિય શિક્ષણના પ્રોગ્રામોને નિહાળી અને જાતિયતાના પ્રશ્નોનો નિવારણ માટેના પ્રશ્નોત્તરી કરવા શાળા – કોલેજમાં આયોજન કરવું.

■ શિક્ષણકારો અને વિચારકોની સિધ્ધ કલમે લખાયેલ જાતિય માર્ગદર્શન સંબંધી – પુસ્તકો જાણીને બાળકોને વાંચવા ભલામણ કરી શાકય.

■ ધર્મસ્થાનો અને તીર્થસ્થાનો પર કોતરાયેલ શિલ્પ કલાના સ્થાપત્યોથી જાતિય શિક્ષણ આપી શકે છે.

■ તે માટે શાળાના શિક્ષકોએ શિલ્પસ્થાપત્યોનું જ્ઞાન આપી જાતિય શિક્ષણ આપી શકાય.

■ શાળા કોલેજમાં જાતિય શિક્ષણને લગતી શિબિરોનું આયોજન કરવું.

■ શાળા – કોલેજમાં સમાજમાં ધર્મધતા આચરતા સાધુ – સંતોની પાપ લીલાઓની જાણકારી આપવી.

■ લંપટ – ગુરુ / શિક્ષક / સાધુ / રાજકારણી / ઉદ્યોગપતિ કે અન્ય કોઈપણ વ્યકિતને આળખીને તેનાથી દૂર કરવા જણાવવું.

■ યૌન શોષણથી બચવા માટે ગભરાયા વગર લાભ ઉઠાવનારી લંપટ વ્યકિતઓને સમાજમાં ઉઘાડી પાડવા તરુણોને માર્ગદર્શન આપવું.

■ શિક્ષકોએ શાળામાં દુરાચાર કરનાર શિક્ષક હોય તો તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપીને સીધા રસ્તે લાવવો અથવા તો શાળાના આચાર્યશ્રીને પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરવા જેથી આવનારી સમસ્યા અટકે.

■ યૌન શોષણ કરનાર વ્યકિતઓ મટે કડક શિક્ષાનું આયોજન શાળાના નિયમો આધારિત કરવું.

■ સ્ત્રી રક્ષણના સરકારી પગલામાં સ્ત્રીઓએ ઉપયોગી બનવા માટે પ્રયત્નો કરવા તથા સરકારના ૧૯૦૧ ફોન સેવાનો ઉપયોગ પિડીત સ્ત્રીઓએ કરવો તેનુ માર્ગદર્શન શાળામા આપવું.

■ વર્તમાન સયમમાં અશિક્ષિત , શિક્ષિત, ઉચ્ચવર્ગ , નિમ્નવર્ગ કે ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારની નોકરી, ઘરકામ કે મજુરી કતી સ્ત્રીઓ પર તથા નાની બાલિકાઓ પર સામૂહીક બળાત્કારના કેસ વધુ ફૂલ્યા – ફાલ્યા છે. લોકો નિર્લજજ બન્યા છે. તેનાથી શાળાના બાળકો માહિતગાર કરવા.

■ શાળમામાં શિક્ષકો / શિક્ષિકાઓ / સલાહકારો કે માર્ગદર્શને માર્ગદર્શન આપવા જણાવવું કે સરકારના કાયદાઓનો ખોટો લાભ ન ઉઠાવવો કે અન્ય કારણોસર વ્યકિતને યૌન શોષણમાં ગુનેગાર બતાવવી તે ઉચિત નથી.

■ યૌન શોષણનો ભોગ બનનાર વ્યકિતને ન્યાય અપાવવા માટે અને ન્યાય મેળવવા માટે સમાજે યોગ્ય પગલાં ભરવા તથા જાતે જ પિડીત વ્યકિતએ નિર્ભય બનીને સમાજને / પોલીસને / સરકાર અને કુટુંબની વ્યકિતોઓને જાણ કરવી – જેથી અસામાજિક તત્વોને ડામી શકાય તથા યોગ્ય ન્યાય મેળવી શકાય તે માટે યોગ્ય માર્ગદર્શનનું શાળામાં આયોજન કરવું.

■ શાળામાં હિમ્મત કરીને આગળ આવેલી વ્યકિતઓની સિધ્ધિ અને ન્યાય મેળવેલી વ્યકિતઓની માહિતી બાળકોને આપવી જેથી બાળકોમાં હિંમત અને પ્રેરણા મળે.

■ વિદ્યાર્થીઓના સંસ્કાર સિંચન કરે તેવા સારા પુસ્તકોનું જ વાંચન કરવા જણાવવું.

■ શાળાએ વિદ્યાર્થીઓને બી.પી. પિકચર કે ઈન્ટરનેટ પરના પોનોગ્રાફી ચિત્રો અને ફિલ્મોના ઉપયોગથી દૂર રહેવા માર્ગદર્શન આપવું.

■ શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને મનોવૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન આપીને સામી વ્યકતિના મનને જાણવાની કલા / શકિત કેળવવી જેથી આપત્તિથી બચી શકાય.

■ શાળાના શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને સૃષ્ટિ વિરુધ્ધના કૃત્યોથી બચવા યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું.

■ શિક્ષણમાં મૂલ્યો સમાવિષ્ટ અભ્યાસક્રમ રચવો. જેથી બાળકોમાં સાચા સંસ્કારોનું સિંચન થાય, સત્ય, પ્રેમ, લાગણી, નૈતિકતાનો વિકાસ કરવો.

■ ધાર્મિક ગ્રથોમાંથી સારા સંસ્કાર ગ્રહણ થાય તેવો અભ્યાસક્રમ શાળા – કોલેજોમાં રચાય .

■ મહાન ચારિત્ર્યવાન વ્યકિતઓના જીવન ચિરિત્રો, અભ્યાસમાં સાંકળવા તથા તેમના જીવનમાં બનેલી ઘટનાઓના ઉદાહરણોનો ઉપયોગ કરવો દા.ત. સ્વામી વિવેકાનંદને એક સંદર સ્ત્રીએ પોતાના પતિ બનાવીને તેમના થકી પેદા થયેલા પુત્રની માંગણી કરી તો સ્વામીજીએ સુંદરસ્ત્રીને પગે લાગીને માતાનો દરજજો આપ્યો. અને હું જ તમારો પુત્ર છુ એમ કહીને કામાસકત સ્ત્રીને સત્ય માર્ગે લઈ આવ્યા.

■ શાળાના બુલેટીન બોર્ડ પર તથા શાળાની દિવાલો પર સુસંસ્કારોવાળા સુવાકયો લખવા તથા શાળાના શિક્ષકો ધ્વારા બાળકોમાં તે સુવાકયોનો ઉપયોગ એક અમલ કરાવવો.

■ શાળા – કોલેજોમાં મૂલ્યો સવર્ધન કરે તેવા ધર્મશાસ્ત્રોનું આદર્શ વાંચન કરાવવું જેથી બાળકોમાંની વિકૃતિનું ખંડન થાય.

■ દરરોજ શાળામાં સુવિચારોની રજુઆત થાય.

■ માનસિક શાંતિ મળે અને મનના વિકારો દુર થાય તે માટે શાળામાં યોગ શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરાવવી.

■ શાળામાં બાળકોને પ્રેમ સહાનુભૂતિ, સહકાર મળે તેવી પ્રર્વતીઓ યોજવી.

■ શાળા– કોલેજોમાં સમાજને જાગ્રત કરવા માતા – પિતાને / વાલીઓમાં સંસ્કાર સિંચન થાય તે માટે પાશ્વાત્ય રિત રિવાજોનો મોહાંધ છોડીને ભારતીય રિત – રિવાજોનું પુનઃ સ્થાપન અને અમલીકરણ થાય તે માટે વકતવ્ય/સેમિનાર/મિટીંગોનું આયોજન કરી શકાય.

■ સામાજિક રીત – રિવાજોમાં કુટુંબના સભ્યોને દરજજા પ્રમાણે માન – સમ્માન મળે તેવા સંસ્કારોનું સિંચન શાળામાં થાય તો વધુ ઉચિત ગણી શકાય.

■ શાળા – કોલેજ કક્ષાએ કન્યાઓને કરાટે શિક્ષણની તાલીમ કેન્દ્રો સ્થાપવા જેથી ભવિષ્યમાં ઉભીથતી સમસ્યાથી બચી શકે.

ઉપસંહાર :

આમ, શાળા – કોલેજ કક્ષાએ જાતિય શિક્ષણની તાતી જરૂર છે. અને નિઃસંકોચ પ્રમાણે શાળા – કોલેજ કક્ષાએ જાતિય શિક્ષણ આપશે તો સમાજમાં અવશ્ય યૌન–શોષણ – બળાત્કારના કિસ્સો ઓછા થશે અને બાળકોમાં સત્યજ્ઞાન પ્રગટ થશે. જાતિય શિક્ષણનું સાચુ જ્ઞાન મેળવી વિદ્યાર્થી પોતાનું તરુણાવસ્થાથી શરૂ કરી વૃધ્ધાવસ્થા સુધી સાર્થક– જીવન જીવી શકશે તેમાં શંકાને કોઈ સ્થાન નથી.

સંદર્ભ સૂચિ

⇨ કુટુંબ કલ્યાણ, એ.જી.શાહ, જે.કે.દવે, અનડા પ્રકાશન, અમદાવાદ.

⇨ લગ્ન કટુંબ અને સગપણ સબંધો, એ.જી.શાહ, જે.કે.દવે, અનડા પ્રકાશન, અમદાવાદ.

* ડો. આર.એ. કુરેશી

Arts [SOCIOLOGY]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 49 - 50
ISSN 2319 - 8168

ગુજરાતમાં સ્ત્રી–સશકિતકરણ

દેશભરમાં આર્થિક સાધન–સંપદાની દ્રષ્ટિએ ગુજરાત મોખરાનું સ્થાન ધરાવે છે.અહીં કન્યા કેળવણી, બેટી બચાવો અને સ્ત્રી સશકિતકરણની અનેકવિધ યોજનાઅદ અમલમાં આવી છે. દેશભરમાં ગુજરાત જ એક એવું રાજય છે કે જયાં 'કુંવરબાઈનું મામેરું' યોજના થકી ગરીબ પરીવારો માટે રાજય સરકાર ખુદ 'પિતા' ની ભૂમિકા ભજવે છે.

કેન્દ્ર સરકારે મહિલાઓના બહુમુખી વિકાસ માટે ૨૦૦૧ના વર્ષને મહિલા સશકિતકરણ વર્ષ તરીકે જાહેર કર્યું છે. આ વર્ષમાં મહિલાઓ વધારે સશકત બનીને આગળ આવે એ ધ્યેય રાખવામાં આવ્યું છે, પરંતુ ગુજરાતની નારીએ તો ઘણાં સમયથી પોતાની સ્થિતિમાં પરીવર્તન શરૂ કરી દીધું છે. આજે ગુજરાતમાં સ્ત્રી–સશકિતકરણ કરવા અનેક યોજનાઓ, વિકાસ કાર્યક્રમો અને સંસ્થાઓની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. ૮મી માર્ચે આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલાદિન નિમિત્તે ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓના વિકાસને લગતા કાર્યક્રમો અને ભાષણો રાખવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત સ્વર્ણિમ ગુજરાત યોજનામાં સ્ત્રીઓની સુરક્ષા અંગે બેટી બચાવો અને દીકરો–દીકરી એકસમાન જેવા કાર્યક્રમો હાથ ધરવામાં આવ્યા છે.

વર્તમાન સમયમાં મહિલાઓ સાચા અર્થમાં આધુનિક બની છે અને પોતાની સર્વસામાન્ય દુર્બળતાઓને દૂર કરીને પોતાની મજબૂત કરવાની પોતાની સ્વતંત્ર ઓળખને દ્રઢ કરવાની અને પુરૂષની સાથે ખભેખભો મિલાવીને ચાલવાની કોશિષ કરી છે. આજની નારી સાહસિક, પરિપકવ, સહિષ્ણુ અને મજબૂત વિચારો ધરાવતી મહિલાના રૂપમાં બહાર આવી છે. એક બાજુ તેણે 'કેરીયર વુમન' નો ખિતાબ મેળવ્યો છે તો બીજી બાજુ તે 'હોમ મેકર' ના રૂપમાં ઘરગૃહસ્થીની તમામ જવાબદારીઓ સફળતાપૂર્વક પાર પાડે છે.

ગુજરાતમાં નારી મા, બહેન, સાસુ, વહુ કે પત્નીના રૂપમાં તો સર્વશ્રેષ્ઠ છે જ પરંતુ તેની સાથોસાથ ગુજરાતની નારીએ અનેક ક્ષેત્રોમાં અદ્વિતીય પ્રગતિ સાધી છે.

વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ગુજરાતની સ્ત્રીઓએ કરેલી પ્રગતિ :

૧. શિક્ષણ ક્ષેત્રે સ્ત્રી–સશકિતકરણ :

ગુજરાતમાં શિક્ષણ ક્ષેત્રે સ્ત્રી – સશકિતકરણના અનેક કાર્યક્રમો થઈ રહયા છે. ગુજરાત પોતાના બજેટના ૨૦% ધનને શિક્ષણ પાછળ ખર્ચે છે. 'મહિલા શિક્ષણ મફત' જેવી પહેલ ગુજરાત રાજય દ્વારા જ થઈ છે. ગુજરાતના વિદ્યાબહેન નિલકંઠ કે જેઓ પહેલા સ્ત્રી ગ્રેજયુએટ હતા. ત્યારબાદ ગુજરાતની અનેક નારીઓ શિક્ષણ ક્ષેત્રે આગળ વધી છે. ગુજરાતના આનંદીબહેન પટેલ કે જેઓ સ્ત્રીઓના શૈક્ષણિક વિકાસ માટે અગાધ પ્રયત્નો કરી રહયા છે અને પોરબંદર ખાતે રહેતા સવિતાબહેન મહેતાએ પણ શિક્ષણક્ષેત્રે અને નૃત્યકળા ક્ષેત્રે અભિન્ન પ્રગતિ સાધી છે ઉપરાંત કેન્દ્ર અને રાજય સરકારે શિક્ષણના પ્રચાર અને પ્રસાર માટે વિવિધ કાર્યક્રમો અને યોજનાઓ અમલમાં મૂકી છે. જેમ કે અનૌપચારીક શિક્ષણ, મધ્યાહન ભોજન યોજના, સ્ત્રીઓ માટે ઓછા ખર્ચે શિક્ષણની યોજના, મહિલા સમાખ્ય યોજના, સર્વશિક્ષા અભિયાન વગેરે.

આમ, રાજય સરકાર સ્ત્રીના શૈક્ષણિક વિકાસ માટે જાગૃત બની છે અને સ્ત્રીઓ શૈક્ષણિક વિકાસમાં આગળ પણ વધી રહી છે.

૨. આર્થિક સ્વાવલંબન ક્ષેત્રે સ્ત્રી–સશકિતકરણ :

ગુજરાત સરકાર સ્ત્રીઓને વ્યવસાય મળી રહે અને તેઓ આર્થિક રીતે પગભર બને તે માટે પ્રયત્નશીલ છે. સ્ત્રીઓને પોતાના ગૃહઉદ્યોગ સ્થાપવા બેંકો લોન આપે છે તેમજ મહિલા મંડળો અને મહિલા ઉદ્યોગ કેન્દ્રોની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આર્થિક ક્ષેત્રે વર્તમાન સમયમાં સ્ત્રીઓ ઘણી આગળ વધી છે. ગુજરાતના સાવરકુંડલા ક્ષેત્રે કલાકારીગરીમાં વસંતબહેન કેવડીયાને રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર મળ્યો છે. આજે મોટાભાગની સ્ત્રીઓ ગૃહઉદ્યોગ ચલાવી રહી છે જેમાં તેઓ પાપડ વણે, અગરબત્તી બનાવે, મજૂરી કામ કરે, ઘર શણગારની વસ્તુઓ બનાવે ઉપરાંત ઘરે સિલાઈકામ અને શાકભાજી વેચાણ કરીને પણ પોતે કમાઈ શકે છે. શિક્ષિત યુવતીઓ પોતે સર્વિસ કે બીઝનેશમાં જોડાઈને આર્થિક રીતે પગભર બની રહી છે. આજે ઘણી એવી યુવતિઓ છે કે જે પોતે કમાઈને પોતાનું અને કુટુંબના સભ્યોનું ભરણપોષણ કરે છે.

૩. રાજકીય ક્ષેત્રે સ્ત્રી–સશકિતકરણ :

ગુજરાતમાં ઘણી યુવતિઓએ રાજકારણમાં ઝંપલાવ્યું છે, જે સ્ત્રી – સશકિતકરણનો જ એક ભાગ કહી શકાય. સરકારે સ્ત્રીઓ માટે ૩૩% અનામતની સુવિધા કરી છે જે હાલ સ્ત્રીઓ માટે

* અધ્યાપકશ્રી, શ્રી વી.ડી. ધેલાણી મહિલા કોલેજ, સાવરકુંડલા

૫૦% અનામતની સુવિધા બહાર પાડવામાં આવી છે જેના કારણે ઘણી સ્ત્રીઓએ રાજકીય ક્ષેત્રે પોતાની ભાગીદારી નોંધાવી છે. ગુજરાતના ઈલાબહેન ભટ્ટ કે જેઓ રાજકીય ક્ષેત્રે પોતાનું યોગદાન આપી રહયા છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતના ભાવનાબહેન ચિખલિયા, ઉર્મિલાબહેન પટેલ, આનંદીબહેન પટેલ, ડૉ.માયાબહેન કોડનાની વગેરે રાજકીય ક્ષેત્રે યોગદાન આપ્યું છે. આજે ગુજરાતના રાજયપાલ તરીકે માનનીય ડૉ. કમલા બેનીવાલ પ્રવૃત છે.

૪. સામાજિક ક્ષેત્રે સ્ત્રી–સશકિતકરણ :

ગુજરાતની મહિલાઓએ સમાજમાં પોતાની આગવી ઓળખ ઊભી કરી છે. એવી ઘણી સ્ત્રીઓ છે કે જેઓએ સામાજિક ક્ષેત્રે ઘણી પ્રગતિ કરી છે અને સમાજ માટે પણ પોતાનું યોગદાન આપી રહી છે. ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ તો સુરતના હિમાંશી શેલત કે જેઓ સમાજસેવિકા તરીકે નિરાધાર સ્ત્રીઓ અને બાળ કો માટે વાત્સલ્ય મૂર્તિ સમાન સ્ત્રીરત્ન છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતના અરૂણાબહેન દેસાઈ જેઓ સમાજસેવા ક્ષેત્રે કામગીરી બજાવી રહયા છે. ઉપરાંત એક જાણીતા ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ તો કસ્તુરબા કે જેઓએ ગાંધીજી સાથે મળીને સમાજની મૂક સેવા કરી છે.

૫. અન્ય ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રી–સશકિતકરણ :

વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે, સ્વાસ્થ્ય ક્ષેત્રે, ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે, કૌટુંબિક દરજજા ક્ષેત્રે અને રમત–ગમત ક્ષેત્રે આમ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીઓએ પ્રગતિ કરી છે. સ્ત્રીઓ પોતાના માટે જાગૃત બની છે. તેમજ ગુજરાત સરકાર દ્વારા આજે સ્કૂલમાં સ્ત્રીઓને આર્યનની ગોળીઅપાય છે ઉપરાંત મધ્યાહન ભોજન યોજના અને સુવાવડી સ્ત્રીઓ માટે સુખડી વિતરણ યોજના જેવી અનેક યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે. કૌટુંબિક દરજજા ક્ષેત્રે જોઈએ તો સ્ત્રીને પિતા અને પતિની મિલકતમાંથી વારસો મેળવવાનો અધિકાર છે. સ્ત્રીઓ માટે ઘરેલુ હિંસા વિરૂધ્ધ કાનૂન પણ ઉપલબ્ધ છે.

આજે એવું કોઈ ક્ષેત્ર નથી કે જયાં સ્ત્રીઓની સામેલગીરી ન હોય. આજની સ્ત્રી પોતાના પરિવાર અને બાળકોની જવાબદારી સાથોસાથ અન્ય કાર્યોમાં પણ જોડાઈ છે.

* જનકસિંહ ગોહિલ

Arts [SOCIOLOGY]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 51 - 52
ISSN 2319 - 8168

પરંપરાગત રમતો અને સમાજશાસ્ત્રીય કાર્યાત્મક વિશ્લેષણ

પ્રસ્તાવના:-

માનવી તેના ઉત્પતિકાળથીજ એ જાણવા મથામણ કરી રહ્યો છે કે તેનાં સામાજિક વ્યવહારનાં સ્ત્રોત કયા-કયા છે. પાછળનાં કેટલાય વર્ષોની પેઢીઓએ મનુષ્યની સોચ વિચારણા ની રીતોને સમજવા મથામણ કરી છે. કદાચ સાંપ્રત સમયમાં આ સામાજિક વ્યવહારોને સમજવા પ્રત્યે ગભીર રીતે વિચારણા કરી છે. આ દિશામાં સમાજશાસ્ત્રનાં ભીષ્મ પિતામહ તરીકે બિરૂદ પામેલ ઓગસ્ટ કોમ્ટે (૧૭૮૯-૧૮૫૭) એ પ્રથમવાર સામાજિક વ્યવહારને સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસનો મુદ્દો બનાવેલ. તેઓના મતાનુસાર સમાજશાસ્ત્ર માનવ કલ્યાણ માટે મહત્વનું યોગદાન આપશે. તેઓશ્રીએ પોતાનાં અંતિમ જીવન દરમ્યાન ફ્રાંસનાં સમાજનાં પુર્નનિર્માણ માટે ગહન ચિંતન કરેલ છે. આ બાબતનાં અનુસંધાનમાં તેમણે આગ્રહ પુર્વક જણાવેલ કે સમાજશાસ્ત્રે આ બાબતોનું ચિંતન અને મનન કરવું જોઈએ. તેઓએ સ્થિત્યામકતા અને ગત્યાત્મકતા જેવા બે ખ્યાલમાં સમાજશાસ્ત્રને સમજાવવા પ્રયાસ કરેલ. જેનાં ફળ સ્વરૂપે આજે સમાજશાસ્ત્રએ તેનાં ટુંકા ઈતિહાસમાં ઘણી પ્રગતિ સાધી છે તે જણાવવામાં કોઇ અતિશયોકિત નથી. પ્રસ્તુત સંશોધનીય અભ્યાસલેખમાં સમાજશાસ્ત્રનાં સામાજિક વ્યવહારને સમજવા માટેનાં જે જુદા-જુદા સિંધ્ધાંતો આપવામાં આવેલ છે. તેમાંથી કાર્યાત્મકવાદ થિયરીનાં આધારે નાના-નાના બાળકોનાં કે તરૂણાવસ્થાનાં જુથોમાં જે પરંપરાગત રમતો રમવામાં આવે છે તે રમતોનો પ્રભાવ તેનાં કારણે શીખતા અનૌપચારિક ધોરણો અને તેના દ્વારા જળવાતી સામાજિક વ્યવસ્થાને સમજવા પ્રયાસ કરવામાં આવેલ છે.

આજે સામાજિક વ્યવહારને સમજવા માટેનાં જુદા-જુદા દ્રષ્ટિકોણનો વિકાસ થયો છે. તે અનુસંધાને કહી શકાય કે આમાં ઘણા સમાજશાસ્ત્રીઓનું યોગદાન રહેલ છે. સમાજમાં બનતી ઘટનાને સમાજશાસ્ત્રીય રીતે સમજવા ઘણા અભિગમોનો વિકાસ થયો છે તેમાંથી પ્રસ્તુત અભ્યાસ લેખ કાર્યવાદ થીયરીને ધ્યાનમાં રાખી લખવામાં આવેલ છે. જેમાં ખાસ કરીને બાળપણના સમકક્ષજુથમાં પરંપરાગત રમત દ્વારા બાળકોમાં થતુ સામાજીકરણ અને તેના કારણે જળવાતી સામાજિક વ્યવસ્થાને સમજાવવામાં આવેલ છે. જેને મુદ્દાસર નીચેની વિગતે સમજીએ.

કાર્યાત્મકવાદની સમજુતી :-

ટાલ્કોટ પારસન્સ દ્વારા સામાજિક માળખાને સમજાવવા પાંચ બાબતોને ધ્યાનમાં લીધેલ છે. જેમાં સામાજિક ધોરણો, સામાજિક દરજજો અને ભૂમિકા, જુથ ઉપજુથ, સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો, અને સંસ્થીકૃત ધ્યેય આ પાંચ બાબત તે દરેક સમાજની જરૂરીયાત છે. અને માનવ શરીરનાં અંગોની જેમ જોડાયેલ છે. ટુકમાં એકાબીજા તત્વની અસર પારસ્પર થાય છે. આ જરૂરીયાત સંતોષતી બાબત તે જ કાર્યાત્મક વ્યવસ્થા છે. જેમકે કુટુંબ સંસ્થા, લગ્ન સંસ્થા, ધર્મ સંસ્થા, રાજય સંસ્થા વગેરે દ્વારા સામાજિક વ્યવસ્થાની જાળવણી કઇ રીતે થાય છે તેની સમજુતી માટે મર્ટન કાર્યાત્મકવાદની તરફેણ કરે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પરંપરાગત રમત તેના નિયમો અને બાળકોનાં વર્તનમાં તેનુ પાલન થાય છે. જેનાં કારણે ભવિષ્યમાં ધોરણ અનુરૂપ વર્તન કરવાની પ્રેરણા ને સમજવા પ્રયાસ હાથ ધરવામાં આવેલ છે.

મિલ્ડ્રેડ પરટેન બાળકોની રમત દ્વારા થતી વિકાસની પ્રક્રિયાને સમજાવવા જુદી-જુદી શ્રેણીમાં વિભાજીત કરે છે. જેમાં સૌ પ્રથમ એક વર્ષ બાદ બાળક સ્વતંત્ર થઈને એકલા એકલા રમ્યા કરે છે. બીજી શ્રેણીમાં તે બીજાની સાથે હોવા છતા પોતાનીજ રમતો રમે છે. તેમજ એ પણ સમજવા પ્રયાસ નથી કરતો કે બીજા બાળકો શું રમત રમી રહ્યા છે. ત્રીજી શ્રેણીમાં તે ફકત બીજાની રમતોનું અનુકરણ કરે છે. અને ત્રણ કે ચાર વર્ષ પછી તે બાળક એવી અવસ્થા આવે છે કે તે બીજા બાળક સાથે રમતુ થાય છે.

રમતો દ્વારા થતુ સામાજિકરણ અને સામાજિક વ્યવસ્થાનું માળખું

(૧) સામાજિક ધોરણો અને સામાજિકરણ : સમાજશાસ્ત્રીઓ સામાજિકરણનો અર્થ આપતા જણાવે છે કે સામાજિકરણ એ વ્યકિતનાં જન્મથી મૃત્યુ પર્યત માનવીનું સામાજિક વ્યકિત તરીકે ઘડતર કરતી પ્રક્રિયા છે. અહી સામાજિકરણની એજન્સીનાં માધ્યમ તરીકે મિત્રજુથ એ મહત્વનું માધ્યમ છે. કારણ બાળક કિશોરાવસ્થામાં અને તરૂણાવસ્થામાં મોટા ભાગનો સમય તેના મિત્રો સાથે વિતાવે છે. આ જુથો (તળપદી ભાષામાં કહેવામાં આવે તો "ટોળી") હોય છે. આ ટોળી રમતો રમવી, રખડવું, કયાક બેઠક સ્થાન બનાવવું, વગેરે જેવી પ્રવૃતિઓ કરતી હોય છે. તેમાં જે રમતો રમે

* પ્રોબેસન ઓફિસર, સમાજસુરક્ષા ખાતુ, ગુજરાત રાજય – ગાંધીનગર

તેનાં નિયમો પણ બનાવે છે. જે રમત દરમ્યાન ટોળકીના બધાજ સભ્યોએ સ્વીકારવા પડે છે. આમ છતા આ નિયમો લેખીત સ્વરૂપનાં હોતા નથી કે તેના માટેની એટલી ગંભીર પ્રકારની સજાની જોગાવાઇ પણ હોતી નથી જેથી તેને અનૌપચારીક સ્વરૂપના નિયમો પણ કહી શકાય. પરંપરાગત રમતોમાં ગીલ્લી-દંડો, સંતા કુકડી, છાપુ, (બાકસની પટ્ટી) લખોટી, ભમરડા વગેરે જેવી રમતોનો સમાવેશ કરી શકાય. જેવી રમતો તેવા

નિયમો અને તેનુ પાલન કરવાનું હોય છે. અન્યથા રમતમાંથી કાઢી નાખવામાં આવે છે. કેટલાક બાળકોની મુલાકાત લઈને પુછવામાં આવેલ કે જે રમતનાં નિયમોનુ પાલન ન કરે તે બાળકને તમે શુ કહો છો? પ્રત્યુત્તરમાં જાણવા મળેલ કે આ બાળકને અંચાઈડો, ગુંચાળો (Cheater), ઘુંશલો અથવા તો ઘશલો તરીકે ઓળખાવેલ છે. જેથી બાળક નિયમનું પાલન કરતા શીખે છે. જે ભાવિ જીવનમાં ધોરણ અનુરૂપ વર્તન કરવાની પ્રેરણા પુરી પાડે છે. જે આવનાર સમયના સામાજિક વ્યવસ્થાનાં માળખાનાં તત્વ તરીકે સામાજિક ધોરણનું પાલન કરવાનું શીખવે છે જેનાં દ્વારા સામાજિક વ્યવસ્થા ટકી રહે છે.

(૨) દરજ્જા અનુરૂપ ભૂમિકા અને સામાજિકરણ. : સમકક્ષ મિત્રોજુથોમાં રમતનાં જેમ નિયમો હોય છે તેમ તેની ટોળકીમાં પણ જુદા-જુદા પ્રિય મિત્ર, મિત્ર, લંગોટીયા મિત્ર, અમુક અંશે ટોળી સરદાર, જેવા દરજજા વહેચાયેલા હોય છે. જોકે મોટા ભાગે આ બાબત ખુબજ સંવેદનશીલ હોય છે કે તે કયારે તુટે અને કયારે જોડાય જાય તે નકિક હોતુ નથી. પરંતુ નજીકના શેરી વિસ્તારનાં બાળકોનો એક ટોળીમાં સમાવેશ થાય છે તે પ્રમાણે પોતાની ભૂમિકા ભજવતા અહીંથી શીખવાની શરૂઆત થાય છે.

(૩) જુથ તથા ઉપજુથ અને સામાજિકરણ. : એક થી પાંચ વર્ષનાં સમયગાળા દરમ્યાન બાળક રમતનાં માધ્યમ દ્વારા સહકારની ભાવના તથા શિસ્તના પાઠ શીખે છે. ટુકમાં કહેતા સામાજિક આંતરક્રિયાના પ્રકાર તરીકે સહકાર, સંઘર્ષ, સ્પર્ધા જેવી પ્રવૃતિ તથા તેનાં શિસ્તનાં પાઠ શીખે છે. તથા પોતાની ટોળી તથા અન્યની ટોળી જેવા ભાગને સમજતા શીખે છે. જે જુથનાં પ્રકાર તરીકે અમજુથ તમજુથ જેવા ભાગ પાડે છે.

(૪) સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો અને સામાજિકરણ. : બાળકોના કોઇપણ રમત જુથ જોવામાં આવેતો તેમાં તેની રમતોમાં હળવા પ્રકારની સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય વ્યવસ્થા પણ જોઇ શકાય છે. અમુક જુથ સાથે રમવું, ટોળકીના નીતિ નિયમોનું પાલન કરવું વગેરે. મનોવૈજ્ઞાનિક ફ્રોઇડ માનવ મસ્તિષ્કને સમજવા થેરેપી(Therapy) નો સ્વીકાર કરી મનો વિશ્લેષણવાદી પ્રવૃતિનો સ્વીકાર કરીને જણાવેલ જેનાં દ્વારા જણાવેલ કે આપણા પ્રતિદિનની જે જીવનશૈલી છે તેને સૌથી વધુ અચેતન મન નિયત્રિત કરે છે. આ અચેતન મનમાં તે બધાજ સંસ્મરણ હોયછે જે બાલ્યાવસ્થામાં થયા હોય છે. ટુંકમાં કહેતા જણાવે કે બાલ્યા વસ્થા દ્વારા વ્યકિત જે કાઇ શીખે છે. જેમકે માર-પીટ, સુખદ-દુખદ અનુભવ, રમતનાં નિયમો વગેરે આપણા મગજમાં સગ્રહાઇને પડયા રહે છે.

(૫) સંસ્થીકૃત ધ્યેય અને સામાજિકરણ. : દરેક સામાજિક વ્યવસ્થા જળવાઇ રહે તે માટે તેનાં સંસ્થીકૃત ધ્યેય હોય છે. આ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવાનાં સમાજ માન્ય માર્ગો હોય છે. સમાજની તંદુરસ્તીનો આધાર આવા ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવાનાં માર્ગ ઉપર હોય છે વ્યકિત ઇચ્છીત ધ્યેયની પ્રાપ્તી માટે જયારે સમાજ માન્ય માર્ગને અપનાવે ત્યારે સમસ્યારૂપ બનતો નથી પણ જયારે તે સમાજ અમાન્ય માર્ગનો સહારો લે છે ત્યારે સમસ્યારૂપ બને છે. શેરીના જુથો ખાસ કરીને ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં હોળી જેવા સામાજિક તહેવારમાં પોતની શેરીમાં હોળી થાય અને તનાં દર્શનો લાભ મળે તેવુ ઇચ્છતા હોય પરંતુ હોળી માટેનાં લાકડાં ભેગા કરવા લાકડાની ચોરી રમત જુથો (જેને ગૈરેયા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે) ન કરે તેવી ઇચ્છા શેરીનાં લોકો રાખતા હોય છે.

ટુંકમાં ઉપરોકત બાબતનાં આધારે નીચેની રીતે ફળશ્રૃતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય.

(૧) રમતજુથોએ બાળકને ભાવિ જીવનનાં વર્તનના ધોરણોની સમજ આપવાનું શીખવે છે.

(૨) દરેક રમતના નિયમો જુદા-જુદા હોય છે. તેમ સામાજિક વ્યવસ્થામાં સામાજિક ધોરણો અનેક પ્રકારનાં હોય છે.

(૩) નિયમોના પાલનથી રમત ટકી રહે છે. તેમ સામજિક વ્યવસ્થા સામાજિક ધોરણોનાં કારણે ટકી રહે છે.

(૪) રમત જુથનું માળખુ જેમ રચનાતંત્રનાં માળખાનાં તત્વો સાથે સબંધીત છે તેમ સામાજિક વ્યવસ્થાને પણ તેનું માળખું છે.

સંદર્ભસુચી

- ⇨ એ.જી.શાહ અને જે.કે.દવે સમાજશાસ્ત્ર પરીચય, અનાડા પ્રકાશન, અમદાવાદ ૨૦૦૭
- ⇨ એ.જી.શાહ અને જે.કે.દવે. સામાજિક સંશોધનની પધ્ધતિઓ, અનાડા પ્રકાશન, અમદાવાદ ૨૦૦૯
- ⇨ એ.જી.શાહ અને જે.કે.દવે. સામાન્ય સમાજશાસ્ત્ર અનાડા પ્રકાશન, અમદાવાદ ૨૦૦૯
- ⇨ એ.જી.શાહ અને જે.કે.દવે. સમાજશાસ્ત્રીય વિચારકો :અનાડા પ્રકાશન, અમદાવાદ ૨૦૦૯
- ⇨ સમાજશાસ્ત્રકી નઇ દિશાએ :- એસ.એલ.દોષી પી.સી.જૈન. નેશનલ પબ્લિશીંગ હાઉસ, જયપુર.
- ⇨ ભારતીય સમાજ એવમા વિચારધારાએ : ગોવિન્દ ચંદ્રેય પાંડેય : નેશનલ પબ્લિશીંગ હાઉસ જયપુર.
- ⇨ Akolkar V.V. Social Psychology Asia Publishing House 1953

* ડો. એસ.એચ. રાજયગુરુ

Arts [SOCIOLOGY]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 53 - 55
ISSN 2319 - 8168

પર્યાવરણ : ગઈકાલ, આજ અને આવતીકાલ

સમુદ્ર વસને દેવિ , પર્વત સ્તનમંડણે
વિષ્ણુ પત્ની નમસ્તુભ્યં યાદ : સ્પર્શ : ક્ષમસ્વમ

આ સંસ્કૃત શ્લોક આપણી સંસ્કૃતિ પર્યાવરણ અંગે રક્ષિત સંસ્કૃતિ છે. તે બતાવે છે. અને માનવી સવારની પ્રાર્થના આ સંસ્કૃત શ્લોક થી કરે છે. પર્યાવરણ ની ગઈકાલ પ્રાકૃતિક પ્રેમ સાથે સંકળાયેલી હતી તે બાબતની સાબિતી આપે છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને તે સમયના જીવનમાં પ્રાકૃતિક તત્વોની પુજા અને આરાધનાઓ ખ્યાલ સમાયેલો હતો. સુર્ય, ચંદ્ર , નદી , પર્વતો એન વૃક્ષોની પુજા થતી હતી.પ્રાકૃતિક તત્વોની જાળ વણી કોઈ દેવી , દેવતા અને જીવનના એક જરૂરી તત્વો સમાન નથી.

આજે વૈશ્વિક સ્તરે પર્યાવરણ અંગે ચર્ચા વિચારણા થઈ રહી છે. પર્યાવરણીય તત્વોના વધુ ને વધુ ઉપયોગ કે વ્યવ વિશ્વ સ્તરે ગંભીર ચર્ચાનો વિષય છે. ત્યારે અનેક વિધ સરકારી અને બિનસરકારી સંસ્થાઓ સરકારશ્રી અને સમાજના સભ્યો આ અંગે જાગૃત થવા લાગ્યા છે.શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પર્યાવરણ શિક્ષણ ઉપર ભાર અપાવા લાગ્યો છે. તો વળી સ્વચ્છતા ,સ્વચ્છ આરોગ્ય અને ઉર્જા બચાવ કે પાણી અને જંગલ જાળવણી જેવા પ્રશ્નો પર વધારે ધ્યાન અપાવા લાગ્યું છે ઘટતા જતા પર્યાવરણીય તત્વોની ગંભીરતા માં ધીરે ધીરે લોકો સમજવા લાગ્યા છે. આ અંગે ૧૯૯૨ મા ં બ્રાઝીલ ખાતે રીયો –ડી –જાનેરોમાં પર્થ્વી પરિષદ યોજાઈ હતી જેમાં ઓઝોન લેયરમાં પડતા છિદ્રો અને તેના ગંભીર પરિણામો બાબતે ચર્ચા વિચારણા થઈ જેમાં એજન્ડા –૨૧ ની રચના કરવામાં આવી તે અનુસાર પર્યાવરણ પ્રદુષણને નિયંત્રીત કરી પર્યાવરણ અનુરૂપ સમૃધ્ધ વિકાસ સાધવાની બાબત પર ભાર મુકાયો જેમાં ૪૦ પ્રકરણો અને ૬૦૦ પાનાનો સમાવેશ કરવામાં આવેછે.

દિવસે –દિવસે વધતો જતો પર્યાવરણ નો ઉપયોગ ભવિષ્યની પેઢી માટે ખતરારૂપ છે કેટલીક વનસ્પતિઓ , પ્રાણીઓ કે પંખીઓને આવનારી પેઢી માત્ર પુસ્તકો ધ્વારા જ ઓળખી શકશે. ભવિષ્યમાં પાણીનો બચાવ નહી. થાય તો પાણીની એક એક બુંદને હજારો રૂપિયા આપીનેપણ નહી ખરીદી શકાયા વાયુ પ્રદુષણના પરિણામે વિશ્વમાં વધતુ જતુ તાપમાન મોટી મોટી હિમશીલાઓ દરિયાઈ સપાટીમાં ત્સુનામીના મોજાઓ લાવશે. અને કેટલાક વૈજ્ઞાનીક અભ્યાસો જણાવે છેકે ભવિષ્યમાં તત્વોની જાળવણી કે વધતી જતા તાપમાન ન અટકાવી શકાય તો વિશ્વના દરિયા કિનારાના બેટ સમાન બની જશે ગ્લોબલ વોર્મીંગની સમસ્યાઓ ઉદભવશે માટે ભવિષ્યની પેઢીને આપણે પર્યાવરણ તત્વો વારસામાં આપી શકીશું કે કેમ ? તે એક પ્રશ્નાર્થ છે.

પર્યાવરણ ની ગઈકાલ :–

" વિશાળ જગ વિસ્તારે નથી એક જ માનવી
પશુ છે , પંખી છે, પુષ્પો, વનોની છે વનસ્પતિ "
– ઉમાંશકર જોષી

ઈતિહાસ માં સિધુંખીણની સંસ્કૃતિ દરમિયાન લોકો પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિઓ ની પુજા અને ઉપાસના કરતા હતા .વૃક્ષમાં પીપળો અને લીમડામાં પ્રેતવાસની માન્યતાઓ પરિણામે ઈજીપ્તના લોકો તેની પુજા કરતા આર્યા પ્રાકૃતિક તત્વોને દૈવી શકિત ગણતા જેમ કે વાયુ , પૃથ્વી , અગ્નિ ,ઈન્દ્ર વગેરે તજ્જવોની પુજા થતી આ તમામ દેવોને પ્રસન્ન કરવા તેમની પુજા અને યજ્ઞો થતા. વળી પ્રાચીન લેખક યાસકના વર્ગીકરણ માં મુખ્ય ત્રણ પ્રકારના દેવોનો ઉલ્લેખ છે આકાશ પાતાળ અને પુથ્વી પર રહેનારા દેવો.

મકરંદ દવે નામના કવિએ વરાહ પુરાણ અને અગ્નિ પુરાણ માંથી પસંદ કરેલ સંસ્કૃત શ્લોકમાં વૃક્ષો અને પર્યાવરણ ની રક્ષા દર્શાવાઈ છે. પર્યાવરણ અને વૃક્ષો વ્યકિતના આત્માને સંતોષ છે અંતિમ મોક્ષ અપાવે છે. અને વૃક્ષોને પુત્રો સાથે સરખાવ્યા છે. બધાના દુ:ખો પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અનુસાર માનવી અને કુદરતી બાબતોની ગઈકાલ એ અનોખો સમન્વય ભારતીય સંસ્કૃતિમા છે.

પર્યાવરણ ની આજ :–

" આપણે જેવું વિચારીએ છીએ તેવા છીએ
આપણે જે કાંઈ છીએ તે બધુ પેદા થાય છે.
આપણા વિચારોથી આપણે આપણા વિશ્વનું સર્જન

* આચાર્યશ્રી, માતૃશ્રી આર.આર. મોણપરા આર્ટસ કોલેજ, ભાવનગર

કરીએ છીએ."

– બુધ્ધ

ઉપરોકત ઉકતિ અનુસાર પર્યાવરણ ની આજ કેવી છે તે બાબત પ્રદર્શીત થાય છે. આપણા વિચારોથી આપણે વિશ્વનું સર્જન કરી એ છીએ.એ વાત સાચી જ તો છે.હાલમાં પર્યાવરણ ની વિનાશક પરિસ્થિતિ માટે માનવી તેના વિચારો અને તેની જીવન શૈલી જ જવાબદાર ગણાવી શકાય માનવીને વધુ ને વધુ આધુનિક જીવન શૈલી વધતા જતા ઉદ્યોગો , વસતિ વગેરે પર્યાવરણના વિનાશ માટે જવાબદાર છે. આ તમામ બાબતોએ પર્યાવરણીય પ્રદુષણો સર્જાયા છે. જેમાં જળ ,હવા , જમીન અને ધ્વની પ્રદુષણો પર્યાવરણ ની હાલની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ નું નિર્માણ કરવા માટે જવાબદાર ગણાવી શકાય દેશ રાષ્ટ્રના આરોગ્ય માટે નુકશાનકર્તા છેપર્યાવરણીય પ્રશ્નોને નિવારવાના વ્યાપક પ્રયાસો થવા લાગ્યા છે વિશ્વમાં પૃથ્વી શિખર પરિષદો યોજાવો લાગી છે .આ પરિષદો ધ્વારા લેયર પડી રહેલા છિદ્રોની જાણકારી પ્રાપ્ત થઈ માનવીને પર્યાવરણનો વિનાશ કરી ને પોતાનો વિકાસ કર્યા અને પ્રાકૃતિક તત્વોને નાથવાનો વ્યર્થ પ્રયાસ કર્યા તેવું આજ હાલ ની પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિ જોતા લાગે છે. વિશ્વમાં પર્યાવરણીય સંરક્ષણ સંદર્ભ વિવિધ પર્યાવરણીય ચળવળો શરૂ થવા લાગી અને પર્યાવરણના ક્ષેત્રમાં જાગૃતિ લાવવાના પ્રયાસો થવા લાગ્યા માનવીઓ જાગુકત બનીને પોતાની આધુનિક જીવનશૈલી બદલવવાની જરૂ ર છે. તેવું માનવા લાગ્યા છે. એ સમયે હવે દૂર નથી. જયારે પ્રકૃતિ પોતાનો પ્રકોપ વધુ વ્યાપક રીતે વિપરિત સ્વરૂપે ફેલાવે અને પૃથ્વી પર ના માનવીય જીવનના ભવિષ્યને ધુધળુ બનાવે.

આમ આધુનિક પર્યાવરણીય બાબતોથી સમાજનો સમગ્ર વર્ગ સભાન બને તે હેતું થી હવે શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં પણ પર્યાવરણનો અભ્યાસ વ્યાપક બન્યો છે. અવાર નવાર સંચાર માધ્યમો ધ્વારા પર્યાવરણ જાળવણી જાગૃતિની રજુઆતો જોવા મળી છે. ગુજરાતની મુખ્ય ચાર નદીઓ તાપી નર્મદા મહી અને સરસ્વતી આજે દુષિત થયેલી છે. તો બીજી તરફ વિશ્વનું બદલાતું તાપમાન ખનીજો મેળવવાની વિધિવ પ્રકિયા વગેરે પરિસ્થતિના કારણે પર્યાવરણનીઆજ અત્યંત ભયાનક અને વિનાશક છે. આ પરિસ્થતિને નિયંત્રીત કરવાનના પ્રયાસો શું યોગ્ય પરિણામ લાવી શકાશે ? પર્યાવરણ ના વર્તમાન ને સુધારી શકાશે ?

૨૨ મી માર્ચ " વિશ્વ જળ દિન " તરીકે ઉજવાય છે. દુનિયાની નદીઓમાં વહેતા કુલ જળના માત્ર ૪% જળ જ ભારતમા વહે છે. આ ટકાવારી સાથે આપણે ભવિષ્યની પેઢ ીની વારસામાં પાણી કે પાણી નું ચિત્ર આપીશું ?

પર્યાવરણની આવતીકાલ :–

પર્યાવરણ પ્રશ્નો સાથે શું આપણે ભવિષ્યની પેઢીને વારસામા સ્વચ્છ અને સુંદર પર્યાવરણ આપી શકીશું ? તે પ્રશ્ન ખરેખર ગંભીર ચર્ચા માંગી લે તેવો છે. પર્યાવરણની ગઈકાલ અંગેનું ચિત્ર સ્વચ્છ હતું હાલની પરિસ્થતિ અસ્પષ્ટ અને વિનાશક છે. ઓઝોન લેયરમાં પડતા છિદ્રો વિશ્વમાં તાપમાનમાં વધારો કરવા લાગ્યા છે. જેને આધુનિક સભ્યના વૈજ્ઞાનિકો ગ્લોબલ વોર્મિંગ ના નામે ઓળ ખાવે છે.હવાના પ્રદુષણો વધવાથી આકાશમાં રહેલ ઓઝોન લેયરમાં છિદ્રો પડવા લાગ્યા જેમણે આજે ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યુ છે. ભવિષ્યમાં આ પરિસ્થતિ અત્યંત મુશ્કેલી રૂપ સાબીત થશે.

પુથ્વીપર ના વધતાજતાં ઉષ્ણતાપમાનને પરિણામે કૃષિક્ષેત્રે અનિચ્ચીતાને વધતી જાય છે જેના કારણે કૃષિઉત્પાદન ક્ષેત્રે ઘટાડો નોધોવ્યો છે તો વળી હિમાલયના હિમગ્લેશિયરોનું કદ નાનું થતું જાય છે. જેથી ભવિષ્યમાં ગંગાનો પ્રવાહ સુકાઈ જવાનો ભય ઉભો થયો છે ટુંકમાં ગ્લોબલ વોર્મીગ ની પરિસ્થતિ પ્રત્યેક ખંડની ભૌતીક અને જૈવીક હાલમાં પ્રભાવિત કરી રહેલ છે. અગાઉના વર્ષા કરતા હાલ માં વિશ્વમાં તાપમાનમાં વધારો વ્યાપક સ્વરૂપે નોધાયો છે પર્યાવરણના વૈજ્ઞાનિકો એવો ભય વ્યકત કરે છે કે ઉપરીય યુરોપમાં તાપમાન ના વધારાના કારણે સમુદ્રની પાણી લુપ્ત થઈ જશે. આ માત્ર તારણો જ છે. જો કે તે અંગે કોઈ સમયગાળો નિશ્ચીત કરી શકાતો નથી.

તો વળી બીજા ભયજનક બાબત એ રજુ કરે છે કે સમુદ્રની જળ સપાટી ઐતહાસિક રીતે વધશે. જેમાં ભારતના મુંબઈ અને પાકિસ્તાન ના કરાચી જેવા દરિયા ઉપરના શહેરો સામ ખતરો ઉભો થયો છે. પૃથ્વી પર આવેલો બરફના શિખરો ઝડપથી પીગળી રહયા છે. અને સમુદ્રની સપાટી ભયજનક રીતે વધી રહી છે. જે ભવિષ્યમાં પર્યાવરણીય ચિત્રને સ્પષ્ટ કરે છે. અને ભવિષ્યના ત્સુનામી જેવી ભયંકરપરિસ્થતિ ઓ સર્જાવાની શકયાતાઓ પણ વધી જાય છે. ૪ એપ્રિલ ૨૦૦૮ ના રોજ ગુજરાતના મોટાભાગના વિસ્તારોમા વાવાઝોડા સાથે કરા પડવાના અહેવાલો નોધાયો છે એન્ટાર્કટીકા મા ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ માં ૧૪,૫૦૦ ચોરસ મીટરનો વિલ્કિસન આઈસ સેલ્ફ નામનો બરફનો ટુંકડો છુટો પડી સમુદ્ર માં ભળી ગયો. પર્યાવરણના ભવિષ્યનો વિચાર કરતા કહેવાય કે ઉનાળામાં વરસાદ તો કયાંક વધુ ગરમી ચોમાસામાં અનરાધાર વરસાદ અને શિયાળામાં સતત ઠંડી વગેરે પરિસ્થતિઓ આ પ્રમાણે કેમ સર્જાણી ? તો તેનો એક માત્ર જવાબ "ગ્લોબલ વોર્મીગ " ટુંકમાં ગ્લોબલ વોર્મીગ ની કેટલીક માઠી અસરો સજાર્શ ભવિષ્યમાં જેમાં

હવામાનમાં ફેરફાર દરિયાઈ સપાટીની ઉચાઈમાં વધારો ખેતીનો પાક અને ઉત્પાદકતામાં ખાસ ઘટાડો, ભારતના ૩૩ % જિલ્લાઓ ખેતી વિષયક કટોકટી ઉદભવી છે. અનેક રોગો વધ્યા છે મેલેરીયા , ડેગ્યું , તાવ , તાપમાન ૩ થી ૫ સેન્ટીગ્રેડમાં વધારો થવાથી બીમારી વધી છે. હવામાનના બદલાવવામાં જંગલોનો નાશ અને રણ વિસ્તારો વધશે.

વિવિધ રસાયણો અને રાસાયણિક ચીજોનો ઉપયોગ મનુષ્યને સીધો કે આડકતરી રીતે અસર પહોચાડે છે. તેમજ આપવા જીવનના જરૂરી એવા ગેસ ,પ્લાસ્ટીકની વસ્તુઓ,ડિઝલ કે સાબુ, ડિટર્જન્ટો તેમજ બીજુ ઘણુ બધુ , આધુનિક કેમીકલ ઈજનરી સગવડો અને જ્ઞાનના વિવિધ સાધનો જીવનની ગુણવતાને સુધારે છે તો બીજી તરફ રાસાયણિક ઉત્પાદનો સ્વચ્છ અને તંદુરસ્ત પર્યાવરણની ખાતરી આપવાનો પડકાર પણ ઉભો કરે છે.

ગ્લોબલ વોર્મીગ ની આ ભયાનક ભવિષ્યની પરિસ્થતિને નિવારવા વિશ્વસ્તરે ગ્લોબલ વોર્મીગ ની અસરોની જાગૃતિ લાવવાના બહોળા પ્રયાસો થઈ રહયા છે. માટે આ વિકસીત રાષ્ટ્રાએ આર્થિક તેમજ ટેકનીકલ સપોર્ટ આપવાની તૈયારી પણ દર્શાવી છે. વિકાસશીલ દેશો આ માટે પગલા લેવા તૈયાર બન્યા છે. સમસ્યા વધુ વ્યાપક બને તે પહેલા જ તેને કાબુમાં લેવાના પ્રયાસો થઈ રહયા છે. આગામી વર્ષોમાં ગ્લોબલ વોર્મીગ ની અસરોથી વિશ્વને મુકત કરાવવા માટે સમગ્ર વિશ્વ પ્રતિબધ્ધ બન્યું છે.

આમ પર્યાવરણની ગઈકાલમાં પર્યાવરણની જાળવણી અને પુજા , ઉપાસના ખ્યાલો સંકળાયેલા હતા અને વર્તમાન સમયમાં પર્યાવરણની પરિસ્થિતી વધારે ને વધારે વિકટ થતી જાય છે.પર્યાવરણીય કાયદાઓ હોવા છતા તેનું પાલન કોણ અને કેટલું ? એક પ્રશ્નાર્થ છે. ભવિષ્યની પેઢીને પ્રાકૃતિક તત્વો વારસામાં માત્ર પુસ્તકમાં જ ભણાવી શકાશે. ખરેખર પર્યાવરણ સુરક્ષા ભવિષ્યની પેઢી ને વારસામાં આપવાની જરૂર છે.

સંદર્ભગ્રંથો

- ડો. જે.સી. પટેલ, પર્યાવરણ અને સમાજ, પાર્શ્વ પબ્લીકેશન, અમદાવાદ.
- એચ.એલ. ચાવડા, પર્યાવરણનું સમાજશાસ્ત્ર, પેરેડાઈઝ પ્રકાશન, જયપુર
- ડો. સુમનબેન ચૌધરી, પર્યાવરણનું સમાજશાસ્ત્ર, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ

* આરતી આર. વ્યાસ

Arts [PSYCHOLOGY]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 56 - 58
ISSN 2319 - 8168

સ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસ કરતી સામાન્ય પ્રવાહની વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન અંગેનો વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ

પ્રસ્તુત સંશોધનનો મુખ્ય હેતુ સ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન અંગેનો અભ્યાસ કરવાનો હતો. અહીં 2 × 2 × 2 ફેકટોરીયલ ડિઝાઈનનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. આ સંશોધન માટે ડૉ. હરકાંત ડી. બદામી અને ડૉ. (શ્રીમતી) ચારૂલત્તા એચ. બદામી (1970) રચિત "કૌટુંબિક સમાયોજન સંશોધનિકા" નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. ભાવનગરની આર્ટ્સ અને કોમર્સ વિદ્યાશાખા ચલાવતી કોલેજોમાંથી હેતુપૂર્વક નંદકુંવરબા મહિલા કોલેજને પસંદ કરવામાં આવી. જેમાંથી સાદા યાદચ્છિક રીતે કુલ 120 નો નમૂનો પસંદ કર્યો. જેમાં 60 આર્ટ્સ અને 60 કોમર્સ પ્રવાહની વિદ્યાર્થીનીઓ લેવામાં આવી. આર્ટ્સ પ્રવાહમાં પણ 30 ગ્રામ્ય અને 30 શહેરી રહેઠાણ વિસ્તારની તેમજ કોમર્સમાં 30 ગ્રામ્ય અને 30 શહેરી રહેઠાણ વિસ્તારની વિદ્યાર્થીનીઓ લેવામાં આવી. પ્રાપ્ત માહિતીનું પૃથ્થકરણ 'F' કસોટી દ્વારા કરવામાં આવ્યું. પરિણામ દર્શાવે છે કે વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન પર અભ્યાસ પ્રવાહ અને રહેઠાણ વિસ્તારની અસર સાર્થક જોવા મળે છે. વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન પર અભ્યાસ પ્રવાહની અસર સાર્થક જોવા મળે છે. (F=4.64) વિદ્યાર્થીનીઓ કૌટુંબિક સમાયોજન પર રહેઠાણ વિસ્તારની અસર પણ સાર્થક જોવા મળે છે. (F=669.00) જયારે વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન પર અભ્યાસ પ્રવાહ અને રહેઠાણ વિસ્તારની અસર અસાર્થક જોવા મળે છે. (F=1.89)

1. પ્રસ્તાવના :

વિદ્યાર્થી જીવનમાં અનેક પાસાઓ અસર કરે છે. જેમાં તેના સામાજીક, વાર્તનિક, જૈવિક, તેમજ આવેગિક બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. વિદ્યાર્થી કેવું વર્તન કરે છે ? તેમાં તેની પરિપકવતાનું પાસું રહેલું છે. વિદ્યાર્થીની પરિપકવતાનો ખ્યાલ જે–તે પરિસ્થિતિમાં કરવામાં આવતાં સમાયોજન પરથી આવતો હોય છે. માનવીના જીવનમાં દરેક ઉંમરે અને અવસ્થામાં સમાયોજનની જરૂર પડે છે. કારણ કે, દરેક અવસ્થામાં માનવીને નવો સંઘર્ષ અને નવી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. જયાં સમાયોજન છે ત્યાં સંઘર્ષ અને સમસ્યાઓ રહેલી છે. કારણ કે, સમાયોજન દ્વિપક્ષીય પ્રક્રિયા છે.

પ્રત્યેક સમાજનો માનવી જીવનમાં સુખનાં સર્વોત્તમ શિખર સર કરવાનો પ્રયાસ કરી રહયો છે. સુખને પ્રાપ્ત કરવાની આ પ્રબળ ઝંખનામાં સૌથી મહ²વની બાબત વાતાવરણ સાથેનું સમાયોજન છે. વાતાવરણ સાથે પૂર્ણ સમાયોજન એ સુખની ચરમસીમા દર્શાવે છે. જીવનને અર્થપૂર્ણ બનાવવા માટે જીવનના એક તબકકામાં અને પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં વ્યકિતએ સમાયોજીત બનવાના પ્રયત્નો સતત ચાલુ રાખવા પડે છે. સતત પરિવર્તનશીલ વાતાવરણ સાથે સમાયોજન સાધવાના અવિરત પ્રયાસોમાં વ્યકિતએ પોતાની જાતમાં પરિવર્તન લાવવું પડે છે. અથવા શકય હોય તો વાતાવારણને બદલવું પડે છે. સમાયોજીત વ્યકિત સમતોલ વ્યકિતત્વ અને સારુ માનસિક સ્વાસ્થ્ય ધરાવે છે.

લેહનર અને કયુબ જણાવે છે તેમ માનવજાતને પરિચિત એવી કુંટુંબ સંસ્થાએ જૂનામાં જૂની સંસ્થા છે. એ ખરૂ કે પ્રાચીન સમયમાં કુંટુંબમાં જેટલા અને જેવા કાર્યો હતા એ બધા જ આધુનિક સમયમાં રહયા નથી. સાંપ્રત સમયમાં વિશ્વભરમાં એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ છે કે, જે કુંટુંબસંસ્થાને માટે પડકારરૂપ છે. કોઈ વખત કુટુંબના અસ્તિત્વનો પ્રશ્ન પણ ગંભીરતાપૂર્વક ચર્ચાનો વિષય બને છે. પરંતુ એટલું ચોકકસ છે કે, કુટુંબ સંસ્થાની સામે ગમે તેટલા પડકારો હોય છતાં પણ એક યા બીજી રીતે કુંટુંબસંસ્થા ટકી જ રહેવાની છે. પ્રજોત્પતિ અને બાળ ઉછેરનું કાર્ય કુંટુંબમાં જ સારી રીતે થઈ શકે એ વિશે શંકા ઉઠાવી શકાય તેમ નથી.

કુંટુંબમાં સામાન્ય રીતે પતિ–પત્ની, બાળકો, દાદા–દાદી, કાકા–કાકી વગેરેનો સમાવેશ કરી શકાય. પરંતુ આજે એવું રહયુ નથી. આજે ધીમે–ધીમે નાના કુટુંબ તરફનો વળાંક જોવા મળે છે. જૂનાં સમયમાં સંયુકત કુટુંબના સ્થાને વિભકત કુંટુંબો આકાર પામતા જાય છે. આવા નાના કુંટુંબમાં પતિ–પત્નિ અને બાળકોને ગણાવી શકાય.

સમાજશાસ્ત્રીઓ માને છે કે, કુટુંબ એ જૂનામાં જૂની સામાજીક સંસ્થા છે. સમાજનો પ્રારંભ જ કુંટુંબથી થયો. સામાન્ય રીતે આવા કુંટુંબમાં પતિ–પત્ની અને બાળકોનો સમાવેશ કરી શકાય. કુંટુંબની રચના લોહીના સંબંધો પર થયેલી છે. જો કે ભારત જેવા દેશમાં એક સમયે સંયુકત કુંટુંબની પ્રથા પ્રચલિત હતી. જેમાં પતિ–પત્ની અને બાળકો ઉપરાંત મામા–મામી, કાકા–કાકી, દાદા–દાદી,

* પી.એચ ડી. વિદ્યાર્થી, (મનોવિજ્ઞાન વિભાગ) શામળદાસ આર્ટસ કોલેજ, ભાવનગર

ભાભી–નણંદ વગેરે વ્યકિતઓનો સમાવેશ થતો હતો. ભારતમાં સંયુકત કુટુંબની પ્રથા ધીમે–ધીમે લોપ પામવા લાગી છે, અને તેની જગ્યાએ વિભકત નાના કુટુંબની પ્રથા પ્રચલિત થવા લાગી છે. આવા નાના કંટુંબમાં પતિ–પત્ની અને બાળકોનો સામાન્ય રીતે સમાવેશ થાય છે.

પોલ સ્ક્રેકર કુટુંબને પરંપરાઓના વાહક તરીકે ઓળખાવે છે. તો ડૉ. રાધાકૃષ્ણન કુંટુંબનો વિશાળ અર્થ કરીને કહે છે કે, આખું જગત એક કુટુંબ છે. સમાજશાસ્ત્રીય મેકાઈવર કુટુંબની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે આપે છે.

''કુંટુંબ એક જ નિવાસમાં સાથે રહેતો એક એવો સમૂહ છે, કે જેમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચેનો સંબંધ પ્રજનન અને બાળઉછેર પૂરતો નિશ્ચિત અને કાયમી હોય છે. તેમાં સ્ત્રી, પુરૂષ અને સંતાનો ઉપરાંત નજીકમાં સગાઓનો સમાવેશ થાય છે.''

કુંટુંબ માન–તખ્તા પર ભજવાતું એક મનોનાટક છે. કારણ કે, કુટુંબની દરેક વ્યકિતમાં સ્વાર્પણની ભાવના, ક્રોધ વગેરે જોવા મળે છે. કુટુંબમાં એક એવી પરિસ્થિતિ ઉભી કરવામાં આવે છે કે, જેની અસર નીચે વ્યકિતના જીવનનું ઘડતર થતું જોવા મળે છે. કુટુંબનું વાતાવરણ સ્વાસ્થ્યપ્રેરક અને સંસ્કારી હશે તેટલી બાલ્યાવસ્થામાં બાળકો પર તેની સારી અસર પડશે અને તેમનો સ્વસ્થ વિકાસ થઈ શકશે. મનોવૈજ્ઞાનિકો બાળકોની જીંદગીના પહેલા પાંચ વર્ષો અમૂલ્ય ગણે છે, જે દરમિયાન બાળકને જે સંસ્કારો પડયા હશે તે જ ભવિષ્યમાં લાંબા સમય સુધી ટકશે. કુટુંબની દરેક વ્યકિતએ વિશિષ્ટ ભૂમિકા ભજવવાની હોય છે. બાળક કુટુંબનું કેન્દ્રસ્થાન છે માટે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે ''બાળક માનવીનો પિતા છે'' બાળક કુટુંબનું એક વિશિષ્ટ અને અદ્વિતિય ઘટક છે, તેથી તેનો તિરસ્કાર કે માનહાનિ ન થાય એ ખાસ જોવું જોઈએ. એ જ રીતે કુટુંબમાં કોઈ પતિ છે તો કોઈ પત્ની, કોઈ પિતા છે તો કોઈ માતા, દરેકે પોતાના પાત્રને અનુરૂપ ભાગ ભજવવાનો હોય છે. અને એ જ રીતે કુટુંબમાં સભ્યતા અને સંસ્કારનું નિર્માણ કરી શકાય. જે વ્યકિત કુટુંબમાં પોતાના હોદ્દાને વફાદાર રહેતી નથી તે કૌટુંબિક વ્યવસ્થાને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખે છે અને એથી કુટુંબનું બંધારણીય સંગઠન તૂટી જવા પામે છે.

માર્ગારેટ મીડે નૃવંશશાસ્ત્રીય સંશોધન દ્વારા એમ પૂરવાર કર્યું છે કે, કુટુંબની શાંતિ અને અશાંતિ પર વિશ્વની શાંતિ–સલામતી કે અસલામતી આધારિત છે. ડૉ. રાધાકૃષ્ણને સાચું જ કહયું છે કે ''બાળપણથી જ બાળકને શાંતિ ને અહિંસાના પાઠો શીખવવામાં આવશે તો જ વિશ્વમાં શાંતિ અને અહિંસાનું વલણ જોર પકડશે. વિશ્વની શાંતિનો પ્રારંભ કૌટુંબિક શાંતિથી જ કરી શકાય.''

2. હેતુઓ :

(૧) અભ્યાસ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ આર્ટ્સ અને કોમર્સમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજનનું માપન કરવું.

(૨) રહેઠાણ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારમાં રહેતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજનનું માપન કરવું.

3. સંશોધન પદ્ધતિઓ :

(અ) પરિવર્ત્યો :

પ્રસ્તુત સંશોધનના પરિવર્ત્યો નીચે પ્રમાણે છે.

A. **સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યો :**

૧. અભ્યાસ પ્રવાહ (આર્ટ્સ–કોમર્સ)

૨. રહેઠાણ વિસ્તાર (શહેર–ગ્રામ્ય)

B. અવલંબિત પરિવર્ત્યો :

દરેક નમૂનાના કૌટુંબિક સમાયોજનની સંશોધનિકા પરથી પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાપ્તાંકો.

(બ) ઉત્કલ્પના :

પ્રસ્તુત સંશોધન નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) અભ્યાસ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ આર્ટ્સ અને કૉમર્સમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન વચ્ચે સરાસરી તફાવત સાર્થક નથી.

(૨) રહેઠાણ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારમાં રહેતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન વચ્ચે સરાસરી તફાવત સાર્થક નથી.

(૩) અભ્યાસ પ્રવાહ અને રહેઠાણની દૃષ્ટિએ સ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન વચ્ચે સરાસરી તફાવત સાર્થક નથી.

(ક) વ્યાપ વિશ્વ અને નમૂનો :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં વ્યાપવિશ્વ તરીકે ભાવનગરની આર્ટ્સ અને કૉમર્સ વિદ્યાશાખા ચલાવતી કોલેજોમાંથી હેતુપૂર્વક નંદકુંવરબા મહિલા કૉલેજને પસંદ કરવામાં આવી. તેમાંથી સાદા યદૃચ્છ નમૂના પસંદગીની પદ્ધતિથી નિદર્શ લેવાનું નકકી કર્યું. કુલ 120 નો નમૂનો પસંદ કર્યો. નીચેના કોષ્ટકમાં નમૂનામાં સમાવિષ્ટ વિદ્યાર્થીનીઓની સંખ્યા દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક નં–1

નમૂનામાં સમાવિષ્ટ પસંદ થયેલ વિદ્યાર્થીનીઓની સંખ્યા દર્શાવતું કોષ્ટક

રહેઠાણ વિસ્તાર	અભ્યાસ પ્રવાહ		કુલ
	આર્ટસ	કોમર્સ	
ગ્રામ્ય	30	30	60
શહેરી	30	30	60
કુલ	60	60	120

કોષ્ટક નં–1 પરથી જોઈ શકાય કે પ્રસ્તુત સંશોધનમાં કુલ 120 નો નિદર્શ લેવામાં આવ્યો. તેમાં આર્ટ્સ અભ્યાસ પ્રવાહની ગ્રામ્ય વિસ્તારની 30 અને શહેરી રહેઠાણ વિસ્તારની 30 વિદ્યાર્થીનીઓ તથા કૉમર્સ અભ્યાસ પ્રવાહની ગ્રામ્ય રહેઠાણ વિસ્તારની 30 અને શહેરી રહેઠાણ વિસ્તારની 30 વિદ્યાર્થીનીઓને સાદા યદૃચ્છ રીતે પસંદ કરવામાં આવી.

(ડ) સાધનો :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉત્તરદાતા પાસેથી માહિતી એકત્રિત કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

➢ **વ્યકિતગત માહિતી પત્રક :**

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં વિદ્યાર્થીનીઓના વ્યકિતગત પરિવર્ત્યો જેમ કે, અભ્યાસ પ્રવાહ (આર્ટ્સ–કૉમર્સ) અને રહેઠાણ વિસ્તાર (ગ્રામ્ય–શહેર) વગેરેને લગતી માહિતી એકત્ર કરવા માટે વ્યકિતગત માહિતીપત્રકોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

➢ **કૌટુંબિક સમાયોજન માપન કસોટી :**

ડૉ. હરકાંત ડી. બદામી અને ડૉ. શ્રીમતી ચારૂલત્તા એચ.બદામી (1970) રચિત ''કૌટુંબિક સમાયોજન સંશોધનિકા'' નો ઉપયોગ માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવ્યો. આ તુલામાં કુલ 40 વિધાનો છે. પ્રત્યેક વિધાન માટે 'હા', 'ના', '?' એવા ત્રણ વૈકલ્પિક ઉત્તરોમાંથી કોઈ એક ઉત્તર પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં પ્રાપ્તાંકની ગણતરી મેન્યુઅલમાં આપેલ 'સ્કોરીંગ કી' પ્રમાણે કરવામાં આવી.

4. સંશોધન યોજના :

બે સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોની સ્વતંત્ર અને સંયુકત અસર તપાસવા માટે 2×2×2 ફેકટોરિયલ ડિઝાઈનનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. અહીં અભ્યાસ (આર્ટસ–કૉમર્સ), રહેઠાણ વિસ્તાર(ગ્રામ્ય–શહેર) જેવા બે સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોની વિશ્લેષણાત્મક અસર તપાસવા કુલ 120 નો નિદર્શ લેવામાં આવ્યો.

5. પ્રક્રિયા અર્થઘટન :

પ્રસ્તુત ''કૌટુંબિક સમાયોજન સંશોધનિકા'' ત્રણ વૈકલ્પિક ઉત્તરો જે હા, ના કે ? નું માપન કરે છે. પ્રસ્તુત સંશોધનિકામાં કુલ 40 વિધાનો છે. અહીં હા માટે 1, ના માટે શુન્ય અને પ્રશ્નાર્થ(?) માટે શુન્ય ગુણ આપવામાં આવે છે. જેમ પ્રાપ્તાંક વિસ્તાર નીચો તેમ કોટુંબિક સમાયોજન નીચું અને પ્રાપ્તાંક વિસ્તાર વધુ ઉચો તેમ કૌટુંબિક સમાયોજન ઉંચું હોય છે એવું અર્થઘટન થાય છે.

6. પરિણામ કોષ્ટક :

કોષ્ટક નં–1

કૌટુંબિક સમાયોજનનો `F' દર્શાવતું કોષ્ટક

ક્રમ	ચલનો ઉદ્‌ભવ	વર્ગનો સરવાળો	df (k-1)	વિચરણ	'F' Ratio	સાર્થકતાની કક્ષા
1	A	31.01	1	31.01	4064	0.05
2	B	0.01	1	0.01	669.00	0.01
3	A × B	12.66	1	12.66	1.89	N.S.
4	Wss	775.64	116	6.69	-	-
5	Tss	819.32	119	-	-	-

7. પરિણામ ચર્ચા :

પ્રસ્તુત સંશોધનનો હેતુ કૌટુંબિક સમાયોજન માપન માટેનો હતો. જેમાં માહિતી એકત્રિકરણના સાધન તરીકે ડૉ. હરકાંત બદામી અને (શ્રીમતી) ડૉ. ચારૂલત્તા એચ. બદામી (1970) રચિત ''કૌટુંબિક સમાયોજનની સંશોધનિકાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસ કરતી આર્ટ્સ અને કૉમર્સ પ્રવાહની ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારમાંથી અભ્યાસ માટે આવતી વિદ્યાથીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન વચ્ચે તફાવત છે કે, નહીં તે જાણવા માટે પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પરિણામ કોષ્ટકનો અભ્યાસ કરતાં જાણવા મળે છે કે, અભ્યાસ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ આર્ટસ અને કોમર્સમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીની સાર્થકતાની કક્ષા 0.05 કક્ષાએ સાર્થક થાય છે એટલે કે અભ્યાસ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ વિદ્યાર્થીનીઓમાં કૌટુંબિક સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે. આ તફાવત એવું દર્શાવે છે કે જે તે પ્રવાહના અભ્યાસની અસર વિદ્યાર્થીનીની માનસિક બાબતો પર થાય છે. આ પરથી એવું અનુમાન થઈ શકે છે કે આર્ટ્સમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓમાં કૉમર્સમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓ કરતા સમાયોજનનું પ્રમાણ વધારે સારૂ હોય શકે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં વિદ્યાર્થીનીના કૌટુંબિક સમાયોજન પર રહેઠાણ વિસ્તારની પણ અસર જોવા મળે છે. રહેઠાણ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ પણ 0.01 કક્ષાએ સાર્થકતા જોવા મળે છે. એટલે કે ગ્રામ્ય અને શહેરના વાતાવરણના કારણે કૌટુંબિક સમાયોજનમાં તફાવત હોય છે. તે અહીં સાબિત થાય છે. આના પરથી એવું અનુમાન થઈ શકે છે કે વિસ્તાર પ્રમાણે વાતાવરણ બદલાતુ હોય છે અને તેની અસર ત્યાં રહેનારી વિદ્યાર્થીઓના શારીરિક સાથે–સાથે માનસિક બાબતો પર થતી હોય શકે.

પ્રસ્તુત સંશોધનના `F' કોષ્ટકનો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે F ratio અભ્યાસ પ્રવાહની બાબત એટલે કે A= 4064 જ છે. જેની સાર્થકતાની કક્ષા કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી અહીં પ્રથમ ઉતકલ્પના ખોટી સાબિત થાય છે અને અભ્યાસ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ કૌટુંબિક સમાયોજનમાં તફાવત છે એવું કહી શકાય છે. F ratio બીજી ઉતકલ્પના એટલે કે રહેઠાણ વિસ્તાર B=0.01 કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી બીજી ઉતકલ્પનાનો પણ અહીં અસ્વીકાર થાય છે. અને સાબિત થાય છે કે રહેઠાણ વિસ્તારની પણ કૌટુંબિક સમાયોજન પર અસર થાય છે. પરંતુ ત્રીજી A×B=N.S આવે છે. એટલે કે રહેઠાણ વિસ્તાર અને અભ્યાસ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ કૌટુંબિક સમાયોજન પર કોઈ અસર થતી નથી.

8. નિષ્કર્ષ :

1. અભ્યાસ પ્રવાહની દૃષ્ટિએ આર્ટસ અને કોમર્સમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન વચ્ચે 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે.

2. રહેઠાણ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારમાં રહેતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન વચ્ચે 0.01 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે.

3. અભ્યાસ પ્રવાહ અને રહેઠાણ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ સ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન વચ્ચે તફાવત અસાર્થક છે.

સંદર્ભગ્રંથ

⇨ કાપડીયા યુ., મુનશી આર. અને ગાંધી બી. (1970). ત્રીજી આવૃતિ, 'સમાજલક્ષી મનોવિજ્ઞાન. 'અનડા બુક ડીપો, અમદાવાદ, પૃ–328.

* ડો. નઝીમા શેખ

Arts [GUJARATI]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 59 - 61
ISSN 2319 - 8168

સમસંવેદન ધરાવનારી ત્રણ સ્ત્રીનો મનોસંઘર્ષ

આજે સમાજમાં સ્ત્રી શોષણ અત્યાચારની ઘટનાઓ સાથે નિસંતાનની સમસ્યા વધતી જાય છે. આધુનિક ટેકનોલોજીના કારણે વંધ્યત્વના નિવારણ માટે સ્ત્રોત ઉભા થાય છે. પરંતુ તેનો ખર્ચ સામાન્ય સ્ત્રી માટે શકય બનતું નથી. શારીરિક શરીરનું બંધારણ સ્ત્રી માટે ભગવાનનું વરદાન છે. પોતાના આત્માના પિંડને નવ મહિના ઉછેર કરવું, તેને આ દુનિયામાં લાવવાનું સૌભાગ્ય દરેક સ્ત્રીના નસીબમાં નથી હોતું. ગર્ભાશયની રહેલી ઉણપને લીધે સ્ત્રીના લગ્નજીવનમાં વિસંગતતાના પ્રશ્નો ઉભા થાય છે. વંશ વિના જીવનની નૈયા ડગમગી જાય છે. પતિ–પત્નિ વચ્ચે બાળકના અવતારથી મંગલત્રિકોણ રચાતો હોય છે. દામ્પત્યજીવનામાં સ્નેહનું તંતુ બાળક થકી હોવાથી જીવનમાં એકલત, શૂન્યતાનો વ્યાપ વધતાં તન–મનનાં અંતર વધે ધીમે–ધીમે સંતાન વિહોણી સ્ત્રીનાં સૂક્ષ્મ માનસિક સંચલનો તેના આંતરજગતની સુપ્ત ઈચ્છામાંથી હૃદયને વીંધતી ચીસ મનોસ્થિતિની વાચા આપે છે.

''અસ્તિત્વની કોમલ રેખ સુંદર
આંકી દીધી પીછીં તણે લહેકે,
એ રેખના રેલમછેલ છાંટા–
મહીં ઝિલાયા સ્વર પંખીઓના,
ને મોગરાની ખીલતી સુગંધી
એના વળાંકે હસતી મહોરી,
કલ્લોલતો લોલ વિભોર એના
રંગો મહીં તરવરતો પ્રકાશે
અસ્તિત્વની કોમલ રેખ સુંદર
વિશ્વ.....
અને સૌ નિજમાં સમાવી
લાડલી થૈ શી
મારી અહો ; કૂખ મહીં લપાયે ; – ગીતા પરીખ

મોહન પરમારની 'હેડકી' તેની નાયિકા કાંતા, ધીરેન્દ્ર મહેતા કૃત 'હું એને જોઉ પહેલા'ની નાયિકા મીના તથા દશરથ પરમાર કૃત 'અંધારું'ની નાયિકા ચંપા આ ત્રણેય નારીની સમસ્યા નિસંતાનપણાની છે. પોતાના જીવનમાં આવતી આ ઘટનાનું નિરાકરણ તેમની સુઝ–શકિતના મનોસંઘર્ષને સર્જકોએ કલાઘાટ આપ્યો છે. વાંઝણી નારીનાં ભાવઆંદોલનો–માર્મિક સંવેદનાઓને તેમના ચરિત્ર–ચિત્રણમાં નિરૂપાઈ છે. સંકુચિત માનસ ધરાવનાર સમાજનાં લોકો સ્ત્રીનાં ચરિત્ર ઉપર આંગળી ચીંધે છે. નિસંતાન સ્ત્રી પોતાના શરીરની ઉણપ સ્વીકારી તેની ગરિમાને જાળવી જીવનની જંગ જીતવા પરિવારની હૂંફ વિના એકલતાને બનાવી સમાજ સામે ઝઝૂમે છે.

નિસંતાન કાંતાની મનોવ્યથાનું નિરૂપણ લેખક મોહન પરમાર કરતી વખતે પુરુષનો રહેલો શંકાશીલ સ્વભાવથી સ્ત્રી રુંધામણ અનુભવે છે અંતે પરિસ્થિતિનો પડકાર કરતાં પોતે વિદ્રોહી બનવાનો સંઘર્ષ દાદ માગી લે છે. કાંતા ઘરકામની પ્રવૃત્તિમાં દિવસ તો પસાર કરે પરંતુ રાત્રી દરમ્યાન પતિ નટુ પાસેથી જાકારો મળે ત્યારે આંતરમન પોકારી ઉઠે છે હે ભગવાન કયારેય મારા ખોળાનો ખૂંદનાર આપશો ? પતિના સાથ સહકાર વિના કાંતા દેશી વિલાયતી દવા–કરાવે, તમામ દેવ–દેવીઓની બાધા તથા તપ કરી જીવનની શૂન્યતા દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરે છે. તેની કાયાનો ભાર પણ બોજારૂપ લાગે, મનની મથામણ તેના ઉદગાર સરી પડે છે.'' છોકરાંને છબછબિયાં કરતાં જોતી, નાંગાપૂંગા, ગંદામેનાને ગોબરા તોય છોકરાને–પાંચ છોડીઓ અને ત્રણ છોકરા ભગવાને દીધાં છે એમાંથી એક જ મા એક મને દગો દીધો હોય તો.....તો.....''

(પૃ. ૧૩૬, ૨૦૦૫ની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ)

જીવનની અધૂરપ દૂર કરવા વલખાં મારતી કાંતાને નટુ પાસેથી વેદનાનાં ઉઝરડાં મળે, તેને મલમરૂપે રાજસ્થાની ગેસના બોટલ મુકનાર પંદર વર્ષનાં રામજીની હૂંફ મળે છે પોતાનો દીકરો આ જ ઉમર હોતને ? મનની વ્યગ્રતાનો તાળો શોધવાનો પ્રયત્ન કરે, રામજીના જન્મદાત્રી દુર હોવાથી કાંતા માંની ખોટ પૂરી લાગણીના તંતુથી એકબીજાના પૂરક બને છે. તેને જોઈ હૈયાના હેત ઉભરાય છે. છાતીમાં દૂધની સેર ફૂટે, વાત્સલ્યના ઝરણાંથી રામજી નવડાવે છે કાંતા અને રામજીના નિર્દોષ સંબંધને નટુ 'શંકાશીલ સ્વભાવથી જુએ છે, રામજીને ઘેર આવતો બંધ કરી દે છે કાંતાની વાત્સલ્યની ક્ષણો છીનવાઈ જાય છે. કાંતા માનસિક રીતે ભાંગી પડે છે.

કાંતા એકલતા દૂર કરવાં નટુની માસી પાસે જાય, તેમના ઘરમાં પુત્રવધૂનાં બાળકોનો કિલ્લોલ જોઈ મન આનંદથી ભરાઈ જાય, તેના ચહેરાના હાવભાવ જોઈ માસી દિલાસો આપે આ હૈયાધારણ

* ઈ.ચા. આચાર્યાશ્રી, એસ.બી. મહિલા કોલેજ, હિંમતનગર

કાંતા માટે મલમરૂપ બને છે. કાંતાનો જીવનનૈયા ડગમગે છે. નટુ કાંતાને હૂંફ આપવાને બદલે લગ્નેત્તર સંબંધમાં વ્યસ્ત બને છે. લેખકે કથાલેખનમાં નિસંતાન ડેઈલી નાયિકાની સમસ્યા આલેખી કાંતાની મનની ચૈતસિક અવસ્થાની તાવણી કરી છે. ડેઈલી સંતાનવિહોણીનો સંઘર્ષનો અંત લાવવા પિયરની વાટ પકડે, પતિ બીજા લગ્ન કરે અને અંતે નાયિકા નાસીપાસ થઈ આપઘાતનો રસ્તો અપનાવે છે. આ ઘટનાથી કાંતાના મનમાં વેદનાનાં વમળો ચકરાવે ચડે પોતાનું દામ્પત્યજીવન બચાવા મનોમંથન કરે છે. નિસંતાનપણું કાંતા માટે અપરાધરૂપ બનતાં માસી પાસે નાના પુત્રની ત્રીજા નંબરની દિકરી માંગી બેસે છે. એક હોય કે ત્રણ મા માટે સંતાનની માયાનાં બંધન છૂટે ? સહજતાંથી કાંતાને કહે છે. ''તુંય ખરી છે આ તો અમારું મોઘું રતન.....ફાવે એને તારા ઘરે તો અમારા બધાંની હેવાઈ થયેલી છે. (પૃ. ૧૩૭–૧૩૮, ૨૦૦૫ની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ)

કાંતાના ચિત્તમાં મહાયુધ્ધ ચાલે, તેની મનસ્થિતિ ડગમગી જાય છે સંતાનની, ભૂખ સંતોષવી કેવી રીતે ? નટુ પાસેથી હૂંફની આશ રાખવી શકય નથી. નિસંતાનપણું રોગ નથી જીવનની ઉણપ છે આ વાસ્તવિકતા સમાજનાં સ્વજનો સમજે છે. પરંતુ વ્યવહારમાં મદદરૂપ થવાનું શકય બનતુ નથી. શારીરિક તથા માનસિક રીતે ભાંગી પડેલી કાંતા ડેઈલી જેવી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર ન થવું પડે, તથા શા માટે મમતાની ભીખ માંગવી ? શા માટે લાગણી વિનાના નટુ સાથે જોડાઈ રહેવું ? અનેક પ્રશ્નોનો તાગ મેળવવા, સમાજ તથા નટુની ચિંતાને ચિત્તામાં બાળી કાંતા જીંદગીની જંગ જીતવા નીકળી પડે છે. રામજીને વાત્સલ્યે ઉછાળો માર્યો, પગનો સંચાર વરતાયો.....

(પૃ.૧૩૮, ૨૦૦૫ની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ)

સુખી દામ્પત્યજીવનની ચાવી પતિ–પત્નિ વચ્ચે પ્રેમનાં પ્રતીકરૂપે સંતાનનું આગમન છે. સ્ત્રી માટે માતૃત્વ ધારણ કરવું, તેનાં થકી શરીરનાં સંચારીભાવોનું પરિવર્તન જીવનની પરિપૂર્ણતા સર્જે છે. 'હું જોઉ એ પહેલાં' ની મીના અનેક વાર ગર્ભ ધારણ કરે પરંતુ સમય જતાં ગર્ભપાતનો સામનો કરવો પડે છે. સમય અંતરે સારા દિવસ રહેતા સંતાનને જન્મ આપવામાં સરળતા માટે માં મીનાને પિયરમાં લઈ આવે છે. મીના ગર્ભના વિકાસની સાથે અસલામતીની ચિંતાના ભાર હેઠળ સતત ફફળતી રહે, જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણ સજાગતાથી–નાની બાબતે વિચારીને કાર્યશૈલીથી ઘરમાં ઉપહાસનું પાત્ર બને છતાં માં, નાની, બહેન તેનો દિકરો જીગર મીનાને ખુશ રાખવામાં નવા નવા ઉપાયો શોધે છે. મીના ચોવીસે કલાક ગર્ભ સાથે રોમાંચ અનુભવે તેની સાથે આત્માની બોલી બોલે, આતુરતાથી પ્રસવની પીડા માટે પોતાની જાત સાથે વાર્તાલાપ કરે , તેના કુમળા હાથપગને સ્પર્શ કરવાં કાલ્પનિક આકાંક્ષામાં રાચે છે. તો કયારેય તેના અતિતથી વ્યગ્ર અને હતાશ થઈ જાય, મનોમન રુંધામણ અનુભવે છે. ભગવાનને મીનાને માતૃત્વ ધારણ કરવાનું સુખ આપ્યું પરંતુ જન્મ આપવાની બાબતે કસોટી લીધી છે. ભાગ્યની રેખામાં તમામ સુખો આપણા હાથમાં નથી હોતાં મનુષ્ય ભગવાન આગળ લાચાર હોય છે. ભયભીત મીના અચાનક વહેલી સવારે ફરીવાર યંત્રવત પરિસ્થિતિમાં મૂકયા ત્યારે તેની વાણી મૂક બને'' ગાભા જેવું, વિરવિખેર એને ફાળ પડી એણે ચારે બાજુથી ભેગું કરવાં માંડયું એને છેક છિન્નભિન્ન થઈ જતું પરંતુ એને રોકીને સાચવી લેવા માટે બાથમાં સમાવવા કોશિશ કરવા માંડી એના હાથમાં આવ્યું ઉછળીને બહાર ઘસી આવેલું ફકત એક ભીનું ડૂસકું, જે પછીથી આક્રંદ બનીને માત્ર એને જ નહિ, ચારે દિવાલોને ધ્રૂજાવી ગયું.''

(પૃ.૧૫૪, 'નારીની કથા : પુરુષની લેખિની')

મીના માનસિક તથા શારીરિકરૂપે ભાંગી પડે છે. હવે લોકોની સહાનુભૂતિ બોદી બને છે. ડૉકટર પણ ફરીવાર ગર્ભ ન ધારણ કરવાની સલાહ આપે વાસ્તવિકતા મીના સ્વીકારી લે પણ મન સાથે સમાધાન કરવું મુશ્કેલ છે. જીવનન શૂન્યતા દૂર કરવા નાની બહેન ગીતા એક બાળકથી સંતુષ્ટ છે. તેથી બીજીવાર મીના માટે ગર્ભ ધારણ કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂકે, દત્તક બાળક લેવા કરતાં સગા લોહીનું મૂલ્ય વધારે આ માંગણી આગળ મીના પતિ પાસે હા પડાવે પરંતુ શિરીષ આવનાર પરિસ્થિતિ સામે આડકતરી રીતે લાલબત્તીનો પ્રકાશ પાડે મીના બાળક પાછળ ઘેલી થયેલી હોવાથી માં ના મમત્વને સમજતી નથી. ગીતા ગર્ભ ધારણ કરતાં તેની સારસંભાળ અર્થ બન્ને બહેનો પિયરમાં રહે છે. મીનાની મનસ્થિતિ ઉત્તેજક બને અત્યારે સુધી લોહી માંસનો આકારનો અનુભવ કર્યો છે, હવે આગંતુકનો સ્વાગત માટે પૂર્વ તૈયારીમાં જાતને વ્યસ્ત બનાવી પોતાની વેદનાને ઓગાળી દે છે. ગીતાને કયારે બાળકની પ્રસવની પીડા ઉપડે.....બાળકની કીકારીઓની આતુરતા મીના હર્ષઘેલી બને, વિધાતા આગળ લાચાર છે.'' મીનાથી બને તો અત્યારે ગીતાના પેટમાંથી એને ઉચકી લે.''

(પૃ.૧૫૯, 'નારીની કથા : પુરુષની લેખિની')

લોહી માંસમાં જીવ પડતાં ગીતાના આવભાવ બદલાય છે. એક હોય કે અનેક તેની સાથે માતૃત્વની સંવેદનાનો નવ માસનો સમયગાળો વીત્યાં પછી પિંડને સોપવું શકય નથી. મનની મથામણને અંતે ગીતા મીનાને અનાથ આશ્રમમાંથી અથવા અન્ય સ્નેહીનો બાળક લેવાનો આડકતરો મૂકે મીના હાંસીમાં વાતને ઉડાવી દે. મીના તો પોતાનું પ્રતિબિંબ ગીતાના ઉદરમાં આકાર લઈ રહયું છે તેનામાં મન વ્યસ્ત હોવાથી ગીતાની સંવેદના સમજવા માંગતી નથી. તે ગીતાના શરીરને વીંટળાઈ વળે, રોમરોમ ખીલી જાય છે. ગીતાનો મનોસંઘર્ષ દાદ માંગી લે છે. બાળક આપવું પોતાના જીવ કરતાં મોંઘું છે. નિસંતાનની રૂંધામણ મીનાના ચહેરાની લિપિ ગીતા ઉકેલતા પોતે મૌન ધારણ કરી લે છે. લેખકે બન્ને બહેનનો સંતાનને લઈ તેમણે સ્ત્રીની આંતરમનની વ્યથા ઝીણવટપૂર્વક આલેખી છે. અંતે ગીતાને લેબરરૂમમાં લઈ જતાં મીનાને વિનંતી કરે છે.

(પૃ.૧૬૦, 'નારીની કથા : પુરુષની લેખિની')

શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીની તુલના દેવી સાથે કરી છે છતાં સમાજમાં સૌથી વધારે રીબાતી રહી છે. તેની સહનશકિતની તુલના કરી શકતી નથી. આજે નારીયુગમાં સમાનતા મળી છે. પરંતુ નિસંતાનની વેદનાથી સ્ત્રી જીવન જીવવાની આશ છોડી દે છે. સંતાનને જન્મ આપે તો પિતા કરતાં જવાબદારી વધારે, જન્મ ન આપે તો માં ન બનવાનો વળતર આપવું પડે છે. પોતાના દામ્પત્યજીવનને બચાવા દશરથ પરમારની 'અંધારું' નાયિકા ચંપા સંતાનવિહોણી ઘરમાં ઉલ્લાસ ભરવા પતિનાં મંજુ સાથે બીજા લગ્ન કરાવે છે. ઘરનું અંધારું દૂર થાય, ચંપાના જીવનમાં સદા માટે પ્રકાશ ઓલવાઈ જાય છે. લેખકે સ્ત્રીના જીવનમાં માતૃત્વ પ્રાપ્ત ન થતાં હતાશાનો શિકાર બને, તેમની જીવનમાં લાચારી ઉમેરાય છે. પતિની સાથે મંજુના શારીરિક સંબંધ સ્વીકારે પરંતુ ચંપાના મનની મનસ્થિતિ ફાનસના દીવટની જયોતિના પ્રતિકરૂપ દર્શાવી મંજુ અને ચંપાના સંવાદમાં સતત ઉજાગરા કરતી નારીની બીજી પત્નિ સાથે પતિનો સહસંબંધ કેટલો ખૂંચે છે ? વ્યવહારમાં સંયમ રાખવો અંદરથી હૃદયનો તીક્ષ્ણ ધારદાર અણી ભાવનાત્મક વલણો ધીમેધીમે ચંપાના જીવન જીવવાની જીજીવિષા ગુમાવતી જાય છે.

સ્ત્રીની સંવેદનાને સમજવી મુશ્કેલ છે. માં બનવાની અભિપ્સા સ્ત્રીને પરિતૃપ્ત કરે. આની અધૂરપથી મનમાં બળતરામાં શેકાય મંજુના સારા દિવસ રહેતાં તેનાથી પોતા જાત પ્રત્યે નફરત પેદા થાય લેખકે ચંપાના પાત્ર દ્વારા માં બનવાનો મનોસંઘર્ષ આલેખ્યો છે. ચંપાની રૂંધામણભરી જીવનની અવસ્થા શબ્દની પીંછીમાં આંકી દીધી છે.'' વરસાદનાં દિવસોમાં ઓસરીમાં અંધારું ઘબ્બ પછી....પોતાની જાતને એકદમ અંદરથી ખેંચી લીધી ઓસરી અને અંદરનું અંધારું એકાકાર થઈ જાય એ પહેલાં જોરથી કમાડ ભીંડી દીધું.

(પૃ.૨૬૨, 'નારીની કથા : પુરુષની લેખિની')

આ ત્રણેય સ્ત્રીઓ નિસંતાન છે તેમનાં જીવનની સમસ્યાં એક સરખી પરંતુ તેનો ઉકેલ અલગ–અલગ છેવટે ભાવનાત્મક મનની તાવણી દાદ માંગી લે છે. કાંતા પતિનો જડસું સ્વભાવનો સામનો કરતાં વાત્સલ્યની ભૂખી પતિ અને ઘર છોડી રામજીને અપનાવે, મીના સ્વાર્થી બની નાની બહેનનો નવજાત શિશુ પર હક્ક જમાવે, મંજું સંતાન ભૂખી પતિના બીજા લગ્ન કરાવે, જયારે ઘરનો ચિરાગ આવવાના સમાચાર સ્વીકારવા તૈયાર નથી. આ ત્રણેય સ્ત્રીઓનાં સર્જક પુરુષો છે છતાં સ્ત્રીનાં માર્મિક આંતરસંવેદનાનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ રજૂ કર્યું છે. માતૃત્વનો સંઘર્ષ સ્ત્રીનાં જીવનનો હિસ્સો છે. તેની અધૂરપ જોઈ ભગવાનની પ્રાર્થના નીકળે છે. ખોળાનો ખુંદનાર દ્યો ને રન્નદે.....'' હે ઈશ્વર દામ્પત્યજીવનમાં શેર માટીની ખોટ ન મૂકતો.''

સંદર્ભ સૂચિ

- નારીની કથા : પુરુષની લેખિની, દર્શના ધોળકિયા, હર્ષ પ્રકાશન, પાલડી, અમદાવાદ પ્રથમ આવૃતિ : ૨૦૦૫
- ૨૦૦૫ની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ, વીનેશ અંતાણી, આર.આર.શેઠની કંપની, પ્રથમ આવૃતિ : ૨૦૦૫

* ડો. રમેશ સોનારા

Arts [GUJARATI]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 62 - 64
ISSN 2319 - 8168

યુગ પરંપરામાં અધિકારો માટે માયાનું બલિદાન

ગુજરાતી સાહિત્ય આજે તેની પૂરી સજજતાથી આગળ ધપી રહયું છે. મુખ્યધારાના સાહિત્યની લગોલગ અથવા તો કહી શકાય કે, એનાથી પણ મૂઠીઊંચેરુ બની રહયું છે. દલિત સાહિત્યે જીવનની વિટંબણાઓ એના સુખ દુ:ખ તેમજ છેવાડાનાં માણસના સંચલનોને એક સાંકડા પરિઘમાંથી વિસ્તૃતતા બક્ષી છે. તો જીવનની વિવિધ તરાહોને એના પૂરા પરિમાણો સાથે ખોલી આપી છે.

વર્ષોથી જે પ્રજા શોષાતી રહી છે. અશ્યપૃશ્યતાના નામે જેમની સતત અવગણના થતી રહી છે માનહાનિ થતી રહી છે. એવા શોષિત,પીડિત, દલિત વર્ગની સમસ્યાઓને વિશાળ જન સમુદાય સામે મૂકી આપવાનું કામ દલિત સાહિત્ય દ્વારા થયું છે. આ સંવેદનાઓને દલિત સર્જક એના વિવિધ સ્વરૂપે સર્જન કરે છે.

દલપત ચૌહાણ ગુજરાતી દલિત સાહિત્યમાં નામના પ્રાપ્ત સર્જક છે. તેમની કલમ નવલકથા,નવલિકા,કવિતા,ઉપરાંત નાટક જેવા દશ્યશ્રાવ્ય સ્વરૂપમાં પણ ખાસ્સુ ગજુ કાઢે છે. 'અનાર્યાવત□ તેમનો પ્રથમ નાટય સંગ્રહ છે. આ સંગ્રહમાં ત્રણેક નાટકો અનુક્રમે 'અનાર્યાવત□'અંતિમ દયેય□ અને 'પાટણને ગોંદર□ જોવા મળે છે. આ નાટકોમાં સર્જકે દલિત સમાજની આંતર બાહય ગતિવિધિનો પરિચય કરાવવાની સાથો સાથ તત્કાલીન સમય સમાજની તાસીરને પ્રગટ કરવાનો આશય રાખ્યો છે.

પાટણને ગોંદરે ઈ.સ.૧૯૮૮માં રચાયેલુ ઐતિહાસિક કથાનક પર આધારિત નાટક છે. ત્રણ અંક અને સાત દશ્યોમાં વિભાજિતઆ નાટકમાં પણ અત્યંજોની કરમ કહાણી આલેખાઈ છે. નાટકમાં નિરૂપિત પાત્રો જોતા તો એમ જ લાગે કે દીર્ઘ નાટકમાં જોઈતા કરતાં ય અહિ સવિશેષ પાત્રોને ખડકલો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રથમ અંકના પ્રથમ દશ્યમાં રંગમંચ પર કેટલાક ઓળાઓ રંગમંચના એક ખૂણેથી પ્રવેશ કરી ધીમે ધીમે આગળ વધે છે. દરેકના હાથમાં ઘરવખરીનો સામાન છે. ને ટોળુ ધીમેથી આગળ વધતું રંગમંચ પર આવી ઘર છાપરા બાંધી સામાન વ્યવસ્થિત ગોઠવતાં જાય છે બીજી બાજુ એક અવાજ અંત્યજ માયાના બલિદાનની ગાથા પ્રગટ કરે છે. નટ અને સૂત્રધારના સંવાદમાં અંત્યજો પર થતા જુલ્મની કહાની જોવા મળે છે. તો વળી બે ઘોડેસવારો આવીને નગરશેઠના હુકમ આજ્ઞાની વાત કરડાકીપૂર્વક કરે છે આ ઘોડેસવારો દ્વારા થતો શારિરીક અત્યાચાર દલિત પ્રજાને દયામણી બનાવી મૂકે છે.

હેમો, ખેમો, ભેમો, વાલો, ભગત અને માયો આ પાત્રો પોતાના પર થતાં અન્યાય અત્યાચારની વાતે દુ:ખી છે, ને એમાંથી છૂટવા સૌને ભેગા થવા માયો કહેતો હોય છે ત્યારે ભગત જે કહે છે તે ખરેખર વેધક છે. : રાજ આપણને એવી રીતે ભેગા થવા દેશે ? વેઠ–વારાને વેઠિયા વિના રાજ કેમ ચાલશે. એમના ખેતર કોણ ખેડશે ? કૂવા, તળાવ કોણ ગાળશે ? એમના મરેલા ઢોર, કુતરા, બિલાડા કોણ ખેંચશે ? સુતર કોણ વણી આપશે ? ૧ વેઠમાંથી છૂટવાના ઉધામા આ લોકોને મૂઝવી નાખે છે. તો બીજી તરફ સવર્ણો દ્વારા થતો બધીજ પ્રકારનો અન્યાય આ લોકોને સહન કરવો દુષ્કર બની રહેછે.

બીજા દશ્યમાં સમય ઉનાળાની બપોરનો છે ને સૂત્રધાર નટ ચાલતા જઈ રહયા છે. દલિત પ્રજા પાણી વિના ટળવળે છે નું ચિત્ર સૂત્રધાર–નટની આંખે પડે છે પાણી માટે અછૂતો નગર સુધી આવી પહોંચ્યાનું જાણ થતા જ ઘોડેસવારો છૂટે છે ને સ્ત્રીઓ–બાળકોની ચીસો ચિચિયારીઓથી આખું વાતાવરણ ગમગીન બની જાય છે. ભગત, માયો, હેમો, વાલો વગેરે પાત્રો આ ઘટનાથી હેબતાઈ જાય છે, તો સાથો સાથ અન્યાય સામે બાથ ભીડવા કટિબધ્ધ થવા તત્પરતા ય દાખવે છે.

બીજા અંકના પ્રથમ દ્રશ્યનું સ્થળ પાટણનું નાનકડું હાટ બજાર છે. સૂત્રધાર અને નટ અછૂતોને કારણે પાટણ પર ઉતરીઆવેલી આફત બાબતે સંવાદ કરતા હોય છે તેમજ રાજ દરબારમાં આ વિશે ચાલતી ચર્ચા – વિગત જાણવા છૂપી રીતે જવાનો માર્ગ કાઢ છે.

બીજી તરફ નગર શેઠ અને રાજગોર રાજા સિધ્ધરાજને અછૂતોને કારણે ધર્મનો લોપ થઈ રહયાનું તેમજ સમાજના વાડા તૂટી રહયાની ગંભીર વાત જણાવે છે એવામાં મધુગુપ્તનું આગમન થાય છે. મધુગુપ્ત પણ અછૂતોને કારણે રાજ પર ઉભી થનારી –આવનારી પરિસ્થિતિની વાત કરેછે. એટલે રાજા ગુસ્સે થઈ આવુ કરનારને પકડી લાવી ફાંસીને માંચડે લટકાવી દેવાનો હુકમ કરતો હોય છે. આવી વિકટ સ્થિતિમાં મહા અમાત્ય મુંજાલ

* આસી. પ્રોફેસર, આર્ટસ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વસો–નડીયાદ

મહારાજાને ઉતાવળ ન કવાની શીખ આપે છે. પણ રાજા તો ભગત અને માયાને પકડી મંગાવી તેમને શૂળીએ ચઢાવી દેવા તત્પર બને છે. આ સમયે મુંજાલ આવનારી સ્થિતિનો તાગ કાઢ તા રાજાને આખોય મામલો પોતાને સોંપવા જણાવે છે. રાજા પણ આ પરિસ્થિતિનો યોગ્ય તોડ કાઢવા મુંજાલને મામલો સોંપે છે. મુંજાલ પહેલેથી રાજગોર પાસે ક્ષમા માંગી ને કાર્ય પાર પાડવા કટિબધ્ધ બને છે.

અંક બીજાના બીજા દશ્યમાં સ્થળ (પાટણ) નગરનો ચોક વિસ્તાર છે. નગરનો દાંડીવાળો નગરના સહસ્ત્રલિંગ તળાવમાં બત્રીસ લક્ષણા વીરપુરૂષનું બલિદાન અપાય તો જ પાણી ટકે, એવી જાહેરાત કરે છે. ટોળું આ જાહેરાત સાંભળી વિમાસણમાં પડેછે. અને અંદરો–અંદર વાતચીતનો દોર સંધાય છે. સૌના સુખ માટે થઈને કોઈ વીર પુરૂષ પોતાની ઈચ્છાથીબલિદાન આપે તો જ કંઈક દા'ડો વળે એવું છે. મધુગુપ્ત અને ગુપ્તચર આ આખોય ખેલ જોયા કરતા હોય છે છેવટે આવુ બધુ બનવા પાછળ લોકો તો અછૂતોને જ જવાબદાર ગણતા હોય છે. દાંડીવાળો બે ત્રણ વાર આ બાબતનો સાદ પાડે છે ને અંતેબલિદાન આપવા માયો તૈયાર થાય છે ને તેના બલિદાનનોદિવસ મહા માસની સાતમ નકકી થાય છે. આ દિવસે વીર પુરૂષ માયાનો વરઘોડો રાજમાર્ગ પર ફેરવવાનો તેમજ માયા એ જે પાંચ વરદાન રાજા પાસે માંગ્યા છે તેને ગણાવતાં દાંડીવાળો કહે છે અછૂતો હવેથી પગલું ભૂસવા કમરે ઝાંખરૂ બાંધશે નહિ, માથે ફાળકો બાંધશે નહિ, આંગડીને ત્રીજી બાંય રાખશે નહિ, પોશ.....પોશ..... બોલશે નહિ, આજથી અછૂતોને માણસ ગણવામાં આવશે.....આપણે અને અછૂતો સરખા.....સરખા રે.....સૌ સાદ સાંભળજો.....આ રાજ આજ્ઞા છે.....અમલ કરજો નહિતર રાજનો અનાદર બદલ શૂળીએ ચઢ ાવવામાં આવશે..... ૨

દાંડીવાળાનું ફરમાન સાંભળી નગરજનો અંદરો અંદર અછૂતો વિશે ચર્ચાઓ કરે છે. તેમાં પણ તત્કાલીન જન માનસનો જનસમાજનો પરિચય મળી રહે છે. અછૂતો સાથે સમાનપણે વ્યવહાર કરવાની વાત આ લોકોને ખૂંચે એ પણ સ્વભાવિક છે, તો અછૂતના લોહીથી (બલિદાન) આપેલું પાણી આપણે પીવાનું એ વાત સવર્ણો માટે કપરી બની રહે છે.

ત્રીજા અંકમાં પ્રથમ દશ્યમાં સવારનો સમય છે અને સ્થળ તરીકે અછૂત વસ્તીનો વાસ છે. અહીં ખેમો, ભેમો, હેમો, વાલો, જીવો, ભગત વચ્ચે માયાના બલિદાનની વાતની જમા–ઉધાર બાજુ ચર્ચા છે. રાજા–નગર અને સવર્ણો પ્રત્યેનો આક્રોશતો આ લોકોના સંવાદમાં પ્રગટ થાય છે. પણ એથીય વધુતો ઈશ્વર પરનો આક્રોશ અહીં જોવા જેવો છે.

વાલો : તમારી વાત સાચી છે ભગત, મારો ઉચાટ વધતો જાય છે. તમે કો એટલે મલક છોડી દેવો નકકી પછીતો ઈશ્વર જેવો ધણી છે.....

ભગત : આપણે માયાને પુંછવું પડે, એને આવવાદો, બલિદાનતો એણે આપવાનું છે, એ શું કહે છે ? પછી હરિ.....હરિ.....

ખેમો : શેનો હરિ ફરી ? આ હેમોય ઈશ્વર ઈશ્વર કરે છે ? હું પુછું છું, ભગત .....ઢેડને વળી ઈશ્વર હોય ?

ભગત : ઈશ્વર તો બધાનો હોય ખેમા, આમ કેમ બોલે છે ?

ખેમો : ઢેડને વળી ઈશ્વર હોતા હશે, હોય તો આમ ધોળે દિવસે આબરૂ લૂંટાતી ના હોય, સમજયા ભગત ? ૩

માયાના બલિદાન પછીય રાજા તરફથી ખરેખર કહેવાતા લાભો આપવામાં આવશે કે કેમ ? એનીય ચિંતા આ લોકોને સતાવી રહે છે તો બીજી તરફ માયો પણ પોતાની નાતનું ભલું થતું હોય તો તે માટે થઈને બલિદાન આપવા તૈયાર થયેલો છે. રાજાનો સિપાઈ માયાને બોલાવવા આવે છે. માયો છેલ્લે માતા–પિતા અને વાસનાં સૌને મળીને જવા તત્પર બને છે.

ત્રીજા અંકના બીજા દૃશ્યમાં સમય ભળ ભાંખળાનો છે. અછૂતોના વાસમાં લોકો જાગી ગયાછે. આજે માયાના બલિદાનનોદિવસ છે. વાલો, ભગત, ખેમો, ભીમો, વગેરે આ વિશે વાતો કરતા હોય છે ત્યાં તો, રાજાના સિપાઈઓ આવીને આખાય વાસને ધમકાવી, વરઘોડામાં કોઈએ ફરવાનું નથી, તેવો રાજ હુકમ જણાવે છે. ને કોઈ જો દલીલ કરે છે તો તેને ચાબુકથી ફટકારતા હોય છે. લોકોમાં ભય વ્યાપી જાય છે ને એટલે કોઈ માયાના વરઘોડામાં જવાની હામ ભીડતું નથી, સિપાઈઓના ગયા પછી વાલા, ભગત, હેમો, જીવો વગેરેને લાગે છે કે રાજા દગાખોર નીકળ્યો છે. તેથી હવે મલક છોડી દેવો જોઈએ. પણ ભગત મલક છોડવાની વાતે પાછા પડે છે, ને છેવટે બૈરા–છોકરા સાથે ધોકો–લાકડી લઈતળાવે જવા તૈયાર થાય છે. તે તળાવે પહોંચતા તો સવર્ણો તેમને હથિયારો સાથે જોતાં જ ભાગો.....અછૂતો ચઢી આવ્યાં છે. કહેતાં ભાગવા માંડે છે. અછૂતોની હિંમત નગરજનોની ચર્ચાનો વિષય બની રહે છે. અહીં અછૂતો દ્વારાવિદ્રોહનો જે સૂર લેખકે બતાવ્યો છે તેમાં અછૂતોની શારિરીકશકિત બાબતે કદાચ બરાબર હોય.....પરંતું માનસિક રીતે વિચારીએ તો રાજાના કટક આગળ આ લોકો ખુલ્લો બંડ પોકારે વાત જરા અતિશયોકિત પૂર્ણ લાગવા સંભવ છે.

ત્રીજા અંકમાં એટલે કે અંતિમ દૃશ્યમાં અછૂતોના હાથમાં હથિયાર અને ચારે તરફ હાકલા–પડકારના અવાજો આવ્યા કરે છે. ટેકરી પર માયાના દેહની ચિતાને બળતી જોઈને લોકો તે તરફ જવા વિચારે છે પણ તેની ફરતે મૂકેલો ચોકી પહેરો–સિપાઈઓ તેમને જવા દેતા નથી એટલે વળી પાછા આવેગ, જુસ્સો, જોર પકડે છે. છેવટે માયાના બલિદાનપછીય તળાવમાં ટીપુંય પાણી ન ફૂટતા અછૂતોના મનમાં રાજા વિશે દ્વેશ–વેર ભાવના પ્રજજવળી ઊઠે છે. ને એટલે જ તો વાલો કહેતો હોય છે સાલા રાજા એ તો આપણી જોડે દગાખોરી કરીને કયાંય વરસાદ ના આવ્યો, તળાવમાં પાણી ના આવ્યું

.....કયાંય.....માયાના બલિદાનને યાદ રાખવા આ લોકો ભગત બોલાવે તેમ પાંચેક શરતો–વરદાન માયાએ રાજા સમક્ષ મૂકયા હતાં તે બોલાવે છે ને સૌ જોશભેર બોલે છે. આ અવાજ રાજાના બહેરા કાન સુધી લઈ જવા ભગતની સાથે સૌ રાજમહેલ તરફ જવા પ્રયાણ કરે છે..... ૪

નાટકના અંતે સૂત્રધાર અને નટના પ્રવેશની સાથે નેપથ્યમાં લેખકે જે સંવાદ મૂકયો છે તે નાટકનું હાર્દ છે. જોયું ને તમે ? આ ગઈ કાલની વાત નથી, હમણાંની વાત છે. ગઈ કાલથી આજ સુધી ખેંચાઈ આવેલી વાત છે. યુગ પરંપરામાં માનવ અધિકાર માટેનો પ્રથમ આક્રોશ પ્રથમ બલિદાન હતું યુગોનો અંધાર હજી શમ્યો નથી. કબીર, રૈદાસ, નરસિંહ મહેતા, મહાત્મા ફૂલે, મહાત્મા ગાંધી, ડો.બાબા સાહેબ આંબેડકર સુધીની માનવ અધિકારની લડાઈ હજી શમી નથી. માયાનું બલિદાન પ્રથમ ભલે હોય, પણ અંતિમ નથી. હજી વીર માયાઓ જન્મશે, સિધ્ધરાજજયસિંહો તેમનાં બલિદાનો લેશે. ન જાણે આ માનવ અધિકારો માટે હજી કેટલા માયાઓનાં બલિદાન આપવા પડશે.....કેટલાં..... ? ૫

સંદર્ભ સૂચિ

⇨ અનાર્યાવર્ત –દલપત ચૌહાણ ગુજરાતદલિત સાહિત્ય અકાદમી, અમદાવાદ પ્રથમ આવૃતિ–૨૦૦

⇨ એજન પૃ. ૬૬

⇨ એજન પૃ. ૮૬

⇨ એજન પૃ. ૯૦

⇨ એજન પૃ. ૧૦૨

⇨ એજન પૃ. ૧૦૪

* ડો. ઉષાબેન જી. પટેલ

Arts [GUJARATI]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 65 - 66
ISSN 2319 - 8168

ગુજરાતી નવલકથાનો રમણીય શૃંગ : "મળેલા જીવ"

"મળેલા જીવ" એ પન્નાલાલ પટેલની તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યની મહત્વની કૃતિ કહી શકાય. માત્ર થોડાક જ પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ આ નવલકથાએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં માનવંતું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. નવલકથાનો કથનવિષય, લેખકની ભાષાશૈલી અને વર્ણનકલા દ્વારા ઊંડી અસર ઉપજાવી શકનાર કલાના કસબી એવા પન્નાલાલ પટેલની આ સિદ્ધિ ગાગરમાં સમાવ્યા જેવી છે. આ જોઈએ તો આ એક પરિચિત પ્રણયકથા છે. સામાન્યતઃ પ્રણયમાં બને છે એવું જ અહિં પણ બને છે. બે પ્રણયી હૈયાના એટલે કે જીવી અને કાનજીના 'જીવ' તો અનાયાસે જ મળી જાય છે પણ 'જીવન' મળી શકતા નથી. અને છેવટે મળે છે તોય ન મળ્યા જેવા જ રહે છે. એમ કહીએ તો ચાલે.

નવલકથાના પ્રથમ પ્રકરણ **'પ્રથમ સંગાથ'** માં કાવડિયા ડુંગરની નાળમાં જન્માષ્ટમીના મેળાનું રંગીલું વાતાવરણ, તળપદા લોકજીવનનું અને મુગ્ધ પ્રણયની ઉન્માદક લાગણીઓનું ચિત્રણ કરીને લેખકે નવલકથાનો કલાત્મક, પ્રભાવશાળી અને આકર્ષક પ્રારંભ કર્યો છે. જીવી અને કાનજી અનાયાસે જ મેળામાં મળી જાય છે અને પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ બંને એકબીજાના પ્રેમમાં પડી જાય છે. ચગડોળની પાલખીમાં મરક મરક હસતી જીવી કાનજીને પૂછે છે : **"આ પાવા તો દેખાડવા રાખ્યા છે કે વગાડવા ?"** અને કાનજી પાવામાં જાણીતી ગીતની બે લીટી વગાડે છે.

"ફાગળને વાયરે આવ્યાં જોબનિયાં,
વૈશાખી વાયરે ઉડી જતાં !

ભાવવ્યંજક એવી આ બે લીટી કાનજી પાવામાં છેડે છે અને ત્યારથી જ વવાય છે પ્રણયબીજ. મેળેથી પાછા વળતાં સંગાથમાં પ્રણય–અંકુર પ્રગટે છે અને જોતજોતામાં બીજા એકાદ મિલનમાં તો બેઉ હૈયા એક બની જાય છે. પણ ત્યાં જ એક મોટો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે, પરનાતની કે ઉતરતી નાતની જીવીને પરણાય શી રીતે ? પ્રણય પરિણયમાં ન પરિણમે એ જ તો પ્રણયકથાનું પ્રવર્તક તત્વ છે. ને તેથી જ જીવી પ્રત્યેના પોતાના અદમ્ય આકર્ષણની હીરા આગળ કબૂલાત કરતો કાનજી પોતાની આંતરિક પ્રણયની લાગણીનો આ દોહરામાં દર્શાવે છે :

"મૂલ તારાં રે ધોરી તારે શીંગડે;
વળી ઘોડીલે કાન ટીશોર;
(પણ) શેરે અંકાય મૂલ માનવી;
તારા હૈયાં તો ઊંડા અઘોર !"

અહીં કાનજીને ઝાંઝવાના જળ સમી લાગતી જીવીને તેની જ નાતના ને પોતાના ધૂળિયાના ઘરમાં બેસાડવા હીરો સૂચવે છે. જીવી માટે લાયક નહિ એવો ધૂળો જીવી પર વહેમ રાખી એને ભારે દુઃખ આપે છે. જીવીની યાતના નહિ જોઈ શકવાથી કાનજી નોકરીનું બહાનું કાઢી ગામ છોડી ચાલ્યો જાય છે. પરિણામે જીવી વધુ દુઃખી થાય છે. એ પોતાના જીવનનો અંત લાવવા પોતાને માટે બનાવેલ ઝેરવાળો રોટલો ભૂલથી ધૂળો ખાઈ જાય છે અને એ મૃત્યું પામે છે. અહીં ધૂળા જેવા ખલનાયક સમા પાત્રનું મૃત્યું પણ અનુકંપા જગાડે છે. જીવી પોતે નિર્દોષ હોવા છતાં લોકો એને દોષી માને છે. લોકોના અનેક પ્રકારના મેણાં–કટાક્ષ અને સાસુના કડવા બોલનો ત્રાસ સહેતી તે કાનજીની સતત રાહ જોય છે. અહીં કાનજીનું પાત્ર પણ જીવીની જેમ જીવંત રીતે આલેખાયેલ જોવા મળે છે. એક તરફ પ્રેમના મધુર સ્વપ્ન અને બીજી તરફ સંસારની કટુ વાસ્તવિકતા વચ્ચે આ બંને પ્રેમીઓ સતત ભીંસાયા કરે છે.

કાનજીની યાદમાં તડપતી , એના આવવાની કાગડોળે રાહ જોતી હતી એ કાનજી આવે છે તો પણ તેને મળ્યા વિના જ પાછો ચાલ્યો જાય છે. ત્યારે જીવીને ખૂબ જ આઘાત લાગે છે. અને તે ચિત્તભ્રમની અવસ્થાને પામે છે. અહીં કથાનો કરુણરસ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે.

"પ્રથમ સંગાથ" અને **"મળેલા જીવ"** એ બે મુખ્ય બિંદુઓની વચ્ચે બે યુવાન હૈયાની વેદનાની વાત ઘૂંટાય છે, એક અનોખો સંસાર સર્જાય છે. હા, બે પ્રેમીજનોનો જ નહિ, સમગ્ર ગ્રામજનતાનો આખો સંસાર અહીં વિસ્તરે છે. કાર્તકી પૂનમના મેળામાંથી ગાંડી જીવીને કાનજી પોતાની સાથે શહેરમાં લઈ જાય છે. અંતે મેળામાંથી શરૂ થયેલી નવલકથા મેળામાં જ વિરમે છે.

આવા જ જન્માષ્ટમીના મેળામાં કાનજી અને જીવી પ્રથમવાર મળ્યાં હતા અને ત્યારે જ કાનજીએ જીવીને આવી રીતે સાથે રાખવાની હિંમત દાખવી હોત તો ? તો કદાચ નવલકથા ન સર્જાત.

* મુલાકાતી વ્યાખ્યાતા, એસ.જી. પટેલ આર્ટસ અને પી.કે. દેસાઈ કોમર્સ કોલેજ, નિઝર જિ. તાપી

અહીં કાનજી અને જીવી બે મુખ્ય પાત્રોને લેખકે જાણે રમતાં મૂકી દીધાં હોય એમ આપોઆપ વિકાસ પામ્યા છે. તેમનું વ્યકિતત્વ પણ કેટલું ઉદ્દાત્ત છે ! મનુષ્ય પોતાનું ઘણું બધું ગુમાવે છે, તેને ગુમાવતા જોઈ વાચકને વેદના થાય છે. કેમકે ગુમાવનાર વ્યકિત તરફ તેના ઉમદા ચારિત્ર્ય તથા ખમીરવંતા વ્યકિતત્વને લીધે સૌ કોઈને સહાનુભૂતિ થાય છે. ત્યારે ગુમાવ્યા પછી પણ તે માનવતાની પ્રતિષ્ઠા કરતો હોય છે. ત્યારે માનવમનની ભવ્યતા અને ભવ્ય મહાનતાનો ખ્યાલ આપે છે. **"એક પા લોહીના કોગળા તો બીજી પા વળી પ્રીતના ઘૂંટડા !"** આ વિધાન અહીં ખરેખર સાર્થક લાગે છે.

અહીં પહેલા પ્રકરણમાં થતા નાયક–નાયિકાના સુખદ મિલનથી જ વાચક કથા પ્રવાહમાં તણાવા માંડે છે. અને હવે પછી શું ? ની જિજ્ઞાશાવૃતિ વાચકના મનમાં સતત ચાલતી રહે છે. જે નવલકથાના વાંચનરસને તીવ્ર બનાવે છે. જેમ જેમ નવલકથામાં આગળ વધીએ તેમ તેમ સતત લાગ્યા કરે છે કે જે બની રહયું છે તે ન બનવું જોઈએ. જે બને છે તેથી પાત્રો તરફની સહાનુભૂતિને કારણે આપણે દુ:ખનો અનુભવ કરીએ છીએ. તેમજ લેખકે કૃતિનું શીર્ષક આપ્યું છે. **"મળેલા જીવ"** પણ અહીં તો વિખૂટા પડી રીબાતા જીવોના લગ્નપ્રેમની કરૂણાન્તિકા ટ્રેજેડી છે. અહીં સીધું સાદું જીવન નજીવા કારણસર કહો કે થોડીક નબળાઈને લીધે ભારે દુ:ખદ બની રહે છે. આ તત્વ જ **"ટ્રેજેડી"** નું મુખ્ય લક્ષણ છે. જેવી રીતે ટ્રેજેડીમાં જીવનનો હ્રાસ થાય છે, તેવું જ કંઈક અહીં પણ થાય છે. પણ એ હ્રાસને અંતે માનવતાના ભવ્ય વિજયની પતાકા લહેરાતી જોઈ શકાય છે

* ડો. કે.ડી. બગડા

Arts [GUJARATI]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 67 - 68
ISSN 2319 - 8168

કવિ બોઘાકૃત "માધવાનલ–કામકન્દલા" ચરિત્રમાં લોક સંસ્કૃતિ

દેશની બધીજ ભાષઓમાં તેમની બોલીઓમાં, તેમનું લોક સાહિત્ય છે. આ લોક સાહિત્ય એટલે લોકો ધ્વારા, લોકો માટે, લોક બોલીઓમાં અનાયાસે રચાયેલું. લોક સંસ્કૃતિનું પ્રતિબિંબ ઝીલતું અને લોકજીવન સાથે સીધું સંકળાયેલું પેઢી દર પેઢીથી ઉતરી આવેલું તે છેક પ્રાચીનકાળથી આજ સુધી ઉતરી આવ્યું છે. અને જીવંત રહયું છે.અને દીર્ઘકાળથી જીણીતું છે. અંગ્રજી શાસન–સભ્યતા–શિક્ષણ સાહિત્યના સંપર્ક અને પ્રભાવથી અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત કંઠસ્થ લોકસાહિત્યના પુસ્તકોની પ્રેરણાથી શરૂ થયું છે. તેને આપવામાં આવેલ ' લોકસાહિત્ય' નામ પણ નવીન છે. અંગ્રજીમાં' ફોક લિટરેચર' (Folk literature) ને અનુલક્ષીને ઘડાયું છે.' લોકકથા' શબ્દ ગુજરાતીમાં પ્રથમ વખત રુસ્તમ ખુરશેદ ઈરાની ધ્વારા ઈ.સ. ૧૮૮૫ માં યોજાયો હતો. પરંપરાપ્રાપ્ત તમામ કંઠસ્થ સાહિત્યનો બોધ કરાવે તેવો ' લોકસાહિત્ય' શબ્દ ગુજરાતીમાં સૌપ્રથમ કાકાસાહેબ કાલેલકર ધ્વારા ઈ.સ. ૧૯૨૦ માં યોજાયો હતો. ઝવેરચંદ મેઘાણી આદિ લેખકો ધ્વારા તેનો વ્યાપક પ્રયોગ અને પ્રચાર થયો હતો.

બે પ્રાચીન તત્સમ્ સંસ્કૃત શબ્દો 'લોક' અને'સાહિત્ય' ના યોગથી બનેલો આ નવીન શબ્દ તેના સ્વરૂપનું બરાબર સૂચન કરે છે. લોક સાહિત્યના સ્વરૂપોમાંની અનેક લોકવાર્તાઓ, દંતકથાઓ મળે છે. કેટલીક પરંપરાગત લોકકથાઓ–દંતકથાઓનું ચારણો–બારોટો જેવા વ્યવસાયી કથાકારો ધ્વારા સંસ્કરણ થયું છે. તેમાં નિરૂપણ પામેલ વસ્તુ–પાત્ર–વાતાવરણ કાર્ય ખૂબ જ આકર્ષણ હોય છે.અને તેમનું માધ્યમ તળપદુ ગદ્ય કેવું મોહક હોય છે કેટલીક લોકપ્રચલિત દુહાયુકત પ્રેમ કથાઓ પણ હૃદયંગમ વાર્તાઓના આકર્ષક ઉદાહરણ રજૂ કરે છે. લોક સાહિત્યની મુખ્ય વિશેષતા એ છે કે તેના વિવિધ અંગોમાં માનવી ની રહેણી–કહેણી, આચાર–વિચાર, ખાન–પાન, રીત રિવાજ તથા ધાર્મિક, સામાજિક અને આર્થિક સ્તરની અભિવ્યકિત હોય છે. લોક સંસ્કૃતિનું આલેખન જ એની મુખ્ય વિશેષતા છે.

લોકકથાઓ તથા લોકગીતોમાં મનુષ્ય–જીવનનું જેટલું સાચું અને સ્વાભાવિક વર્ણન ઉપલબ્ધ હોય છે એટલું બીજે કયાંય નથી હોતું. લોક સાહિત્ય અંતર્ગત લોકકથા, લોકગીત, લોકનૃત્ય આવે છે. આ લોકસાહિત્ય લોકોના સુખદુ:ખ, હર્ષ–વિષાદ, ઉત્સાહ–ઉલ્લાસ તથા આશા–આકાંક્ષઓની સાથે સંબંધ રહે છે. લોકોમાં પ્રચલિત અંધવિશ્વાસો, લોક પ્રચલિત મુહાવરા, લોકોકિતઓ સુધી લોક સાહિત્યમાં લોક–મંગલની ભાવના ચરિતાર્થ થતી જોવા મળે છે. સંસ્કૃતિ શબ્દની ઉત્પતિ વૈયાકરણોના મતે'સમ' ઉપસર્ગ પૂર્વક 'કૃ' ધાતુમો 'કિતન્' પ્રત્યેય લાગવાથી થાય છે. એનો ભાષાકીય અર્થ થાય છે. પુરું કરવું, શુધ્ધિ, પરિષ્કાર, નિર્માણ, પવિત્રીકરણ, આચરણગત, પરંપરા, સંસ્કૃતિ આપણા સંસ્કાર કરે છે. એટલે જ રૈતિક ગુણોથી વિભૂષિત છે.

બોઘાકૃત 'માધવાનલ કામકન્દલા' એક લોક કથા છે. લોક કથાઓનો મુખ્ય ઉદેશ વિશ્વાસ, બુધ્ધિ અને તેજસ્વિતામાં વૃધ્ધિ કરવાનો હોય છે. કવિએ ભાવોના પ્રવાહમાં એક લોકકથાના માધ્યમથી કહીને સામાજિક આચાર–વિચાર પ્રતિ પોતાની વાત કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. યુગકાલીન રાજાઓ સામે બોઘાએ રાજા વિક્રમના રૂપમાં એક એવા રાજાનો આદર્શ રાખેલ જો જન–સમાજની ભાવનાઓનું ધ્યાન સરખાવનારા, જાતિકુશળ, ચાતુર્યપૂર્ણ રાજનીતિની સામે રાખવાવાળા તથા વિજ્ઞજનોને સન્માનિત કરવાવાળા હોય, પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીની જે ઓળખાણ ભારતીય માનીનું અંગ છે એનો પરિચય કવિના કાવ્યમાં લીલાવતીના માધ્યમથી આપણી સમક્ષ ખડું થાય છે. આ રચનામાં નિરૂપિત આદર્શ રૂપના ચિત્રણ કવિગણ સમાજના બનતા અંગ જોવા ઈચ્છે છે. એક આદર્શ કથાઓના વર્ણન કરવાથી કયાંક તેના પર યુગીન પ્રભાવ પણ જોવા મળે છે. એનું કારણ એ છે કે કવિ પોતાના સમાજને કાપીને સમાજને પરિષ્કાર નથી કરતા.

કવિ બોઘાને દરબારમાં સુભાન નામની વૈશ્યા સાથે પ્રેમ થયેલ એ વાતની મહારાજને જાણ થતાં બોઘાને એક વર્ષ દેશનિકાલની સજા કરે છે. આ સમય દરમિયાન બોઘાએ કેટલાક રાજયોની યાત્રા કરેલ અને સુભાનના કહેવાથી વિરહવારીશ નામના પ્રબન્ધની રચના બોઘાએ કરી. અનેક રાજયોના પરિભ્રમણના અનુભવે કવિને વ્યાપક બનાવે છે. એની ઝાંખી 'માધવાનલ કામકન્દલા' માં જોવા મળે છે. કવિ યાયાવર વૃતિના હતા. તેમનું કાવ્ય સર્જન પ્રેમ સંબંધી વિશ્વાસોની પ્રબળ સ્થાપના કરે છે. એમાં લોક–મર્યાદા, સામાજીક જાતિ,રાજનીતિ, તત્કાલીન

* ઈ.ચા. આચાર્યશ્રી, શામળદાસ આર્ટસ કોલેજ, ભાવનગર

જીવનની ઝલક, યુધ્ધનીતિ,વગેરેનું વર્ણન મળે છે. બોઘાનું સર્જન રાજયાશ્રયથી બહાર નીકળી લોકાશ્રયમાં પરિણમે છે. તેનું લોકજીવન સાથે સીધું તાદાત્મ્ય છે. લોકોમાં પ્રચલિત વાર્તાઓની એક વિસ્તૃત પરંપરા છે. એ વેદોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ પરંપરા થોડાક પરિવર્તન સાથે ઉપનિષદ, રામાયણ, મહાભારત, બૌધ્ધ તથા જૈન સાહિત્યમાં થયેલ છે. વાર્તાઓમાં સિંહાસન બત્રીસી, વૈતાલ પચ્ચીસી, માધવાનલ કામકન્દલા, કથાસાર, દરવેશ, હિતોપદેશ, માધવ વિનોદ, શુકબાહોતરી વગેરે જાણીતી વાર્તાઓ સાથે રાખવા જેવી રચનાઓ છે. પ્રારંભની કથાઓમાં લક્ષ મનુષ્યના અનુભવને સમૃધ્ધ કરે છે.

વાર્તાઓમાં જીવનનું સત્ય અને જિજ્ઞાસાઓના શમનની અભિવ્યકિત હતી. વાર્તાઓના આ પ્રારંભિક રુપ લોકકથાઓના રૂપમાં વિકાસ થયેલ છે. માધવાનલ કામકન્દલાની કથાનો અનેક કવિઓએ પોતાની રચનાનું માધ્યમ બનાવ્યું છે. ૧૬મી સદીથી ૧૯મી સદીના પ્રારંભના દશક સુધી ગણપતિ, કુશલલાભ, આલમ, અજ્ઞાત, દામોદર–હરિનારાયણ બોઘા આદિ કવિઓએ આ રચનાને પોતાનું માધ્યમ બનાવ્યું છે. તે જ આ કથાની લોકપ્રિયતાનું મુખ્ય કારણ બની રહે છે. આ કથા હિન્દીમાં ઘણા કવિઓએ રચી હતી. પરંતુ સૌથી પહેલા ઈ.સ. ૧૬૪૦ માં આલમે 'માધવાનલ કામકન્દલા' ના નામથી દોહા, સોરઠા અને ચોપાઈઓમાં આ કથા છંદોબધ્ધ કરેલી.

માનવીની સંસ્કૃતિને અભિવ્યકત લોકકથા કરે છે. કવિ બોઘા રચિત આ કથા કાલીદાસ, સિંહાસન બત્રીસી, વૈતાલ આદિ ધ્વારા કહેવાઈ છે. આ કથા બોઘા મહારાજ ખેતસિંહને સંભળાવે છે. લૌકિક પ્રેમની સ્થાપના તથા પ્રેયસી સુજાનની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસમાં કવિએ લોક કથાનો આશ્રય લીધો છે. આ એક એવી લોક કથા છે જેનો ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ અનુસંધાન થયેલ છે. શ્રી કૃષ્ણ સેવક કટની ધ્વારા માધવાનલ પુષ્પાવતી (વર્તમાન) વિલહરી તથા કામકન્દલા કામાવતી (વર્તમાન) ડાંગરગઢ નિવાસી હતા. વિક્રમાદિત્ય તેજમુકિત (બુંદેલખંડ) ના રાજાની ઉપાધિ હતા તેઓ શૈવ હતા. બનારસ સાથે એમનો સંબંધ હતો. અકંદરે આ કથાની મહત્તા એના લોક પ્રચલિત રુપને કારણે વિશેષ છે. બોઘાએ આ કથાને સુંદર કલ્પના કરી કાવ્યના સુન્દર રૂપ પ્રદાન કરેલ છે.

આ કથા માધવ અને કામમન્દલાના પ્રેમ તથા તેના સુખી જીવન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. બોઘાએ એમાં કલ્પનાના રંગો ધ્વારા લીલાવતીને પણ આ કથા સાથે જોડી આપે છે. બોઘા સુભાનના માધ્યમથી મહારાજને સંભળાવે છે. એટલે આ કથા ' વકતા–શ્રોતા' યુગ્મના રુપ પ્રદાન કરે છે. આ રચનામાં માધવ બ્રાહમણ અને કામકન્દલા વૈશ્યાના પ્રેમની ગાથા છે. આ વીર વિક્રમની અનેક વાર્તાઓમાંની એક છે. કયાંક લોકોમાં પ્રચલિત વાર્તાઓમાં માત્ર વિક્રમજીતનું નામ રહી ગયેલું છે. માધવ અને કામકન્દલા પણ લુપ્ત થઈ ગયા છે. આ લોક પ્રચલિત વાર્તા તથા પાત્રાનુભવને કારણે બોઘા કવિ વૃજના આત્માથી તાદાત્મ્ય સ્થાપે છે. આ લોકકથા, લોકસુભાષિત, પહેલિયો, રાગ–રાણગીઓ, મૃત્યુ અર્થાત્ત આ બધા જ તત્વોથી સંપન્ન છે. કહેવાય છે કે બોઘા લોકજીવનથી વિશેષ પ્રભાવિત થયેલા હતા.

સામાન્ય રીતે સહ–શિક્ષણ તથા સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા તેની શિક્ષા તથા લોક કલા દક્ષતા હઠીલી સ્ત્રીનું ચિત્રણ નિષ્ઠાવાન વૈશ્યા, સામાન્ય શિક્ષાનો પ્રચાર ખૂબ જ ઉગ્ર તથા સ્વાતુભૂત પ્રેમ અથવા વિશ્વાસઘાતએ મુખ્ય અભિપ્રાય છે.

ઉપરોકત ઉકિત પરથી એટલું ફલિત થાય છે કે કઠોર પરિશ્રમ અને કર્મ (ભાગ્ય)નો સમાન મહત્વ છે. કવિ પરિશ્રમને વિશેષ મહત્વ આપે છે. તેમનો નાયક નિરંતર કન્દલાની પ્રાપ્તિ તરફ હંમેશા પ્રયાણ કરતો જોવા મળે છે. તો વળી સાથોસાથ કવિ કર્મ (ભાગ્ય)ને પણ એટલું જ મહત્વ આપે છે. અનેક પૌરાણિક કથાઓ ધ્વારા અહીં ભાગ્યની મહિમાનું વર્ણન છે. સુત્રરૂપમાં વર્ણવાયેલ વાર્તા ધ્વારા બોઘા માધવ કથાનો આધાર પ્રદાન કરે છે. સામાજિક, રાજનીતિક, નીતિપરક,ઉકિતપોંથી સાંસ્કૃતિક પરંપરાને પુષ્ટ કરે છે. સાથે પ્રેમ સંબંધી વિશ્વાસ પણ સ્થાપિત કરે છે.

સારાંશ રૂપમાં બોઘાના માધ્યમથી એટલું કહી શકાય કે ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં માનવીને વાણી વ્યવહાર કરતી વખતે ખૂબ જ સમજી વિચારીને બોલવું જોઈએ કે કહેવું જોઈએ નહીતર ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે'' સાપે છછુંદર ગળ્યા'' જેવું થાય.

લોક કથાઓની એ વિશેષતા છે કે તે પરિસ્થિતિના પરિપ્રેક્ષ્ય અર્થાત સમાન પરિસ્થિતિનમાં બધા ઉપર સમાન પ્રભાવ બતાવે છે. ઉપર મુજબ વર્ણવાયેલ કથાઓ મુજબ બોઘાને વામનઅવતાર,અયોધ્યાનાથ,વગેરે અનેક કથાઓના વર્ણન કર્યા છે.કવિ બોઘા પ્રેમામ ચાતક હતા પરંતુ એ કહેવું પડે કે આ પ્રેમની મોજ તથા પ્રેમી હૃદયને કારણે કે યુગીન કાવ્યના શૃંગાર સંપન્ન હોવાને કારણે તેઓ સમાજના નજીક સંબંધ સ્થાપિત કરી શકે તો યોગ્ય ગણી શકાય નહિ. વિરહતા દુઃખને ધારણ કરેલ હોવા છતાં પણ સહજતાથી તેમણે લોકજીવનથી પોતાના નજીકતા પ્રસ્થાપિત કરી છે.એજ કવિના સચેતન દ્રષ્ટિકોણ ના કારણે સંભવ બની શકયું છે. સમ્રગતઃ બોઘાને લોકજીવનની સપ્રમાણતાથી યુકત કહી શકાય એમ છે.

સંદર્ભ ગ્રંથો

- ⇨ બૃહદ હિન્દી કોશઃ સંપાદક – કાલિકા પ્રસાદગુપ્ત.
- ⇨ ભારતીય સંસ્કૃતિ ઔર સાંસ્કૃતિક ચેતના : રામખેલાવન પાંડેય.
- ⇨ ભારતીય સંસ્કૃતિની તાત્વિક ભૂમિકા : મૂકુન્દરાય દુર્લભજી કૌટેચા – યુનિ ગ્રંથનિર્માણ ગુજરાતરાજય
- ⇨ રચના અને સંરચનાઃ હરિવલ્લભ ભાયાણી – આર. આર. શેઠની કંપની અમદાવાદ–૩૮૦૦૦૧.

* ડો. ડી.વી. ગોહિલ

Arts [HISTORY]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 69 - 71
ISSN 2319 - 8168

સરદારસિંહ રાણાના રાષ્ટ્રીય નેતા સાથેના સંબંધો

૧. શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા :

ગુજરાત રાજયના કચ્છ પ્રદેશના માંડવી ગામમાં સને ૧૮૫૭ના ઓકટોબર માસની તા.૪થી એ શ્યામજી કૃષ્ણ વર્માજો જન્મ સ્વાતંત્ર્ય યુધ્ધના આ વરસમાં સારાયે ભારત વર્ષમાં જે આઝાદીની હવા લહેરાતી એવી સ્વાતંત્ર્ય ભાવના એમના વિચારમાં પ્રસરી ગયેલ મુંદ્રા તાલુકો અને માંડવી તાલુકાના સમુદ્રકાંઠાના પ્રદેશને કાઠી કહેવામાં આવે છે. સોપારી અને શ્રીફળ , ખલેલાં, ખારેક ફળોથી લચી પડતા, આ નંદનવન સમા પ્રદેશની ઉદાત્તતા અને સ્વાતંત્ર્ય ભાવના શ્યામજી કૃષ્ણવર્માના વિચરોમાં ધબકતી.[૧૫]

ઈગ્લેન્ડની બાલીપોલ કોલેજ કેમ્બ્રીજના તેઓ ગ્રેજયુએટ અને તે બાદ તેઓ કાયદાની પરીક્ષા પાસ કરી બેરીસ્ટર થયા.

બાલ્યકાળથી જ ભારતીય સંસ્કૃતિ તેમના લોહીમાં વણાઈ ગયેલ. જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રે ક્રાંતિના સર્જક ઋષિ દયાનંદ તેઓના પ્રેરણાસ્ત્રોત હતા.

ઈગ્લેન્ડમાં અભ્યાસ પૂરો કરી શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા ભારત આવ્યા. સારાએ ભારત દેશનો અભ્યાસ, પરિસ્થિતિની જાણકારી માનવસંપર્ક, આ બધા માટે તેઓએ સારાય હિન્દુસ્તાનનો પ્રવાસ કર્યો.

આ પ્રવાસ દરમિયાન અંગ્રેજોની જોહૂકમી, ભારતવાસીઓની ગુલામી, હિંદીઓનું અંગ્રેજો દ્વારા શોષણ, આ તમામ બાબત શ્યામજી કૃષ્ણવર્માના વિચારોમાં બળતામાં ઘી હોમાયા બરોબર ભાગ ભજવ્યો. આ પ્રવાસ તેઓએ ૨૦ વરસની ઉમરે જ કર્યો હતો. એટલે કે સને ૧૮૭૭ માં.[૨]

આ પ્રવાસ દરમિયાન એમણે ભારતીય અર્થકારણ રાજકારણ અને સમાજ સુધારા સહિત રાજકારણમાં થવા જોઈતા ફેરફારોને ખ્યાલ પ્રચાર દ્વારા લોકોમાં કર્યો. સને ૧૮૮૨માં ગ્રેજયુએટ થયા સને ૧૮૪૪માં કાયદાની પરીક્ષા પસાર કરી બેરીસ્ટર થયા.

આ પછી ભારત આવી તેઓએ જૂનાગઢ અને ઉદેપુર રાજયના દિવાન જેવા ઉચ્ચ હોદા ઉપર નોકરી કરી. ઉદયપુરના શૌર્ય અને ક્ષત્રિયતાનો ઈતિહાસ શ્યામજી કૃષ્ણવર્માનુ હંમેશ પ્રેરણાદાયી બનતો. પરંતુ તેઓના ઉદામ અને સ્વતંત્ર વિચાર તે વખતના ભારતનાં વાઈસરોય અને ઉદયપુરના રેસીડેન્ટ કરઝનવાઈલીને ખૂંચતા આને કારણે તેઓએ શ્યામજી કૃષ્ણવર્માને ઉદયપુરની નોકરી છોડાવવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો.

ઉદયપુર અને જુનાગઢ રાજયની નોકરી કરતા કરતા તેઓએ ભારતવર્ષમાં અંગ્રેજોની સત્તા નીચે ગુલામ અવસ્થામાં જીવવું એ પાપ છે, આવુ અનેક સાથીદારોને સમજાવી પોતાના વિચાર રજુ કર્યો. સને ૧૮૯૭માં તેઓ ઈગ્લેન્ડ ગયા.

ભારતવર્ષમાં બેરીસ્ટર થઈ આવ્યા પછી દિવાન જેવા ઉચ્ચ હોદા ઉપર રહયા છતાં તેઓ બરાબર સમજતા હતા કે દિવાનપદું એ પણ ઉચ્ચ હોદાનું નામ અને મોટા પગાર મળવા છતાં તે અંગ્રેજોની કારકુની સિવાય બીજું કશું નથી. આથી ભારત વર્ષમાં દસ–અગીયાર વરસ રહયા તે ગૂંગળામણમાં જ વિતાવ્યા.[૩]

વિદેશી ઓની એડી નીચેથી આદેશને મુકત કરવા ક્રાંતિ અનિવાર્ય ગણીને તે માટે આજીવન ઝઝૂમતા રહેલા શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા વિશેનું આ દેશનું અજ્ઞાન તો કોઈપણ વિદેશીને નવાઈ પમાડે તેવું છે. કારણ કે કોઈપણ રશિયન કે આયરિશ, કોઈપણ તૂર્ક, અફઘાની કે ઈરાની સૌપ્રથમ શ્યામજી વિશે જાણવા માગે એટલી તેની એ અને અન્ય દેશોમાં ખ્યાતિ હતી. ભારતીય ક્રાંતિના એ આર્તદ્રષ્ટા જ નહિ પરંતુ સ્વપ્નદ્રષ્ટા પણ હતા. એ વીર સાવરકર, મેડમકામા, સેનાપતિ બાપટ, લાલા હરદયાળ બોમ્બની ફોર્મ્યુલા સર્વ પ્રથમ ભારતમાં લાવનાર હેમેન્દ્રરોય વગેરેની ક્રાંતિદીક્ષા તેમને જ આભારી હતી.[૪]

ઈન્ટ ટેમ્પલમાં સરદારસિંહ રાણાની શ્યામજી સાથે મુલાકાત થઈ. શ્યામજી ટિળકના રાજનૈતિક મતથી પ્રભાવિત હતા. વીરચંદ ગાંધીના અહિંસા વિશેના તેઓ આલોચક હતા. પાપીઓને મારવા માટે શસ્ત્રને આવશ્યક માનતા હતા.

હર્બટ સ્પેન્સરના અવસાન બાદ તેમણે ૧૦૦૦ પાઉન્ડનું અનુદાન ઓકસફર્ડ વિશ્વ વિદ્યાલયને આપ્યું હતું અને તેમની પ્રથમ પુણ્યતિથિ વખતે હર્બટ સ્પેન્સર છાત્રવૃતિની જાહેરાત કરી. ઈગ્લેન્ડમાં આવી અભ્યાસ કરવા માંગતા ભારતીય વિદ્યાર્થીઓને ૨૦૦૦ પાઉન્ડ દર વર્ષે છાત્રવૃતિની યોજના કરી અને બીજી છાત્રવૃત્તિ પોતાના ગુરૂ અને પથદર્શક સ્વામી દયાનંદની સ્મૃતિમાં જાહેર કરી શ્યામજી પોતે સંસ્કૃતના પ્રખર પંડિત હતા. દયાનંદ સરસ્વતી અને તેમની વચ્ચે સંસ્કૃતમાં થયેલ પત્રવ્યવહાર આજે

* અધ્યાપકશ્રી, એન.એમ. ભુતા આર્ટસ કોલેજ, શિહોર

પણ ઉપલબ્ધ છે.[૫]

આ છાત્રવૃતિ સ્વીકારના વિદ્યાર્થી માટે એક આવશ્યક રાહત હતી કે પોતાનો અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો બાદ બ્રિટીશ સરકાર કે તેના અંતર્ગત ભાગ રહી કોઈપણ પદ કે લાભ પ્રાપ્ત કરી શકશે નહિં. તેમને પસંદ ન હતું કે ભારતનો પ્રતિભાશાળી યુવાન ગોરાઓની ગુલામી કરે.

'ઈન્ડિયા હાઉસ' ના ઉદ્‌ઘાટકમાં ઘણા અંગ્રેજો અને ભારતવાસીઓએ ભાગ લીધો તેમાં દાદાભાઈ નવરોજી, લાલા લજપતરાય, મેડમ ભીખાજી કામા, રાયજાદા હંસરાજ, મી. હિન્ડમેનને ઉદ્‌ઘાટન કરતા કહ્યું 'ઈગ્લેન્ડ પ્રત્યે નિષ્ઠા દેખાડવી તે ભારત પ્રત્યે ગદ્દારી કરવા બરાબર છે. "દરેક નેતાનું લક્ષ્ય ભારતની સ્વતંત્રતા છે. તેની તેઓને પ્રશંસા કરી."[૬]

ઈગ્લેન્ડમાં શ્યામજી વર્માએ સુખચેનની નિંદર ન લીધી. રાત–દિવસ, પોતાના લક્ષ્યે પહોંચવા તેઓ પ્રયત્નશીલ હતા. આ પ્રકારના તેમના વિચાર અને કાર્યવાહીના ફલસ્વરૂપ, સને ૧૯૦૫માં તેઓ અને તેમના મિત્રોએ મળી ઈન્ડિયા હોમરૂલ સોસાયટીની સ્થાપના કરી.

આ મંડળનો હેતુ ભારતમાં અંગ્રેજોના સામ્રાજયવાદી શાસનને ખુલ્લુ પાડી ભારતને તેઓની નાગચુડમાંથી મુકત કરાવવાનો હતો. આ માટે જગતના લોકોને ખરી સ્થિતિથી માહિતગાર કરી, લોકમત ભારતની પ્રજાની તરફેણમાં લાવવા કેળવવાનો હતો.

આ માટે એક નાનું કે મોટું પણ વર્તમાનપત્ર જરૂરી હતું. જો પોતાનું જ વર્તમાનપત્ર હોય તો તેમાં પોતાના વિચારો મુકત રીતે આપી શકાય. બીજાના આધાર ઉપર બેસી રહેવાની સ્થિતિ ટાળી શકાય. આ તમામ બાબતોના ઊંડા વિચાર પછી, લંડનમાંથી જ 'ઈન્ડિયન સોશ્યોલોજીસ્ટ' નામનું નાનું એવું વૃતપત્ર તેમણે શરૂ કર્યું. આ પત્ર દ્વારા તેમણે ઈગ્લેન્ડ અને બહારની દુનિયામાં પ્રચાર કર્યો કે અંગ્રેજોએ ભારતની રાજસત્તા ભારતના લોકોના હાથમાં સોંપવી જોઈએ.

સને ૧૮૫૭નાં ભારતનાં સ્વાતંત્ર્ય યુધ્ધને અંગ્રેજોએ સિપાહીઓના બળવા તરીકે જગત સમક્ષ ઓળખાવવા પ્રયાસ કર્યો. ભારતીય પ્રજા ઉપર તે યુધ્ધ દરમિયાન અને તે બાદ કરેલ જુલ્મ, અમાનુષી કૃત્યોને છુપાવી, જગતની પ્રજાની આંખમાં ધૂળ નાખવા ખોટી ઉપજાવી કાઢેલી વાતો વહેતી કરી કે ભારતના કેટલાક લોકોએ સિપાહીઓને ખોટું સમજાવી અંગ્રેજો અને તેના બાલ–બચ્ચા અને સ્ત્રીઓની ક્રૂર હત્યાઓ કરી હતી.

આ તમામ બાબતોની સાચી વાત જગત સમક્ષ મુકવા માટે, શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા અને તેના સાથીદારોએ સને ૧૮૫૭ નો જંગ સ્વાતંત્ર્ય માટેનું યુધ્ધ હતું. નહિ કે સિપાહીઓનો બળવો, જુલમો ભારતીયો નહિ, પરંતુ અંગ્રેજોએ કરેલા. આ માટે સાચી સ્થિતિથી જગતની પ્રજાને જાણકાર બનાવવા માટે તેની ઉજવણી કરવા નકિક કર્યું અને તે રીતે ઉત્સવ શાનદાર રીતે લંડનમાં ઉજવવા પણ આવ્યો.

શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા અને સરદારસિંહ રાણા અને તેના સાથીદારોના આ તમામ પ્રયાસોથી અંગ્રેજો ચોંકી ગયા. શેફટસલરી એવન્યુંના એક ભારતીય રેસ્ટોરન્ટમાં સને ૧૯૦૫ ના મે માસની ૯ મી તારીખે, ધામધૂમથી ઉજવણી કરી. એટલું જ નહિ પરંતુ પછી તો દર વરસે આની ઉજવણી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તે મુજબ પ્રસંગ ઉજવવા લાગ્યા. [૯]

પ્રચારને વધુ વેગવંત બનાવવો એ જરૂરી હતું. આ માટે વધારે માણસોની, તે પણ કેળવાયેલ પોતાની વિચારધારાવાળા, ધ્યેયનિષ્ઠ માણસોની જરૂર હતી. આ ત્રુટી પુરી કરવા તેઓએ ભારતીય વિદ્યાર્થીઓને, પ્રવાસ શિષ્યવૃત્તિઓ આપવાનો નિર્ણય કર્યો. આ માટે નાણાંકીય ગોઠવણ કરવામાં આવી. આ શિષ્યવૃત્તિ યોગ્ય ને જ મળે તે માટે, પસંદગી સમિતિની રચના કરી. પ્રવાસમાં શું શું બાબતોનો પ્રચાર કરવાનો છે તે તૈયાર કરવામાં આવ્યું. આ શિષ્યવૃત્તિઓ વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત, લેખકો, પત્રકારો વગેરેને પણ આપવા નિર્ણય કર્યો. યુરોપ, અમેરિકા અને દુનિયાના બીજા દેશોમાં, પ્રચાર ઝૂંબેશ ઉપાડવાના નિર્ણયનો સારો આવકાર મળ્યો.

આ નિર્ણયથી તેઓને કેટલાક મહત્વના સાથીઓ મળ્યા. સ્વાતંત્ર્ય વીરસાંવરકર, લાલાહરદયાલ, મદનલાલ ધીંગરા આવા ઘણા સાથીઓ મળ્યા જેઓએ ભરતમુનિને પોતાના જીવનનું વ્રત સમજીને પુરી લગનથી અનન્ય નિષ્ઠાથી સર્વના ભોગે કાર્ય ઉપાડી લીધું.[૯]

આ બધાને કારણ ઈન્ડિયા હાઉસ ક્રાંતિકારીઓનું કેન્દ્ર બની ગયું. ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિનો ધમધમાટ ઈન્ડિયા હાઉસમાં ગાજી ઉઠયો. કાર્ય વેગવંત બનાવવા રાત દિવસ પ્રયાસ થવા લાગ્યો.

તેઓની આ પ્રવૃત્તિથી અંગ્રેજ સરકાર અજાણ નહોતી. આ પ્રવૃત્તિનું શું પરિણામ આવે ? તે વિચારતા બ્રિટીશ સરકાર ચોકી ઉઠી એટલે નિર્ણય લેવાયો કે ગમે તેમ કરી, આ પ્રવૃત્તિ ડામી દેવી જોઈએ. તેના આગેવાનોએ ખાસ કરી શ્યામજી કૃષ્ણવર્માને પકડી જેલના સળીયા પાછળ ગોંધી દેવા જોઈએ.[૧૦]

શ્યામજીનો જગતના વિવિધ દેશોના સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમીઓ સાથેનો સંપકૃ રહયો હતો. દુનિયામાં બનતી ઘટનાઓથી તે અજ્ઞાન નહોતા. એક વિચારશીલ ક્રાંતિકારીને શોભે તેવી રીતે તે ઘટનાઓનું મૂલ્યાંકન કરતા માલ્ટા, ઈજિપ્ત, જર્મની, ચીન વગેરે દેશોના અગ્રણીઓ સાથે પત્રવ્યવહાર, જિનિવામાં સ્વિસ ફેડરેશન' ની બેઠકમાં જાગૃત લોકોને ઉદબોધન વગેરેથી તેનો ખ્યાલ આવે છે."

૧૯૧૯ ની ૮ જાન્યુઆરીએ તેમણે અમેરીકાના પ્રમુખ વિલ્સનને પત્ર લખ્યો તેમાં 'લિંગ ઓફ નેશન્સ' ના ઉપક્રમે ૧૦,૦૦૦ ફ્રાંકની વ્યાખ્યાન માળાની તેમણે ઓફર કરી. આવો જ બીજો પત્ર 'લીગ ઓફ નેશન્સ' ના અધ્યક્ષને પણ લખ્યો. આશ્ચર્યની

વાત એ છે કે આ બંને દરખાસ્તનો અસ્વીકાર થયો ?
૧૯૨૧માં 'જિનિવા પ્રેસ એસોસિએશન' ને ૧૦,૦૦૦ ફ્રાંકની મદદ કરવા, આ સદૈવ પત્રકારનો આત્મા દોડયો.
લોકમાન્ય ટિળકના અવસાનના સમાચારથી શ્યામજી ખિન્ન થયા. માંડલે જેલમાંથી ટિળકના છુટકારા પછી તેમને શ્યામજી એ નિરાપદ આરોગ્યની વાંછના કરતો પત્ર લખ્યો. ભારતમાં કદાચ આ એક જ સમવયસ્ક નેતા એવા હતા જેમણે શ્યામજીના કાર્યોને યથોચિત્ત સન્માનિત કર્યા હતા. તેમનું ગૌરવ કર્યુ હતું. લોકમાન્યના દેહાવસાન નિમિત્તે સ્મારક વ્યાખ્યાન માટે 'અસહકાર આંદોલન વ્યાખ્યાનમાળા' નો વિચાર તેમણે મહાત્મા ગાંધીને લખી જણાવ્યો. ગાંધીજીનો કોઈ પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહિ. ગાંધીજી ૧૯૦૬–૦૭ માં લંડનમાં શ્યામજીએ મળેલા ડૉ. પી.જી.મહેતાને પછીથી ગાંધીજીએ એ વિશે લખેલું. પંડિત શ્યામજી કૃષ્ણવર્માની સાથે મેં ઘણો વાદવિવાદ કર્યો છે.[૧૨]
તેમના માર્ગથી હુ ભયભીત બની ગયો અને બેસી ગયો. શ્યામજી પંથનું હાનિકારક સ્વરૂપ મેં 'ઈન્ડિયા હાઉસ' માં જઈને જોયું છે. ભારત ભવનની આસપાસનું વાતાવરણ હળાહળ ઝેરથી ભરેલું છે. 'શકય છે કે પોતાના મત માટે ગાંધીજીએ શ્યામજીના પ્રસ્તાવ તરફ ધ્યાન ન આપ્યું હોય.[૧૩]
આજ પ્રકારે સને–૧૯૧૪માં અંગ્રેજોએ જર્મનીને હરાવ્યું. જેથી જર્મનીમાં રહી શકાય તેમ ન હોવાથી જર્મન છોડી સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ જીનીવામાં જઈ ત્યાં વસવાટ કરવો પડયો. સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ કોઈ રાષ્ટ્ર હોવાને બદલે, તટસ્થ રાષ્ટ્ર તરીકે હંમેશા રહેતું આવ્યું હોવાથી તે સ્થળ સિવાય બીજી જગ્યાએ જવું ઉચિત જણાયું નહિ.[૧૪]
જિનિવામાં રહી શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા ભારત સાથેના સંબંધો જાળ વી શકતા હતા. ડૉ.ચંપકરામન અને બીજાઓ સાથે પણ જીનીવામાં મળત રહ્યા. ઉપરાંત ભારત અને બીજા દેશોના સંપર્ક પણ ચાલું છે.
જીવનની છેલ્લી પળ સુધી તેઓએ ભારતની આઝાદી માટેના પ્રયાસો ચાલુ રાખ્યા કામમાં ભલે વગ ઘટયો હોય, છતાં વિચાર મંદ પડયો નહોતો, ઉત્સાહ ઘટયો નહિ.
આ રાષ્ટ્ર ભકત જીનીવા સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં દેશનિકાલની સ્થિતિમાં જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી રહ્યા. સને ૧૯૩૦ના માર્ચની ૩૦ તારીખે આ મહાન દેશભકતે છેલ્લા શ્વાસ લઈ આ ફાની દુનિયા છોડી.
શ્યામજી કૃષ્ણવર્માના મૃત્યુ બાદ તેમના વતનના ગામ માંડવી કચ્છ અને ખાસ કરીને માંડવીના પ્રજાએ શ્યામજી કૃષ્ણવર્માની કાયમી યાદ રહે. તેમની પ્રેરણામૂર્તિ પોતાની નજર સમક્ષ રહે.[૧૫]

સંદર્ભસૂચિ

- ગોહિલ હરિસિંહજી અખુભા, માનવી મરજીવા, પાર્શ્વ પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૦૩ પૃ. ૧૦૪
- પટેલ મગુભાઈ રા. ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામો અને તેના ઘડવૈયાઓ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ – ગુજરાત રાજય, પૃ. ૭૭૧.
- એજન. પૃ. ૭૭૧, ૭૭૨ , ૭૭૩
- માનવી મરજીવા, પૃ. ૧૦૪ પૃ. ૧૦૫ પૃ. ૧૦૬ પૃ. ૧૦૮
- પંડયા, વિષ્ણુ, પંડયા, ડૉ. આરતી, ગુજરાતના ક્રાંતિતીર્થો, પ્રકાશન, સમાંતર ૨૬ સાકેત રો–હાઉસ, મેમનગર, અમદાવાદ, પૃ. ૨૨૭, ૨૨૮.

* માતંગી દવે

** ચેતન ઘટાડ

Arts [LIB. & INFO.SC.]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 72 - 74
ISSN 2319 - 8168

માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિમાં થિસૉરસનો ઉપયોગ

થિસૉરસ એ પારિભાષિક શબ્દોનો એક એવો કોષ છે જે સામાનાર્થી પદો અથવા તો શબ્દસમૂહોની વિભાવનાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. અને અસ્પષ્ટ વિચારોની રજૂઆત માટે કોઈ ચોકકસ વિકલ્પ અથવા તો વૈકલ્પિક પદની પસંદગીમાં મદદરૂપ બને છે. આમ, થિસૉરસ માહિતી અને ઉપયોગકર્તાઓ વચ્ચે 'Switching Language' નું કાર્ય કરે છે.

પ્રસ્તાવના :

આપણે વર્તમાન યુગને માહિતીના યુગ તરીકે ઓળખીએ છીએ. માહિતી ટેકનોલોજીના આ યુગમાં ઉપયોગકર્તાઓ તેમની જોઈતી સૂક્ષ્મ માહિતી સુધી ઓછામાં અછા સમયમાં પહોંચી શકે તે માટે માહિતી કેન્દ્રો કે ગ્રંથાલયોમાં માહિતીનો સંગ્રહ, પ્રક્રિયા અને પુનઃપ્રાપ્તિની કામગીરી કરવામાં આવે છે. માહિતીની પુનઃપ્રાપ્તિ માટે ગ્રંથાલય સૂચિ મહત્વનું સાધન છે. અલબત્ત તેમાં કેટલીક મર્યાદાઓ રહેલી છે. એટલે જ માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિમાં સૂચિ કરતાં નિર્દેશીનું મહત્વ વધી જાય છે. માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિના સંદર્ભમાં નિર્દેશીકરણની પ્રક્રિયામાં 'શબ્દભંડોળ નિયંત્રણની પ્રયુકિત' તરીકે વિષયની મથાળાની યાદીઓ, વિવિધ વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓ અને થિસૉરસ મહત્વની ભૂમિકા નિભાવે છે. થિસૉરસ પારિભાષિક શબ્દોનો અથવા તો વૈકલ્પિક શબ્દોને અંકુશમાં રાખતું સાધન છે.

અર્થ :

થિસૉરસ શબ્દ મૂળ ગ્રીક ભાષામાંથી આવેલો છે. જેનો અર્થ ખ જાનો (Treasury) અથવા જ્ઞાનનો ભંડાર (Storehouse of Knowledge) એવો થાય છે.

The Oxford English Dictionary' માં જણાવ્યા મુજબ,

"A treasury or storehouse of Knoledge as a dictionary encyclopedia or the like."

Webster's Dictionary માં જણાવ્યા મુજબ,

"A book of words or of information about particular field or of a set of concepts or a dictionary of synonyms." શબ્દનો ગ્રંથ અથવા વિશિષ્ટ ક્ષેત્રની માહિતી આપતો ગ્રંથ અથવા વિભાવનાઓની હારમાળા વિશિષ્ટ રીતે સમાનાર્થી શબ્દોનો શબ્દકોષ.

વ્યાખ્યા :

Dictionary of Information Technology માં દર્શાવ્યા મુજબ,

"Collection of words, not in alphabetical order like a dictionary or encyclopedia, but under certain headings."

D.J.Foscett :

''થિસૉરસ એ શબ્દોની વર્ણાનુક્રમ યાદી છે. જેમાં દરેક સંબંધિત પદને અલગ અલગ રીતે નોંધવામાં આવે છે.''

FID :

'' થિસૉરસ એ માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ માટે વૈચારિક રીતે સામ્ય ધરાવતાં પદો દર્શાવતી પદોની નિયંત્રિત યાદી છે.''

Encyclopedia of Library and Information Science :

"Thesaurus is a controlled and dynamic vocabulary of semantically and generally related terms which covers a specific domain of knowledge."

'' થિસૉરસ એ ભાષાશાસ્ત્રીય સંબંધિત અને સામાન્ય રીતે સંબંધિત પદોનો નિયંત્રિત અને ગતિશીલ શબ્દભંડોળ છે. જેમાં જ્ઞાનના કોઈ એક વિશિષ્ટ ક્ષેત્રને આવરી લેવામાં આવે છે.''

ઉપરોકત વ્યાખ્યા પરથી કહી શકાય કેથિસૉરસમાં એક વિશિષ્ટ વિષયને કેન્દ્રમાં રાખવામાં આવે છે. એ વિશિષ્ટ વિષયના પદોનો તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. તેમાં એક જ વર્ગના પદો એક સાથે આવે છે. તેમજ તેમાં પદોનું અર્થ સંબંધિત નિયંત્રણ પણ હોય છે. વળી, આ શબ્દભંડોળ ગતિશીલ છે. કારણ કે તેને માટે જો સતત પુનરાવર્તનની નીતિને

* LIBRARIAN, Swami Sahajanand Group of Colleges, Bhavnagar.
** Assi. Librarian, Swami Sahajanand Group of Colleges, Bhavnagar.

અનુસરવામાં આવે તો તેમાં નવી વિભાવના દર્શાવતા પદોની સતત વૃદ્ધિ કરી શકાય છે.

થિસૉરસના ઉદ્દેશો / હેતુઓ :

૧. સંબંધિત વિષયક્ષેત્રમાં જે–તે વિષયના હાર્દ માટે દર્શાવેલ પદોના આંતરિક સંબંધ દર્શાવી, સંજ્ઞા દ્વારા તેનું માર્ગદર્શન આપી તેને ઉપયોગી બનાવવા.

૨. નિર્દેશીકરણકારને અનુક્રમણિકા બનાવવા માટે અધિકૃત શબ્દોની યાદી પૂરી પાડવી.

૩. સમાનાર્થી શબ્દો પૈકી કયાં શબ્દોને સ્વીકૃત માનવામાં આવેલ છે. તેનાથી નિર્દેશીકરણકાર અને શોધકને માહિતગાર કરવા.

૪. વિભાવના સૂચક પદો વચ્ચે રહેલા સંબંધોનો નિર્દેશ કરવો.

૫. થિસૉરસના ઉપયોગથી માહિતી શોધમાં પ્રાપ્તિ પ્રમાણ (Recall Ratio) અને ચોકસાઈ પ્રમાણ (Precison Ratio) વિશેષ માત્રામાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

૬. પદો વચ્ચેના શબ્દાર્થ વિષયક સંબંધો દર્શાવે છે.

૭. વિભાવના સૂચક પદોના સંદર્ભમાં જૂની વિભાવનાઓ અને નવી વિભાવનાઓને પરસ્પર સાંકળી લેવી.

થિસૉરસનું મહત્વ અને ઉપયોગિતા :

માહિતી સંગ્રહઅનેપુનઃપ્રાપ્તિનાસંદર્ભમાં પરિભાષનો ઉપયોગ ૧૯મી સદી દરમ્યાન પ્રચલિત બન્યો છે. વેરવિખેર પડેલી માહિતીને એક જગ્યા પર એકત્રિત કરવાનું કાર્ય થિસૉરસ કરે છે. ચોકકસ વિષયના વિભાવના સૂચક પદોની રજૂઆત દ્વારા નિશ્ચિત શબ્દભંડોળ પુરું પાડેછે. વૈકલ્પિક પદોની પસંદગીમાં ઉપયોગકર્તાઓ માટે કોઈ ચોકકસ વિભાવના સૂચક પદની પસંદગીમાં મદદરૂપ થાય છે. વિષય મથાળાની વિવિધ યાદીઓ અને વિવિધ વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓએ બન્નેની શબ્દભંડોળ નિયંત્રણ મર્યાદાઓ થિસૉરસ દૂર કરે છે. ઘણા વિભાવના સૂચક પદો એવા હોય છે કે વિવિધ વિષયક્ષેત્રના સંદર્ભમાં તે અલગ–અલગ રીતે પ્રયોજાય છે. કયારેક આવા વિભાવના સૂચક પદોની જોડણી એક જ હોવા છતાં તેના ઉચ્ચારોમાં ભિન્નતા રહેલી હોય છે. તેથી ઉલટું કયારેક તે વિભાવના સૂચકપદના અર્થ અલગ–અલગ થતા હોય છે. આમ, વિભાવના સૂચકપદોની આવી વિસંવાદિતા થિસૉરસ દૂર કરે છે. માહિતી અને ઉપયોગકર્તા કે સંશોધક વચ્ચે સંપર્ક સ્થાપવા માટે 'મેચીંગ પોઈન્ટ' તરીકે થિસૉરસ પાયાની ભૂમિકા ભજવે છે.'Switching Language' કે 'Switching Mechanism' નું કાર્ય થિસૉરસ દ્વારા થાયછે.

થિસૉરસ તૈયાર કરવામાં વપરાતા સંબંધદર્શક પદોની સમજૂતિ :

UNSIST માર્ગદર્શિકામાં થિસૉરસમાં વપરાતા વિવિધ વિભાવાનસૂચક પદો વચ્ચે રહેલા સંબંધની રજૂઆત માટે જ ટૂંકાસરી ઉપયોગામાં લેવામાં આવે છે તે અંગેની સમજૂતી નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે.

SN(Scope Note) (વ્યાપ્તિનોંધ અથવા અર્થવ્યાપ્તિ)

અહીં, વિભાવાનસૂચક પદને જરૂર જણાય ત્યાં વ્યાખ્યાબધ્ધ કરવામાં આવે છે અથવા તો વિભાવનાસૂચક પદ વિશે વિસ્તૃત નોંધ આપવામાં આવે છે. જેને વ્યાપ્તિનોંધ અથવા અર્થવ્યાપ્તિ કહે છે.

TT(Top Term) (સર્વોચ્ચ પદ)

વિભાવનાસૂચક પદોનાં સંદર્ભમાં સૌથી વિશાળ વિભાવનાની રજૂઆત 'સર્વોચ્ચપદ' દ્વારા કરવામાં આવે છે.

BT(Broarder Term) (બૃહદ પદ)

વિભાવનાસૂચક પદ વચ્ચે રહેલા વિસ્તૃત સંબંધનો નિર્દેશ કરવા માટે 'બૃહદપદ'નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

NT (Narrower Term) (સીમિત પદ)

વિભાવનાસૂચક પદો વચ્ચે રહેલા સૂચિત અર્થનો નિર્દેશ કરવા માટે અથવા તો ગૌણ પ્રકારના સંબંધોનો નિર્દેશ કરવા માટે 'સીમિત પદ'નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

RT(Related Term) (સહસંબંધદર્શક પદ)

સામાનાર્થી કે વિરુધ્ધાર્થી ન હોય તેવાં પરંતુ પરસ્પર સંબંધ ધરાવતા વિભાવનાસૂચક પદ વચ્ચે રહેલા સંબંધની રજૂઆત માટે 'સહસંબંધદર્શક પદ' નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

See (જુઓ)

થિસૉરસમાં રજુ કરવામાં આવેલ વિભાવનાસૂચક પદ પૈકી માન્ય વિભાવનાસૂચક પદ તરફ જવા માટેનો નિર્દેશ કરવા 'જુઓ' નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

(See Also) (વળી જુઓ)

એક કરતાં વધુ વિભાવના સૂચકપદના નિર્દેશ માટે 'વળી જુઓ'નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

Use (Used term) (આ પદનો ઉપયોક કરેલ છે.)

વિભાવના સૂચકપદનો ઉપયોગ દર્શાવવા માટે નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

UF (Used For) (ને માટે ઉપયોગ કરેલ છે.)

આભાસી સમાનાર્થી અથવા નહીં પસંદ થયેલા પદની રજુઆત માટે નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

SU(See Under) (ના પદ હેઠળ જુઓ)

કોઈ વિભાવના સૂચકપદ અંતર્ગત વિવિધ સંબંધોની રજુઆત અન્યસ્થ કરવામાં આવી હોય ત્યારે નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

EX.

Table of Contents

UF : Outline
SN : One or Several pages in the front matter of a publication. describing
the content of the work, arranged by section and chapters and
functioning as an outline of the work following.
BT : Front Matter
NT : Chapers
RT : Content

માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિમાં થિસૉરસનો ઉપયોગ :

માહિતી સંગ્રહ અને પુનઃપ્રાપ્તિમાં, નિર્દેશીકરણની પ્રક્રિયાના ભાગરૂપે, શબ્દભંડોળ નિયંત્રણના કાર્ય માટે થિસૉરસ એક સાધન તરીકે ભૂમિકા ભજવે છે. વૈકલ્પિક પદોની પસંદગીમાં ચોકસાઈયુકત વિભાવના સૂચક પદની પસંદગી કરવા માટે થિસૉરસ વ્યાપક સ્તર પર શબ્દભંડોળ પુરું પાડે છે. કોઈ ચોકકસ વિભાવનાસૂચક પદ જે તે વિષયનાં સંદર્ભમાં બીજા સંબંધિત પદ સાથે કેવા પ્રકારનો સંબંધ ધરાવે છે તે થિસૉરસ દ્વારા જાણી શકાય છે.

માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિની પ્રક્રિયામાં પ્રલેખોમાં રજૂ થતાં વિષય અને ઉપયોગકર્તાઓના રસના વિષયની મેળવણી માટે કોઈ ચોકકસ વિષયદર્શક પદની પસંદગી કરવાની હોય તેવા સંજોગોમાં શબ્દભંડોળ નિયંત્રણ દ્વારા વૈકલ્પિક પદોની પસંદગી માટે મદદરૂપ બને છે.

વિષયમાળાની યાદીઓ અને વર્ગીકરણ પદ્ધતિઓની વિવિધ મર્યાદાઓને થિસૉરસ દૂર કરે છે. તેથી ઉપયોગકર્તાને ઈચ્છિત સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ માહિતી સરળતાથી થિસૉરસના ઉપયોગ દ્વારા મેળવી શકાય છે. થિસૉરસ નિર્દેશીકરણ માટે વિવિધ આડ સંદર્ભો દર્શાવીને ચોકકસ વિભાવનાસૂચક પદ સુધી પહોંચવામાં દિશાસૂચન કરે છે. અને તેથી જ કહેવાય છે કે ''વિષયનું જ્ઞાન ઓછું હોય પરંતુ નિયંત્રિત શબ્દભંડોળ ની યોગ્ય જાણકારી હોય એ નિર્દેશીકાર માટે ઈચ્છનીય છે.''

ટુંકમાં, નિર્દેશીકરણની પ્રક્રિયામાં થિસૉરસ નીચેની બે મહત્વની કામગીરી કરે છે.

– પ્રલેખમાં રજૂ થયેલ વિષયવસ્તુને ખાત્રીપૂર્વક પુનઃ રજૂ કરે છે.

– નિર્દેશીકાર દ્વારા ઉપયોગમાં લેવામાં આવતા વિભાવનાસૂચક પદોને માન્ય શબ્દભંડોળના સ્વરૂપમાં જાળવી રાખે છે.

સંદર્ભસૂચિ

- ડૉ. ચારણ, શિવદાનભાઈ, સંદર્ભ અને માહિતી સેવા. પ્રકાશન ગુજરાત પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળી લી. સંસ્થાવસાહત, રાવપુરા, વડોદરા, પ્રથમ આવૃત્તિ, મે–૧૯૯૨
- ઠાકર ઉર્મિલા, નિર્દેશીકરણ પ્રક્રિયા, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ–૨૦૦૦
- દવે માતંગી, પુસ્તક પ્રકાશન અને વિક્રયનો થિસૉરસ (લઘુ શોધનિબંધ) વર્ષ : ૧૯૯૬–૯૭
- Kent. Allen and Lancour Harold, Encyclopedia of Library and Information Science, New York, Marcel Dekker, 1969.
- Riaz, Muhammed, Modern Techniques of Documentation and Information Work, New Delhi, Atlantic Publishers and Distributors, 1989

* Ms. Arpita Christian ** Dr. Bigi Thomas

Arts [RURAL]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 75 - 79
ISSN 2319 - 8168

POWER AS AN INDICATOR OF EMPOWERMENT AMONG ADOLESCENT GIRLS

Introduction

Different national and international organizations have shown interest in child and adolescent participation in socio-cultural activities. This is largely due to the ratification of the Convention on the Rights of the Child (CRC). Section 3 of the Convention on the Rights of the Child emphasizes on several key aspects of participation.4 Participation can indicate many different things in different circumstances and contexts. In its most basic sense, "adolescent participation can be defined as adolescent's partaking in and influencing processes, decisions and activities." In the Convention on the Rights of the Child, participation is a legal right of all adolescents and an end in itself. Because it is a right, it is an inalienable entitlement, not a matter of charity. However, is a right, not an obligation ? Therefore, participation must always be voluntary and never coerced. One of the universal disadvantages of women that are commonly cited is their under-presentation in the decision making positions and lack of involvement in decisions in many important spheres. This has been traced primarily to the historically preferential treatment given to boys and men in a broad range of life matters such as decision making authority. In fact, the International Conference on Population and evelopment (ICPD, 1994), has been considered a major breakthrough insofar it emphasized the more defined framework of women's role in population policy and in general development concerns and identification of gender equality, equity, and women's concerns in the context of population and development. To address this concerns of the advancing women, ICPD established a consensus on two fundamental basic points; first, that the empowering women is an important end in itself, not only as a human right but also as a potential to enhance human well-being, and second that empowering women and improving their status are essential ingredients of realizing the full potential of economic, political and social development and ensuring sustainable development.5 Empowering women is usually represented by the participation of women in certain activities such as holding of managerial and administrative positions and the seats in parliament and other elective positions, since these positions are related to higher levels of decision making. But, this does not give the true picture of the empowerment scenario. Women's participation, especially of the adolescent girls in their day to day life is an important yet often neglected area when we look at empowerment indicators.

The Dynamics of Power and Empowerment

Power is the most important element in the term empowerment. The dominant understanding of power in social sciences has been "power over" view. Power can take various forms as "power to", "power with" and "power from within", all of which allow the construction of a different meaning of empowerment. For instance, the power to make decision at household level, the level of change in power with time, the level of control over sources of power, access to resources and control of resources and benefits, power to choose appropriate education/occupation for self.

Many theories associated with empowerment have

* Assistant Professors, ILSASS, Vallabh Vidyanagar
** Assistant Professors, ILSASS, Vallabh Vidyanagar

examined the idea of power, its use and its distribution as the key point in understanding social transformation. The origins of the theories of power date back to the 1970s. Freire's theory argued that only access to real power could end what he named "the culture of silence", characterised by dependence and marginalisation of those without power. In our context, this means the adolescent girls, who have been historically deprived of power – be it at home or outside.

The Word Bank has suggested that empowerment of women should be a key aspect of social development programmes (World Bank, 2001)6. India has also ratified various international Conventions committed to securing equal rights to women. The 'National Policy for The Empowerment of Women' states that *"The women's movement and a widespread network of NGOs which have strong grassroots presence and deep insight into women's concerns have contributed in inspiring initiatives for the empowerment of women."* However, the policy also speaks of *"a wide gap between the goals enunciated in the Constitution, legislative Policies, plans, programs, and the related mechanisms on the one hand and the situational reality of the status of women in India, on the other…Gender equality manifests itself in various forms, the most obvious being the trend of continuously declining female ratio in the population in the last few decades. Social stereotyping and violence at the domestic and societal levels are some of the other manifestations"*.

The Oxford Dictionary defines "empower" as "authorize, license (person to do), give power to, make able (person to do)." This would mean that the term refers to the power that can be bestowed by one person or the society or the Government on another person or a group of persons (may be Class Group, Caste Group, Religious Group or Gender based Group) as the case may be. The assumption is that a group (men, elite, rich or the propertied class) has "power" over another group (the landless, labour class, ethnic minority or women) and the former are able to exercise control in some way on the actions or options of the latter. Such a control can be overt through coercion, physical control of economic assets and use of force or it could be hidden and subtle through psychological processes influencing the groups in such a way as to restrict the range of options perceived by them or to enable them to perceive the offered options as their own desire.7

A seminal work in the area of empowerment was by Foucault (1982) for whom the power was not a finite entry that can be located; power was relations not a substance and was constituted in a network of social relationship among people who would be free to act to at least a minimal extent. He sees power as a "mode of action upon action". There was an element of resistance as a form of power and hence where there was power there was resistance.

This interplay of power would lead to physical, social and economic empowerment. Thus, the term empowerment is not just a rhetorical device but also an active tool to achieve change with justice. Empowerment is thus not only about opening up access to decision making but must also include processes that lead people to perceive themselves as able and entitled to occupy the decision making space (Rowland, 1995). The World Bank's Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook defines empowerment in its broadest sense as the *"expansion of freedom of choice and action"* (Narayan, 2002). United Nations (2001) defines empowerment as the *"processes by which women take control and ownership of their lives through expansion of their choices.* "Kabeer's (1998, 1999)8 view of empowerment refers to the processes by which those who have been denied the ability to make choices acquire such ability. Kabeer points out that a distinction has to be made about the type of choice, and the focus necessarily has to be on strategic life choices, that is choices that shape livelihoods or are 'critical for people to live the lives they want'. The expansion in the range of potential choices available to women includes three inter- related dimensions that are inseparable in determining the meaning of an indicator and hence its validity as a measure of empowerment.

These dimensions are:

i.) Resources: The pre-condition necessary for women to be able to exercise choice; women must have access and future claims to material, human and social resources;

ii.) Agency: The process of decision-making, including negotiation, deception and manipulation that permit women to define their goals and act upon them;

iii.) Achievements: The well-being outcomes that women experience as a result of access to resources and agency.9

Mayoux's (2000)10 definition of empowerment relates more directly with power, as "a multidimensional and interlinked process of change in power relations". It consists of:

i.) 'Power within', enabling women to articulate their own aspirations and strategies for change;

ii.) 'Power to', enabling women to develop the necessary skills and access the necessary resources to achieve their aspirations;

iii.) 'Power with', enabling women to examine and articulate their collective interests, to organize, to achieve them and to link with other women and men's organizations for change; and

iv.) 'Power over', changing the underlying inequalities in power and resources that constrain women's aspirations and their ability to achieve them. These power relations operate in different spheres of life (e.g., economic, social, political) and at different levels (e.g., individual, household, community, market, institutional).

United Nations Development Programme (UNDP) has identified two crucial routes as imperative for empowerment. The first is social mobilization and collective agency, as poor women often lack the basic capabilities and self-confidence to counter and challenge existing disparities and barriers against them. Often, change agents are needed to catalyze social mobilization consciously. Second, the process of social mobilization needs to be accompanied and complemented by economic security. As long as the disadvantaged suffer from economic deprivation and livelihood insecurity, they will not be in a position to mobilize. 11

Entitlement means rights to equitable share of resources in the home and society. Resources, i.e. wealth or means of producing wealth. It includes physical infrastructure, technology and finance. The authors are of the contention that to measure or study the level of entitlement of an individual, their right to equitable share of resources need to be examined.

Power is an integral dynamic of the empowerment process, yet it turns out to be one of the more uncomfortable and difficult topics to address. People often see power as sinister and unchanging. Such a one-dimensional perspective can paralyse effective analysis and action. In reality, power is both dynamic and multidimensional, changing according to context, circumstance, and interest. Its expressions and forms can range from domination and resistance to collaboration and transformation. This is good news for advocates whose strategies depend upon new opportunities and openings in the practice and structures of power. To get a handle on the diverse sources and expressions of power – both positive and negative – the following distinctions about power can be useful.

i.) Power over: The most commonly recognised form of power, power over, has many negative associations for people, such as repression, wealth, force, coercion, discrimination, corruption, and abuse. Power is seen as a win-lose kind of relationship. Having power involves taking it from someone else, and then, using it to dominate and prevent others from gaining it. In the absence of alternative models and relationships, people repeat the power over pattern in their personal relationships, communities, and institutions. New forms of leadership and decision making must be explicitly defined, taught, and rewarded in order to promote more democratic forms of power.

Social workers have searched for more collaborative ways of exercising and using power. Three alternatives – power with, power to, and power within – offer positive ways of expressing power that create the possibility of forming more equitable relationships.

ii.) Power with has to do with finding common ground among different interests and building

collective strength. Based on mutual support, solidarity, and collaboration, power with can help build bridges across different interests to transform or reduce social conflict and promote equitable relations.
Power to refers to the unique potential of every person to shape his or her life and world. When based on mutual support, it opens up the possibilities of joint action, or power with.
iii.) Power within has to do with a person's sense of self-worth and self-knowledge. It includes an ability to recognize individual differences while respecting others. Power within is the capacity to imagine and have hope; it affirms the common human search for dignity and fulfillment.
A Brief Study The authors attempted to measure empowerment among 448 adolescent girls of 8 blocks of Anand district in Gujarat, India; with reference to seven parameters viz. :
1. Right to make use of resources in household work,
2. Right to change the decision & attitude according situation,
3. Right in decision making at household level,
4. Right to choose the profession of their own in future,
5. Equal right at par the with siblings in the family,
6. Right to spend pocket money, and
7. Right to ownership of items at home.

The assessment was carried out among 448 adolescent girls in the age-group of 10 to 19 years, of which (51.5%) knew only how put signature which is indicative of their level of literacy. Also, with reference to their family income, which is a major source of survival and access to resources in terms of empowerment, it was found that 321 (71.4%) respondents had a monthly family income below Rs. 10,000.

Table showing the level of agreement of the adolescent girls with reference to seven indicators of empowerment at household level.

N= 448

(Footnotes)

Sr. No.	*Particulars*	*Strongly Disagree*		*Disagree*		*Neutral*		*Agree*		*Strongly Agree*	
		F	*%*	*F*	*%*	*F*	*%*	*F*	*%*	*F*	*%*
1	*Right to make use of resources in household work*	10	2.2	17	3.8	13	2.9	162	36.2	246	54.9
2	*Right to change the decision & attitude according situation*	11	2.5	28	6.2	44	9.8	164	36.6	201	44.9
3	*Right in decision making at household level*	9	2	56	12.5	111	24.8	158	35.3	114	25.4
4	*Right to choose the profession of their own in future*	16	3.6	24	5.4	31	6.9	118	26.3	259	57.8
5	*Equal right at par the with siblings in the family*	23	5.1	57	12.7	29	6.5	130	29	209	46.7
6	*Right to spend pocket money*	24	5.4	58	12.9	59	13.2	116	25.9	191	42.6
7	*Right to ownership of items at home*	25	5.6	79	17.6	93	20.8	124	27.7	127	28.3

The above table of assessment gives a clear idea that adolescent girls in vast majority have shown strong agreement on all the seven parameters. To the layman reader, this may come as a pleasant fact but for the researchers, this is alarming as the felt situation of adolescent girls empowerment is not much promising across the country inspite of several efforts made till date.

Looking at the data, it is found that 2% to 5.6% of the respondents have exhibited strong disagreement on these seven parameters. This is a welcome sign, going by the adage the first step towards awakening is to know that we are sleeping. The authors hold the opinion that these adolescent girls are aware about their own disempowered status and hence given an opportunity to grow, progress and develop; they have the capacity to enable and empower themselves. This also is in tune with the basic principle of social work – conviction in inherent worth, integrity and dignity of the individual.

At this juncture, it will be very much contextual to quote Paulo Frieire's theory of conscientisation. For Freire oppression was domesticating the people. He considered that oppression resides in the minds and hearts of the oppressed, they internalise the oppressor and then the oppressor begins to live within the oppressed. The conscientization is thence a process by which people become aware of themselves in their own world as a beginning step to

liberation. He went further to emphasise that self-liberation is the paramount way towards conscientization. It should be made clear that as every individual is unique, has unique knowledge and abilities, there is no single full-proof way of liberation; one has to celebrate self-liberation by respecting one's own differences and diversity. This is the basis of the empowering approach of social work profession.

The most shocking revelation is that of the parameter about Right in decision making at household level, where a very grey picture comes to the fore. Reflected in the percentages not more than 25% of the adolescent girls have felt that they are decision makers at home. If this be the case, it is wise to question the empowerment interventions carried out till date by the stakeholders of empowerment namely the State, the Unilateral and Bilateral agencies, NGOs, the law, judiciary and the executive.

The Essence

Reviewing a wide variety of theories concerning power and empowerment, within the context of development, two clear distinctions arise between negative power and positive power. In the negative perception, power is the means to achieve deep change and a way for those who do not have power to conform those who do. This interpretation argues that significant change can only be achieved if the existing patterns of powers are challenged directly.

A more positive and constructive approach, is the power to do, of being capable, and of having a greater feeling of control over situations. The individual here is considered as having an active role, and due to her critical outlook, she can be active in any development interventions. This perception implies breaking away from the idea that the individual is a passive being and transforms her into a legitimate actor in development.

Hence, it is the authors contention that empowerment needs to be understood in a tri-dimensional way : personal, developing a sense of oneself and self-confidence; relational, the ability to negotiate and influence the nature of relations; and collective, working together to achieve a greater impact than that which would be achieved through individual effort.

REFERENCE

- Narayan, Deepa. (2005). *Measuring empowerment – Cross Disciplinary perspectives*, World Bank.
- Cornwall, Andrea. (2005). *Beyond buzzwords - Empowerment, participation and poverty reduction in development policy*. UNRISD.
- Craig, G. y Mayo, M. (1995). *Community Empowerment*. London: Zed Books.
- Freire, Paulo. (1997). *Pedagogy of the Oppressed*. Paz. Terra.
- Batliwala, Srilatha. (1993). *Empowerment of women in South Asia; concepts and practices*. Asian-South Pacific Bureau of Adult Education. World Bank (2006) *Micro Finance in South Asia: Towards Financial Inclusion for the poor*, Washington DC : World Bank
- U.N.D.P. (2001). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- Kabeer, Naila. (1998). *Money can't Buy Me Love : Re-evaluating Gender, Credit and Empowerment in Rural Bangladesh*, IDS Discussion paper No. 363, Sussex.
- Mayoux, L. and S. Jhonson. (1997). *Microfinance Programmes and Women's Empowerment: Strategies for increasing Impact*, Report of a Workshop held in Addis Ababa, January 1997

* Ms. Arpita Christian ** Dr. Ninad Jhala

Arts [RURAL]
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 80 - 81
ISSN 2319 - 8168

SPIRITUALITY IN SOCIAL WORK

The social work profession has never been one to shy away from controversial subjects. Because spirituality is at the centre of existence for many people and its reach is so broad, it is ideally suited to be integrated into responsible and respectful approaches to therapeutic intervention with clients. The combination of spirituality and social work has implications in the areas of trauma, end-of-life issues, aging, illness, cultural competence, addiction treatment, ethics, relationships, forgiveness, chronic mental illness, the meaning of life, and attempting to answer the age old question, "Why is this happening?" Social workers often address these issues in their own lives while helping clients face them. They are increasingly examining how their spiritual values affect practice of the profession, as well as how clients' spirituality impacts world view, coping skills, and ability to manage adversity.

Professional Perspectives — Forgiveness and Self-Care

Weaver Nichols defines spirituality as "giving meaning to our lives, what our purpose and calling is. It is our ability to make connections with other people and be aware of the oneness of all creation and the brotherhood and sisterhood of all people." Her belief is that "we are all spiritual beings; we all have a divine spark and an inner light. Cultivating our spirituality or reaching for spiritual strength in other people, helping them in coping, is helping them get in touch with that inner light and sense of wholeness that sometimes gets covered up by a lot of bad things happening to us."

Like Weaver Nichols, Wilde believes that the concept of forgiveness is key. "The word forgiveness in Sanskrit translates to 'surrender,'" he says. "It is not a condoning of behaviour. It is actually a releasing of energetic hold or binding that is freeing to the person who is doing the forgiving. All growth means letting go of something." For many clients, this is a revolutionary idea since habitual patterns of anger and resentment may keep them anchored to a painful past and coping mechanisms that no longer serve them.

Mindfulness Models

Social workers can assist their clients by maintaining a mindful witnessing perspective. Such is the belief of Charles May, MSS, LSW, a therapist and a case manager in an adult partial hospital program at the Horsham Clinic in Ambler, PA, who was trained as a clinical social worker at Bryn Mawr Graduate School of Social Work and Social Research.

A more academic approach to infusing spirituality into social work practice is offered by Mo Yee Lee, PhD, a professor at the College of Social Work at Ohio State University and author of ***Solution-Focused Treatment of Domestic Violence Offenders: Accountability for Solutions***. With a clinical background in solution-focused brief therapy, Lee embodies spirituality in her life in a cohesive manner: "Spirituality entails cognitive, philosophical, experiential, emotional, as well as behavioural aspects. I personally believe in interconnectedness of phenomena and different domains of human experiences, as well as with the broader system. I try not to treat myself or others as objects or compartmentalized bits. Of course, such a belief affects my professional pursuit. I embrace a systems perspective, strengths-based, and/or body-mind-spirit approach in my clinical practice and intervention research." Part of her work entails

*** Assistant Professors, ILSASS, Vallabh Vidyanagar**
**** Assistant Professors, ILSASS, Vallabh Vidyanagar**

exploring the benefits of meditation on mental health outcomes of clients.

Current Practice and Future Goals

In the late 1990s, Canda and his colleague Lee Fuhrman surveyed National Association of Social Workers members, and most respondents indicated that many clients were raising issues related to spirituality. The respondents addressed the concerns but felt ill prepared by their social work education. It became a matter of competency.

Canda believes the trend has shifted since the late 1990s. Many schools now have electives related to spirituality and social work, but it is still a fringe topic. Current social work practice includes the bio-psycho-social-spiritual assessment that evaluates the strengths and spiritual resources of clients. The Joint Commission, which monitors healthcare facilities, mandates the routine assessment of spiritual needs and requires that the spiritual component of a person's life be considered in health assessments.

According to Weaver Nichols, "Spirituality has become more acceptable to talk about, use in practice, write about, and research, but it is still considered by some people to be a little bit on the fringe."

Nurturing the Nurturer

To maintain what he considers self-care and good mental health, Wilde practices what he preaches. "I try to stay as unfettered by judgment, self-doubt, and fear as possible. I start my day usually with a spiritual practice that may include meditation, imagination, affirmation, or some combination of the above," he explains. "I remind myself at night to reconnect with who I am and why I am here. That is essential not only for my own life, but as a therapist, to stay sane, peaceful, and calm inside." This is a powerful means of warding off the vicarious traumatisation that can occur when working day after day with people who are experiencing pain.

Canda finds the "need to recharge, reenergize, and keep ourselves centered" and that "much of my work is about 'building our own resilience.' Spirituality is integral to that. Someone can practice centering, moment-to-moment clarity, empathy, and unconditional positive regard without basing it on specific religious ideas and symbols."

May's spiritual practice allows him to "work with the ideas that have personal impact," adding that "I meditate. I do martial arts, yoga—activities that integrate mind and body. When I'm on my game, I'm remembering to be mindful."

He also finds humour in even the most challenging situations. "I do it on purpose. It also helps to have other people around me sharing a lot of similar ideas and values as a treatment team. By myself, I would run down. We charge each other up."

What allows Lee to stay centered is "jogging, staying close to nature, living a simple life, breathing, setting aside a little quiet time for myself despite my hectic work schedule, connecting with loved ones, listening to my inner voice."

For me, self-care falls into the realm of daily attitude adjustment, creating an intention even before setting foot out of bed to "have an extraordinary day and connect with amazing people." It reflects the work done on the inpatient unit of the psychiatric hospital where I work, creating a direct route to healing based in the mind and heart of the thinker. This approach embraces an eclectic spiritual practice that, when used within the discretion of the client, can be an effective therapeutic tool.

India is a home for many religions and has a rich spiritual heritage. In Hinduism the Vedas and the Upanishads form the basis for spirituality. They provide a method to control one's own inner forces to realise the ultimate truth. The truth is the key for knowing one's own identity and the purposes of life. It gives a detachment from oneself and helps in controlling one's own emotions. Similarly other religions also help their adherents to reach these ends. We believe that service to humanity is service to God. Humanitarianism is the basic principle of social work. It respects the human worth and dignity. Social work believes in the creativity and inherent potentialities of the individuals. The social worker brings out their potentialities through appropriate institutions and timely opportunities.

* આર.એ. બારૈયા

Rrual Study
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 82 - 84
ISSN 2319 - 8168

ખારાશ નિયંત્રણ

૨૧મી સદીમાં આજનો માનવી ઉપભોગવાદી બન્યો છે.જીવનમાં દરેક ક્ષેત્રમાં આગળ વધવાની અને દરજજો ઉચો લઈ જવાની ગળાકાપ સ્પર્ધા અને ચંચળતા ઉદ્‌ભવી છે. આની વિપરીત અસર માનવ જીવન ઉપર પડવા લાગી છે.આગળ વધવાની ઘેલસામાં માનવીએ કુદરતી સ્ત્રોતની અવગણના કરી અને ભૌતિક સાધનોના અતિ ઉપયોગથી તેમજ કુદરતી સ્ત્રોતના આડેધડ ઉપયોગના પરિણામે કુદરતી સંપત્તિના વ્યવસ્થાપન પર વિપરીત અસર પડવા લાગી છે. જેની એક ગંભીર અસર પાણીના પ્રમાણમાં થતા ઘટાડા પર પડી છે.

વિશ્વમાં સ્વચ્છ જળ સંચાધનોની વધતી જતી તંગી પ્રત્યે ધ્યાન આકર્ષિત કરવાની પ્રક્રિયા અને પુરવઠાના ન્યાયપૂર્ણ વ્યવસ્થાપન તેમજ માંગની કર્યક્ષમ પૂર્તિ એ બન્ને બાબતોને આવરી લેતા તાત્કાલિક ઉપયોગની ઉભી જરૂરિયાતનો અનુભવ આપણને ૨૦મી સદીના છેલ્લા દાયકામાં થયો છે. જેની શરૂઆત કહી શકાય કે, ઈ.સ.૧૯૯૨માં ડબ્લીન આંતરરાષ્ટ્રય જળ અને પર્યાવરણ સંમેલનમાં થઈ હતી.અને જેની ફળશ્રૃતિ સ્વરૂપે ઈ.સ.૨૦૦૦માં યોજાયેલ બીજી ''વલ્ડ વોટર ફોરમ '' દરમ્યાન હેગ ઘોષણા કરવામાં આવી જેમાં સ્વિકારવામા આવ્યુ કે સલામત અને પર્યાપ્ત જળ તેમજ આરોગ્ય સુવિધાઓ મુળભુત માનવીય જરૂરિયાતો છે. તેમજ સ્વસ્થ અને સુખાકારી માટે પણ તે આવશ્યક છે. ૨૦મી સદીની શરમજનક વાસ્તવિકતા તરીકે ઓળખાતી બાબત એ છે. કે સમૃધ્ધિ અને શકિતશાળી ઔદ્યોગીકરણ ધરાવતુ વિશ્વ પોતાની જન સંખ્યાની મુળભુત જરૂરિયાતને પહોચીવળવા નિષ્ફળ જઈ રહયુ છે.આ વાસ્તવિકતાની ઓળખ વિવિધ મુદ્દા વડે તેમજ સમસ્યાઓ સંદર્ભે કરવામાં આવેલા કેટલાક મૂલ્યાંકનો તથા અનુમાનોને આધારે કરવામાં અવી છે.

૧. એક અંદાજ પ્રમાણે કુલ ખેતી યોગ્ય જમીનમાંથી ૩૦% . જમીન ઈ.સ. ૨૦૨૦ સુધીમાં અને ૫૦% જમીન ૨૦૫૦ સુધીમાં ખારા પટમાં ફેરવાય જશે.

૨. ભુગર્ભ જળના વધુ પડતા ઉપયોગને કારણે ભુગર્ભ જળના સ્તર ઊંડા ઉતરવાની ઘટના હવે ઘણા દેશોમાં જોવા મળતી એક વ્યાપક ઘટના છે. સપાટી પરના જળના ખારાશના કારણે કૃષિ તેમજ અન્ય માનવીય જરૂરિયાતો માટે જળની તંગી જોવા મળે છે.

૩. વિશ્વભરના અત્યારે ૨૬ દેશો એવા છે કે જયા ઉપલબ્ધ જળ સંસાધનોની પોષણ ક્ષમતા કરતા ઘણી વધુ જન સંખ્યા વસવાટ કરે છે.

વિકાસશીલ દેશોમાં મૃત્યુના કારણરૂપ મુખ્ય ૩૧ રોગોમાથી ૨૧ રોગો જળ ખારાશ અને દૂષિત થવાને કારણે થાય છે. ઉપરોકત માહિતી મુજબ વિશ્વમાં શુધ્ધ જળ અને પર્યાપ્ત જળ મેળવવા માટેના વિશ્વના અથવા ડબ્લ્યુ.એચ.ઓ.ના સ્વપ્ન આધુનિક યુગમાં ધુધળા બનતા જાય છે. તેથી જ '' જળ સમસ્યાઓને લગતા ટુકા,મધ્યમ અથવા લાંબા ગાળાના અસરકારક સમાધાનો શોધવા માટે w.w.w. " World Water Council" જળ વ્યવસાયિકો તેમના વિષયના ક્ષેત્રમાં જોડાવવા પ્રોત્સાહિત કરે છે. એ બાબત સ્પષ્ટ છે.કે જળ એ જીવન છે. અને તેથી જ તો મીઠા જળની સમસ્યાનું સમાધાન નહી કરવામાં આવે તો અનેક સંઘર્ષ કરવા પડશે,એમા કોઈ નવાઈ નહી ''જળ એ જ જીવન '' પાણી વિના જીવન શકય નથી સજીવો માટે હવા પછી પાણી એ સૌથી વધુ અગત્યનો કુદરતી પદાર્થ છે. પાણી વગર સજીવો લાબું જીવી શકતા નથી.સજીવોની સઘળી દેહધાર્મિક ક્રિયાઓમાં પાણી અનિવાર્ય છે. પુખ્તવયની દરેક વ્યકિતને સરેરાશ ૧૨ પ્યાલા એટલે કે અઢી લીટર જેટલું પાણી પીવા માટે જોઈએ એવી ભલામણ કરાયેલ છે.

પૃથ્વી પર કુલ જળરાશિનો ૯૭% ભાગ સમૃધ્ધ અને મહાસાગરોમાં છે. જે પાણી માનવીના ઉપયોગમાં આવતું નથી. બાકીના ૩ % શુધ્ધ પાણીનો ૭૫ % ભાગ ધ્રુવ પ્રદેશોમાં બરફ અને હિમનદી રૂપે છે.બાકીનો ભાગ એટલે કે ૩%ના ૦.૬૭% થી ૦.૭૫% ભાગ પાણી નદી,સરોવર,તળાવ અને ભૂગર્ભ જળ રૂપે રહેલ છે.એમ માનવામાં આવે છે કે જળ સંપત્તિનું માત્ર ૦.૬૩% થી ૦.૬૬% શુધ્ધ પાણી ભૂગર્ભ જળ રૂપે માનવીની આવશ્યકતા પુરી કરવા પ્રાપ્ત છે.આ થોડા વધેલા શુધ્ધ પાણીમાં પણ ક્ષારનું પ્રમાણ વધતુ જાય છે.

ખારા પાણી થવાના કારણો

સૌરાષ્ટ્રના ગામો લીલાનાઘેર કહેવાતા હતા તે ખારા બનતા જાય છે.સૌરાષ્ટ્રની રચના ઊંધી રકાબી જેવી અને તેની ટોચ ચોટલી પાસે હોવાથી તની આજુબાજુ વરસાદી પાણીની નદીઓ વહે છે.આ નદીઓ નાની છે જેના કારણે વરસાદી પાણી ઝડપથી આવે છે અને ઝડપથી સમુદ્રમાં ભળી જાય છે. જે વિસ્તારમાં થોડુ ઘણું પાણી ભરાય છે તે જ જમીનમાં ઊતરે છે. બાકીનું સમુદ્રમાં ભળે છે. પહેલા ભૂગર્ભમાંથી પાણી કોષ કે ઢીકવાથી ખેંચવામાં આવતું પરંતુ વર્તમાન સમયમાં યાંત્રીકરણના લીધે પાણી વધારે ખેચાતા જળના તળ નીચા ગયા છે. જેથી દરિયાના ખારા પાણી મીઠા જળના તળમાં પ્રવેશી ગયા છે.જેના

* અધ્યાપકશ્રી, કે.આર.દોશી પી.જી. સેન્ટર ઓફ એમ.એસ.ડબલ્યુ., ભાવનગર

કારણે પાણી ખારા થવા લાગ્યા છે.

૧) ડિઝલ એંજીન અને ઈલેકટ્રોનીક મોટરની મદદથી સતત એકધારો પાણીનો ઉપયોગ.

૨) વધારે પ્રમાણમાં પિયતની જરૂરિયાતવાળા પાકોની વાવણી કરવાથી પાણી વધારે જરૂર પડે છે.

૩) ખેતી માટે ઔદ્યોગિક અને ઘર વપરાશના યુનિટના દર કરતા સસ્તા દરે વિજળી અપાતા પાણીની મોટરનો વધુ ઉપયોગ.

૪) ભૂગર્ભમાં જેટલા પ્રમાણમાં પાણી સંગ્રહ અથવા પેટાળમાં રિચાર્જ થાય છે તેના કરતા વધુ ઉપયોગ.

૫) અનિયમિત અને ઓછા વરસાદના કારણે પિયત તથા પિવાના પાણી માટે પાણીના બીજા સ્ત્રોત અને પેટાળમાં રહેલ પાણી પર આધાર રાખવા મજબુર બનાવે છે.

૬) વરસાદ દ્વારા પ્રાપ્ય પાણીના સંગ્રહ અને વ્યવસ્થા પરની અયોગ્ય રતોથી.

ખારાશ નિયંત્રણની પ્રવૃતિઓ :–

જમીનમાં ફેલાયેલી ખારાશને અટકાવવા માટે અને તેનું પ્રમાણ ઘટાડવા માટે ઘણી ખારાશ નિયંત્રણ અને જળ સંગ્રહની પ્રવૃત્તિઓ કરાય છે.જેના માટે સરકાર,સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ,આગેવાનો,લોકો વગેરે દ્વારા નીચે મુજબની પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે.

૧) જળ સંશાધન વિકાસ :–

■ **તળાવ :–**

દરેક ગામમાં નાના મોટા તળાવ આવેલા હોય છે. જેનો ઉપયોગ વધતા ઓછા અંશે થતો હોય છે.તળાવનું પાણી પીવાના તથા વપરાશના તેમજ અમુક સ્થળે સિચાઈના પણ ઉપયોગમાં લેવાય છે. જે પાણીના રિચાર્જના અને ખારાશને આગળ વધતી અટકાવે છે.

■ **ચેકડેમ :–**

નદીમાં અમુક નિશ્ચિત અંતરે અને જયાં શકય હોય ત્યા નાના ડેમ બાધવામાં આવે છે. જેમા વહી જતા પાણીને અટકાવી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકાય છે. જેના દ્વારા ખારાશ નિયંત્રણ પણ થઈ શકે છે.અને અન્ય પ્રવૃત્તિમાં મદદ મળે છે.

■ **ભુગર્ભ ટાંકા :–**

ભૂગર્ભ ટાંકામાં મીઠા પાણીનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે. અને તેને જરૂરીયાતના સમયે ઉપયોગ કરી શકાય છે. જેને કારણે ખારાશ નિયંત્રણની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે.

■ **પીવાના પાણી માટે ડંકી :–**

ડંકી દ્વારા પીવાના પાણી ભૂગર્ભમાંથી ખેચવામાં આવે છે.ડંકી દ્વારા ખેચાતું પાણી ઈલેકટ્રીક મોટરોની સરખામણીમાં સતત અને એકધારૂ ન હોવાથી મર્યાદિત રહે છે.જેને કારણે વધુ પડતા પાણીનો ઉપાડ ન થતાં તે ખારાશ નિયંત્રણમાં ઉપયોગી છે.

■ **બંધપાળા :–**

વહી જતાં પાણીને અટકાવી નાના પાયા પર પાણીનો સંગ્રહ,ખાંબોચીયા,ખેતર,વોકળા વગેરેમાં નાના બંધ બાધવામાં આવે છે.તેને બંધપાળા કહે છે. જેના દ્વારા રિચાર્જ તેમજ તેનો ઉપયોગ બીજા વપરાશમાં પણ કરી શકાય છે.આમ ખારાશ નિયંત્રણ માટે ઉપયોગી છે.

■ **કુવાનું સીલીંગ :–**

કુવાના સીલીંગ દ્વારા કુવામાં રહેલ પાણી ખરાબ થતુ નથી કુવામાં કાપ કે ધન કચરો સીલીંગના કારણે ન પડતા કુવામાં આવતી સરવાણી (કુવાની લાઈન) સીલીંગના કારણે બંધ ન થતા કુવો બુરાઈ જતો નથી અને ઉપયોગ સતત ચાલુ રહે છે. જે ખારાશ નિયંત્રણ માટે ઉપયોગી છે.

■ **વોકળાની માવજત :–**

વોકળાની માવજત દ્વારા પાણીનું વહેણ યોગ્ય જળવાઈ રહે છે. વોકળાની માવજત કરતા તેમાં રહેલો કાપ,ઝારી,ઝાંખર,પથ્થર વગેરે કચરો દુર કરવો જોઈએ.જેના કારણે પાણીનો યોગ્ય વહેણ મળતા તે પાણી યોગ્ય સ્થળે પહોંચાડી શકાય છે.નદી,તળાવ,ચેકડેમ વગેરે આમ તે ખારાશ નિયંત્રણમાં ઉપયોગી છે.

૨) ખેતીવાડી વિકાસ

■ **ટપક સિચાંઈ પધ્ધતિ/ફુવારા સિચાંઈ પધ્ધતિ :–**

આ પધ્ધતિ દ્વારા પાણીના જરૂરિયાતના સ્થળે જરૂરિયાત પુરતો માપસર ઉપયોગ કરવો શકય બને છે. આ પધ્ધતિ દ્વારા ધોરીયામાં કે ખુલ્લા પાણી દ્વારા પાણી સુચાઈ જાય છે. બાષ્પીભવન ન થતાં યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકાય છે. જેના લીધે પાણીનો બગાડ અટકતા ખારાશ નિયંત્રણમાં ઉપયોગી છે.

■ **જૈવિક ખાતર/અળસિયાનું ખાતર :–**

રાસાયણિક ખાતરો એ જમીનમાં ક્ષારનું પ્રમાણ જધારે છે. તે લાંબાગાળે જમીનની ફળદ્રુપતાને અસર કરે છે. તે જમીનન છિદ્રાળ તાનું પ્રમાણ ઘટાડે છે.માટે રાસાયણિક અને સેન્દ્રિય ખાતરોને સ્થાને ફાયદા રૂપ છે. આ ખાતરના ઉપયોગના કારણે જમીનમાં પોષક તત્વોનું પ્રમાણ જળવાઈ રહે છે.

■ **તાલીમ / પ્રેરણા પ્રવાસ :–**

તાલીમ અને પ્રેરણાના પ્રવાસ દ્વારા ખેડુતો તથા અન્ય લોકોને ખેતીની પધ્ધતિ પાણીનો યોગ્ય ઉપયોગ,ખારાશ નિયંત્રણ વગેરેની તાલીમ તેમજ તેમને બીજા સ્થળોએ લઈ જઈને તે વિસ્તારની પધ્ધતિ શીખવીને તે મુજબ કરવા પ્રેરણા આપી શકાય છે. જેના દ્વારા તાલીમ અને પ્રેરણા પ્રવાસ ખારાશ નિયંત્રણમાં ઉપયોગી બને છે.

૩) અન્ય

■ **નવી ટેકનોલોજી માટે અખતરા :–**

ખેતીવાડીમાં જમીન તથા પાકો માટે તેમજ પાણીના વિવિધ સ્ત્રોતો તરફ અને તેના ઉપયોગ માટે આધુનિક ટેકનોલોજી વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.અને તેનો ઉપયોગ કરી તેના ફાયદા–ગેરફાયદા જાણી તે કઈ રીતે ઉપયોગી બનશે તે જાણવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

■ **જરૂરી સંગઠનોની રચના :–**

સંગઠનોની રચના દ્વારા ખારાશ નિયંત્રણ માટે કઈ,કયા,કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓની જરૂરિયાત છે. તથા આ સંગઠનો માટે તેમાં કઈ, કેટલી,કયા પ્રકારે મદદરૂપ થઈ શકે છે. તે જાણી યોગ્ય સંગઠનોની રચના કરવી જોઈએ.આમ જરૂરી સંગઠનોની રચના કરી ખારાશ નિયંત્રણની પ્રવૃત્તિમાં તે ઉપયોગી થાય છે.

■ **લોક જાગૃતિ :–**

લોકોમાં જાગૃત્તિ ફેલાવી અને લોકોને ખારાશ નિયંત્રણની પ્રવૃત્તિના

લાભ જણાવી ખારાશની ખરાબ અસરો જણાવી તેમને ખારાસ નિયંત્રણ ની પ્રવૃતિ તરફ વાળી લોક જાગૃત્તિ ફેલાવવી. ખારાશ નિયંત્રણની પ્રવૃત્તિમાં તેમનો સાથ સહકાર મેળવી ખારાશ નિયંત્રણની પ્રવૃત્તિઓ કરી શકાય છે.

■ **પાણીનું વહન :–**

પાણીના વહન માટે ઘોરીયા કે નાળા વગેરે ખુલ્લી રીતે ન કરવું જોઈએ. કારણ કે તેના કારણે પાણી વધુ પડતું વેડફાય છે. ઘોરીયા અથવા વોકળા તુંટતા, પાણીનું જમીનમાં શોષણ, બાષ્પીભવન વગેરે દ્વારા પાણીનો બગાડ થાય છે. માટે પાણીને પાઈપ લાઈન દ્વારા વહન કરવું જોઈએ જેના કારણે પાણીનું શોષણ અને બાષ્પીભવન અટકે છે.જેના કારણે પાણી જરૂરીયાતના સ્થળે બગાડ વીના પહોંચાડી શાય છે. આમ પાણી નો ઉપયોગ થતા ખારાશ નિયંત્રણમાં ઉપયોગી બને છે.

■ **વોટર કન્ઝર્વેશન એકટ જેવા કાયદાઓ :–**

જુદા જુદા કાયદાઓ બનાવવા જોઈએ. જેના દ્વારા પાણીને યોગ્ય ઉપયોગને પ્રત્સાહન મળે છે. પાણીની યોગ્ય જાળવણી થાય છે. પાણીનો બગાડ અટકે છે. માટે વોટર કન્ઝર્વેશન એકટ જેવા કાયદાઓ ઘડી તેના અમલ કરવાથી ખારાશ નિયંત્રણનું કાર્ય કરી શકાય છે.

ખારાશ નિયંત્રણ માટે ઉપર જણાવેલ પધ્ધતિઓનો ઉપયોગ થાય છે.જેનો ઉપયોગ જેતે વિસ્તારની પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈને કરવામાં આવે છે. આ માટે જમીનની ગુણવત્તા ખારાશનું પ્રમાણ લોકો, પશુઓ પાક ઉત્પાદન પાણીની પ્રપ્યતા, આજુબાજુની પરિસ્થિતિ વરસાદનું પ્રમાણ લોકોની રહણી કરણી, જમીન વગેરે ને ધ્યાનમાં લેવામા આવે છે.

સંદર્ભગ્રંથ

⇨ પ્રગતીશીલ ખેતી :– કૃષિ રસાયણશાસ્ત્ર વિભાગ, ગુજરાત કૃષિ યુનિવર્સિટી જુનાગઢ

⇨ પર્યાવરણનું સમાજશાસ્ત્રઃ–ચૌધરી સુમનબેન

⇨ ખારાશ સંવાદ :– આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ –શાહ વિમલ પી.,વ્યાસ જયનારાયણ

⇨ લોક સંવાદ :– જળ વ્યવસ્થાપનના પગલા એમ.સહેગલ

* **V.S. Vakani**

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 85 - 86
ISSN 2319 - 8168

PRANAYAMA A SCIENCE OF BREATHING

Pranayama is control of Breath". "Prana" is Breath or vital energy in the body. On subtle levels prana represents the pranic energy responsible for life or life force, and "ayama" means control. So Pranayama is "Control of Breath". One can control the rhythms of pranic energy with pranayama and achieve healthy body and mind.

Patanjali in his text of Yoga Sutras mentioned pranayama as means of attaining higher states of awareness, he mentions the holding of breath as important practice of reaching Samadhi. Hatha Yoga also talks about 8 types of pranayama which will make the body and mind healthy.

Five types of prana are responsible for various pranic activities in the body, they are Prana, Apana, Vyan, Udana & Samana. Out of these Prana and Apana are most important. Prana is upward flowing and Apana is downward flowing. Practice of Pranayama achieves the balance in the activities of these pranas, which results in healthy body and mind.

Types Of Pranayama

· Quiet Breathing , Deep Breathing , Fast Breathing
· Tribandha and Pranayama
· Nadi Shuddhi Pranayama or Anuloma - Viloma (Alternate nostril breathing - I)
· Anuloma - Viloma (Alternate Nostril Breathing - II)
· Suryan Bhedan Pranayama (Right Nostril Breathing)
· Ujjayi Pranayama
· Bhramari Pranayama
· Pranayama from Hatha Yoga

Surya Bhedan, Bhasrika, Ujjayi, Shitali, Sitkari, Bhramari, Murchha & Plavini Pranayama

Preparation for Pranayama

As people have attraction towards Yogasanas, similarly they have attraction to Pranayama. The process of Pranayama is concerned with the breathing, the indicator of life. And therefore, if it is done wrongly, it may do harm to the person. This fear dissuades many from taking up Pranayama. The second reason for its unpopularity is the absence of teachers who can teach it scientifically. However, it is true that if one does Pranayama unscientifically, without proper guidance, one certainly suffers. But it does not mean that it is such a difficult process, that it cannot be done by a common man. On the contrary, if it is learnt and practiced under an expert's guidance, one learns soon and experiences the wonderful and even unimaginable benefits.

Breath and Prana

Breathing is a vital process which starts at the time of birth and stops at the death. The important Oxygen is provided to all the parts, organs and cells of the body. The maximum time a person can survive without oxygen is about 4 minutes. All the metabolic processes require oxygen. Oxygen is life, a vital force. This vital energy is called Prana.

What is Pranayama?

The process of controlling the Prana is called Pranayama. So pranayama is the science related to vital force supplying energy and controlling the body mind complex. Breathing is the process of taking in this vital energy and removing the waste products out of our body and mind. Generally breathing includes inhalation and exhalation but pranayama includes retention of breath (known as 'Kumbhaka' in Sanskrit) as well. This is a very important process. The air can be retained in the lungs or out of the lungs. The ancient texts say that retention of air,

*** Asst. Prof. Department of Physical Education, Saurashtra University, Rajkot**

increases the level of prana (energy) in the body, also it regulates the flow of pranic energy through out the body. So pranayama helps remove all the ailments and also can stop the aging process of the body.

Mind and breath

The mind, consisting of thoughts and emotions is closely related to the breath. When the mind is calm and relaxed, the breathing is smooth and slow. If you are stressed breathing is fast & shallow but mostly through chest. When one gets angry, the breathing becomes fast and forceful, in depressed states sighing, when in pain gasping, in anxiety shallow and rapid. In this way, the mental and emotional states affect breathing.

Rhythmic Breathing is Pranayama

All the processes and organs like heart, brain, digestive organs, endocrine glands in the body have rhythms. Also the breathing has specific rhythms. Pranayama is Rhythmic breathing, bringing the breath in natural rhythm by controlling the process of inhalation, exhalation and retention.

Physiology of Yogic breathing

In process of breathing, one uses diaphragm, intercostals muscles in the chest. The diaphragmatic breathing is called vertical breathing and is considered a more efficient way to inhale air than inhaling while expanding the chest which is called horizontal breathing...

In pranayama, one should utilize the diaphragm efficiently to get more oxygen without making more efforts. The diaphragm is attached to the organs like heart and lings, also the liver, spleen, pancreas and stomach from the bottom side. Efficient movement of the diaphragm makes the functioning of these organs more efficient.

We will see Deep breathing & Fast breathing from Pranayama Perspective in next article.

REFERENCE

- Prana Pranayama Prana Vidya - Swami Niranjananda Saraswati (Bihar School of Yoga, Munger)
- Pranayama - Yogacharya Vishwas Mandlik (Rishi Dharmajyoti), Yoga Vidya Gurukul, Nasik.
  Pranayama - Swami Kuvalayananda (Kaivalyadham, Mumbai)

* J.B. Chauhan

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 87 - 89
ISSN 2319 - 8168

CAREER IN SPORTS PSYCHOLOGY

What is Sports Psychology?

Sports psychology is the study of how psychology influences sports, athletic performance, exercise and physical activity. Some sports psychologists work with professional athletes and coaches to improve performance and increase motivation. Other professionals utilize exercise and sports to enhance people's lives and well-being throughout the entire lifespan.

History of Sports Psychology

Sports psychology is a relatively young discipline within psychology. In 1920, Carl Diem founded the world's first sports psychology laboratory at the Deutsche Sporthochschule in Berlin, Germany. In 1925, two more sports psychology labs were established — one by A.Z. Puni at the Institute of Physical Culture in Leningrad and the other by Coleman Griffith at the University of Illinois.

Griffith began offering the first course in sports psychology in 1923, and later published the first book on the subject titled The Psychology of coaching (1926). Unfortunately, Griffith's lab was closed in 1932 due to lack of funds. After the lab was shut down, there was Very little research on sports psychology until the subject experienced a revival of interest during the 1960s.

Ferruccio Antonelli established the International Society of Sport Psychology (ISSP) in 1965 and by the 1970s sports psychology had been introduced to university course offerings throughout North America. The first academic journal, *the International Journal of Sport Psychology*, was introduced in 1970, which was then followed by the establishment of the *Journal of Sport Psychology* in 1979.

By the I 980s, sports psychology became the subject of a more rigorous scientific focus as researchers began to explore how psychology could be used to improve athletic performance, as well as how exercise could be utilized to improve mental well-being and lower stress levels.

Sports Psychology Today

Contemporary sports psychology is a diverse field. While finding ways to help athletes is certainly an important part of sports psychology, the application of exercise and physical activity for improving the lives of non-athletes is also a major focus.

Major Topics Within Sports Psychology

There are a number of different topics that are of special interest to sports psychologists. Some professionals focus on a specific area, while others study a wide range of techniques.

• **Imagery:** Involves visualizing performing a task, such as participating in an athletic event or successfully performing a particular skill.

• **Motivation:** A major subject within sports psychology, the study of motivation looks at both extrinsic and intrinsic motivators. Extrinsic motivators are external rewards, such as trophies, money, medals or social recognition. intrinsic motivators arise from within, such as a personal desire to win or the sense of pride that comes from performing a skill.

• **Attentional Focus:** Involves the ability to tune out distractions, such as a crowd of screaming fans, and focus attention on the task at hand.

What Is Sports Psychology?:

According to Division 47 of the American Psychological Association, sports psychology encompasses a range of topics including "motivation to persist and achieve, psychological considerations

*** Lecturer, Lt. M.J.Kundaliya B.P.Ed. College, Rajkot**

in sport injury and rehabilitation, counseling techniques with athletes, assessing talent, exercise adherence and well-being, self-perceptions related to achieving, expertise in sport, youth sport and performance enhancement and self-regulation techniques."

While popular perceptions often presume that sports psychology is only concerned with professional athletics, this specialty area includes a broad range of scientific, clinical and applied topics involving sports and exercise. There are two key areas of interest in sports psychology: understanding how psychology can be applied to improve motivation and performance and understanding how sports and athletics can improve mental health and overall well-being.

Sports psychologists may also choose to specialize in a particular area. Some examples of major specialties within this field include:

• Applied sports psychology focuses on teaching skills to enhance athletic performance such as goal setting and imagery.

• Clinical sports psychology involves combining mental training strategies from sports psychology with psychotherapy to help clients who suffer from mental health problems including eating disorders and depression.

• Academic sports psychologists teach at colleges and universities and also conduct research.

What Do Sports Psychologists Do?:

Sports psychologists typically perform a range of tasks related to sports performance and education. Some opt to teach at the university level, while others work directly with athletes to increase motivation and enhance performance. Other options include client counseling, scientific research and athletic consulting. In addition to working with professional athletes, sports psychologists also utilize their expertise to increase the mental well-being of non-athletes. They may work with a range of clients including children and teens involved in athletics, professional athletes and teams interested in improving their performance and injured athletes working toward returning to competition.

How Much Do Sports Psychologists Typically Earn?:

Pay ranges vary considerably within sports psychology based on training, education, and area of specialization. According to the Occupational Outlook Handbook published by the U.S. Department of Labor, average salaries for clinical and counseling psychologists range between $41,850 and $71,880. The median salary for university faculty positions was $55,000 in a 2001 salary survey by the American Psychological Association (APA) (Singleton et at, 2003). Some top sports psychologists earn six-figure salaries working as consultants for professional athletes, but most earn a more modest yearly income.

What Type of Degree Do Sports Psychologists Need?:

Entry-level positions with a bachelor's degree are rare, usually taking the form of internships. Most positions require a master's or doctorate degree in clinical, counseling or sports psychology as well as direct training and experience in apply psychology to sports and exercise.

The American Board of Sport Psychology offers a few different professional certifications. The highest level credential is the Board Certified Sports Psychologist-Diplomat, which "...signifies that the holder has advanced training and experience in Sport Psychology and is especially aware of ethical. methodological, and research issues associated with the application of methods to enhance the psychological performance of athletes." Many who hold this certification are also certified or licensed clinical, counseling or health psychologists.

Because there are few graduate programs offering specialized degrees in sports psychology, it can be difficult to determine what exact combination of training and experience qualifies a professional to be called a 'sports psychologist.' Division 47 of the APA suggests that sports psychologists should be licensed psychologists with "experience in applying psychological principles in sports settings." Additionally, an extensive educational background and training in sports, motivation management. performance and athletics is also recommended.

Is a Career in Sports Psychology Right for Me?:

Only you can decide if a sports psychology career is suited to your needs, interests, talents and goals. If you dislike sports or exercise, this career is probably not for you. But if you enjoy helping people achieve their full potential, solving complex problems and working as part of a team, this field might he an ideal match for you.

What Are the Pros and Cons of a Career in Sports Psychology?:

Like all careers, sports psychology has its advantages and disadvantages. Before you decide if this career is right for you, spend some time learning more about sports psychology. Explore your options by taking an introductory course on the subject and weigh your choices carefully before you decide.

Benefits of a Career in Sports Psychology

• Sports psychologists often work as part of a collaborative team.

• There are diverse career paths and specialization opportunities (i.e. teaching, youth sports, professional athletics training).

• It can be a fun, challenging and exciting job.

Downsides of a Career in Sports Psychology

• The emphasis on teamwork may be difficult for independent-minded individuals.

• Requires extensive education, training and experience.

• Opportunities are generally more limited for bachelor's and master's degree-holders.

Suggested Resources:

• The American Board of Sport Psychology

• APA Division 47 - Exercise and Sports Psychology

• The Journal of Applied Sport Psychology

• Sachs, M.L., Burke, K.L., & Schrader, D.C. (2000) Directory of graduate programs in applied sport psychology (6th ed.). Morgantown, WV: Fitness Information Technology.

REFERENCE

⇨ American Board of Sports Psychology (n.d.) Credential and certificates: Description on and Q and A

⇨ http://iiwww.amencanboardor 1/De6ult.aspx

⇨ Sugarman, K (2009) Careers in sport psychology . psych web. http:// www.psywww.com/sports/careers.htm

* **Arjunsinh Rana**

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issu - (4)
Sept. - 2014 Page - 90 - 92
ISSN 2319 - 8168

THE USE OF THE PERSON-CENTERED APPROACH FOR THE REDUCTION OF THE STATE-TRAIT ANXIETY IN FOOTBALL PLAYERS

The aim of this study was to investigate the effect of the person - centered intervention (reflection, congruence, respect, empathy) on the anxiety (state - trait) of football players. In the sample 50 male football players between the ages of 17 to 21 were taken. The whole sample was divided in to two equal groups (25 each) i.e. Experimental Group and Control Group. For the measurement of trait and state anxiety the STAI 1 and STAl2 (Spielberger, Gorsuch, Lushene, 1968; Laux, Glanzmann, Schaffner, Spielberger, 1981) were used and Roger's person-centered method was applied on Experimental Group for 15-20 minutes as advising sessions once per week before and after practice for 12 weeks (3 months). On the Control Group the coaches utilized their usual pedagogical - coaching techniques before and after practice. Statistically significant differences were observed on the reduction of state and trait anxiety between the football players of Experimental Group and Control Group. The results indicate that the person-centered method positively influences the players who participate in team sports reducing their state and trait anxiety.

Introduction

For coaches, dealing with anxiety is especially important, because an anxious athlete does not function correctly, has trouble concentrating, remembering, and noticing things which are necessary for a good performance. The result of anxiety is that the athletes are not able to perform as well as they can, their performance is influenced during a game and they seldom reach the desired result, which is victory. Anxiety in general is defined as: a) a learned bodily reaction to danger (Euler, 1983), b) a form of self-centeredness which is characterized by self-observation, doubts and low self-esteem (Krohne & Hock, 1994), c) one of the ten basic human emotions which is similar to instinct (Izard & Buechler, 1980), d) the result of the inconsistency between the inner and outer value system (Fisseni, 1996; Patsiaouras, 1999). In sport psychology theory, anxiety has been most often analyzed in terms of state, trait, cognition and somatic (Martens & Gill, 1976; Martens, Vealey & Burton, 1990, Spielberger 1966).

The present paper was designed exactly for this reason. The basic principles in the person - centered approach in sports are based upon Rogers's (1985; 1991a, b) theories. The person - centered theory confronts human nature as a complicated, whole, organic being which has the tendency to survive, to differ, to improve, to evolve and develop to the fullest extent of his/her potential. The main goal of the method is to help the individual to desire and achieve full autonomy and self-realization. Rogers's theories are built on a single "force of life" he calls the actualizing tendency. Rogers captures with this single great need or motive (actualizing tendency) all the other motives that other theorists talk about. In the person - centered method, the psychotherapist is not the expert who solves all of the individual's problems but, acting as a consultant helps the individual find his/her own way, personal solutions to various problems being confront. Because of the importance of person -centered theory in the field of psychology

*** Lecturer, Rajkot Kelavni Mandal, Rajkot**

and its results in the psychotherapy, it seemed appropriate to investigate the application of person - centered method in sports. The purpose of the study was with the person - centered approach in a time period of three months to reduce the levels of state and trait anxiety in football players

Methodology

Participants - The sample was made up of 50 football players of under-21 category. These football Players were enhancing their sports skills at SAI center Port Blair (Andaman & Nicobar) and SAI center Ambala (Haryana), The whole sample was divided in to equal groups (25 each) i.e. Experimental Group and Control Group. The football players of SAI center port Blair were taken into the Experimental Group and player of SAI center Ambala were constitute the Control Group.

Measures – on the Experimental group the Roger's person-centered method was applied in the form of advisory meetings at least once a week for 15-20 minutes before practice and with feedback for 15 minutes after practice, The person - centered method was applied to the experimental group by one of the researchers. Much attention was drawn to the creation of a safe environment for the participants, so as to feel comfortable to talk about personal problems, which they confront, without the fear of rejection of the coach -researcher or the other players in the team. There is only one technique that Rogerians are known for and that technique is called reflection (Rennie, 1998), Reflection is the mirroring of emotional communication (Rogers, 1991), For example if a player says "I feel very bad the coach may reflect this back to the player by saying something like "so, the training is getting you down, hey?" Also, using open-ended questions the coach is communicating with the player and is showing him that he is indeed listening, questioning about his/her condition and cares enough to understand_ On the Control Group the coaches utilized their usual pedagogical - coaching techniques before and after practice

For the measurement of trait and state anxiety the **STAI 1** and **STAI 2** (Spielberger, Gorsuch, Lushene, 1968; Laux, Glanzmann, Schaffner, Spielberger, 1981) were used. The STAI 1 (state) was used to measure state anxiety, a temporary situation of intensity, worry, insecurity and nervousness for situation to come, The STAl2 (trait) was used to measure trait anxiety as a relatively standard trait characteristic of a personality which we perceive as an attribute or a tendency the player has. The trait characteristic according to the person-centered theory is the re It o pieces of information, which have been created from the experiences that every person has and the interaction he/she has with his/her environment (Nemeskeri, 1992). The answers were given on a 4- point Likert type scale, from never (1) to always (4), The players completed the questionnaires (STAI 1 and STAl2) at the beginning of the experiment (Pre-Test) and once at the end of the experiment (Post-Test).

To analysis the collected data t-test was used and level of significance was set at 0.05.

Results and Discussion

The analysis and results of the data is as follows:

Table-1

Independent sample t-test for the State and Trait anxiety between Experimental &Control Group of football players

Variable	Session	Experimental Group			Control Group			SED	t
		N	Mean	SD	N	Mean	SD		
STAI-1	Pre-Test	25	37.00	9.56	25	38.74	9.43	2.68	0.64
	Post-Test	25	32.45	8.46	25	37.86	8.53	2.402	2.25*
STAI-2	Pre-Test	25	37.33	8.74	25	38.92	5.74	2.05	0.53
	Post-Test	25	32.33	8.61	25	39.92	9.06	2.49	3.04*

*Significant at 0.05 (2.01) level of significance on 48 df.

The analysis of the data presented in the table-1 clearly indicates that there exists no significant difference between the Pre-Test mean scores of both the groups on the state and trait anxiety. However, the table also shows that there exists significant difference between the Post-Test mean scores of both the groups on the state and trait anxiety at 005 level of significance 't' value clearly indicates that the sate and trait anxiety of Experimental Group was reduced significantly as compare to the Control Group.

Discussion

From the results it is observed that the statistically significant differences were observed in the state and trait anxiety of experimental group in comparison to the control group. The state and trait anxiety level of experiment group was reduced significantly due to the person - centered method

Even though there is a relatively small amount of research in the particular area, encouraging samples in the use of psychotherapeutic methods in sports are given in studies in the last few years, in which we conclude that the cohesion between the players of a soccer team improves with the use of a systemic family approach (Slater, 2002).

It appears that the person-centered method is a reliable one as far as the control of the above factors are concerned, a fact that is also supported by Roger's theoretical model (1985; 1991a, b). A potential restriction the study might have is the small sample size, although the results indicate that the person-centered method positively influences the athletes of the team sports. Further research with a larger sample and with athletes in individual sports is also recommended.

Conclusion

From the results of the study it have been concluded that the person - centered method positively influences the players who participate in team sports reducing their state and trait anxiety. The aim of a coach who follows the principles of the person-centered approach is to give his/her player the opportunity to choose and reach a decision that he/she (the player) considers to be right and not to try to solve the problems that every athlete must deal with by giving him/her ready solutions.

REFERENCES

- Euler, H. A. (1983). Lerntheoretische Anstze, In H. Euler & H Mandl (Eds.) Emotionspsychologie. (pp. 62- 72). Wien: Urban & Schwarzenberg Verlag.
- Fisseni, H. J. (1996). Persgnlichkeitspsychologie. EM Theorien?berblick. Ggttingen, Bern, Toronto, Seattle: Hogrefe Verlag.
- lzard, C. E., Buechler, S. (1980). Aspects of consciousness and personality in terms of differential emotions theory. In R. Plutchik & H. Kellermann (Eds.), Emotion: theory, research, and experience, vol. 1, theories of emotion. (pp. 165-187). New York, London, Toronto,
- Sydney, San Francisco, Academic Press,
- Krohne, H. W., Hock, M. (1994). Elterliche Erziehung und Angstentwicklung des Kindes. Untersuchungen c'ber die Entwicklungsbedingungen von Engstlichkeit und Angstbewltigung. Bern, G§ttingen, Toronto, Seattle:
- Hans Huber Verlag. Laux, L., Glanzmann, P., Schaffner, P., & Spielberger, C. D. (1981). Das State-Trait-Angstinventar (STAI). Weinheim, Germany

* T.R. Sharma

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 93 - 95
ISSN 2319 - 8168

PREDICTORS OF CHILDREN'S PARTICIPATION IN PHYSICAL ACTIVITY AND EXERCISE.

Physical fitness is the fundamental human need like food, clothes and shelter. Physical fitness provides an individual greater physical strength which would rather help him to cope up with his daily problems. If this trend of inactivity continues for existence of healthy or fit individuals will disappear. The scientific community and general public acknowledge that increase in exercise and physical activity can produce worthwhile health benefits. Social-cognitive theory involves analysing the effects of parental and peer influences, child beliefs and personality on the adoption of a particular behaviour i.e. physical activity. Increased levels of high activity were primarily associated with increased self-efficacy and social influence scores. Use of computer is sedentary behaviour that is becoming increasingly common and is associated with lower levels of physical activity. To be most effective, interventional efforts to increase physical activity should primarily target decreasing television and computer time and increasing physical activity. Behaviour patterns, children's activity levels are modelled on that of their parents.

Key words: Social-cognitive, peer, self-efficacy, sedentary activities.

Introduction:

The children of the present day are the future citizens of our nations. Physical fitness is the fundamental human need like food, clothes and shelter. It is not an isolated phenomenon. It is an integral part of the life itself. Physical fitness provides an individual greater physical strength which would rather help him to cope up with his daily problems. If this trend of inactivity continues for existence of healthy or fit individuals will disappear. This is purely because of modern life style.

Definition:

Physical activity has been characterised as any bodily movement resulting in energy expenditure above resting levels. (Mohan, 1991; 2000a; 2001; Freedson and Meller, 2000)

The important factors like health and physical activity, social-cognitive, sex differences, self-efficacy, self-esteem, sedentary activities, parents role, role of family are contributing in child's behaviour and thereby affecting their growth. A brief description of each sub domain is as follows:

Health and Physical Activity:

The scientific community and general public acknowledge that increase in exercise and physical activity can produce worthwhile health benefits. Pate et al. (1995) and Krista et al. (2003) reported that even 30 – 40 minutes of walking or moderate physical activity on most days i.e. four times a week promotes higher level of physical fitness and reduced risk for several chronic diseases.

Psychosocial correlation of physical activity in healthy children. Previous research has demonstrated that most children are largely sedentary. Using data from Muscatine study, Janz et al. (1992) found that pubertal and post pubertal children spends only 8 to 10 minutes per day in aerobic activity.

Social Cognitive factors:

Determinants of levels of childhood physical activity are complex. Social-cognitive theory involves analysing the effects of parental and peer influences, child beliefs and personality on the adoption of a particular behaviour i.e. physical activity. It is now

*** Lecturer, Sharirik Shikshan Mahavidhyalaya, Surat**

widely accepted that family, peers, and school affect physical activity levels in children. Access to physical activities, such as the locations of parks and schools, and opportunities to participate in games and sports are also factors affecting sports involvement. Similarly parents who play with children regularly and provide transportation to activities have more active children. Personality, characteristics, such as achievement motivation, self confidence, independence and one's perceived ability to be active i.e. self-efficacy are also associated with physical activity levels (Strauss et al, 2001).

Sex differences:

It has also been suggested that physical activity, particularly sports participation, may affect the development of self-esteem in adolescent. However, most previous studies have been limited by including only small numbers of adolescents, no objective measurements of physical activity, and out-dated global self-esteem scores with any subscales. Strauss et al (2001) conducted a study to identify social and cognitive factors associated with physical activity in children aged 10 to 16 years. This study also aimed to further explore the relationship between sedentary activities (such as television viewing) and physical activity and the relationship between physical activity and self-esteem in children. Results revealed that physical activity levels are related to age and sex. Before age 13 years, similar levels of physical activity were present in girls and boys (P= 0.43); however, after age 13 years boys were significantly more active than girls (total activity time: 23.5 % +or _ 4.7 % vs. 19.0 % + or _ 3.8 %; $P < 0.05$). Moderate and high level activity decreased significantly between ages 10 and 16 years for both sexes. Among girls, overall time spent at all physical activity levels was 35 % higher in preteens compared with that in teenage girls ($P < 0.01$).

Self-efficacy:

Further, the study revealed that increased levels of high activity were primarily associated with increased self-efficacy and social influence scores. Time spent on sedentary activities was not correlated with high activity. Similarly, higher health beliefs scores were not correlated with high activity levels. In contrast, all three measures of self-efficacy were significantly correlated with high activity. Overall, children with increased levels of self-efficacy were significantly more likely to have increased levels of high activity compared with children with low levels of self-efficacy. In addition, social influences scores were significantly associated with increased high activity. Multivariate regression analysis demonstrated that age, sex, and self-efficacy were significant independent correlates of high activity, with approximately 10% of the variance in high activity explained by self-efficacy scores.

Self-esteem:

In this study, high level but not moderate level physical activity was associated with improved self-esteem scores. Positive association between physical activity and self-esteem in adolescents have been reported by Ferguson, et al, (1989). Page and Tucker (1994) demonstrated those adolescents who rarely exercise are more likely to experience loneliness, shyness and feelings of hopelessness. In contrast, no relationship was observed between physical activity levels and anxiety. In adults exercise must be prolonged and be fairly strenuous to reduce anxiety. In conclusion, this study demonstrated that healthy children aged 10 to 16 years rarely engaged in vigorous physical activity. Use of computer is sedentary behaviour that is becoming increasingly common and is associated with lower levels of physical activity. To be most effective, interventional efforts to increase physical activity should primarily target decreasing television and computer time and increasing physical activity. The increased levels of physical activity are an important component in the development of self esteem in children.

Sedentary Activities:

Some other studies also tried to explore the substantial variations in the extent of participation of children in physical activity. Simmons-Morton et al. (1997) conducted a large survey of over 2,400 third grade (8 to 9 year old) children in four US States. They found that not only did boys participate significantly more in moderate to vigorous physical activity, but they also participate more in sedentary activities. Specifically, boys spent more time than

girls watching television and playing video games.

Parents Role:

According to Marks et al, (2000), initial attempts to explain children's participation in sports activities also focussed on parental modelling. Moore et al, (1991) found that more active parents are more likely to have more active preschool children. Simons Morton et al (1997) found that support from parents, teachers and peers predicted extent of physical activity among the children. Thus, as with other behaviour patterns, children's activity levels are modelled on that of their parents.

Role of Family:

In an attempt to distinguish between parental influence and children's attributes, Stucky-Ropp and Dilorenzo (1993) conducted a study in Midwestern American town which involved structured interviews with over 200 (10 to 12 years old) children and their mothers. Statistical analysis of their findings showed that the children's reported enjoyment of physical activity was the most salient predictor of exercise behaviour. In addition, the mother's perceptions of barriers to exercise (eg lack of time) and mother's reports of family support were important. There were also some gender differences. Boy's activity was also predicted by their perception of modelling and support of exercise behaviour by family and friends, whereas girl's activity was more predicted by presence of exercise-related equipment at home and parental modelling. These results confirm the central role of family environment in establishing an interest in physical activity among children (Stucky, Ropp and Dilorenzo, 1993).

Parsons et al, (1999) conducted a study to identify childhood predictors of adult obesity included parental fatness, physical inactivity, dietary factors and other behavioural factors like self esteem and personality.

Conclusion:

The results of many ongoing studies in this area are still at a preliminary stage and further research is needed to identify definite patterns or factors associated with improving adherence to exercise especially among children. This is so because a carry over of physical activity from childhood to adulthood is a likely possibility. There is great potential in furthering research in this area of exercise and health as significant impact of such research may jolt the public into exercising more and replacing its rich benefits.

REFERENCE

- **Ferguson, K.J., Yesalis, C.E., Promrehn, P.R., Kirkpatrick, M.B. (1989).** Attitudes, knowledge and beliefs as predictors of exercise intent and behaviour in school children. J. School Health. 59, 112-115.
- **Freedson, P.S. and Miller, K.M. (2000).** Objective monitoring of physical activity using motion sensors and heart rate. Research Quarterly for Exercise and Sport, 71 (2), 21-29
- **Krista, A.B., Timothy, T.H. and Patricia, M. Dubbert (2003).** Physical in activity as a risk factor for Chronic diseases. In Cohen, L.M., Mc Chargue, D.E. and Collins, F.L. (ed.). The Health Psychology Handbook. London : Sage Publications.
- **Marks, D.F., Murray, M., Evans, B. and Willing, C. (2000).** Health Psychology: Theory, Research and Practice. Sage Publication Ltd., New Delhi.
- **Mohan, J. (1991).** Psychology of Sports: The Indian experience. New Delhi: Friends.
- **Mohan, J. (2000).** Personality across Cultures. New Delhi: Oxford University Press.
- **Mohan, J. (2001).** Stress and Sports. Proceedings Xth World Congress of Sport Psychology, Greece.
- **Moore, L.L., Lombardi, D.A., White, M.J., Campbell J.L., Oliversia, S.A., and Elison, R.C. (1991).** Influence of parent's activity levels on activity levels of young children. Journal of Pediatrics, 118: 215-219.
- **Page, R.M., Tucker, L.A. (1994).** Psychological discomfort and exercise frequency: an epidemiological study of adolescent. Adolescence, 113, 184-191.

* Chetan Dhanani

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 96 - 98
ISSN 2319 - 8168

SOCCER TRAINING DRILLS AND ENDURANCE IMPROVEMENT

Studies suggest that certain soccer drills improves physical conditioning. However, it remains debatable whether soccer drills can provide sufficiently unified exercise intensity among different players and on repetition of a drill, because movement patterns cannot be externally controlled during soccer drills. Good reliability and low variability of exercise in tensity would enable all players to receive an appropriate training stimulus.The purpose of this study was to investigate inter-subject variability and intra - subject reliability in exercise intensity during soccer drills. It was hypothesized that soccer drills that involve the highest exercise intensities would demonstrate the lowest inter-subject variability and the highest intra-subject reliability. Heart rates of 20 professional soccer players were recorded during a range of soccer training drills. The drills consisted of 2 vs. 2 to 8 vs, 8 normal scoring games and 2 further possession games. Heart rate responses were examined for variability, reliability, and suitability for soccer endurance training. Coefficients of variation across players were less than 3% for all drills. Paired t tests showed no significant differences in heart rate on repetition of the drills and 95% ratio limits of agreement were 1.8-3.8%. There were no significant correlations between exercise intensity and the statistical measures of variability and reliability Several drills produced exercise intensities suitable for soccer endurance training with mean heart rate responses ranging from 87-91% HRmax. Soccer drills such as those used in the present study appear to be an adequate substitute for physical training without the ball and thus provide simultaneous skill and fitness training. The increase in training time spent developing technical ability and/or a reduction in total training time required may be useful for soccer teams.

Introduction

Endurance capacities of soccer players have been traditionally trained using running drills without a ball. A major reason for this was that soccer games were not believed to provide sufficient exercise intensity to effectively improve the physiological mechanisms important in soccer endurance, However, recently researchers have observed exercise intensities deemed appropriate for soccer endurance training during various small sided soccer games. A remaining obstacle concerning the us of soccer drills for endurance training relates to the variability of training load between individuals and on repetition of a drill. Traditional running drills (without a ball) allow precise control of work intensity by specifying the rate atwhich distances are covered or by using feedback from heart rate monitoring. On the contrary, movements in soccer drills are sporadic and cannot be externally controlled. High intensity soccer drills generally require more continuous involvement in play, resulting in movement patterns that are less tactical-zonal. Therefore, the purpose of this study is to investigate inter-subject variability and intra-subject repeatability in exercise intensity during soccer drills.

Experimental Approach to the Problem

Each soccer drill was administratered twice and then was examined for intra-subject reliability of heart rate responses. The exercise intensity of each drill also was compared with current recommendations in the literature regarding suitability for soccer endurance training

Subjects

Twenty soccer players from Haryana Young Club

* P.T.I., The K.P.E.S. College, Bhavnagar

(HYC) volunteered for the study. Mean age, height, and body mass were 20.3 (±4.3) years, 172.6 (±6.8) ern, and 72.2 (±4.7) kg. All participants were familiar with all procedures used prior to the study.

Procedures

ln the 2-week period before the first training drill was administered, maximal heart rates for each player were established using an incremental maximum heart rate field test and were confirmed with a maximal Yo-Yo Intermittent Endurance Test, both described by Banqsbo.

Participants took part in the training drills as part of their normal training. To encourage maximum effort participants were informed of the drill structure and the simultaneous aims of skill and fitness traimnq. Participants were asked to maintain their normal diet, which emphasized high fluid and carbohydrate intakes.

The soccer training drills used were involve amoderate-to-high work intensity and are shown inTable1.

Characteristics of Soccer Drills used as training sessions

Drill	Structure	Pitch dimensions (yds)
2 v 2	4 x 2 min, 2-min rest periods	30 x 20
3 v 3	4 x 3 min,1.5-min rest periods	40 x30
4 v 4	5 x 3.5 min,2-min rest periods	50 x 30
5 v 5	3 x 5 min,1.5-min rest periods	55 x 30
6 v 6	3 x 6 min,1.5-min rest periods	60 x 40
8 v 8	3 x 10 min,1.5-min rest periods	70 x 45
5 v 5 pr*	5 x 2 min,2-min rest periods	60 x 35
6 x 6 pr*	5 x 2 min,2-min rest periods	65 x 30

***pr-Pressure half switch**

All normal games (ranging from 2 v 2 to 8 v 8) involved goalkeepers with normal scoring rules. Pressure half-switch games involved pressurizing a team within one half of a pitch and, on gaining possession, switching play to the opposite half of the pitch. It was ensured that there were minimal stoppages in play during all drills by maintaining an abundance of soccer balls around the pitch and encouraging quick restarts in play. All drills took place in the morning. Repetition of the drills for reliability measures usually took place within 2 weeks of the initial drill. However, for 1drill (5 v 5) there was a 4-week period between the 2 repetitions of the drill. Heart rate was monitored telemetrically using 5-second intervals during the drills. Mean percentage of maximum heart rate (% HRmax) during the working periods was calculated for each participant during each drill. Rest periods between exercise bouts were excluded from the analysis.

Statistical Analyses

Inter-individual variability in the heart rate response to each drill was quantified using the coefficient of variation (standard deviation divided by the mean, expressed as a percentage). Intra- individual reliability of the heart rate response to each drill was assessed using the ratio limits of agreement method and 2-tailed paired t-tests. Pearson correlation analysis was performed to examine' the relationships between exercise intensity of the different drills (% HRmax) and the various statistical' results from the variability and reliability analyses. All data analyses were performed using SPSS.

Results

Forthe 20 participants, HRmaxwas 194 ±6.7 b/min. The highest % HRmaxwas observed in response to the 2 vs. 2 drills, with a gradual reduction in % HRmax as the number of players and the pitch size increased (for the normal-sided games).

Relationships of Variability and Reliability Statistics with Exercise Intensity

The Pearson correlation between the mean soccer drill exercise intensities (% HRmax)
and the inter-individual coefficients of variation of % HRmax for the different drills was r= -0.17 (p = 0.68). The correlation between mean exercise intensity and the intra-individual 95% error limits of % HRmax for the different drills was r= -0.54 (p = 0.16). The correlation between mean exercise intensity and the p values from the t-tests for comparisons of % HRmax during repetitions of the different drills was r = -0.23 (p = 0.58). Thus, there were no significant relationships between exercise intensity of the different drills and the various statistical results from the variability and reliability analyses.

Discussion

The low coefficients of variation (all less than 3%) demonstrate only small differen'ces in hear. rate responses between players in each of the training drills used.

Hoff et al have reported similar to... variability (standard deviation) values during a small-sided game. Good reliability will again aid in a unified training load for all subjects and will allow for the provision of a progressive training load over- time. Using the ratio limits, the preferred method of assessing reliability in the sports sciences, it would be appropriate from our results to state that all the soccer drills tested show good reliability. Correlation analysis showed no significant relationship between soccer drill exercise intensity and the various measures of variability and reliability. Therefore, the hypothesis that soccer drills which elic: higher exercise intensities will result in the most unified exercise intensities cannot be supported fror- our data. This may be due to the relatively small range of exercise intensities observed during the soccer drills we have used (3.3% HRmax). A more Significant relationship may emerge if soccer drills with a greater range of exercise intensities were used. The various soccer drills tested appear to demonstrate sufficiently good reliability and low variability of exercise intensity for effective use wher- training groups of soccer players. To be useful as an endurance training mode, in addition to having consistent and repeatable work intensities, a soccer drill should produce exercise intensities that are deemed appropriate for soccer endurance development. Several drills examined in the present study elicited heart rates between 90 and 95% HRmax (2 v 2, 3 v 3, 4 v 4, and 6 v 6 pressure half switch) and therefore, are potentially suitable for improving V02max. Training intensities at the 'individual anaerobic threshold' (85-90% HRmax;) appear to be effective in improving lactate threshold parameters, with well-trained athletes probably requiring greater exercise intensities than moderately trained or sedentary individuals. The heart rate responses of the 5 v 5,6 v 6, 8 v 8, and 5 v 5 pressure half switch drills, were indicative of exercise intensities suitable for improving 'threshold' parameters.

Conclusion

The findings of the present study suggest that a number of soccer training drills elicit consistent heart rate responses to allow optimized group physical training. Furthermore, the heart rate responses indicate the drills were performed at intensities considered suitable to produce the physiological adaptations required for soccer endurance. Consequently, soccer drills such as those used here may be useful as a substitute for at least some of the physical training typically conducted without the ball, and thus provide simultaneous skill and fitness training. The increase in training time spent actually using a football and, or a reduction in total training time required may be useful for elite and non-elite soccer teams.

REFERENCE

- **Aroso, J., A.N. Rebelo, J. Gomes-Periera,** "Physiological impact of selected game-related exercises" J. Sports Sci. 22:522. 2004
- **Balsom, P,** "Precision Footbal". Kempele, Finland: Polar, 1999
- **Bangsbo, J. "**Fitness Training in Football: A Scientific Approach" Bagsaerd, Denmark: HO + Storm, 1995
- **Billat, L.V.** "Interval training"for performance: A scientific and empirical practice" Special recommendations for middle- and long-distance running. Part I: Aerobic interval training. Sports Med. 31:13-31. 2001
- **Castagna, C., R. Belardinelli, G. Abt.** "The V02 and heart rate response to training with a ball in youth soccer players" J. Sports Sci. 22:532-533. 2004
- **Helgerud, J., L.C. Engen, U. Wisloff, and J. Hoff** "Aerobic endurance training improves soccer performance" Med. Sci. Sports Exerc. 33:1925-1931. 2001
- **Hoff, J., U. Wisloff, L.C. Engen, O.J. Kemi, and J. Helgerud "**Soccer-specific aerobic endurance training" Sr. J. Sports Med. 36:218-221. 2002

* Dr.Mukesh Baladhiya

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 99 - 100
ISSN 2319 - 8168

EFFECTS OF AEROBIC TRAINING AND CIRCUIT RESISTANCE TRAINING ON SELECTED MOTOR ABILITY CORNP. ONENTS ANONQ SCHOOL BOYS

The study was designed to investigate the "Effects of aerobic training and circuit resistance train in gon selected motor ability components among school boys "For this 45 school boys students were selected randomly from Subbiah Ambalam Matriculation Higher Secondary School ,Karaikudi, Tamilnadu as subjects. Their age ranged from 13 to 15years. They were divided in to three equal groups namely Experimental Group I ,Experimental Group II and Control Group. In a week 5 days the Experimental Group I underwent Aerobic training, Experimental Group I1 underwent Circuit resistance training and Control Group was not given any specific training. The following criterion variables were chosen namely, speed, leg explosive power and agility. They assessed before and after the training period of 6 weeks. The analysis of covariance was used to determine of any significant difference was present among the three groups of the dependend variables. The study revealed that the selected on motorability components were significantly improved due to the influence of aerobic training and circuit resistance training.

Key.words:1.Aerobictraining 2.Circuitresistance training 3.Speed4.Legexplosive power5. Agility6.ANOCA

Introduction

Training is a program of exercise designed to improve the skills and increase the energy capacities of an athlete for a particular event. Aerobic training is designed to develop endurance as well as speed, leg explosive- power, agility in essential muscle' groups. It is an efficient training method in terms of gain made-in short time. Circuit training is a method of physical conditioning that employed both apparatus. resistance - training and calisthenics conditioning exercise. It provides a means of achieving optimal fitness in a systematized controlled fashion. Various fitness levels are desiqnated which legexplosive power, agility. In this study an attempt is made to find out the"Effects of aerobic training and circuit resistance training on selected motor ability components among school boys.

Related Literature,

Fett-et at.(2009) corrducted a study on Resisted and aerobic exercises are recommended to reduce weight and.improve . health, but which exercise modality offers the best results is still unclear. OBJECTIVE: The aims of this study were to compare circuit weight training (CWT) with joggjng (JOGG) on multiple cardiovascular disease (CVD), metabolic risk factors and fitness of overweight and obese women (body composition, lipid profile, uric acid, glucose, metabolic equivalent (MET), heart rate, blood pressure. flexibility, resting energy expenditure (REE) and nitrogen balance (NB)). METHODS: Fifty women were randomly divided in two groups, but only 26 finished it CWT (n=14;36+/-12 years old; body mass index, BMI=32+/-7 kg/m(2)) and JOGG (n=12;37+/-9; BMI=29+/-2). The first month of training consisted of 60 minx 03 days/week and the second month of training consisted of 04 days/week for both protocols and adietary reeducation. RESULTS: Both groups reduced total body'mass, fat body mass, BMI, plasma uric acid and increase in

* P.T.I., Valiya Arts & P.R. Mehta College, Bhavnagar

MET($p<0.05$); there was no change in lean body mass, REE and resting heart rate. CWT reduced total cholesterol, plasma triqlycerides, NB and increased flexibility; JOGG reduced waist/hip ratio, glucose, systolic blood pressure, high-density lipoprotein cholesterol, and increased the total cholesterol high-density lipoprotein cholesterol ratio($p<0.05$). CONCLUSION: Both protocols improved CVD and metabolic risk factors. The GWT presented favorable changes regarding lipid profile and flexibility; JOGG on glucose, waist/hip ratio and blood pressure. These results suggest that resisted exercise combined with aerobics should be considered for obese people. Never theless, regarding some basal differences between the groups, it was not possible to conclude that changes were due to exercise type or intra - group variability.

Methodology

Since the purpose of the study was to find out the effects of aerobic training and circuit resistance training on selected motor ability among school boys, it was decided to select the untrained boy's students whowere not participating in any of the games or sports or in any special training or coaching programme. However, they were allowed to participate in their routine physical education classes in the college. Since,during the period of training the subjects were susceptible for changes due to growth; it was decided to have one control group for the study. For this purpose, forty five boy's students, free from deformities and ailments, were selected at random by lot from Subbiah Ambalam Matriculation HigherSecondary School, Karaikudi, Tamilnadu. The age of the subjects ranged from thirteen to fifteen. The subjects were randomly assigned equally to one of the three groups in which group I acted asaerobic training (n= 15)group II underwent circuit resistance training (n= 15)and group III underwent control group (n=15). Measurement for the motor ability components such as speed(50mtsrun) leg explosive power(standing broadjump) and agility(shuttle run)were recorded at the beginning (pre-test), after six weeks of the training. The selection of subjects and assignment of treatment were at random. The subjects were not equated inrelation to the factors in which they have been examined. Hence, the differences among the means of pre-test have to be taken in to account during the analysis of the post-test differences among the means. This was achieved by the application of analysis of covariance, where in the final means were adjusted for the differences in the critical means and the adjusted means were tested for significance.

Conclusions

From the analysis of data the following conclusions were drawn. There was a significant difference among aerobic training and circuit resistance training on selected motor ability components of school boys. There was a significant improvement on speed due to circuit resistance training and aerobic training programmes. However,.the improvement was in favor of circuit resistance training. There wasa significant improvement on leg explosive power due to circuit resistance training and aerobic training programmes. However the improvement was in favor of circuit resistance training. There was a significant improvement on agility due to circuit resistance training and aerobic training programmes. However the improvement was in favor of circuit resistance training.

REFERENCE

- Chtara M, Chaouachi A, Levin GT, Chaouachi M, Chamarik, Amrim, Laursen PB. "Effect of Concurrent Endurance and Ciurcuit Resistance Training Sequence on Muscular Strength and Power Development".
- Clarke; Harrison H. and David H. Clarke. Advanced Statistics with Application to Physical Education. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1972.
- Dick Frank W. Sports Training Principles. London: Henry Kimpton Publishers, 1980.
- Fettca, Fettcw, Marchiniju. "Circuit Weight Training vs Jogging in Metabolic risk factors of over Weight! Obese Women", (2009).
- Scholich, Kreistraining M. Circuit Training. Berlin: Spotverlag, 1979.

* DR. Ranchhhod Rathvi

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 101 - 104
ISSN 2319 - 8168

INDIAN SPORT PERSON AND PERFOMANCE

Sports talent is a product otheredity and environment. But a person must be endowed with basic minimum of biological potential only then it can be developed through training and other environmental factors to a level needed in performance sports. In sports dominated countries the identification of talent through and methods of sports medicine, physiology, and bio-ctiemistry. These sciences are able to determine certain biological e.g., V02 max, muscle fiber distribution etc. The scientific criteria can be made by giving correct data to the coach particularly regarding the physical development capacity for aerobic and anaerobic efficiency. The human skeletal muscles have a mixture of slow twitch (Red muscle fiber) fibers and fast twitch (White muscle fiber) fiber while the range offiber mixtures is relatively wide (ranging from 40 to 87 percent for fast twitch fiber and 13and 60percent for slow twitch fiber). Biopsy is the technique used for determining fiber types. Doping is the administration of or use of any substance foreign to the body or any physiological substance taken in abnormal quantity through abnormal route of entry into the body to enhance theperformance". So, to check such practices, the I.0 C. has devised a list of substances banned for use by sports persons in competition/training. It is generally agreed amqng researchers in the area of altitude that any eventperformed at altitude (about 2000 meter or more) lasting more than 2 minutes will require a period of training at altitude in order to obtain optimal performance because in the high altitude there is lack of oxygen, lack of gravitational force, lack of density of air which reduces the resistance of the airways to the flow of air into and out.of the lungs. Nowaday's most of the developed countries are using the modem technologies and instrument for the development of sports and enhanced the performance. These modem technologies rarely used in India as per as sports concern.

Introduction

The Study of sports performance in India has not yet received due attention and it is mostly limited to a superficial level. This state of affairs hopefully will give way to a more serious and scientific approach. Sports training aims at improving sports performance. Therefore, the nature and structure of sports performance determines to a great extent the means and methods of trainings as well as the total planning, organization, implementation and assessment of training. Sports performance is a highly complex process and is a product of several internal and external factors encompassing all the aspects of human personality. So, sports performance is complex and multidimensional in nature. A sport performance in a simple words is the process of tackling given sports tasks or demands. We can say that sports performance is the Psycho-Socio-Biological process of doing some actions of tackling some sports task.

Structure of Performance Capacity

The performance capacity along with external factors determines the sports performance. Performance capacity is a complex of performance prerequisites which are divided into following five groups:-'

1. Constitution: It consists of physique, body weight and height, size, width and length of the body parts, body fats, lean body mass and stability of bones, joints etc.

2. Condition: It is also known as physical fitness. It consists of strength, speed, endurance and their complex forms.

* Assi. Prof. Aswinbhai A Patel Commerce College, Gandhinagar.

3. Technique- coordination: It consists of technical skills, flexibility and Coordinative abilities.

4. Tactics: It consists of tactical knowledqe, tactical skills and tactical abilities. .

5. Personality: It consists of beliefs, values, interests, attitudes, temperament, mental capabilities, personality traits, habits etc.

The various performance prerequisites are inter-related and inter-dependent. In above figure this relationship is depicted through of various rectangles. The five groups of factors i.e. condition, technique/ coordination, tactics, constitution and personality represented by the respective rectangles. The training state (sum total of all performance prerequisites improved though training) also determines the relative dominance or importance of the performance factors. The process of performance, in addition to performance capacity is also influenced by external factors like officials, umpires, judges, opponent, equipment, weather, ground condition, other environmental factors etc. The external factors not only influence the process of performing but also the performance capacity. In the Indian cultural context there are some important inter-related factors related to sports performance which are at the stage of infancy. Some of the factors are given below-

· Talent identification
· Doping in sports
· High altitude training
· Modern technology
· Energy cost
· Diet

Talent Identification Sports talent is a product of heredity and environment. But a person must be endowed with basic minimum of biological potential only then it can be developed through training and other environmental factors to a level needed in performance sports. through and methods of sports medicine, physiology, and bio-chemistry. These sciences are able to determine certain biological e.g., V02 max, muscle fiber distribution etc. The scientific criteria can be made by giving correct data to the coach particularly regarding the physical development capacity for aerobic and anaerobic efficiency.

Aerobic capacity means consumption of more oxygen to break down carbohydrates and facts which provides more amount of energy. It is important for long duration of exercises. The body's ability to use oxygen depends on the efficiency of the cardio-vascular system i.e. lungs, heat and blood vessels. The example of aerobic activity are calisthenics, walking, jogging, swimming, rope skipping, weight training, circuit training, cycling, football, hockey, lawn tennis, marathon etc.

Anaerobic capacity means consumption of less oxygen and it is important for those activities which require short bouts of vigorous movement in which aerobic metabolism can't takes place and ATP and CP provides energy in this capacity.

Studies had shown that only the capacities and size of the fiber increases as the result of training and not the number of twitch contraction time. It mean that a person having high percentage of fast twitch fibers can't change in short twitch fibers, but he/she can developed it through training. So such type of sports persons can better perform in anaerobic type of sports. So in this concern the sports dominated countries like U.S.A, England, China etc. are earlier diagnose the percentages of slow twitch and fast twitch fibers in the muscles of the children (Age 4-7 year) and on the basis of the fibers arrangement, heredity and as per the interest they will decide the sports. But in Indian the biopsy technique is at infancy stage.

Doping in Sports

The use of performance enhancing drugs is banned in sports. However, Physical exercise and exertion impose upon the body an increased demand of nutrients and oxygen. The body can meet the demand only a certain level beyond which exhaustion sets in. A sports persons needs to keep himself vigorous, energetic, full of vitality and endurance, to achieve all this some sports persons resort to pills and injections as shortcuts to success as they don't understand that good genes, scientific coaching, proper nutrition to the task. are what ultimately brings them success.

Doping is the administration of or use of any

substance foreign to the body or any physiological substance taken in abnormal quantity through abnormal route of entry into the body to enhance the performance". So, to check such practices, the I.a.c. has devised a list of substances banned for use by sports persons in competition/training. The wides spread use of drugs in sport, however began in 1960's Rome Olympic. In this Olympic one of the cyclist was died after competing cycle race because he has taken 'Ronical' (a type of drug). After this incident the drug test in Olympics began from 1968's Maxico Olympic.

High Altitude Training

It is gener.afly agreed among researchers in the area of altitude that any event performed at altitude (about 2000 meter or more) lasting more than 2 minutes will require a period of training at altitude in order to obtain optimal performance because in the high altitude there is lack of oxygen, lack of gravitational force, lack:of density of air which reduces the resistance of the airways to the flow of air into and out of the lungs. Due to lack of gravitational force the energy required to lift the body as in the Pole Vault, high jump, s.print run, long jump etc., would be theoretically decreased. Although training at altitude improves performance. There is an evidence to suggest that itimproves performance of trained athlete after returning.to the sea level (more than sea level training would). It is interesting to note at Mexico City (elevation of approximately 7300 feet or about 2300 meters) during the 1968's Mexico Olympics most physiological adaptation were accomplished with 2 to 3 weeks. While it is interesting to note that age is apparently not a hindrance to acclimatization, it should also be remembered that no matter how well acclimatized on individual becomes, performance or aerobic activities will always suffer to a certain degree at high altitude. In the 1968 Olympic Games in Mexico City, it was determined by the United States Ballistic Research Laboratory that the weight for throwing event had theoretical advantage of 6 cm for the shot put, 53 cm for the hammer throw, 69 cm for the javelin and 162 cm for the discus. But in India there are one or two places are their for the high altitude training as Banglore and Shimla, because the training programme at high altitude is similar to those used at sea level. One should be aware that because muscular fatigue sets in earlier (lactic acid rises more readily and at lower work levels at altitude, one is forced to accept a slower tempo as well as a reduced intensity and duration. So by the altitude training one should give better performance in comparison tothe sea level training at the sea level competition

Modern Technology

Nowaday's most ofthe developed countries are using,the modern technologies and instrument for the development of sports and enhanced the performance. These modern technologies rarely used in India as per as sports concern. Some of the technologies and instrument are listed below.

Magic Eve-It is an instrument-use-to measure the length of distance covered by javelin in javelin throw event.

Electronic Wrist Band –Mostof the sports, rich countries like Holland, South Korea, Germany etc. are using the electronic- wrist band which is linked with the laptop. During the competition like hockey, the coach of the team watch the heart beat of a player which comes on the screen of laptop, related to the work load. If it will go

beyond the 140 per minute then immediately coach will substitute the player, because in the hockey game there is rule of rolling substitution. This band is also used in different types of sports training. The game of baseball involves many signals and signs between the coach and players in order to perform specific plays; tactics and strategies to outmaneuver the other team and win the game. The wristbands have a face that displays these numbers or letters, so they are all on the same page. The coach has a remote control unitwhere he enters numbers and letters and transmits the signals to all the players who wear a wristband.

Electromyography -It is an instrument to qive information about the action potential of the particular muscle of the human body. During training period, with the use electromyography the sports dominant countries are easily diagnose the action potential of the sportsman muscle that which muscle is primary mover for a particular skill. If the particular muscle

is a weak than the trainers and coaches will put more effort on the scientific type of exercises which are fruitful for the particular muscle.

Cinematography - Through cinematography one can easily watch the.acquisition of skill in a by part manner, it will gives 120 photographs in a second which helps in the rectification of the skill. Latest example was the injury of Sachin Tendulkar, which was diagnose with the help of Cinematography technique. The main reason behind the injury was the wrong way to perform the square cut skill.

Swim Suit - The swim suit for Men/Women are manufactured by using
scientific thread which reduced the water resistance by 2 meter per second.

Sports Shoe with Chip - sports shoe has a computer chip that adjusts the cushioning in your sole while you run. It is an Intelligent Shoe. What is great about the shoe is that it adjusts itself to your running conditions. The heel of the shoe has amagnetic sensor that measures compression by taking thousands of readings every second to provide the microprocessor with the information needed to calculate the ideal level of cushioning.

And more others

Energy cost- In India rarely used an instrument and manual formula to find out the energy cost of particular player during training session/camp, Energy cost means the quantity of energy consumed for a particular task. We can take an example of one football player who takes a meal of 3600 Kcl and by the training he consumed only 2600 Kcl energy (calculated through energy cost). So balance is 1000 Kcl this 1000 Kcl is a reserves, it means in the next meal he will reduced the meal by 1000 Kcl or increase the load, But in India, players will take a diet of again 3600 Kcl, it means total energy in that player is 4600 Kcl, So the excess amount of Kcl,so the excess amount of kcl, energy will give negative effect and increase the fats in the body.

Diet - Balance diet means a diet which contains the nutrientin a appropreate proportion, So in sports, diet should be balanced according to the nature of sports, age, weight, height, sex, and climate and health condition. In scientific principle of sports are classified into four groups as per as diet concern.

The groups of sports are:

1- Light sports- It involves skill games which require high skills, minimum strength and low endurance. The muscular effort of this sports is equivalent of the effort involved in walking 2 miles/ hr and as per as diet concern it require 50 Calories / kg of weight. The proportion of nutrients are-CAR: 60% PROTIEN: 15 and FATS 25%. for ex. Archery, Shooting, Billiards, Chess, Carom etc.

2- Moderate sports: It involves sports which require Skill moderate strength and moderate endurance. The muscular effort of this sports is equivalent to the effort involved in walking 4 mile/hr and as per as diet concern it require 60 Calories/ kg of body weight. The proportion of nutrients are-CAR: 60%, PROTIEN: 14% and FATS: 26%, For ex. Badminton, Cricket, Golf, Gymnastic, Kabaddi, Kho-Kho, Table Tennis, Hurdling, Jumping and Throwing.

3- Heavy sports-It involves sports which required skills, high strength and high endurance. The muscular effort of this sports it equivalent to the effort in walking 6 mile/hr and as per as diet concern it require 70 Calories/ Kg of body weight. The proportion of nutrients are- CAR: 60%, PROTIEN: 13% and FATS: 27%. For ex. Boxing,wresting, Football, Hockey, Handball, Cycling, Squash, Water polo, Middle Distance Running, Middle Distance Swimming.

4-Endurance sports- It involves sports which require skill, moderate strength a n d extreme endurance. The muscular effort of this sports is equivelent to the effort involved in walking 8 mile/hr and as per as diet concern is require 90 Calories / kg of body weight. The proportion of nutrients are-CAR: 60%, PROTIEN: 12%, For ex, Marathon, cross country, Long Distance Walking, Channel Swimming, Mountaineering and Rowing.

REFERENCE

⇨ Beotra, Alka, Drug Abuse in Sports, New Delhi: Sports Authority of India, 20Y-. Kumar, Mahendra, "Talent Identification For Sports", journal of Sp 115

* Y.L. Chaudhari

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 105 - 107
ISSN 2319 - 8168

A COMPARATIVE STUDY ON ANTHROPOMETRIC MEASUREMENTS AND SELECTED MOTOR FITNESS COMPONENTS AMONG SCHOOL GUJARAT

INTRODUCTION

Play is y Voluntary activity or occupation executed within certain fixed limits of time and Place, according to rules freely accepted and absolutely binding, having its aim in itself and accompanied by a feeling of tension, joy and consciousness that is "different" from "ordinary life" Anthropometry simply means "measurement of peopl". The word is derived from the Greek 'anthros' meaning man, and 'metron' measure. more formally it is the study of the size, shape and strength of the human body, including, mass, volumes, mobility, proportions, centers of gravity, and inertial properties of the whole body segments.

One of the important tasks for physical educationists is measure different parts and components of human body. The scientific terminology given to the measurement of man is "Anthropometry". There are hundreds of human body measurements which have attracted attention of many types of specialists like anatomists, physical educationists, anthropologists, human biologists, human physiologists, ergonomists, designers, artists, pediatricians, sports scientists, coaches, etc. Another term coined more recently for the measurements of that body part which are which are related to human body movements is "Kin anthropometry". Ross et al. (1978) have defined kin anthropometry as, "the application of measurements to the study of human size, shape, proportion, composition, maturation and gross functions so as to help understand human movement in the context of growth, exercise, performance and nutrition". Anthropometric measurements like nose length, ear not included in kin anthropometry.

Significance of the study

The study will help to identify the difference between motor fitness performances.

1. The study would help to find out the significant relationship between jumpers, runners and throwers on motor fitness components.
2. The study would give an additional knowledge to the area of research.
3. The study would help the coaches and physical education teachers to find out the athletic jumpers, runners and throwers are better un the selected motor fitness variables.
4. The findings of the study by bringing forth adequate, inadequacies in physical Education of schools in four districts of Gujarat.
5. Specific contributions of the study for the development of Physical education programmers would include the following areas.
6. Relation of physical education programs with the educational programmers.
7. Fiscal management of the physical educational programmer.

Objectives of the study:

The study undertaken will study the following objectives:

1. To examine the difference between runners, throwers and jumpers in relation to their motor ability fitness components.
2. To assess the difference between runners, throwers and jumpers in relation to their pull-ups performance.
3. To assess the difference between runners,

* Assis. Prof. (Physical Instructor) V.N.S.G. University, Surat

throwers and jumpers in relation to their push-ups performance.

4. To assess the difference between runners, throwers and jumpers in relation to their Vertical jump performance.

5. To assess the difference between runners, throwers and jumpers in relation to their Standing Broad jump performance.

6. To acquaint the reader with the common methods of finding the measurement of body composition.

7. To acquaint the reader with the techniques of commonly used anthropometric measurements.

8. To measure the Height, Weight, Sitting Height, arm length, leg length and motor fitness components among runners, and jumpers throwers.

Hypotheses:

Based on the review of literature discussed in chapter two and the theoretical framework developed in the present study, the following hypotheses have been formulated.

1. There might not be any significant difference difference between Runners and Throwers in relation to their Motor Fitness.

2. There might not be any significant difference between Runners and jumpers in relation to their Motor Fitness.

3. There might not be any significant difference between Throwers and jumpers in relation to their Motor Fitness.

DESIGN OF THE STUDY

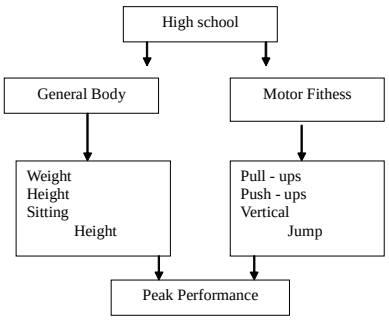

SAMPLE OF THE STUDY

For the present investigation the sample considered was high school boy's athletes as Runners, Throwers and jumpers. 300 Athletes were taken for the study, the data collection are representing from 4 Districts in Gujarat

S.No	District	Runners	Throwers	jumpers	Total
1	Surat	25	25	25	75
2	Tapi	25	25	25	75
3	Navsari	25	25	25	75
4	Narmada	25	25	25	75
Total		**100**	**100**	**100**	**300**

TOOLS USED:

The following instruments have been used in the study.

- Standard Anthropometric Kit Was used to Measure the anthropometric measurements of High School Athaletes.
- Standardized Indiana motor fitness components test was adopted to measure the motor fitness components of High School Athaletes.

DATA COLLECTION PROCEDURE:

The sample of the study was the school athlete's age group ranging between 11 to 16 years from three types of athletes (jumpers, runners and throwers) the jumpers, runners and throwers consisting four districts (Surat, Tapi, Navsari and Narmada) each districts has 75 boys total of 300 are studying in Govt. of Gujarat. The subjects were randomly selected consisting the Factors such as height, weight, sitting height, arm length and leg length of the total sample this group was given the orientation of the Indiana motor fitness test like pull-ups, push-ups, vertical jump and standing broad jump were taken accordingly.

Results and Discussion

The table and graph-1 showing the significant difference between Runners and Throwers in relation to their Motor Fitness

Activity	*Sample*	*Mean*	*SD*	*t*	*P.value*
Motor fitness	***Runners***	***100.90***	***11.76***	***1.88***	***0.061***
	Throwers	***97.73***	***12.01***		

DISCUSSION

From the result Shown in the above table it is very clear that there was no significant difference between Runners and Throwers in relation to their motor fitness. The mean value of Runners higher than the mean value of throwers and obtained 't' value was 1.88 and P. value was 0.61 which was not found to be significant.

The table and graph-2 showing the significant difference between Runners and Jumpers in relation to their Motor Fitness

Activity	Sample	Mean	SD	t	P.value
Motor fitness	Runners	100.90	11.76	-5.33	0.000
	Jumpers	112.06	17.28		

DISCUSSION

From the result Shown in the above table it is very clear that there was no significant difference between Runners and Jumpers in relation to their motor fitness. The mean value of Jumpers higher than the mean value of Runners and obtained 't' value was -5.33 and P. value was 0.000 which was not found to be significant.

The table and graph-3 showing the significant difference between Throwers and Jumpers in relation to their Motor Fitness

Activity	*Sample*	*Mean*	*SD*	*t*	*P.value*
Motor fitness	*Throwers*	*97.73*	*12.01*	*6.80*	*.000*
	Jumpers	*112.06*	*17.28*		

DISCUSSION

From the result Showing in the above table it is very clear that there was no significant difference between Throwers and Jumpers in relation to their motor fitness. The mean value of Jumpers than the mean value of Throwers and obtained 't' value was -6.08 and P. value was 0.000 which was not found to be significant.

CONNCLUSIONS:

The Following Conclusions were drawn on motor Fitness among high school athletes (*Jumpers, Throwers, Runner)*

1. No significant difference was found between Runners and Throwers in relation to their motor fitness.
2. significant difference was found between Runners and Jumpers in relation to their motor fitness.
3. significant difference was found between Throwers and Jumpers in relation to their motor fitness.

Striking features of the Research: A pioneer attempt was made in the area of Physical Education which focused on General Body Measurements (Weight, Height, and Sitting Height) and Motor Fitness components (pull-ups, Push-ups, Vertical Jump, Standing Broad Jump).

The Striking features of the study resulted into the final conclusion have clearly indicated that Throwers and Jumpers was showing a significant role in Motor fitness components was showing highly significant effect on other motor fitness component (i.e., Weight). With regard to pull-ups and Push-ups, as the results and discussions have clearly focused on drawing the final components which was not found to be significant at. 0.01 level of significance. Similarly, the study was scientifically proved that throwers and jumpers have shown a meagre impact on other variables.

REFERENCE

- M.K.Kamalesh & M.S.Sangral, Principles and History of Physical Education, (Ludhiana : Prakash Bothers, (1985), p.1.
- Earle F.Zeigler, Physical Education and Introduction, (Philadelphia : Lea- Feibiger), 1982, p.226.
- Baxter-Jones, Helms, Maffull, Baines Preece and Preece, 1995; Boucher Muttimer, 1994:Brewer, Balsom, Davis & Ekblom, 1992).
- From American Association for Health, Physical Education and Recreation, Journal of Health Physical Education and Recreation, (March, 1969), 59-60.
- Marcel, G., The Mystery of Being, Gifford lectures, 1949-50, Regnery, Chicago 2 Vols., n.d.
- John Walsh (1968) "First Book of Physical Fitness", (London : Heinement Education Books Ltd.),
- Carl Will Goose, (1961) "Evaluation in Health Physical Education", (New York: McGraw Hill Books Company,), p.6.
- Roboson M.,) "Basic Understanding of Physical Fitness Orientation Course in Scientific Aspects of Physical Fitness", Report and Papers (LNCE Gwalior), October, 1983.
- Lawrence E., Morehouse and Agustus T. Miller, "Physiology of Exercise"(St. Louis: The C.V.Moshy Company, 1976), p.224.

* T.R. Sharma

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 108 - 110
ISSN 2319 - 8168

ORGANISATIONAL DETERMINANTS OF OCCUPATIONAL STRESS AMONG COACHES

When records are broken and Olympic heroes are created some persons stand away form the lime light, but they are the one who scripted and directed that performance. The setting of new records and breaking of traditional barriers of performance, has been more often than before in the last few decades. Sports performance which were hard to imagine, just a few years ago are now common and the number of athletes capable of outstanding performance is increasing continuously. They are the coaches which makes it possible. Coaches are not only the central figure to the sports setting but their influence can extend to other areas of the sportsmen's lives as well. And yet until recently there has been virtually little research in coaching behaviour, its determinants and impact on athletes. The effect of stress on job are costly and are reflected in lower productive efficiency, reduced employee motivation and physical ability to do a task well, low morale, increased anxiety and irritability which influences work efficiency. Stress is not confined to individuals alone. The effects of stress on individuals will eventually have a collective impact on an organisation.

Key words: performance, coach, stress.

Introduction

The setting of new records and breaking of traditional barriers of performance, has been more often than before in the last few decades. Sports performance which were hard to imagine, just a few years ago are now common and the number of athletes capable of outstanding performance is increasing continuously. They are the coaches which makes it possible. When records are broken and Olympic heroes are created some persons stand away from the lime light, but they are the one who scripted and directed that performance. Coaches are not only the central figure to the sports setting but their influence can extend to other areas of the sportsmen's lives as well. And yet until recently there has been virtually little research in coaching behaviour, its determinants and impact on athletes. The effect of stress on job are costly and are reflected in lower productive efficiency, reduced employee motivation and physical ability to do a task well, low morale, increased anxiety and irritability which influences work efficiency.

Characteristics of Effective Coaches:

According to Mohan (2003a), some of the traits of effective coaches are:

1. They frequently provide feedback and incorporate numerous prompts and hustles.
2. Provide correction and reinstruction.
3. Use high level of questioning and clarifying.
4. Are predominantly engaged in instructions.
5. Manage the training environment to achieve considerable order.

Burton and Raedeke (1993) suggest that the most crucial skills in the coaching education process are competence in diagnosis, skill in communicating and the ability to provide alternatives. Simply having experiences is not enough to guarantee an improvement in coaching skills. Callier (1983) enumerated the following characteristics of effective coaches:

1. Administration skills which include care of equipment, organisation of staff, organisation of practice, communication with other coaches,

* Lecturer, Sharirik Shikshan Mahavidhyalaya, Surat

adherence to philosophy and policy, public relationship and supervision

2. Relationship skills which imply generating enthusiasm, being firm, fair and consistent in discipline, and being effective in communication with individual and team members.

3. Performance skills which include taking care of appearance of the team at practice, attitude of the team, and conduct of the coach during the game.

4. Self improvement refers to coach improving and updating his skills constantly.

Principles of effective coaching (Mohan et. al. 1996)

1. To put onus on sportsman: to make decision and concentrate on what they are directing to improve rather than tell him what to do and how to do.

2. Building confidence: Sportsmen may sometimes fail; coaches help these sportsmen to build confidence to attain new levels of performance. For this they create a motivating environment where incremental ongoing improvement occurs.

3. Earn respect of coaches by treating failure of sportsmen as a learning experience.

4. Goal setting and feedback: Coaches should have mutually agreed upon goals. Coach should then monitor performance towards their attainment, provide motivational or corrective feedback to realise sportsperson's full potential.

5. Coaches should emphasise continuous improvement.

Coaches are not only the central figure to the sports setting but their influence can extend to other areas of the sportsmen's lives as well. And yet until recently there has been virtually little research in coaching behaviour, its determinants and impact on athletes.

Effectiveness in Coaching:

According to Chelladurai (1984) training and instruction behaviour concern the development and mastery of the skills, techniques and tactics of the sports. These behaviours should increase the ability of the athletes, thereby strengthening the effort performance relationship. The coach's training and instruction can facilitate intrinsic rewards in two significant ways:-

1. In classifying the effort performance relation, the coach can set realistic standard and goals for personal performance.

2. The coach's training and instruction enhances the athlete's ability and thereby increases the probability of reaching the standard internalised the athlete.

Kremer and Scully (1994) opined that, coaches effectiveness in training may be maximised if one pays due regards to certain rules viz:

1. Comprehensive analysis of athletes effort, capacity and personality development is necessary to determine his highest limits of effort tolerance;

2. Work adaptation which is a function of individual capability and

3. Taking care of their stress.

Rieder (1983) discussed the internal and external factors determining the learning. Among them, the learning ability and the emotional conditions are important. The trainer's primary duty is to make these conditions optimal. The teaching-learning process is based on trainer and athlete interaction. Silva et al., (1985) suggested that coaches need is to know not only the techniques and tactics of their particular sport, but also the methods to teach these things to the athletes. They must posses:

1. Psychological skills,
2. Energy management skills,
3. Stress management skills,
4. Attention skills,
5. Goal setting skills,
6. Leadership skills,
7. Communicating skills.

One of the barriers in coaching effectiveness is the occupational stress experienced by coaches:

The word stress is borrowed from physics and engineering where it has a very precise meaning, a force of sufficient magnitude to distort or deform when applied to a system. One of the common connotations of stress is hardship, strain, adversity or affliction (Short oxford dictionary, 1983). The effect of stress on job are costly and are reflected in lower productive efficiency, reduced employee motivation and physical ability to do a task well, low morale, increased anxiety and irritability which influences work efficiency. Stress at work may lead

to an adverse effect on an employee's family life also.

Effect of occupational stress on organisations

Stress is not confined to individuals alone. The effects of stress on individuals will eventually have a collective impact on an organisation. And the effects can be more than just the sum total of individual's symptoms:

1. Poor working relationships,
2. Low morale,
3. Reduced quality of products and services.
4. Low productivity,
5. High absenteeism and lateness,
6. High accident rates,
7. High illness rates,
8. Increased dispute and strikes,
9. Vandalism and sabotage,
10. High labour turnover,
11. High number of request for early retirement.

Occupational stress and its health consequences:

The stress of modern life is indicated by a large number of people suffering from peptic ulcers, heart attacks, strokes and many more consuming incredible amounts of tranquillizers, alcoholic beverages and sleeping pills. Due to occupational stress, a person might experiences helplessness. It has been documented that helpless ness is related to depression, anxiety, disease susceptibility, coping difficulties, old age problems, intellectual impairment and work inefficiency (Rath, 1990).

Mishra et al., (1991) opined that occupational stress has been found to be related to mental health. Traditionally negative mental states such as depression, tension, and anxiety were considered to be important parameters of mental healthy. However the absence of these states may indicate that the person does not experience difficulty in handling problems. In other words the psychological well being is dependent on the presence of certain states that provide sense of control and adequacy. These positive states are perceived control, social support and self efficacy. These are accepted determinants of psychological mental health (Moss, 1985). In organisational settings generating occupational stress, depression anxiety and stress have been found to be the common consequences. Even self esteem is lowered due to chronic occupational stress (Mohan et al, 1996).

Features in the Work Enviornment / Work Life as Source of Stress

Cooper and Marshall (1988) gave a model of occupational stress highlighting features of work environment as sources of stress. They are:

1. Stress on the job itself; Viz. Stressors intrinsic to job itself e.g. workload, physical condition, hours of work and decision making.
2. Job role based stress; e.g. role conflict, role ambiguity, and job responsibility.
3. Career stress; Include stressors like lack of opportunity for career advancement and promotion.
4. Stress due to relationship with superiors, subordinates, players and co- workers.
5. Stressors associated with organisational policies i.e. Lack of affective commitment to the organisation.
6. Stressors associated with spill over of work problems at home i.e. homework interface.

Conclusion

Hence, organisations and organisational culture determines employee's job attitude to a large degree. This brings us the issue of organisational culture / quality of work life as the most important sources of occupational stress.

REFERENCE

- ⇨ Burton, D., and Raedeke, T. (1993). Identifying successful coaches: the development and intial validation of coaching questionnaire (CSQ). Human Kinetics, NASPSPA, 10.
- ⇨ Callier, P. (1982). Measuring Coaching and counselling Lei stung sport, 3:230
- ⇨ Chelladurai, P. (1984). Discrepancies between preferences and perceptions of leadership behaviour and satisfaction of athletes in varying sports. Journal of Sports Psychology, 6, 27-41.
- ⇨ Cooper, C. L., and Marshall, J. (1988). Understanding Executive Stress. London. Mac Millan Press.
- ⇨ Kremer, J., and Scully, D. (1994). Psychology in Sports. London: Taylor and Francis ltd.

* H.R. Maisuriya

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 111 - 112
ISSN 2319 - 8168

DETERMINE THE ANXIETY LEVEL AT SCHOOL AND COLLEGE KABADDI PLAYERS

The rational for this study was designed to examine the level of competitive traitanxiety that were experienced prior toakabaddi competition andtoascertain whetherthere wereany differences between these two agegroups. Anxiety was measured using the sport competition Anxiety Test(SCAT) (Martens, Vealey and Burton. 1990). The sample size consisted of two High School Kabadd iplayers with the age raoging from15 to18 years and 20college Kabaddi players of age ranging between 19 to 25 years .Analysis of trait anxiety showed a significance difference of 0.05 as college kabaddi players were found to be less anxious than school kabaddi players. But both the anxiety age group players presuppose anaverage degree of suggestions for future research and practical consideration which are listed in the conclusion.

lnroduction

The world of games and sports is ever expanding with the increasing intensity of competition and enlarging scientific studies of human movement. Today, performance in a sport not only demands systematic training to develop physical and physiological aspect of sports but also demands training and consideration of psychological characteristic needed for success inthat sport. (Mathenson &Mathes. 1991)

Most athletes enter a competition with some concern about their chances of winning. "When an athlete's performance suffers in an important event, he is often too much worried about the outcome ...being solely concerned with winning and it causes an increase in anxiety" (Orlick & Partington, 1988). Anxiety has been defined as the negative aspects of experiencing stress. It is the worry that is experienced due to the fear of failure.

Researchers have distinguished between two types of anxiety: state anxiety

& trait anxiety. The state anxiety is"characterized by subjective, consciously perceived feeling of apprehension and tension, accompanied or associated with activation or arousal of the autonomic nervou ssystem" (Speilberfer, 1996) for example. a player's level of state anxiety would change from moment to moment during a football match. They might have a slightly elevated level of state anxiety (feeling some what nervous and notching their heart prounding) prior tokick off. then the Lower level is achieved once they settle down in to the match; and once again an extremely high level of state anxiety is attained in the final minutes of a very close game.

Trait anxiety is, a motive or acquired behavioral disposition that predisposes an individual to perceive a wide range of objectively non-dangerous circumstances as threatening, and to respond to these with state anxiety reactions disproportionate inintensity and magnitude of the objective danqer," (Speliberger, 1996)

Limitation

- Results based on only one game of kabaddi.
- Small sample size.
- Only male kabaddi players were taken in the sample.
- Participation levels oftheplayers were notrecorded.

Participants &Desiqn

25 high school kabaddi players of 11th and 12th

* M.Phil. Student, K.S.V. University, Gandhinagar

standard and 25 college kabaddi players respectively from different schools & colleges of Delhi were selected for the study. All players had aminimum of two year experience, and had completed once or twice in aweek during the peak season. The test was completed prior to the start of the competition.

Measures

Anxiety can be measured through different means and specific tools. In this study, the Sports Competition Anxiety Test (SCAT) was used to measure the competitive trait anxiety (A- Trait). This tool is a self-report psychometric inventory of A-Trait consisting of 15 items, 5 of them being spurious items (Matens et al,1990; Hinbery &Gould 1999).

Procedure

Each player was approached separately and the researcher explained that the research inventory would only take a few minutes and asked them to be as honest as possible. Confidentiality was guaranteed and no names were taken revealed.

Analysis &Results of Data

To analyze thecollected data, paired t-test was utilized byusing theSPSS program.

Results

	N	M	S	SED	T
College	25	20.70	2.7	0.94	4.41
School	25	24.85	3.8		

Significant at0.05 level.

The SCAT values were analyzed byusing paired t-test. The result shows through the paired t-test that there exists a significant difference between two means(SCAT- School 24.85 and SCAT College 20.70) at 0.05 level of significance. The result also shows that the college kabaddi players have less anxiety level then the school kabaddi players. However both age groups have anaverage degree of competition anxiety.

Discussionand Conclusion

The main aim of the study was to describe the anxiety differences before the competitions in the different age group players. From this investigation, the results obtained were very significant (t>0.05) and the college football players were found less anxious than the school kabaddi players.

In this study the result failed to prove the hypothesis that trait anxiety would be greater prior to a competition (both age group players have an average degree ofanxiety level). As presented by Mckay et al (1997), trait anxiety has been found to be higher incompetition than inpractice. However, the reason for our results disclaiming these examined out comes can be held responsible for several reasons. Firstly increasing the sample size and the period of testing would benefit the validity of our result. This testing should occur four and five times prior to different competitions. By testing a multiple amount oftime, will reduce the possibility of situational bias This means that feelin'g and emotions that may affect anxiety of the subjects on the day of testing can be eliminated by mean of multifaceted testing protocol. However, due to time restraints, one period of testing was all,that was practical, and lead to an error inresults (according) to the other literature (Mckay etal1997,Martens etat. 1990). The contribution of this study is to lay way to further investigation of anxiety levels during practice and competition indifferent games.

REFERENCE

- **Marten,R.,Vealey,R.S.andBurton, d. (1990)** *Competitive Anxiety in sports.Human kinetics.*
- **Matheson, Iandmathes,S.(1991)***Influence of performance setting. Experience and Difficulty of routing on precipitation Anxiety and..Self-Confidence of High School Gymnasts Perpetual and Motor Skills. 72,1099-1105*
- **Mckay,J.M.,Selig,S.E.,Corlson, J.S., andMortis, (1997)***Psychological Stress in Elite Golfer during Practice and Competition.*
- ***-Orlicky, T.&Partingtion**, J.,"Mental Links* to *excellence"* The sports Psychologist, 1998,PP.2.105:130. The Australian Journal of Science and Medicine in Sports 29(2):55-61

* જયશ્રી વી. મકવાણા

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 113 - 115
ISSN 2319 - 8168

આસનો દ્વારા આરોગ્ય પ્રાપ્તિ

उत वात पिताति न उत भ्रातोत नः सखा ।
स नो जीवातवे कृधि ।। (सामवेद : १८४१)

ભાવાર્થ : વાયુ જીવન છે, આરોગ્યદાતા છે. આથી પ્રાતઃકાળે ઉઠીને પ્રાણદાયક વાયુનું સેવન કરવું એ પિતા, ભાઈ અને મિત્રના જેટલું સુખ આપે છે.

સંદેશ : સંસારમાં વાસ્તવિક સૌંદર્ય પ્રકૃતિમાં જ છે. આપણે કૃત્રિમ પ્રસાધનોથી આપણું સૌંદર્ય વધારવાનો ભલે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરીએ, પરંતુ પ્રકૃતિના સંપર્કથી આપણા શરીરને જે સ્વાસ્થ્ય, શકિત અને સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે અનેક રીતે ચઢિયાતું હોય છે. પ્રકૃતિના નિયમોનું પાલન કરવાથી વ્યાયામ અને પ્રાકૃતિક ભોજનથી શરીરના સ્નાયુઓનો સમતોલ વિકાસ થાય છે અને અંગેઅંગમાંથી સૌંદર્યનું તેજ ફૂટે છે. પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય પહેલા ઉઠીને સુખદાયક પ્રાણવાયુનું નિયમિત સેવન અને વ્યાયામ કરવાથી મનુષ્ય નીરોગી અને દીર્ઘજીવી બને છે જો આપણે બળવાન, શકિતશાળી અને વીર બનવા ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણે આ દિનચર્યા નિયમિત સ્વીકારવી જોઈએ.

નિયમિતતાનું ઘણું જ મહત્વ છે. બે–ચાર દિવસ સવારે ઉઠી ગયા, થોડી –ઘણી કસરત કરી લીધી અને પછી બધુ બંધ. આ રીતે તો લાભના બદલે ઊલટું નુકશાન થશે. દરરોજ ચોકકસ સમયે ઊઠવાની અને વ્યાયામ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. નિયમિત વ્યાયામ એક ઘણી જ સારી ટેવ છે. તેની શરીર પર જ નહિ, પરંતુ માનસિક બળની વૃદ્ધિ પર પણ આશ્ચર્યકારક અસર પડે છે. પરિશ્રમશીલ બનીને દિવસ પર્યંત થાક લાગે એટલી સખત મહેનત કરવી તે સારી ઊંઘ લાવવા અને કકડીને ભૂખ લગાડવાની સૌથી સારી અને સસ્તી દવા છે, પરંતુ વ્યાયામનો ચમત્કાર તો વિશિષ્ટ છે. એની અસર ફકત શરીર સુધી સીમિત નથી રહેતી, પરંતુ તે સ્વભાવ અને મનોબળની શુદ્ધિમાં પણ મદદરૂપ થાય છે. આખો દિવસ લોખંડ ટીપનાર લુહાર કરતાં અખાડામાં બે કલાક કસરત કરનાર પહેલવાન વધુ બળવાન હોય છે. એનું કારણ છે વ્યાયામની સાથે સંકળાયેલી ઉત્સાહવર્ધક ભાવના. તે સમયે મનમાં એવી ભાવના રહે છે કે આપણે સ્વાસ્થ્યની સાધના કરીએ છીએ અને શ્રદ્ધાનો મનોવૈજ્ઞાનિક અને ચમત્કારિક પ્રભાવ આપણાં સ્વાસ્થ્ય પર પડે છે. યોગ, આસન, વ્યાયામ અને રમત–ગમતમાં નિયમિતરૂપે ભાગ લેવાથી શરીર મજબૂત , સુંદર અને સુડોળ બની જાય છે. ભૂખ–તરસ તથા ગરમી–ઠંડી સહન કરવાની શકિત વધે છે. વ્યાયામથી સ્નાયુઓને શકિત મળે છે, ફેફસા મજબૂત થાય છે, લોહી શુદ્ધ થાય છે, બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ બને છે, અને આયુષ્ય લાંબુ બને છે. રોગ અને ઘડપણ તેની પાસે આવતું નથી. મૃત્યું દૂર ભાગે છે. દેશ, કાળ અને સમયને અનુરૂપ હળવો વ્યાયામ કરવો જોઈએ. દેશી રમતો રમવી જોઈએ અને યોગાસનો કરવા જોઈએ. ક્રિકેટ–ટેનિસ વગેરે મોંઘી વિદેશી રમતો તરફ દોડવું તે રાષ્ટ્ર પ્રત્યે ગુનો બને છે. એનો એ પણ અર્થ નથી કે બધો જ સમયગાળો નિશ્ચિત કરીને સવારમાં પ્રાણવાયુનું સેવન તથા વ્યાયામ આસનો સ્વાસ્થ્ય માટે સર્વોત્તમ છે. નિયમિત દિનચર્યા જીવનમાં સુખદાયક નીવડે છે.

આપણું જીવન એટલું અકુદરતી બની ગયું છે કે આરોગ્યના સર્વસામાન્ય નિયમો તરફ આપણે એક પ્રકારની સૂગ કેળવી રહયા છીએ. આસન, આરોગ્ય માટે ઉત્તમ વસ્તુ છે એમ કોણ નથી જાણતું ? છતાં એ વસ્તુ તરફ ઉદાસીનતા કેળવવા એને વગોવનારની સંખ્યા ઓછી છે કે ? આજનો માનવી વિજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિના ઓઠા હેઠળ શરીર લીસું–સુંવાળું અને આળસું રાખે છે. અનારોગ્યને છૂપાવવા આત્મપ્રવંચનાનો આશરો લે છે. દાકતર અને દવાની મદદથી જીવનાર માનવી કેટલો બધો દયાને પાત્ર છે ? જયાં શરીર નિષ્ક્રિય બન્યું, ગતિહિન થયું કે વિકાર અને વ્યાધિનો જન્મ થવાનો. સમાજના કાયદાથી બચી જઈ શકાય છે. ઈશ્વરમાં કાનૂનને કોઈ બદલી પણ શકતું નથી અને એના ભંગની સજાથી બચી પણ શકાતું નથી.

વેદના કાળથી જ ના સિદ્ધાંત દ્વારા હિંદમાં, વ્યાયામનું મહત્વ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. વેદકાળથી જ શરીરને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું સાધન માનવામાં આવ્યું છે. ચાર આશ્રમોની અને તેમાં પણ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમની યોજના દ્વારા પ્રત્યેક બાળકને માનસિક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. આપણી પાસે પૂર્વજોની વ્યાયામ પ્રણાલિકાનો ભવ્ય વારસો આદ્યાપિ મોજૂદ છે. ભારતના અને દુનિયાના માનવીઓ તન–મનનું ઊંચું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આસનોનો વ્યાયામ, સૂર્ય નમસ્કાર, પ્રાણાયામ ઈત્યાદિ

* અસોસીએટ પ્રાફેસર, માતૃશ્રી મોંઘીબા મહિલા આર્ટસ કોલેજ, અમરેલી

વ્યાયામનું મહત્વ છે.

પ્રકૃતિના ખોળામાં રમતાં અને પરમાત્માના ધ્યાનમાં લીન રહેતા કુદરતના કાયદાઓનો અમલ કરતાં ઋષિ–મુનિઓએ આસન પદ્ધતિની શોધ કરી છે. આપણી આસપાસના પ્રાણી–જગત પર નજર નાંખતા ખ્યાલ આવશે કે તેઓ બધા તંદુરસ્ત, સ્ફૂર્તિલા અને મજબૂત છે. કુદરત તરફથી તંદુરસ્ત, બળવાન અને મહાન થવા જન્મે છે. માનવી આરોગ્ય, આહાર, ભ્રષ્ટવિચાર, બેઠાડું જીવન અને કુદરતના પવિત્ર કાયદાની અવગણના દ્વારા માંદો, નિર્માલ્ય અને નષ્ટપ્રાય બની રહ્યો છે.

બેઠાડું જીવનની સજા :

(૧) ફિક્કી આંખો, તેજહીન ચહેરો, ચિડિયો સ્વભાવ, મોટું પેટ અને ઢંગધડા વિનાની ચાલવાળા માનવી બેઠાડું જીવનારો હોય છે.

(૨) "વાપરો અથવા ગુમાવો" કુદરતનો એ સુવર્ણ મુદ્રાલેખ છે. બેઠાડું માનવીના સ્નાયુઓ ઢીલા, નિષ્ક્રિય, શિથિલ અને ચરબીયુકત હોય છે. એવા માનવીમાં કાર્યશકિત બહુ ઓછી હોય છે. થોડું ચાલતા પણ એને થાક લાગી જાય છે.

(૩) બેઠાડું માનવી મીઠી પેશાબ, રકતના બદાણ(બ્લડ પ્રેશર), કબજિયાત, ગેસ ઈત્યાદિ રોગોથી સામાન્ય રીતે પીડાતો હોય છે. પાચનતંત્રના દર્દથી પીડાતા શેઠિયાઓ પેટના ગડબડ ગોટાળાથી ફરિયાદ કરનાર પ્રોફેસરોકબજિયાત અને ગેસની બૂમ પાડનારા બુદ્ધિજીવીઓએ કદી વિચાર્યું છે કે તેઓની તન–મનની બિમારીનું કારણ શું છે.

(૪) નિષ્ક્રિય પરિશ્રમ વિનાનું જીવનારના જીવંત અવયવો નિર્બળ બની ગયેલા છે. એવા લોકોનું હૃદય તાકાત વિનાનું, ફેફસાં સત્વ વિનાનાં, જ્ઞાનતંતુ કાર્યશકિત વિનાનાં હોવાથી શરીરનાં તંત્રમાં કેટલું અંધેર હશે તેનો તો જરા ખ્યાલ કરો.

(૫) બેઠાડું માનવી જીવન શકિતના અભાવમાં હંમેશા એક યા બીજી માંદગીથી પીડાતો હોય છે. બિચારો આરોગ્યની કલ્પનામાં જીવન વિતાવે છે. બેઠાડું માનવીની સરેરાશ ઊંચાઈ વજન અને આયુષ્ય દુ:ખ ઉપજાવે એવા હોય છે.

યંત્ર યુગમાં શારીરિક શ્રમની માત્રા ઓછી થઈ ગઈ છે. આજીવિકા માટે હવે પરસેવો પાડવાની જરૂર વિજળીના બટનયુગમાં રહી નથી. આદિ–માનવીની ભાવિ પ્રજાએ ધીમે–ધીમે કુદરતના બળોને તાબે કરવા માંડ્યા. ગુફા છોડી ઘર અને ગામ વસાવવા લાગ્યા. આદિમયુગ, પથ્થરયુગ વગેરે ઉત્ક્રાંતિ દ્વારા યંત્રયુગનો યંત્રવત્ માનવી સૂર્યપ્રકાશ, હવા, જાતમહેનત, પ્રાકૃતિક આહારથી વંચિત થઈ ગયો. દુનિયાભરના મોજ–શોખ, એશોઆરામ, ધન–વૈભવ મળે પછી એનો ઉપયોગ કરનાર તન–મનનું આરોગ્ય ન હોય તો ?

આસનોનો ઉદ્દેશ શરીરનાં જીવંત અવયવોનો યોગ્ય વ્યાયામ વડે વિકાસ કરીને અને તેમને જીવનશકિત અર્પી દીર્ઘકાળપર્યંત આરોગ્યમય સુખી જીવન આપવાનો છે. શરીરના અવયવોની તંદુરસ્તી ત્યારે જ સચવાય કે જયારે એમાં ગતિ હોય. યોગ્ય રકતભ્રમણ થતું હોય, પ્રાણવાયુની વહેંચણી યોગ્ય રીતે થતી હોય, પાચન, પોષણ અને શોષણ વ્યવસ્થિત થતાં હોય. શરીરનો કચરો, ઝેર અને વિજાતીય દ્રવ્યોનો નિકાલ બરાબર થતો હોય. આસન અને વ્યાયામથી એ બધું શકય થાય છે. નિર્બળ કાયામાંથી માનવી ધારે તો રાક્ષસી બળ, અમાપ જીવનશકિત અને અખંડિત આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

➢ **આસનની હૃદય પર અસર :** હૃદય સ્નાયુઓનું બનેલું છે. વ્યાયામથી જેમ શરીરના અન્ય સ્નાયુઓનો વિકાસ થાય છે તેમ હૃદયના સ્નાયુઓમાં પણ વિકાસ થાય છે. આસન વખતે શરીરના ખૂણે–ખૂણામાં સ્વચ્છ રકતની વધુ જરૂર હોય છે. રકતનો જથ્થો મોટા પ્રમાણમાં સ્નાયુઓ તરફ પહોંચાડવો જરૂરી થઈ પડે છે. આથી હૃદયના ધબકારા વધે છે અને શ્વાચ્છોશ્વાસની પ્રક્રિયા ઝડપી બને છે. હૃદય પ્રત્યેક ધબકારા સાથે રકતનો મોટો જથ્થો ધકેલી શકે છે. આથી આસન કરનાર કોઈપણ શારીરિક કામ કરશે ત્યારે હૃદયના ધબકારા એકદમ વધી જતા નથી, એટલું જ નહિ પણ મહેનતના કામથી થયેલા ધબકારા એકદમ વધી જતા નથી. એટલું જ નહિ પણ મહેનતના કામથી થયેલા ધબકારા તુરત જ સામાન્ય સ્થિતિમાં આવી જાય છે. આસનને લીધે હૃદયની મદદથી ઝડપથી ફરતું રકત શરીરના ક્ષીણ કાર્યોને જીવન આપી નવીન કોષોને ઉત્પન્ન કરી આહારમાંથી શોષેલું અન્ન પોષણ માટે આપે છે. શરીરની બહાર પરસેવા અને ઉચ્છ્વાસ ઈત્યાદિ દ્વારા ઝેરનો ઝડપથી નિકાલ કરે છે. શરીરના ચેતન, તાજગી અને તંદુરસ્તીનું વાતાવરણ જમાવે છે.

➢ **આસનની ફેફસાં પર અસર :** ફેફસાં આસનથી વિકસિત થાય છે, ઊંડા શ્વાચ્છોશ્વાસ કેટલાક વાયુકોષો જે સામાન્ય રીતે આળસું અને નિષ્ક્રિય હોય છે તેને જાગૃત કરી ચેતન અવસ્થામાં લાવે છે.

આસનથી ફેફસાના નિષ્ક્રિય બનેલ ભાગોને નવજીવન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની કાર્યશકિત વધે છે. વાયુકોષો ઉપયોગમાં આવવાથી તેની વૃદ્ધિ થાય છે. એ વધુ પ્રમાણમાં પોતાની અંદર પ્રાણવાયુ ધારણ કરી શકે છે. આ રીતે મોટાભાગના વાયુકોષો ઉપયોગમાં આવવાથી ફેફસાની અને છાતીની વૃદ્ધિ થાય છે.

➢ **આસનની અન્નપાચન પર અસર :**

આસનથી પાચનશકિત વધે છે. પાચન થયેલું અન્ન સહેલાઈથી રકતમાં શોષઈ જાય છે. રકત શરીરની ચારે બાજુ ઘૂમે છે અને જયાં જાય છે ત્યાં કોષોને પોષણ તત્વો આપી સમૃદ્ધ કરે છે. આ રીતે અન્ન–પાચનની ક્રિયા–પાચનશોષણ અને પોષણ નિયમિત ઝડપથી અને વ્યવસ્થિત રીતે થાય છે. શરીર દિન–પ્રતિદિન તંદુરસ્ત અને સશકત બનતું જાય છે. પાચન કેવળ આહારની રાસાયણિક ક્રિયા નથી પણ સાથે સાથે સ્નાયુઓનાં રૂપાંતરની

You can also read this articale on www.researchzoneindia.com

પણ ક્રિયા છે. જે લોકો શારીરિક મહેનત કરતા નથી તે લોકોમાં આંતરડાઓના સ્નાયુઓના વર્તુળાકાર આંકુચન ઓછા અને મંદ હોવાથી પાચનક્રિયામાં વારંવાર વિક્ષેપ પડે છે. કબજિયાતમાં દર્દીના મોટા આંતરડા ઉપલી ક્રિયા બરાબરી કરી શકતા નથી. વ્યાયામથી પેટના સ્નાયુઓને સ્વાભાવિક રીતે જ માલીશ અર્થાત્ મર્દન મળતુ હોવાથી અને અન્નમાર્ગમાં સ્વચ્છ રકતનો મોટો જથ્થો ફરતો હોવાથી શરીરનાં અન્ન–પોષણની ક્રિયા કુદરતી રીતે સતત ચાલ્યા કરે છે. આસનથી પાચક રસો પર આસનની શુભ અસર થાય છે. હોજરીમાંનો પાચક રસ હાયડ્રોકલોરીક એસિડ રકતમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરના બીજા આંતરિક અવયવો માફક મૂત્રપિંડ પણ આસનથી તંદુરસ્ત અને કાર્ય–કુશળ બને છે.

➢ **આસનની સ્નાયુઓ પર અસર :** અતિ પૌષ્ટિક કે અતિ ખરાબ ખોરાકથી, મદ્યપાનથી કે ખરાબ ટેવ કે માંદગીમાંથી જેટલા પ્રમાણમાં સ્નાયુઓની દુર્બળતા કે શિથિલતા વધે છે. તેથી અનેકગણી સ્નાયુઓની નિષ્ક્રિયતા વધે છે. સ્નાયુઓની નિર્બળ તા પાછળ શરીરના જીવંત અવયવો જેવા કે હૃદય, ફેફસાં, આંતરડા, મૂત્રપિંડ અને જ્ઞાનતંતુઓની નિર્બળતા છે. જીવંત અવયવો પણ સ્નાયુઓને વિકસિત અને તંદુરસ્ત બનાવે છે.

➢ **આસનની જ્ઞાનતંતુઓ પર અસર :** અતિ માનસિક શ્રમ કરનારા વિદ્યાર્થીઓ, લેખકો અને કારકુનોને શરીરે નંખાઈ ગયેલા, ક્ષીણ તેજ અને બળ વિનાના જોઈએ. અતિ મગજમારીના કામથી જ્ઞાનતંતુઓ કાયમ ઉશ્કેરાટની સ્થિતિ ભોગવે છે.

મોટા સ્નાયુઓની પ્રવૃત્તિ અર્થાત રમત–ગમત, તરવું–ખોદવું, આસનો કરવા લાંબે સુધી ચાલવું વગેરે વ્યાયામમાં મગજ કે ઈચ્છા શકિતનો બહું જ ઓછો ઉપયોગ થતો હોવાથી જ્ઞાનતંતુઓને જાતની ક્રિયાથી અનેક પ્રકારનો વ્યાયામ પ્રાપ્ત થાય છે. રકત–ભ્રમણની ક્રિયા ઝડપી બનવાથી જ્ઞાનતંતુઓ જે માનસિક બોજાથી થાકી ગયા હોય તે નવીન બળ પ્રાપ્ત કરે છે મગજ અને કરોડરજજુને રકતનો સ્વચ્છ જથ્થો મળે છે.

પૂ. ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે **"આસનો અને પ્રાણાયામ એ સાત્વિક વ્યાયામ ગણી શકાય. કારણ કે એ વ્યાયામનો પ્રધાનઉદ્દેશ શરીરને ભોગી બનાવવાનો નહિ પણ શુદ્ધ બનાવવાનો છે. એથી ઘણાં રોગો સામે રક્ષણ થાય છે. શરીરની ભેગી થતી અશુદ્ધિઓને જેમ મળ–મૂત્રાદિ દ્વારા કાઢી નાખવામાં આવે છે. તેમ બીજી કેટલીક અશુદ્ધિઓને આસન અને પ્રાણાયામ દ્વારા કાઢી નાખવું એ જ એ વ્યાયામનું પ્રયોજન છે."**

શરીરને જેમ બાહ્ય સ્નાનની જરૂર છે તેમ આંતરિક સ્નાનની તેટલી જ કે તેથી વધુ જરૂર છે. આસનો દ્વારા રકત શુદ્ધિ થવાથી આંતરિક સ્નાન સ્વાભાવિક બને છે. શરીરના આંતરિક અવયવો પર જે શુભ અસર આસનો દ્વારા થાય છે. તેથી ભાગ્યે જ બીજી કોઈ પદ્ધતિથી થઈ શકતી હશે. યકૃત મોટા આંતરડાં, મૂત્રપિંડ, જઠરને આસનો દ્વારા સારા પ્રમાણમાં વ્યાયામ મળે છે. આસનો પેટના દર્દોની અકસીર દવા છે.

આસન કરનારની જીવનશકિત ખૂબ પ્રમાણમાં વધે છે. રોગ પ્રતિકારક શકિત મજબૂત બને છે. આસનોમાં તંદુરસ્ત માણસોને આરોગ્ય આપવાનું અને માંદા માણસોને પૂર્ણ આરોગ્ય આપવાનું સામર્થ્ય છે. દુનિયાના જાણીતા આરોગ્યશાસ્ત્રીઓએ આસન પદ્ધતિને રોગવિનાશક (કયુરેટીવ સીસ્ટમ) તરીકે સ્વીકારી છે. આસન રોગવિનાશક અને રોગને અટકાવનાર છે. આસન કરનારને અપચો, મંદાગ્નિ, કબજિયાત વગેરે પેટના દર્દો, વાઈ, ન્યુરેસ્થેનિયા વગેરે જ્ઞાનતંતુના દર્દો કે અન્ય બિમારી કદી આવતી નથી. આસન કરનારનું શરીર ચપળ, સુદ્રઢ, મુલાયમ અને સ્ફૂર્તિવાન બને છે. આસનની મુખ્ય અસર કરોડરજજુ પર થાય છે. આપણાં આરોગ્ય અને કરોડરજજુ વચ્ચે ગાઢ સંબંધ છે. આસનોના વ્યાયામથી કરોડરજજુની સ્થિતિ સ્થાપકતા વધે છે. એનાથી મેરૂદંડ મૂલાયમ થાય છે. અને તેના આસપાસના સ્નાયુનું રકત સારા પ્રમાણમાં ભેગું થવાથી જ્ઞાનતંતુઓ બળવાન બને છે. આસન માત્ર શારીરિક ફાયદો કરે છે એમ ન માનશો. આધ્યાત્મિક યોગ્યતા માટે આસન શ્રેષ્ઠ છે. આસનો દ્વારા દેહશુદ્ધિ કરીને જ યોગીઓ પ્રભુપ્રાપ્તિના માર્ગ પર આગળ વધે છે.

➢ **ઉપસંહાર :**

જન્મથી મૃત્યુ સુધીના વિશાળ ફલક પર સુખાકારીથી વિહરવું હોય તો શરૂઆતથી અંત સુધી વ્યકિત આરોગ્ય તરફ પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને ચોકકસ પ્રકારનું નિયમિત જીવન જીવે તો જીંદગીની તેની મુસાફરી સુખદાયી નીવડે છે. 'પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા' સૂત્રની સાથે પ્રાણવાયુ, યોગ્ય ભોજન, વિહાર, શયન, પ્રાણાયામ, યોગાસનનાં ચૂસ્ત પાલનથી જીંદગી આનંદથી પૂરી કરી શકાય છે. જન્મ થી મૃત્યુ વાયા હોસ્પિટલ નહિ પરંતુ જન્મ થી મૃત્યુ વાયા 'યોગ' તરફ ધ્યાન આપવામાં આવે તો "सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरायमा .....।"

સહાયક ગ્રંથો

⇨ યોગદર્શિકા – લેખક : સ્વામી રાજર્ષિ મુનિ, પ્રકાશક : શ્રી આર.એચ.પટેલ, ૧૯૯૫.

⇨ યોગ પરિચય–લેખક : મહેશા આત્મારામ ભટ્ટ પ્રકાશક : એમ.એ. ભટ્ટ, ૨૦૦૦

⇨ વ્યાયામ અને સૂર્યનમસ્કાર–લેખક : ડૉ. જીવનબન્ધુ પી. ચોકસી, સં. ૨૦૧૧, આવૃત્તિ : બીજી

* મનીષ વી. આજકીયા

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 116 - 119
ISSN 2319 - 8168

આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડી ભાઈઓની નમનીયતા, ગતિસુમેળ, બળ, ઝડપ અને એરોબિક શકિતનો તુલનાત્મક અભ્યાસ

આ સંશોધન અભ્યાસનો હેતુ આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડી ભાઈઓની નમનીયતા, ગતિસુમેળ, બળ, ઝડપ અને એરોબિક શકિતનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાનો હતો. આ સંશોધન અભ્યાસ માટે આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ બાસ્કેટબોલ રમતના ૧૨ અને એથ્લેટીકસ રમતના ૧૨ ખેલાડી ભાઈઓને વિષયપાત્રો તરીકે પસંદ કરી તેમની નમનીયતા, ગતિસુમેળ, બળ, ઝડપ અને એરોબિક શકિત માપન માટેની ટેસ્ટ લાગુ પાડી આંકડાઓનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. બંને રમત જૂથોના મળેલ પ્રાપ્તાંકો પર ટેસ્ટ લાગુ પાડી ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થકતા ચકાસતા બંને રમત જૂથો વચ્ચેના પ્રાપ્તાંકોના પ્રમાણમાં અમુક પ્રકારનો નોંધનીય તફાવત જોવા મળ્યો હતો.

પ્રસ્તાવના :

આજે વિશ્વમાં રમતગમત તથા શારીરિક શિક્ષણની પ્રવૃત્તિએ જે સ્થાન લેવા માંડયું છે તેમાં જે વ્યાપક રસ પેદા થવા લાગ્યો છે તે જોતાં આપણને પ્રાચીન ગ્રીસની યાદ આવ્યા વગર રહેતી નથી. એ સમયમાં ગ્રીસમાં માનવ પ્રવૃત્તિના ઘણાં પાસાઓ એક સરખા વિકાસ પામ્યા હતા. એ દેશમાં કલા, કવિતા અને નાટકને જેટલું મહત્વ આપવામાં આવ્યું હતું તેટલું જ મહત્વ શારીરિક ક્ષેત્રમાં વ્યાયામ, રથદોડ, યુદ્ધ કળાઓ, રમત–ગમતો, અંગ કસરતો વગેરેને પણ ખાસ ઉત્તેજન આપતા હતાં. ઓલિમ્પિયાડ સંસ્થાની પ્રથમ સ્થાપના કરનાર પણ ગ્રીસ હતું. થોડા વર્ષો પછી જે પુનઃસ્થાપના થઈ છે તે પ્રાચીન ભાવનાના પુનરાગમનનું એક ઘણું જ અર્થસૂચક ચિહ્ન છે. આ પ્રકારનો રસ આપણા દેશમાં જાગ્રત થયો છે અને ઓલિમ્પિક જેવી આંતરરાષ્ટ્રીય હરિફાઈઓમાં હિંદને પણ સ્થાન મળ વા માંડયું છે.

સમગ્ર દેશના બાળકો, યુવાનો, સ્ત્રીઓ અને પુખ્ત વયના માણસો આવી પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતા થાય તો તેમાંથી એક તંદુરસ્ત અને સશકત સમાજનું નિર્માણ થવામાં ઘણી જ મદદ મળી શકે છે.

આજના યુગમાં રમતો ખુબ જ સ્પર્ધાત્મક બની છે. ખેલાડી એક જ હેતુ સાથે રમત હરીફાઈનો સામનો કરતો હોય છે અને એ જીત નો હેતુ છે. આ ઉપરાંત રમતગમતના ક્ષેત્રમાં શારીરિક ક્ષમતાની પણ વિશેષ જરૂરિયાત ઉભી થાય છે. રમત–ગમત ક્ષેત્રે નિત નવા વિક્રમો સર્જાતા રહે છે. તે ઉપરથી અંદાજ કાઢી શકીએ કે માનવની અંદર અદમ્ય શકિત રહેલી છે. તન–મનથી પ્રયાસ કરવામાં આવે તો વાસ્તવમાં 'આર્યમાન' (શકિતમાન) બનાવી શકાય અને તે પણ એક બે નહિ, અસંખ્ય.

અભ્યાસનો હેતુ

આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડી ભાઈઓની નમનીયતા, ગતિસુમે, બળ, ઝડપ અને એરોબિક શકિતનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાનો હતો.

વિષયપાત્રોની પસંદગી

આ અભ્યાસ માટે ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાંથી આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમત રમેલ ખેલાડી ભાઈઓ જ પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. વિષયપાત્રોની ૧૮ થી ૨૫ વર્ષની વચ્ચેની વયજૂથના હતા. તેમની ઉંમરની ચકાસણી કોલેજના રેકોર્ડ પરથી કરવામાં આવી હતી. બાસ્કેટબોલ રમતના ૧૨ ખેલાડી ભાઈઓ અને એથ્લેટીકસ રમતના ૧૨ ખેલાડી ભાઈઓ પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. જે આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ પસંદ થયેલ હતા.

માપનના ધોરણો

શારીરિક યોગ્યતા કસોટીને માપનના ધોરણો માટે પસંદ કરવામાં આવી હતી. અભ્યાસનું માપન વિવિધ શારીરિક યોગ્યતા કસોટીમાં દર્શાવ્યા મુજબ નમૂનાઓની કામગીરીનું માપન નીચેની બાબતોમાં કરવામાં આવ્યું હતું.

* એમ.પી.એડ, સ્ટુડન્ટ,મહાદેવ દેસાઈ શારીરિક શિક્ષણ મહાવિદ્યાલય, સાદરા

ક્રમ	ઘટક	કસોટી	માપન
૧	નમનીયતા	બેઠક અને પહોંચ કસોટી	સે.મી.માં
૨	ગતિસુમેળ	આંખ–હાથ ગતિસુમેળ કસોટી	સેકન્ડમાં
		આંખ–પગ ગતિસુમેળ કસોટી	સેકન્ડમાં
૩	બળ	હાથની પકડ બળ કસોટી	કિલોગ્રામમાં
		પગ બળ કસોટી	કિલોગ્રામમાં
૪	ઝડપ	૫૦ વાર ઝડપી દોડ કસોટી	સેકન્ડમાં
૫	એરોબિક શકિત (ઓકિસજન ગ્રહન શકિત)	સબ–મેક્ષીમલ એરોબિક કસોટી	લીટરમાં

આંકડાકીય પ્રક્રિયા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના આંતરવિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમત રમેલ ખેલાડી ભાઈઓના જૂથોની તુલના કરવા માટે કસોટી લાગુ પાડવામાં આવી હતી. સાર્થકતાનું સ્તર ૦.૦૫ ઉપર આધારિત હતું.

પરિણામો અને ચર્ચા

સારણી–૧

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓની નમનીયતાની કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને *'t'* પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રો ની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	નમનીયતા	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૨૪.૭૫	૪.૦૮	૩.૦૨
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૨૮.૮૩		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૧ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની નમનીયતાનો મધ્યક ૨૪.૭૫ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની નમનીયતાનો મધ્યક ૨૮.૮૩ છે. એટલે કે ૨૪.૭૫ > ૨૮.૮૩ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૪.૦૮ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં ૦.૦૨ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં વધારે છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં વધારે જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓની નમનીયતાના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળેલ હતો. જેથી કહી શકાયકે બંને રમતના ખેલાડીઓની નમનીયતાનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળે છે.

આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની નમનીયતા, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછી છે.

સારણી–૨

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓની આંખ–હાથ ગતિસુમેળ કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને *'t'* પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રોની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	આંખ –હાથ ગતિસુમેળ	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૧૫.૪૭	૦.૧૬	૦.૪૬
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૧૫.૩૧		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૨ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની આંખ–હાથ ગતિસુમેળનો મધ્યક ૧૫.૪૭ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની આંખ–હાથ ગતિસુમેળનો મધ્યક ૧૫.૩૧ છે. એટલે કે ૧૫.૪૭> ૧૫.૩૧ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૦.૧૬ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં ૦.૪૬ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં ઓછું છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં ઓછું જોવા મળેલ હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓની આંખ–હાથ ગતિસુમેળના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળેલ હતો. જેથી કહી શકાયકે બંને રમતના ખેલાડીઓની આંખ–હાથ ગતિસુમેળનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળે છે.

આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની આંખ–હાથ ગતિસુમેળ, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછી છે.

સારણી–૩

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓની આંખ–પગ ગતિસુમેળ કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને *'t'* પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રોની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	આંખ –પગ ગતિસુમેળ	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૫.૯૨	૧.૧૫	૩.૮૩
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૭.૦૭		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૨ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની આંખ–પગ

ગતિસુમેળનો મધ્યક ૫.૯૨ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની આંખ–પગ ગતિસુમેળનો મધ્યક ૭.૦૭ છે. એટલે કે ૫.૯૨ > ૭.૦૭ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૧.૧૫ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં ૩.૮૩ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં વધારે છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં વધારે જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓની આંખ–પગ ગતિસુમેળના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળેલ હતો. જેથી કહી શકાયકે બંને રમતના ખેલાડીઓની આંખ–પગ ગતિસુમેળનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળ છે.

આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની આંખ–પગ ગતિસુમેળ, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછી છે.

સારણી–૪

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓના જમણા હાથના સ્નાયુબળ કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને 't' પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રોની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	જમણા હાથનું સ્નાયુબળ	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૪૩.૪૩	૦.૫૪	૦.૧૫
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૪૩.૯૭		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૪ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓના જમણા હાથના સ્નાયુબળનો મધ્યક ૪૩.૪૩ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલખેલાડીઓના જમણા હાથના સ્નાયુબળનો મધ્યક ૪૩.૯૭ છે. એટલે કે ૪૩.૪૩> ૪૩.૯૭ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૦.૫૪ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં ૦.૧૫ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં ઓછું છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં ઓછું જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓના જમણા હાથના સ્નાયુબળના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળતો નથી. જેથી કહી શકાયકે બંને રમતના ખેલાડીઓના જમણા હાથના સ્નાયુબળનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલખેલાડીઓના જમણા હાથનું સ્નાયુબળ, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછી છે.

સારણી–૫

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓના ડાબા હાથના સ્નાયુબળ કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને 't' પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રોની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	ડાબા હાથનું સ્નાયુબળ	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૪૧.૫૮	૪.૬૮	૧.૨૬
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૪૬.૨૬		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૨ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓના ડાબા હાથના સ્નાયુબળનો મધ્યક ૪૧.૫૮ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓના ડાબા હાથના સ્નાયુબળનો મધ્યક ૪૬.૨૬ છે. એટલે કે ૪૧.૫૮ > ૪૬.૨૬ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૪.૬૮ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં ૧.૨૬ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં ઓછું છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં ઓછું જોવા મળ્યું હતું. આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓના ડાબા હાથના સ્નાયુબળના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળતો નથી. જેથી કહી શકાયકે બંને રમતના ખેલાડીઓના ડાબા હાથના સ્નાયુબળનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળ્યું હતું. આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓના ડાબા હાથના સ્નાયુબળ, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછું છે.

સારણી–૬

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓના પગનું સ્નાયુબળ કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને 't' પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રોની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	પગનું સ્નાયુબળ	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૧૨૮.૯૨	૧૨.૭૧	૧.૨૯
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૧૪૧.૬૩		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૬ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓના પગના સ્નાયુબળનો મધ્યક ૧૨૮.૯૨ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓના પગના સ્નાયુબળનો મધ્યક ૧૪૧.૬૩ છે. એટલે કે ૧૨૮.૯૨ > ૧૪૧.૬૩ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૧૨.૭૧ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં૧.૨૯ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં ઓછું છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં ઓછું જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓના પગના સ્નાયુબળના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળ તો નથી. જેથી કહી શકાયકે બંને રમતના ખેલાડીઓના પગના સ્નાયુબળનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓના પગના સ્નાયુબળ, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછું છે.

સારણી–૭

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓની ઝડપ કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને *'t'* પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રોની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	ઝડપ	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૨૬.૦૪	૧૭.૯૨	૧.૬૧
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૪૩.૯૬		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૭ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની ઝડપનો મધ્યક ૨૬.૦૪ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલખેલાડીઓની ઝડપનો મધ્યક ૪૩.૯૬ છે. એટલે કે ૨૬.૦૪>૪૩.૯૬ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૧૭.૯૨ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં ૧.૬૧ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં ઓછું છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં ઓછું જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓની ઝડપના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળતો નથી. જેથી કહી શકાયકે બંને રમતના ખેલાડીઓની ઝડપનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની ઝડપ, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછું છે.

સારણી–૮

બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ભાઈઓની વધારેમાં વધારે માત્રામાં ઓકિસજન ગ્રહણ કરવો કસોટીનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને *'t'* પ્રમાણ દર્શાવતી સારણી

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	વિષયપાત્રોની સંખ્યા	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	મેળવેલ 't' પ્રમાણ
૧	એરોબિક શકિત	બાસ્કેટબોલ	૧૨	૩.૧૮	૦.૦૭	૦.૫
		એથ્લેટીકસ	૧૨	૩.૦૯		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૨૨) = ૨.૦૭૪

સારણી–૮ પરથી જાણવા મળે છે કે બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની ઝડપનો મધ્યક ૩.૧૮ છે જયારે એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલખેલાડીઓની ઝડપનો મધ્યક ૩.૦૯ છે. એટલે કે ૩.૧૮ > ૩.૦૯ છે. મધ્યકની સરખામણી કરતાં જાણવા મળ્યું કે મધ્યક તફાવત ૦.૦૭ છે.

મધ્યક તફાવતને 't' કસોટી દ્વારા પરીક્ષણ કરતાં ૦.૫ આંક મળેલ છે. જે ૦.૦૫ ની સાર્થકતાના ધોરણ કરતાં ઓછું છે આમ, મળેલ પ્રમાણનું મૂલ્ય સાર્થકતા માટે જરૂર કરતાં ઓછું જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડીઓની ઝડપના માપનમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળતો નથી. જેથી કહી શકાય કે બંને રમતના ખેલાડીઓની ઝડપનું પ્રમાણ અલગ–અલગ જોવા મળ્યું હતું.

આમ, બાસ્કેટબોલ રમતમાં આંતર વિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓની ઝડપ, એથ્લેટીકસ રમતમાં આંતરવિશ્વ વિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ ખેલાડીઓ કરતાં ઓછું છે.

સંદર્ભગ્રંથ

⇨ ઉપ્પલ, એ.કે., ફિઝિકલ ફિટનેશ હાઉ ટુ ડેવલપ, દિલ્હી : ફ્રેન્ડ પબ્લિકેશન, ૧૯૯૨

⇨ એડવર્ડસ, હેરી, સોશિયોલોજી ઓફ સ્પોર્ટસ, લંડન : ઈગ્લેન્ડ ધી દોરસી પ્રેસ, ૧૯૭૩

⇨ કન્સલ, દેવીન્દર કે., ટેસ્ટ એન્ડ મેઝરમેન્ટ, ન્યુ દિલ્હી : ડી.વી.એસ.પબ્લિકેશન, ૧૯૯૬

* ડો. ગીતા પટેલ

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 120 - 122
ISSN 2319 - 8168

નવસારી તાલુકાના માધ્યમિક વિભાગમાં અભ્યાસ કરતી ખેલાડી તેમજ બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક યોગ્યતાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ

આ સંશોધન અભ્યાસનો હેતુ ખેલાડી તેમજ બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક યોગ્યતાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવાનો હતો. આ સંશોધન અભ્યાસ માટે માધ્યમિક વિભાગમાં અભ્યાસ કરતી નવસારી તાલુકાની ખેલાડી અને બિનખેલાડી બહેનોને યદૃચ્છ પદ્ધતિથી પસંદ કરી. શારીરિક ક્ષમતા ઈન્ડેક્ષ માટે એ.એ.એચ.પી.ઈ.આર.ડી. (AAHPERD) યૂથ ફિટનેશ ટેસ્ટ લાગુ પાડી આંકડાઓનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. ખેલાડી અને બિનખેલાડી જૂથના મળેલા પ્રાપ્તાંકો પર *'t'* રેશિયો લાગુ પાડી ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થકતા ચકાસતા ખેલાડી વિદ્યાર્થીઓ બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીઓ કરતાં પ્રવૃત્તિમાં શારીરિક યોગ્યતા ધરાવતી હતી. ખેલાડી વિદ્યાર્થીઓ રોજિંદી પ્રવૃત્તિમાં રમત–ગમત સ્પર્ધા, શારીરિક કસરતો, રમત તાલીમ કાર્યક્રમોમાં જોડાયેલી હોવાથી શારીરિક શ્રમ વધારે કરતી હોય છે. જેથી તેમની શારીરિક યોગ્યતા સારી જોવા મળે છે.

પ્રસ્તાવના :

વર્તમાન સમયના સંદર્ભમાં માનવજીવનની શારીરિક યોગ્યતા વધારવાનું અને તે લાંબા સમય સક્ષમ રીતે રહી શકે તે અંગે વિચારવાનુ અનિવાર્ય બન્યું છે. એટલું જ નહિ પણ આ અંગે સંશોધન કરી આવનાર પેઢીને વ્યવસ્થિત રાહ આપવી જરૂરી બની છે. ટેકનોલોજી અને વિજ્ઞાનનો સમન્વય માણસને શારીરિક શ્રમથી દુર લઈ જઈ રહયો છે. અને માનવજીવનને બેઠાડું કરી મૂકયું છે ત્યારે શારીરિક યોગ્યતા પર વિપરિત અસર થવા લાગી છે.

આપણા દેશમાં શાળામાં બાળકો અને મહાવિદ્યાલયોમાં યુવકોની શારીરિક યોગ્યતા પર લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. અભ્યાસમાંના એક વિષય તરીકે શારીરિક શિક્ષણના અમલીકરણની વિગતોના ઉડાણમાં કોઠારી કમિશન ગયું નથી. જો કે એમણે એવું વિધાન કર્ય છે કે શારીરિક શિક્ષણ કે શારીરિક યોગ્યતાને જ વધુ મહત્વ આપે છે અને તેનું શૈક્ષણિક મૂલ્ય પણ ઘણું છે. અને તેની ઉપેક્ષા કરવી એ ખોટું છે.

સંશોધનોએ દર્શાવ્યું છે કે સશકિત વ્યકિત, અશકત વ્યકિત કરતાં થાકને લાંબા સમય સુધી અટકાવી રાખવા માટે શકિતમાન હોય છે. તેમજ શારીરિક દબાવને સહન કરવા માટે સુસજજ હોય છે. તેમજ સશકત વ્યકિતનું હૃદય મજબૂત અને વધારે કાર્યક્ષમ હોય છે. તેમજ સારી જાગૃતિ, જ્ઞાનતંતુઓના ઉશ્કેરાટનો અભાવ અને શારીરિક યોગ્યતા વચ્ચે સારો સંબંધ જોવા મળે છે.

પદ્ધતિ (METHOD)

વયકિતની શારીરિક યોગ્યતા માપના માટે કસોટીઓ હોય છે. જેમાં (AAHPERD) યૂથ કસોટીનો ઉપયોગ કરી ખેલાડી–બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીઓની યોગ્યતાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી શકાય છે.

અભ્યાસનો હેતુ

માધ્યમિક શાળામાં અભ્યાસ કરતી ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની શારીરિક યોગ્યતા અભ્યાસ

વિષયપાત્રોની પસંદગી (SUBJECT)

આ સંશોધન અભ્યાસમાં ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિષયપાત્રો તરીકે નવસારી તાલુકાની માધ્યમિક શાળામાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીનીઓને પસંદ કરવામાં આવી હતી. શારીરિક યોગ્યતા માપનની કસોટી માટે યૂથ ફિટનેશ ટેસ્ટનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

ક્રમ	ચલાયમાન	કસોટી	માપન
૧	હાથ અને ખભાના સ્નાયુઓનું સ્નાયુબળ અને સહનશકિત માપવા	લટક	સેકન્ડ
૨	પેટના સ્નાયુબળ અને સહનશકિત માપવી	બેન્ડ ની સીટ–અપ	૬૦ સે. સંખ્યા
૩	ઝડપ અને ગતિસુમેળનું માપન	શટલરન	સેકન્ડ
૪	પગનું વિસ્ફોટબળનું માપન	સ્ટેન્ડિંગ બ્રોડ જમ્પ	સે.મી.
૫	ઝડપ અને વિસ્ફોટબળનું માપન	૫૦ વાર દોડ	સેકન્ડ
૬	રૂધિરાભિસરણ શ્વસનશકિતનું માપન	૬૦૦ વાર દોડ	સેકન્ડ/મિનિટ

આંકડાકીય પરિણામો (Statastical Technique)

આહપર્ડ યૂથ ફિટનેશ કસોટીની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રાપ્ત

* એસોસિએટ પ્રોફેસર,મહાદેવ દેસાઈ શારીરિક શિક્ષણ મહાવિદ્યાલય, સાદરા

થયેલા કાચા પ્રાપ્તાંકોને પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તાંકોમાં પરિવર્તિત કરવામાં આવ્યા હતા. દરેક પ્રવૃત્તિના પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો કરીને સમન્વિત પ્રાપ્તાંકો મેળવવામાં આવ્યા હતા. ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની શારીરિક યોગ્યતાની તુલના કરવા માટે કસોટી લાગુ પાડી અર્થપૂર્ણતાનું સ્તર ૦.૦૫ કક્ષાએ પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું.

અભ્યાસના પરિણામો (RESULT)

સારણી–૧

ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની લટક કસોટીમાં કરેલ દેખાવનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને પ્રમાણ

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	રેશિયો
૧	લટક ફ્લેકસ આર્મ હેન્ગ	ખેલાડી	૮૬.૫૦	૩૬.૫૦	૧૦.૪૬
		બિનખેલાડી	૫૦.૦૦		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) =૧.૯૬

સારણી–૧ પરથી માલૂમ પડે છે કે લટક કસોટીમાં ખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૮૬.૫૦ અને બિનખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૫૦.૦૦ જોવા મળેલ છે. જેનો મધ્યક તફાવત ૩૬.૫૦ જોવા મળેલ હતો. જયારે *'t'* રેશિયો ૧૦.૪૬ જોવા મળેલ હતો. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) = ૧.૯૬ એ ચકાસતા બંને જૂથો વચ્ચે સાર્થક તફાવત જોવા મળતો હતો.

સારણી–૨

ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની શયનોત્થાન કસોટીમાં કરેલ દેખાવનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને પ્રમાણ

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	રેશિયો
૧	શયનોત્થાન	ખેલાડી	૧૭.૬૭	૧૧.૩૪	૫.૦૪
		બિનખેલાડી	૬.૩૩		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) =૧.૯૬

સારણી–૨ પરથી માલૂમ પડે છે કે શયનોત્થાન કસોટીમાં ખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૧૭.૬૭ અને બિનખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૬.૩૩ જોવા મળેલ. જેનો મધ્યક તફાવત ૧૧.૩૪ જોવા મળેલ હતો. જયારે *'t'* રેશિયો ૫.૦૪ જોવા મળેલ હતો. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) = ૧.૯૬ એ ચકાસતા બંને જૂથો વચ્ચે સાર્થક તફાવત જોવા મળતો હતો.

સારણી–૩

ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની શટલરન કસોટીમાં કરેલ દેખાવનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને પ્રમાણ

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	રેશિયો
૧	શટલરન	ખેલાડી	૨૯.૬૭	૨૨.૧૭	૯.૧૬
		બિનખેલાડી	૭.૫૦		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) =૧.૯૬

સારણી–૩ પરથી માલૂમ પડે છે કે શટલરન કસોટીમાં ખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૨૯.૬૭ અને બિનખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૭.૫૦ જોવા મળેલ. જેનો મધ્યક તફાવત ૨૨.૧૭ જોવા મળેલ હતો. જયારે *'t'* રેશિયો ૯.૧૬ જોવા મળેલ હતો. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) = ૧.૯૬ એ ચકાસતા બંને જૂથો વચ્ચે સાર્થક તફાવત જોવા મળતો હતો.

સારણી–૪

ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની ખડી લાંબી કૂદ કસોટીમાં કરેલ દેખાવનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને પ્રમાણ

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	રેશિયો
૧	સ્ટેન્ડિંગ બ્રોડ જમ્પ	ખેલાડી	૪૦.૮૩	૩૧.૩૩	૬.૪૭
		બિનખેલાડી	૯.૫૦		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) =૧.૯૬

સારણી–૪ પરથી માલૂમ પડે છે કે ખડી લાંબી કૂદ કસોટીમાં ખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૪૦.૮૩ અને બિનખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૯.૫૦ જોવા મળેલ. જેનો મધ્યક તફાવત ૩૧.૩૩ જોવા મળેલ હતો. જયારે *'t'* રેશિયો ૬.૪૭ જોવા મળેલ હતો. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) = ૧.૯૬ એ ચકાસતા બંને જૂથો વચ્ચે સાર્થક તફાવત જોવા મળતો હતો.

સારણી–૫

ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની ૫૦ વાર ઝડપી દોડ કસોટીમાં કરેલ દેખાવનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને પ્રમાણ

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	રેશિયો
૧	૫૦ વાર ઝડપી દોડ	ખેલાડી	૨૮.૩૩	૧૯.૬૬	૭.૧૦
		બિનખેલાડી	૮.૬૭		

સાર્થકતાનું ધોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) =૧.૯૬

સારણી–૫ પરથી માલૂમ પડે છે કે ૫૦ વાર ઝડપી દોડ કસોટીમાં ખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૨૮.૩૩ અને બિનખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૮.૬૭ જોવા મળેલ. જેનો મધ્યક તફાવત ૧૯.૬૬ જોવા મળેલ હતો. જયારે '*t*' રેશિયો ૭.૧૦ જોવા મળેલ હતો. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) = ૧.૯૬ એ ચકાસતા બંને જૂથો વચ્ચે સાર્થક તફાવત જોવા મળતો હતો.

સારણી–૬

ખેલાડી અને બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીનીઓની ૬૦૦ વાર દોડ/ચાલ કસોટીમાં કરેલ દેખાવનો મધ્યક, મધ્યક તફાવત અને પ્રમાણ

ક્રમ	પ્રવૃત્તિ	જૂથ	મધ્યક	મધ્યક તફાવત	રેશિયો
૧	૬૦૦ વાર દોડ/ચાલ	ખેલાડી	૫૧.૧૭	૪૧.૮૪	૧૦.૧૬
		બિનખેલાડી	૯.૩૩		

સાથ કતાનું ઘોરણ ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) =૧.૯૬

સારણી–૬ પરથી માલૂમ પડે છે કે ૬૦૦ વાર દોડ/ચાલ કસોટીમાં ખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૫૧.૧૭ અને બિનખેલાડી જૂથનો મધ્યક ૯.૩૩ જોવા મળેલ. જેનો મધ્યક તફાવત ૪૧.૮૪ જોવા મળેલ હતો. જયારે '*t*' રેશિયો ૧૦.૧૬ જોવા મળેલ હતો. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ (૫૮) = ૧.૯૬ એ ચકાસતા બંને જૂથો વચ્ચે સાથ ક તફાવત જોવા મળતો હતો.

संदर्भग्रंथ :

- ⇨ કલાર્ક, હેરીસન એચ., ફિઝિકલ ફિટનેશ ન્યુઝ લેટસ , માર્ચ–૧૯૫૯.
- ⇨ કલાર્ક, એચ હેરીસન., ફિઝિકલ ફિટનેશ રિસર્ચ ડાયજેસ્ટ વોશિંગ્ટન ડી.સી.પ્રેસિડેન્ટસ કાઉન્સિલ ઓન ફિઝિકલ ફિટનેશ એન્ડ સ્પોર્ટ્સ ૧ જુલાઈ, ૧૯૫૨.
- ⇨ કલાર્ક, એચ હેરીસન., એપ્લિકેશન ઓફ મેનેજમેન્ટ ઈન ૩ ફિઝિકલ એજયુકેશન, ઈંગ્લેન્ડ : કલીકસ એમ.જે.પ્રેન્ટિંસ હોલ ઈન(, ૧૯૮૭
- ⇨ ડેલ, ગાલ, "કંપેરીઝન ઓફ ફિઝિકલ ફિટનેશ ઓવર એફોર ઈયર પિરીયડ એટ ધી યુનિવસિ ટી ઓફ નોથ ડાકોટા", રિસર્ચ કવાર્ટલી–૧૦, (ડિસેમ્બર–૧૯૬૮) : ૯૦
- ⇨ સિંઘ, કરનજીત, ફિઝિકલ ફિટનેશ ઓફ હોકી પ્લેયર, સ્નાઈસ જર્નલ–૧ (જાન્યુઆરી–૧૯૮૭)
- ⇨ હેકી, ફિઝિકલ ફિટનેશ, ઈંગ્લેન્ડ : પેગ્વિન બુકસ લિમિટેડ, ૧૯૫૮

* Lalit Baraiya

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 123 - 125
ISSN 2319 - 8168

A COMPARATIVE STUDY OF ARM LENGTH OF HIGH AND LOW LEVEL PERFORMANCE OF CRICKER PLAYERS OF GUJARAT

The aim of this study was to compare the length of upper arm, forearm and full arm of high level performance and low level performance of cricket players. Players participated in west zone inter-university tournament 2012 were considered as high level performance players and players from inter-college cricket tournament of Gujarat 2012 were treated at low level performance players 50 players (21 to 28 years of age) from each group were randomly selected for this study. Large sample test 'z' was applied to compare the means of length of arm of both the group at 0.05 level of significance. The result of the study shows that there is significant difference between the means of upper arm length, forearm length and full arm length in group of high level performance and low level performance players of cricket

Key worlds: upper arm length, forearm length, full arm length.

INTRODUCTION

The greater propagation of interest regarding a particular type of inherent physique that produce an athlete with greater performance for a particular event came up around the middle of the twentieth century. It is important to note that research in India in this particular field started during the recent years in other countries, however, research in the disciplines concerning sport have been carried out since 10ng.Normally a person starts taking part in a game or event without proper guidance. It is thus a sheer chance that his choice of the sport may be suitable to his inherent capabilities.

Therefore, the failure to become a champion in most of the cases is inevitable. Thus there is an urgent need to provide counseling to those endowed with such suitable characteristics that form the basis of performance in a game or event.

cricket at its best a game of swift and graceful movement, of power play contrastingly highlighted by a delicacy of touch, of wrong-footing deception, of incredible retrieving and lightning interception, and of varied chess-like tactics of singles.

The purpose of this research work was to compare the upper arm length, lower arm length, hand length a ~d total arm length of high and low performance cricket players of Gujarat.

Keeping in view the objectives of our stUdy 50 SUbjects each from high and low performance cricket players of our country were selected.

High performance cricket Players Were selected from:-

Players participated in west zone inter-university tournament 2012 were considered as high level performance players and players from inter-college cricket tournament of Gujarat 2012 were treated at 50 players (21 to 28 years of age) from each group were randomly selected for this study.

Low performance cricket players were selected from:-

Players participated in west zone inter-university tournament 2012 were considered as low level performance players and players from inter-college cricket tournament of Gujarat 2012 were treated at 50 players (21 to 28 years of age) from each group were randomly selected for this study.

COLLECTION OF DATA

The cricket players of the two categories were approached through coaches and managers of the teams participating in the above mentioned

*** Assistant Professor, Mahila Arts College, Una,**

tournaments. The anthropometrical measurements were taken in the way described below.

1) Upper arm length : The subject was made to stand erect with arm hanging down normally with the palm of right hand directed towards the thighs. Interior border of acromion process find the external superior border of the hand of the radius were marked. The distance of these two points was measured with the help of measuring tape and value was taken.

2) Lower arm length : The subject was made to stand normally with arm hanging down normally. Radial and stallion were marked on right arm. The distance between these two points was measured with the help of measuring tape and value was taken.

3) Hand length (palm & fingers) : The subject was made to stand normally with arms hanging down. Right arm was made erect with palm and fingers directed towards thigh and then we measured the straight distance from the point stallion radial to Dactylion 3, with the help of measuring tape.

4) Total arm length : The subject was made to stand normally with arms hanging down. Right arm with hand (Palm and Fingers) was made straight. Distance from Acrominon to Dactylion 3, with the help of measuring tape.

STATISTICAL PROCEDURE

As the purpose of this research was to compare the upper arm length, lower arm length, hand length and total arm length of high and low performance cricket players of India. Thus, Z-test is used to test the significance of difference in the selected anthropometrical parameters of high and low performance cricket players. Z-test is based on normal probability distribution and is used for judging the significance of several statistical measures, particularly the mean. It is the most frequently used test in research and is generally used for judging the significance of difference between means of two independent samples, when sample size is more than 30 (C.R. Kothari, 1998).

LEVEL OF SIGNIFICANCE

The differences in various variables of high and low performance cricket players were tested at 0.05 level of significance.

Table -1
Upper arm length

Upper arm length	High performance cricket players	Low performance cricket players
Mean	34.68	34.46
Standard Deviation	1.81	1.84
Obtained Value IZI	0.59	

Z value for one tail test to be significant at O. 05 level 1. 68

Table – 1 : Shows insignificant obtained Z -value for one tail test, which lead us to conclude that the mean upper arm length of high performance cricket players is insignificantly greater than the mean upper arm length of low performance cricket players.

Mean Upper Arm Length

Table -2
Lower arm length

Lower arm length	High performance cricket players	Low performance cricket players
Mean	27.99	27.20
Standard Deviation	1.35	1.32
Obtained Value IZI	2.95*	

The mean lower arm length of high performer is greater than the mean lower arm length of lowperformance by 2.89%. Significant at 0.05 level Z Value for one tail test to be significant at 0.05 level 1.68

Table – 2 : Shows significant obtained Z- value for one tail test, which leads us to conclude that the mean lower arm length of high performance cricket players is significantly greater (2.89%), than the mean lower arm length of low performance cricket players.

Table - 3
Hand length

Hand length	High performance cricket players	Low performance cricket players
Mean	18.77	19.19
Standard Deviation	0.65	0.90
Obtained Value IZI	2.66	

The mean hand length of low performers is greater

than the mean hand length of high performers by 2.18%.significant at 0.05 level Z value for one tail test to be significant at 0.05 level 1.68

Table – 3 : Shows significant obtained Z - value for one tail test, which leads us to conclude that the mean hand length of low performance cricket players is significantly greater (2.18%), than the mean hand length of high performance cricket players.

Table - 4
Total arm length

Total arm length	High performance cricket players	Low performance cricket players
Mean	72.46	71.96
Standard Deviation	3.20	3.78
Obtained Value IZI	0.71	

Z- value for one tall test to be significant at 0,05 level 1,68

Table – 4 : Shows insignificant obtained Z -value for one tail test, which leads us to conclude that the mean total arm length of high performance cricket players is Insignificantly greater than the mean total arm length of low performance cricket players.

Discussion of findings

The findings had revealed that the mean upper arm length of high performance cricket players is insignificantly greater than the mean upper arm length of low performance cricket players whereas the mean lower arm length of high performance cricket players is significantly greater (2,89%), than the mean lower arm length of low performance cricket players also the mean hand length 01 low performance cricket players is significantly greater (2,18%), than the moan hand length of high performance cricket players, However the mean total arm length of high performance cricket players is in significantly greater than the II10an total arm length of low performance cricket players, Thus we see that there is no significant difference in the overall arm length of the two groups however significant difference exist in the lower arm and hand length of the two groups, This difference in the lower arm and hand length of the two groups is perhaps giving high performers the lead in their performance status, Greater lower arm and hand length gives them greater force which creates greater power and speed during the efficient execution of various skills,

An understanding of the factors determining performance for a particular sport and the evaluation of growth processes might be integrally useful for interpretation of strategies for coaching and training, For determining the future of one's sport participation it might be meaningful to predict the adult height.

REFERENCE

- **Kothari. C R, (2002)**, "Research Methodology Methods and Techniques·, published by Wishwa Prakashan
- **Fahey R.D, Insel P.M, & Roth W.T (1994)** Fit & well: Core Concepts and Lab in physical fitness and wellness. *Mountain View, C.A; May field publishing Company.*
- **Hirata, Kin·itsu (1979)** Selection of Olympic champions Department of physical Education, Chukyo University, Toyata, Japan
- **Sodhi..H.S and Sodhi..L.S.,(1984)** "Historical Perspective" Physique and Selection of Sportsmen, Punjab publishing house,Patiala,Page-8.
- Carter J.E. Ross W. Aubry, P. Hebbe Link M. & Borms J. (1982) Anthropology of Montreal Olympic Athletic**.** *Medicine and Sport **16: 25-51***.
- **Heyward, V.H (1998)**, Advances Fitness Assessment and Exercise Perception.*Champaign Illinois; Human Kinetics.*

* Akash Gohil

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 126 - 128
ISSN 2319 - 8168

EFFECT OF FARTLEK TRAINING ON CARDIO RESPIRATORY ENDURANCE AMONG COLLEGE MEN FOOTBALL PLAYERS

Fartlek which means " speed play " is a form of conditioning which puts stress mainly on the aerobic energy system due to the continuous nature of the exercise. The difference between this type of training and continuous training is that the intensity or speed of the exercise varies, meaning that aerobic and anaerobic systems can be put under stress. Most Fartlek sessions last a minimum of 45 minutes and can vary from aerobic walking to anaerobic sprinting.

Fartlek is similar to interval training in that short fast runs alternate with slow running or jogging recovery intervals. However, in Fartlek running is done on the road or on parkland or bush tracks. There is no predetermined schedule to follow, but instead the athlete will set her / his own interval lengths and pace in response to their own feeling of the workload. An advantage of Fartlek is that the athlete can concentrate on feeling the pace and their physical response to it, thereby developing self awareness and pace judgement skills. Also the athlete is free to experiment with pace and endurance, and to experience changes of pace.

It is primarily a technique for advanced football players because it requires 'honesty' to put in a demanding workload, and also ' maturity' to not overdo the pace or length of the intervals. With these qualities, Fartlek makes for an excellent component of a footballers training programme.

The technique here is to introduce into normal runs some short periods of slightly higher pace. Maintain these for a short period, say 200-400 m (aim for a bend in the road, power pole or some other landmark up ahead). Then drop the pace back below the normal running pace , or slow to a jog, until the athlete have fully recovered and breathing has returned to normal. Then return to running at the normal pace, and put in another slightly fast interval later in the run. In this way the athlete are putting a slight extra stress on the system which will, in time, lead to an improvement in speed and in anaerobic threshold.

FARTLEK FOR FOOTBALL PLAYERS :

For games players, the session should not just use running, but also jogging and walking to fit in with the demands of the game (e.g.) socer player does not run for the whole 90 minutes of a match, the pace is varied. Similarly, the direction of work should not always be straight ahead. This may be important for the tract runner who has to cover the ground as quickly as possible in one direction, but football player has to go forwards, backwards and from side to side. This must all be taken into account if the training session is going to mimic accurately the pattern experienced in a match. Remember, if the person is a games player, he is not training to be a better sprinter, and training to be better at the game. Therefore, sprinting should not just take the form of back and forth shutters but should make change direction or even imitate slalom. This is where the imaginative element comes to play.

*** Lecturer, H.N. Sukla College, Rajkot**

CARDIO RESPIRATORY ENDURANCE :

The ability of lungs and hert to take in and transport adequate amount of oxygen to working muscles , allowing activities that involves large muscle masses (running , swimming, bicycling) to be performed over a long period of time.

According to More House and Miller define " Cardio Respiratory Endurance is the ability to carry a work load for a relatively prolonged period." The endurance is that enables the heart, blood, vessels and lungs to receive oxygen and take it to the muscular and to do it as often and effortless as possible.

Methodology :

This study was designed to determine the performance of cardio respiratory endurance resulting from 8 weeks of Fartlek training among college men football players. The purpose of this study was to find out the effect of Fartlek training on Cardio Respiratory Endurance among college men football players. All the subjects were tested on coopers 12 minutes run / walk test was to measure the endurance. The equipment were used to conduct the test are $1/10^{th}$ of seconds stop watch, whistle and score sheet. The subjects stood behind the starting line at 400 m track . Eight subjects ran at a time. At the signal " ready go ", the subject covered as much distance as possible in 12 minutes. In the track the running distance area was marked off for every 10 meters, the lap scorers counted the number of laps completed and the additional incomplete lap distance covered in 12 minutes respectively. Although the tester has encouraged all the subjects to run the entire period of 12 minute but interspersed waking was allowed and total distance covered exactly in 12 minutes was recorded to nearest meters. The running inter spread with walking , in case of subject was unable to continue running. The lap, scorers were recorded each lap completed, and when the signal was given at the end of 12 minute, the lap scorers went to the respective places on the track where their runners were at the instant the whistle blows to stop running. The score in meters were determined by multiplying the number of completed laps into the distance of each lap (e.g. 400 meters). plus the number of meters stepped off between a particular segments.

Results :

For Cardio Respiratory endurance the calculated F – value for pre-test 90.002) is lesser than the value of 4.03 at 0.05 level and hence it is not significant. Therefore, there is no significant difference among pre –test scores of endurance on control group and experimental group before the training period. The calculated F – value for post test (2.528) is higher than the value of 4.03 at 0.05 level and hence it is significant. Therefore , there is a significant difference among post – test scores of endurance on control group and experiment group after the training period Results of One Way ANOVA for pre and post test scores of cardio respiratory endurance. It can be see that "F" value of 33.138 for the post test among control, and experimental group found to be significant at 0.05 level. Thus the significant "F" value indicates that the training have a positive influence on the endurance of the subjects.

Conclusions :

It was concluded that potential opportunity for the importance of Fartloek training on Cardio Respiratory endurance among the football players. Football players aim is to achieve highest goal as much as possible stipulated period for that one has to run here and there with full effort. Fartlek training makes the football player to run up and down and sideward with the full effort according to situation.. Fartlek is a speed play. Fartlek vastly reduce boredom, increase post exercise energy expenditure, and stimulates the respiratory system. Fartlek training gives cardiovascular system and nervous system to a grater degree. Hence the Fartlek training may be included as one of the important training in the Football training.

REFERENCE

- ACSM Fitness Book, (Leisure Press Campaign, Illinois, Leisure Press. 2004)
- Allen Philips, D. Measurement and Evolution in Physical Education (Wiley and Sons , 2008).
- Clayne, R. Jensen and Cyntha C. Hirst, Measurement in Physical Education and Athletics (St. Louis : C.V. Mosby Company, 2007)
- Hardayal Singh , Science of Sports Training, (DVS Publication, New Delhi. 1995)
- Harrison H. Clarke and David H. Clarke, Application of Measurement to Health and Recreation Education (St. Louis : The V. Mosby. Co., 1951)
- Harrison H. Clark and David H. Clark, Advanced Statistics with Application of Physical Education (New Jersey: Eaglewood Cliffs,Prentice Hall, Inc. , (1972)
- www.coolrunning.com.au/expert/ianbio.shtml.(2009)
- www.sport.fitness-adviser.com/fartlek-training.html (2009)

* Kajal Trivedi

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 129 - 131
ISSN 2319 - 8168

COMPARATIVE STUDY OF PHYSIOLOGICAL FACTORS ON HANDBALL AND VOLLEYBALL PLAYERS OF AHEMDABAD CITY

An Research and Study of physiological Factors on Handball And volleyball players of Ahemdabad city to see comparision of handball players and volleyball players physiological Factors like 1) Blood pressure 2) Pulse rate 3) Vital capacity I have also put forth my efforts to study For this study Handball and Volleyball players was selected The age group was between 15-19 years. 32 boys of Ahemdabad city school were selected randomly for the purpose of the study. There will two game selected 16 boys of Hand ball and 16 boys of volleyball From the Statistical Analysis it is seen that there is no significant difference in physiological factors. Handball players heart beat efficiency is more than volley ball players. Handball player Systolic Blood Pressure score was good than volley ball players. Handball players Diastolic Blood Pressure score was good than volleyball Players. Volley ball Vital Capacity was seen high than Handball players.

Introduction

A branch of physiology concerned with how the body adapts physiologically to the acute (short-term) stress of exercise or physical activity, and the chronic (long-term) stress of physical training. Exercise physiologists, for example, study how our bodies obtain energy from the food we eat and use the energy to initiate and sustain muscle activity. A sound knowledge of exercise physiology enables coaches and athletes to optimize the amount and type of training Exercise physiology is the study of the acute responses and chronic adaptations to a wide-range of physical exercise conditions. In addition, many exercise physiologists study the effect of exercise on pathology, and the mechanisms by which exercise can reduce or reverse disease progression. Accreditation programs exist with professional bodies in most developed countries, ensuring the quality and consistency of education. In Canada, one may obtain the professional certification title - Certified Exercise Physiologist for those working with clients (both clinical and non clinical) in the health and fitness industry. The physiology of exercise is a broad concept that addresses the central issue as to how the body adapts itself to the demands of physical activity. Physiology is the academic study of the various processes, systems, and functions of the human body as influenced by the performance of physical activity. Exercise is a term that has a variety of possible meanings, each dictated by circumstances. In a sports context, exercise is the performance, conditioning or training undertaken in respect to a particular athletic or sporting purpose. Exercise may also be directed to improvement of a person's general health, physical fitness, or as physical therapy, to augment an existing treatment to remedy or to ameliorate the effects of a disease or illness upon the body. The term exercise physiology is used to identify the corresponding course of academic study offered at universities around the world.The human body undergoes adaptations on a continuous basis. Sport tends to heighten the power of the body to adapt to training, competition, or other circumstances, as sport is often the most profound stress experienced by the body. As an example, when the body is subjected to a fever, where the subject's temperature becomes significantly elevated above its usual range centered

* Adarash Nivasi shala, vikasti jati kalyan department, Ahemdabad

at 98.6°F (37.7°C), the body's metabolism (the overall rate of activity in the body's processes) increases; the running of a marathon may increase metabolic rates to many time their normal level. Virtually every process and organ within the body is affected by exercise. As an example, the skin, the largest human organ, undergoes physical changes when exposed to the environmental factors encountered in sport, such as increases and decreases in external temperatures. The physiology of exercise is tends to center upon the most important physical systems to athletic performance: the cardiovascular system, the cardio respiratory system, the thermoregulatory system, body composition and the musculoskeletal system. It is these aspects of human function that tend to have the greatest impact upon the ability of an athlete to maintain or improve their level of performance in any sport. The cardiovascular system is the physical network composed of the heart and its connected arteries, veins, and capillaries. The cardiovascular system is the vehicle through which the oxygen and fuels required by the cells within the body are supplied; the cardiovascular system removes all waste products from the cells and organs for disposal. When the body is subjected to exercise, and its increased physical demands, the cardiovascular system is forced to work more quickly and more efficiently to fulfill bodily needs. A number of physiological changes occur over time to this system through exercise.

Method

32 boys of Ahemdabad city school were selected randomly for the purpose of the study**.** There will two game selected 16 boys of Hand ball and 16 boys of volleyball **physiological Factors like** 1**) Blood pressure 2) Pulse rate 3) Vital capacity**

Result and discussion

TABLE-1
Blood pressure
The Difference of the Significance of the Mean of Handball and volley ball in the Performance of Systolic Blood Pressure

GROUP	MEAN	DIFFERENCE	"T" RATIO
HAND BALL	122.91		
VOLLEY BALL	126.08	3.17	1.77

The mean difference is. Received "T" ratio is, which is more than, hence, it is significant
level at 0.05(22) is 2.074
From table 1 it is seen that Hand ball group mean is 122.91 and volley ball group mean is 126.08 Mean difference between this two groups is 3.17and't' ratio is 1.77 which is not significant at 0.05 level.. Graphically it is represented in Graph 1

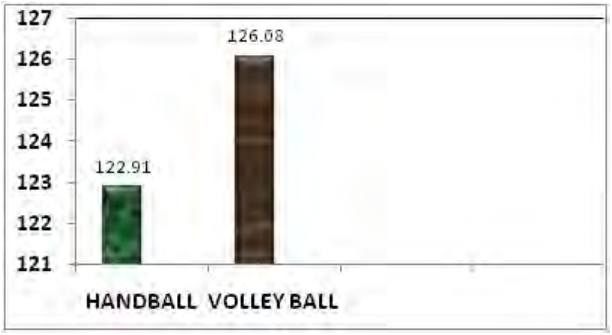

TABLE-2
Blood pressure
The Difference of the Significance of the Mean of handball and volley ball in the Performance of Diastolic Blood Pressure

GROUP	MEAN	DIFFERENCE	"T" RATIO
HANDBALL	62.5		
VOLLEYBALL	63.91	1.42	0.41

The mean difference is. Received "T" ratio is, which is more than, hence, it is significant
level at 0.05(22) is 2.074
From table 1 it is seen that Handball group mean is 62.5 and volley ballgroup mean is 63.91 Mean difference between this two groups is 1.42 and 't' ratio is 0.41 which is not significant at 0.05 level. Graphically it is represented in Graph 2

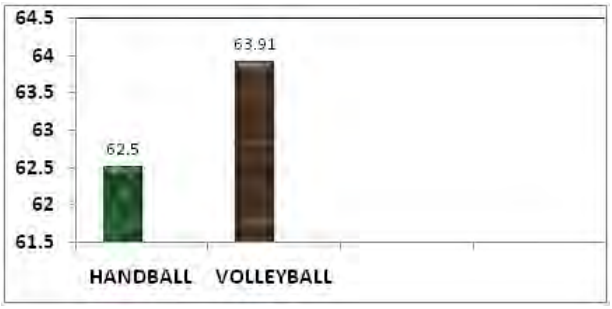

TABLE-3
PULSE RATE
The Difference of the Significance of the Mean of Hand ball and volley ball in the Performance of Pulse rate

GROUP	MEAN	DIFFERENCE	"T" RATIO
HANDBALL	79.42	0.08	0.02
VOLLEYBALL	79.5		

The mean difference is. Received "T" ratio is, which is more than, hence, it is significant
level at 0.05(22) is 2.074
From table 1 it is seen that Handball group mean is 79.42 Volley ball group mean is 79.5 Mean difference between this two groups is 0.08 and 't' ratio is 0.02 which is not significant at 0.05 level. Graphically it is represented in Graph 3

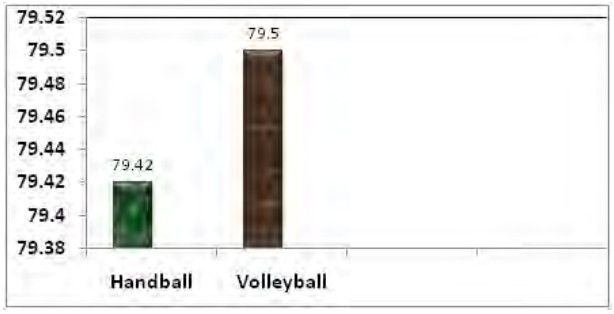

TABLE-4
PEAK FLOW
The Difference of the Significance of the Mean of Hand ball and volley ball in the Performance of Peak flow

GROUP	MEAN	DIFFERENCE	"T" RATIO
HANDBALL	450	20	0.83
VOLLEYBALL	470		

The mean difference is. Received "T" ratio is, which is more than, hence, it is significant
level at 0.05(22) is 2.074
From table 1 it is seen that Handball group mean is 450 Volley ball group mean is 470 Mean difference between this two groups is 20 and 't' ratio is 0.83 which is not significant at 0.05 level. Graphically it is represented in Graph 4

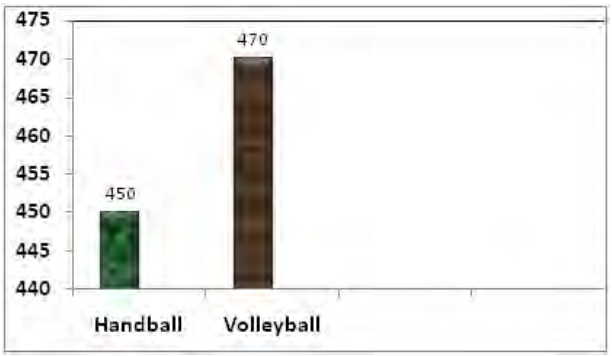

Conclusion

1. Handball players heart beat efficiency is more than volley ball players.
2. Handball player Systolic Blood Pressure score was good than volley ball players.
3. Handball players Diastolic Blood Pressure score was good than volleyball Players.
4. Volley ball Vital Capacity was seen high than Handball players.

REFERENCE

- Anindita Mondal "Anthropometry and Physiological Profile of Indian Shooter" International Journal of Applied Sports Sciences 2011, Vol. 23, No. 2, 394-405
- Arun Singh Rathore "A COMPARATIVE STUDY OF ANTHROPOMETRIC MEASUREMENTS BETWEEN HANDBALL AND VOLLEYBALL PLAYERS" QUARTERLY ONLINE INDEXED DOUBLE BLIND PEER LNUPE Gwalior,M.P, India www.ijems.net vol-1 issue-02 Dec- 2012
- E I Iconaru, "Anthropometric and physiological factors predicting young adults' motor skills" Br J Sports Med 2010;44:i24 doi:10.1136/bjsm.2010.078972.74 Volume 44, Issue 14

* V.J. Patel

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 132 - 135
ISSN 2319 - 8168

THE EFFECT OF SELECTED EXERCISE ON BODY COMPOSITION OF GIRLS OF VAPI CITY

An Research and Study of human as specially in case of women body composition has been introduced late in the 20th century. The main objective was to see and study the effect of physical exercise in girls body composition. I have also put forth my efforts to study the effect in this respect, Forty women were selected from Vapi city. (aged between 13-16 years) and their samples were taken by purposive sampling method and divided into two main groups like Experimental and Control group of girls . In this course of study of body composition, variables contains like Weight, B.M.I, Fat%, Fat Mass and Total Body Water were Twelve Week Training Programme (Hopping, Surya namaskar, sits up) was conducted and after training, measurement shows the difference between Control Group and Experimental Group . It was found that Experimental group was significant on weight reduce , BMI was normal , Fat % was decrease and Fat mass was

Key word : Fat , B.M.I , Fat mass, T.B.W

Introduction

Obesity in the over -35 urban Indian women is causing serious concern to the medical fraternity. Sedentary city lifestyles, rich food, lack of exercise, a gradual slowing down of the metabolic rate are playing havoc with the waist -to-hip circumference, according to a research. According to Dr. Reddy, excess fat deposit in a woman's body can also give rise to pancreatic problems, gall stones, cancer of the uterus, osteoporosis and serious interruption in the sleep pattern "Some of these ailments cannot be detected in the initial stages, but they trouble a woman in her middle age when the body's resistance starts weakening.

Condition of being significantly and un healthily overweight. The body mass Index (BMI) is commonly used to define obesity. People with a BMI between 25 and 30 are described as overweight, while those with a BMI over 30 count as obese. Obesity increase susceptibility to disease, strains the vital organs, and reduces life expectancy; it is usually remedied by controlled weight loss, healthy diet and exercise. Level of obesity has risen significantly in many of the wealthier nations since the middle of the 20th century.

What is the Body Mass Index (BMI) and how is it calculated?

♦ The body mass index is calculated using weight and height.

♦ A higher number means more fat and a lower means less fat.

♦ Enter your weight and height at the right to calculate your BMI.

♦ The range for good health is between 18.5 and 25; up to 28 is acceptable if over age 50.

♦ Obesity is form 30 to 40 and morbid obesity is over 40

♦ Severe malnutrition is 17.5 and lower.

The study of human body composition has been several decades. The body composition assessment is generally linked to the determination of the relative amount of in the fat body having application in several fields of study such as medicine, public health, nutrition, health and fitness, and exercise science.

Material and methods

40 girls of Vapi city girls were selected randomly

*** Physical Teacher, St. Xaviers High School, Vapi**

for the purpose of the study**.** There was two groups control and experimental group. For this group A and B has made.

Taking into consideration, the above reviews, and the following physiological aspects was selected for this study Age, Height (cm,) Weight (kg),Body Mass index, fat (%), Fat Mass, Total Body water, were obtained from the test conducted by Tanita Body Composition Analyzer.

Result and discussion

TABLE-1

The difference of the significance of the mean of Vapi city girls pre test and post test in the performance of weight table

NO	GROUP	PRE TEST	POST TEST	MEAN DIFFERENCE	"t" ratio
1	EXPERIMENTAL	54.06	51.91	2.15	3.66*
2	CONTROL	54.46	54.98	1.02	1.7

* Significant level is 0.05

The mean difference is received "t" ratio is, which is more than, hence, it is significant level at 0.05 (1.96) From table of weight it seems that experimental group mean is 54.06 of pre test and after giving training post test mean is 51.91 and control group pre test mean is 54.46 and post test mean is 54.98 .Mean difference of two group is experimental 2.15 and control group is 1.02 and "t" ratio of experimental group is 3.48 and control group is 1.7. .Therefore it can be said that there is significant experimental group and not significant control group's weight.

GRAPH 1

The difference of the mean of Vapi city girls experimental group and control in the performance of weight

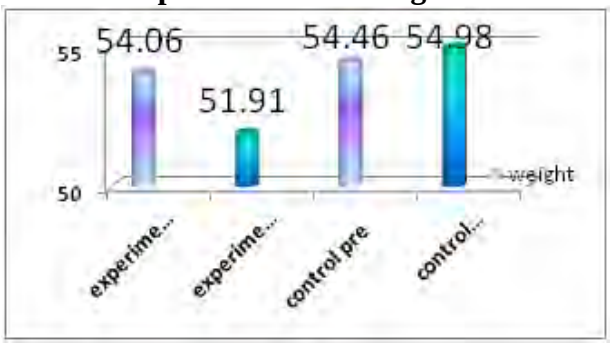

TABLE-2

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city girls experimental and control group in the performance of Body Mass Index

NO	GROUP	PRE TEST	POST TEST	MEAN DIFFERRENCE	"t" ratio
1	EXPERIMENTAL	23.20	22.31	0.89	3.36*
2	CONTROL	25.60	25.80	0.20	0.75

* Significant level is 0.05

From table Body Mass Index that experimental group mean is 23.20 of pre test and after giving training post test mean is 22.31 and control group pre test mean is 25.60 and post test mean is 25.80 .Mean difference of two group is experimental 0.89 and control group is 0.75 and "t" ratio of experimental group is 3.36 and control group is 0.75.Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls B.M.I.

GRAPH 2

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city girls experimental and control group in the performance of Body Mass Index graph

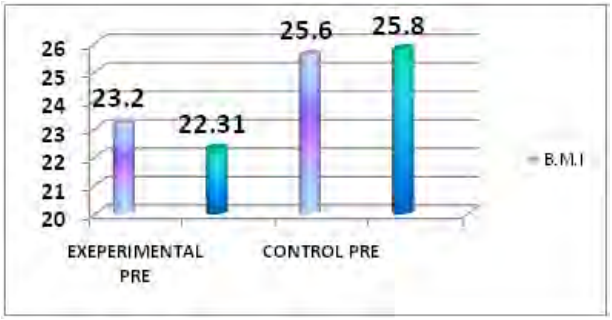

TABEL 3

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city girls experimental and control group in the performance of Fat %

NO	GROUP	PRE TEST	POST TEST	MEAN DIFFERRENCE	"t" ratio
1	EXPERIMENTAL	31.45	27.18	4.27	6.82*
2	CONTROL	30.93	31.04	0.11	1.89

* Significant level is 0.05

From table of Fat % it seems that experimental group mean is 31.45 of pre test and after giving training post test mean is 27.18 and control group pre test

mean is 30.93 and post test mean is 31.04 .Mean difference of two group is experimental 4.27 and control group is 0.11 and "t" ratio of experimental group is 6.82 and control group is 1.89 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Fat %

GRAPH – 3

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city girls experimental and control group in the performance of Fat % graph

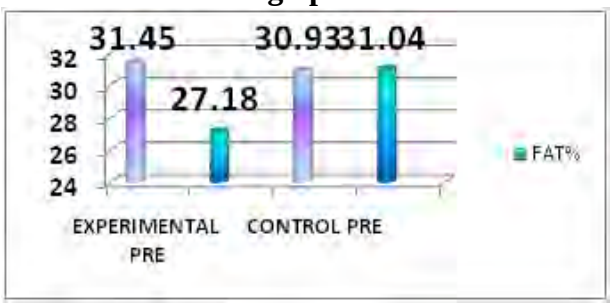

TABEL-4

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city's girls experimental and control group in the performance of Fat Mass

NO	GROUP	PRE TEST	POST TEST	MEAN DIFFERRENCE	"t" ratio
1	EXPERIMENTAL	17.07	14.28	2.79	6.52*
2	CONTROL	26.16	26.25	0.09	1.18

* Significant level is 0.05

From table of Fat Mass it seems that experimental group mean is 17.07 of pre test and after giving training post test mean is 14.28 and control group pre test mean is 26.16 and post test mean is 26.25 .Mean difference of two group is experimental 2.79 and control group is 0.09 and "t" ratio of experimental group is 6.52 and control group is 1.18 . .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Fat Mass

GRAPH – 4

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city girls experimental and control group in the performance of Fat Mass Graph

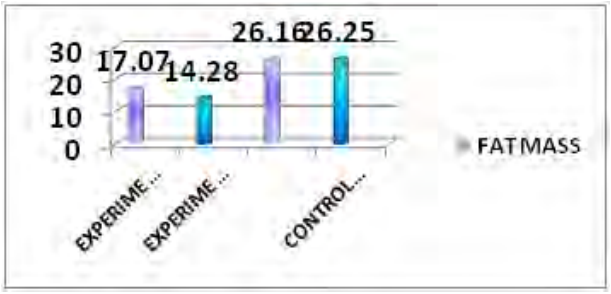

TABEL-5

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city girls experimental and control group in the performance of Total body water

NO	GROUP	PRE TEST	POST TEST	MEAN DIFFERRENCE	"t" ratio
1	EXPERIMENTAL	27.18	27.66	0.48	5.8*
2	CONTROL	26.97	26.84	0.13	0.71

* Significant level is 0.05

From table of weight it seems that experimental group mean is 27.18 of pre test and after giving training post test mean is 27.66 and control group pre test mean is 26.97 and post test mean is 26.84 .Mean difference of two group is experimental 0.48 and control group is 0.13 and "t" ratio of experimental group is 5.8 and control group is 0.71 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Total body water.

GRAPH – 5

The Difference of the significance of the Mean of Vapi city girls experimental and control group in the performance of Total Body Water

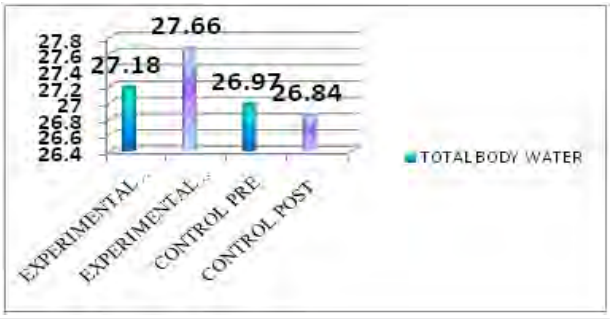

Discussion of finding

The "t" ratio of the Vapi city Girls experimental group in body weight was 3.66 which was significant at 0.05 levels and control group body weight was 1.7 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Vapi city Girls experimental group in B.M.I was 3.36 which was significant at 0.05 levels and control group B.M.I was 0.75 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Vapi city Girls experimental group in fat% was 6.82 which was significant at 0.05 levels and control group in fat% was 1.89 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Vapi city Girls experimental group in fat mass was 6.52 which was significant at 0.05 levels and control group in fat mass was 1.18 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Vapi city Girls experimental group in Total body water 5.80 which was significant at 0.05 levels and control group in Total body water was 0.71 which wasn't significant at 0.05 levels.

Conclusion

Therefore, statistical analysis shows that there is significant effect of exercise on experimental group

REFERENCE

- ACSM Fitness Book Leisure Press Champaign Illinois American College of Sports Medicine 1992
- Arrows The complete Book of Exercise The Diagram Group Books Limited 1979
- A penguin Book 2055 Physical Fitness Australia
- Bray George A. History of obesity Edited by Gareth Williams and Gamma Fruhbeck 2009 John Wiley & sons, Ltd
- Kamat's potpourri Research database 1996 / books/Kareducation
- M. Evans company The aerobics way A bantam book/ published by arrangement with, Inc November 1977
- Tiwari Saket Raman and Rathor Chhote La, History of Physical Education Jalandhar: Publish by Yogesh Kumar sing 2006
- Alan Maryon Obesity: the prevention, identification, Assessment and management of overweight and obesity in adults and children. National Institute for Health and Clinical Excellence, 2006 Available at: http:// www.nice.org.uk/guidance/CG43
- Tanaka k.nakanishi Apple human science obesity and life style changes for healthy aging 1196 jul 15 (4)

* G.N. Vasava

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 136 - 139
ISSN 2319 - 8168

THE EFFECTS OF SELECTED EXERCISE ON ANTHROPOMETRIC MEASUREMENT OF BHARUCH CITY GIRLS

The main objective was to see and study the effect of physical exercise in Girls. Anthropometric measurement. I have also put forth my efforts to study the effect in this respect, Forty girls were selected from Bharuch city girls . (aged between 13-16 years) and their samples were taken by purposive sampling method and divided into two main groups like Experimental and Control group of girls . In this course of study of Anthropometric measurement variables like butt, belly, and thigh, eight Week Training Programme was conducted (Cycling, Step up, Skipping, sits up,) and after training, measurement shows the difference between Control Group and Experimental Group . It was found that Experimental group was significant on butt, belly, and thigh

Key words : Anthropometric, Butt, belly, thigh

Introduction

Physical education as well as promoting healthy exercise and healthy living, also aims to promote team building and working as a member of a team. Games such as foot ball, cricket and badminton where the use of teams are a must aims to help the students build a rapport with their counterparts and also show how they can win- or at least play to their best- whilst working as a unit.

Ideally, healthy habits, including a fitness program, should begin early in life It's easier to practice a healthy life style as an adult if you grew up eating healthy foods and exercising. If you haven't exercised in a while, you will begin to see a training effect within a week or two after you start your program. Your heart muscles will become stronger. You'll begin to have greater endurance for every day task. After about eight weeks of the exercise program your body will adapt to the increased demands. If you want to see continued improvement, you may need to increase the time or the intensity of your workout and /or add some new activities. Adding variety to your workout will help to keep it interesting and will increase your ability to be consistent in exercising week after week.

Material and methods

40 Girls of Bharuch city girls were selected randomly of Bharuch District for the purpose of the study**.** There was two groups control and experimental group. For this group A and B has made. Group A has given special excises of butt, belly and thigh . Taking into consideration, the above reviews, and the following physiological aspects was selected for this study Anthropometric measurement of body parts from anthropometric tape.

Result and discussion

TABEL-1

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of BELLY HIGH

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	71.8	70.25	1.55	7.85*
2	Control	118.54	118.64	0.1	1.55

* Significant level is 0.05

From table of Belly high it seems that experimental group mean is 71.8 of pre test and after giving training post test mean is 70.25nd control group pre test mean is 118.54 and post test mean is 118.64 Mean difference of two group is experimental 1.55 and

*** Lecturer In Physical Education, Shri I.V. Patel College of Commerce, Nadiad**

control group is 0.1 and "t" ratio of experimental group is 7.85 and control group is 1.55 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Belly high

GRAPH-1

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Belly High

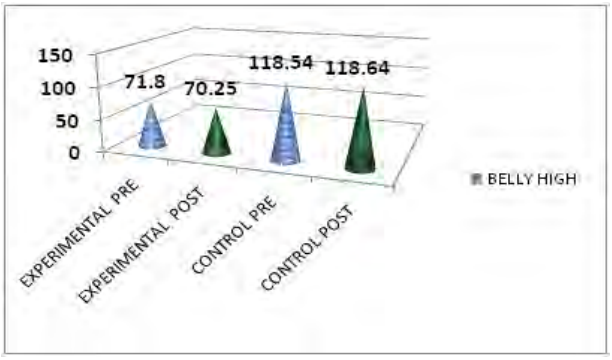

TABEL-2

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of BELLY MEDIUM

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	80.5	77.65	2.85	7.42*
2	Control	81.8	81.89	0.09	1.86

* Significant level is 0.05

From table of Belly medium it seems that experimental group mean is 80.5 of pre test and after giving training post test mean is 77.65 and control group pre test mean is 81.8 and post test mean is 81.89 .Mean difference of two group is experimental 2.85 and control group is 0.09 and "t" ratio of experimental group is and 7.42 control group is 1.86 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Belly medium

GRAPH – 2

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Belly Medium

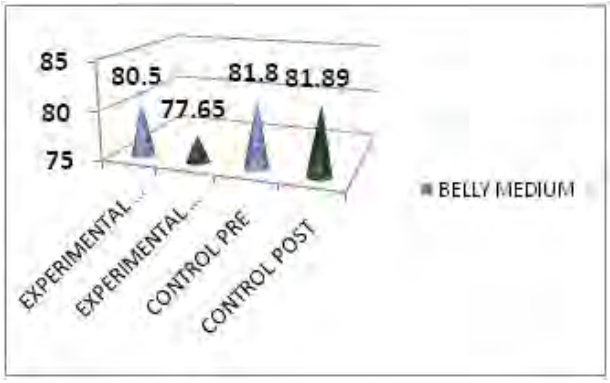

TABEL-3

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Belly low

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	90.85	84.4	6.45	9.44*
2	Control	86.9	86.93	0.03	1.26

* Significant level is 0.05

From table of Belly Low it seems that experimental group mean is 90.85 of pre test and after giving training post test mean is 84.4 and control group pre test mean is 86.9 and post test mean is 86.93.Mean difference of two group is experimental 6.45 and control group is 0.03 and "t" ratio of experimental group is 9.44 and control group is 1.26 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Belly low

GRAPH – 3

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Belly Low

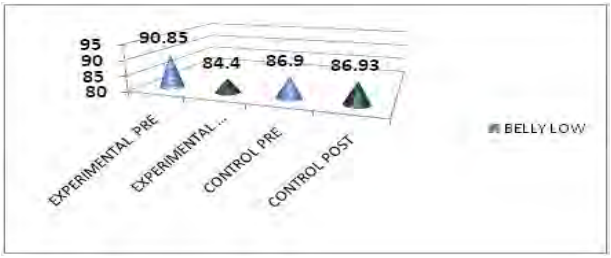

TABEL-4

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Butt

No	Group	Pre Test	Post Test	Mean Differrence	"t" Ratio
1	Experimental	94.7	93.15	1.55	14.04*
2	Control	95.9	95.96	0.06	1.05

* Significant level is 0.05

From table of Butt it seems that experimental group mean is 94.7 of pre test and after giving training post test mean is 93.15 and control group pre test mean is 95.9 and post test mean is 95.96 .Mean difference of two group is experimental 1.55 and control group is 0.06 and "t" ratio of experimental group is 14.04 and control group is 1.05.Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Butt.

GRAPH – 4

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of BUTT

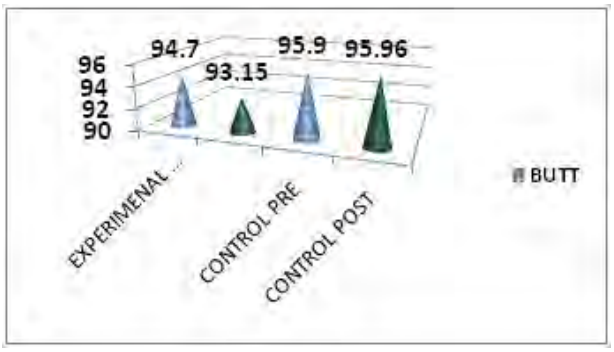

TABEL-5

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Thigh near

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	40.1	38.9	1.2	13.05*
2	Control	39.25	39.45	0.2	1.89

* Significant level is 0.05

From table of weight it seems that experimental group mean is 40.1 of pre test and after giving training post test mean is 38.9 and control group pre test mean is 39.25 and post test mean is 39.45 .Mean difference of two group is experimental 1.2 and control group is 0.2 and "t" ratio of experimental group is 13.05 and control group is 1.89.Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls in Thigh near

GRAPH – 5

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Thigh near

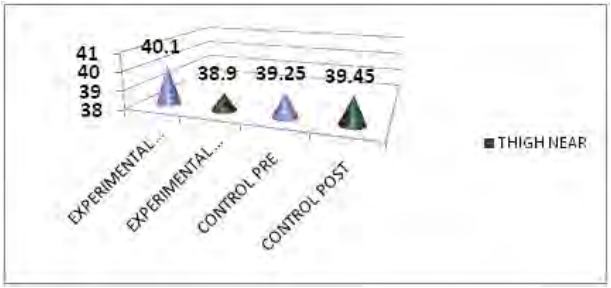

TABEL-6

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Thigh above knee

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	49.55	48.3	1.25	10.45*
2	Control	49.95	50.045	0.095	1.95

* Significant level is 0.05

From table of Thigh above knee it seems that experimental group mean is 49.55 of pre test and after giving training post test mean is 48.3 and control group pre test mean is 49.95 and post test mean is 50.045.Mean difference of two group is experimental 1.25 and control group is 0.095 and "t" ratio of experimental group is 10.45 and control group is 1.95.Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant girls Thigh above knee

GRAPH – 6

The Difference of the significance of the Mean of Bharuch city girls experimental and control group in the performance of Thigh above knee

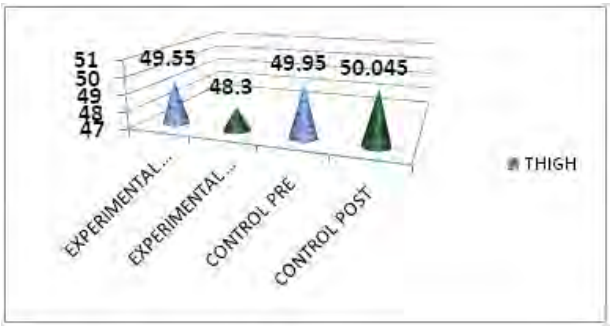

Discussion of finding

The "t" ratio of the Bharuch city girls experimental group in high belly 7.85 which was significant at 0.05 levels and control group in high belly was 1.55 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Bharuch city girls experimental group in medium belly 7.42 which was significant at 0.05 levels and control group in medium belly was 1.86 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Bharuch city girls experimental group in low belly 9.44 which was significant at 0.05 levels and control group in low belly was 1.26 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Bharuch city girls experimental group in butt is 14.04 which was significant at 0.05 levels and control group in butt is 1.05 was which wasn't significant at 0.05 levels

The "t" ratio of the Bharuch city girls experimental group in thigh above 13.05 which was significant at 0.05 levels and control group in thigh above was 1.89 which wasn't significant at 0.05 levels.

The "t" ratio of the Bharuch city girls experimental group in thigh near 10.45 which was significant at 0.05 levels and control group in Thigh near was 1.95 which wasn't significant at 0.05 levels.

Therefore, statistical analysis shows that there is significant effect of exercise on experimental group.

Conclusion

Keeping in view the basic limitations, of the research work, conclusion shows that Exercise group loss inches in Butt, Belly and Thigh then control group.

REFERENCE

- M. William, company The aerobics way A bantam book/ published by arrangement with, Inc November 1981
- Jackson R., Sharmanand Central Advisory Board of physical Education and Recreation
- ACSM Fitness Book Leisure Press Champaign Illinois American College of Sports Medicine 1992
- Arrows The complete Book of Exercise The Diagram Group Books Limited 1979
- A penguin Book 2055 Physical Fitness Australia
- Kamat's, potpourri Research database 1998 /books/Kareducation
- K R Sonneville, Department of Nutrition and Dietetics, Harokopio University, Athens,

* Vipul Khalashi

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 140 - 143
ISSN 2319 - 8168

COMPARISON OF PHYSICAL FITNESS COMPONENTS OF CHAMPION AND NON CHAMPION BOXER AT UNIVERSITY LEVEL

The present study has been carried out on 24 male Boxer (12 champion and 12 non - Chama) belonging to different college affiliated to Kurukshetra university Kurukhsetra. The subject of the study to compare the teveiot physical fitness champion and non champion male boxers. To collect Data" Level of physical fitness measure test" contracted by MALHOTRA et al 1982. The Data collected through this test were statistically analysed and computed through mean, standard deviation, and t-test. The value of t-ratio 26.70 (Both champion and non-champion) were found to be statistically significant at 0.01 level of confidence. The Result indicated that the champion boxer seem to be on an Average more physically fit than there who are non-champions.

Introduction:

Physical fitness has always been a concern of man from pre-historic time, it was survival for the fittest. Throughout human evolution has been a nomad, a hunter and a farmer, his body has a high degree of adaptability for walking, running, Jumping and throwing. But inrecently time complete changes have taken place due to industrialization, automatisation and motorisation and demand to gross motor activities have been greatly reduced. These change have caused a member of so-called "hypokinatic diseases" and has lowered the degree of physical fitness. The teram physical fitness has been defined by Harris (1960) as composed of function such as strength cardorespiratory Endurance, speed power, flexibility and coordination. Each ofthese qualities is believed tobeimportant forthe kindoffitness needed fordaily living. It is the ability of person's body to meet the demands meet placed upon it by is work, by way o life and necessity to meet emergency situation. from the perusal of the skills involved in boxing i t can be inferred that one of the the factor required to be a good boxer is physical fitness. All components of physical fitness speed, strength, Endurance, flexibility or Agility affect the Boxers performance. The problem now under: Investigation would be that how many different components of physical fitness differ between champion and non-champion in boxing or the relationship of physical fitness components to performance inboxing.

Objectives oftheStudy:

1. Tofind out physical fitness and its components scores of champion boxer s.
2. To find out physical fitness and its components scores of non champion boxers.
3. To examine the difference of physical fitness and its components scores between champion and nonchampion boxers.

Hypotheses:

1. There exists a significant difference of physical fitness scores between champion and non champion boxers.
2. There exists a significant difference of muscular strength between champion and non- champion boxers.
3. There exists a significant difference of speed between champion and non- champion boxers.

* Physical Teacher, Devine Child High School, Surat

4. There exist a significant difference of Grip-strength between champion and non-champion boxers

5. There exists asignificant difference of Agility scorer between champion and non champion boxer.

6. There exists a significant difference of Endurance scorer between champion and non- champion.

Methodology:

The present study is considered to be a experimental study A Total number of 24 male Boxers, out of which 12champion and 12 non-champion. All the boxers from different weights declared at first position were taken and considered as champions. For non-champion out of 60 boxers, 12 selected through Random sampling technique and used as a subject.

Tolls-used

Tofind out physical fitness and its components, scores Malthotra et.al(1982) Physical fitness test was used.The test consisted offollowing SUb-tests.

1. Shuttle Run(6x10m) second)
2. 60 Meters Dash second)
3 2.4km. run(second)
4. Standing vertical Jump.
5. Pull-ups (numbers
6. Bentknee sit-ups (numbers)
7. Handgripstrength (Kg)

Statistical Designed

The mean, standards deviations and T-test were used to i.nd the significance of differences between the group means on all the variables.

Analysis and Interpretation

The Data obtained by using physical fitness test in the investigation were recorded, statistically analyzed and presented in this chapter according to the pursers of the project.

Table- 1

Total physical fitness* of *champion and non-champion boxers

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	50.17	2.21	12	26.70
Non-chmpion Boxers	41.75	4.20	12	

Significant at.01level of confidence

It can be inferred that champion boxers and non-champion boxers are found to differ in their physical fitness Examination of mean scores indicates that (Table-1.1) the physical fitness level of non-champion boxers low as compared to champion boxers. When significance of difference was checked by t-test, it was found that t-value is 26.70 which is significant at 0.01 level of confidence.

Table-2

6x10 Meters Shuttle Run Scores of Champion and Non-champion Boxers.

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	6.92	1.50	12	26.70
Non-chmpion Boxers	3.46	1.40	12	

Significant at.01level ofconfidence.

It can be in ferred that champion boxers seem tobe above average on 6x10 shuttle Run scores than non-champion. Champion boxer possessed more ability to change direction and agility as compared to non-champion. When significance of differences was cheeked by applying t-test, (table 1.2). It was found that t-value is 5.96which is significant at 0.01 level of confidence.

Table -3

60Meters scores champion and non-champion boxers

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	6.67	1.67	12	5.05
Non-chmpion Boxers	3.40	1.44	12	

Significant at.01level of confidence.

It can be inferred that champion and non-champion boxers are to differ in their speed level. Examination

of mean scores indicates (that '1.3) that non-champion boxers speed lowas compared tochampion boxer. When significance of differences was cheeked by t-test, it was found that t-value is5.05 which is significant at 0.01 level of confidence

Table -4

2.4 Km run scores of champion and Non-champion boxers

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	3.08	1.16	12	2.59
Non-chmpion Boxers	1.94	0.99	12	

Significant at .05level of confidence.

It can be inferred that champion and non champion boxers are found to differ their Endurance. Examination of mean scores Indicated that(table-1.4) champion boxers possessed more endurance ascompared to non-champion boxers. When significance of differences was cheeked by applying t-test, it was found that T-value in 2.59 which is significant at 0.05 level of confidence.

Table -5

Standing vertical jump scores of champion boxers and Non-Champion Boxers

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	2.92	1.31	12	1.03
Non-chmpion Boxers	3.52	1.57	12	

Not Significant

It can be Inferred that champion and Non-champion boxer are not found to differ in their strength of the legextens or muscles. When significance of differences was checked by applying t-test, It was found thatt-value is1.03which is Non-significant at 0.01 and0.05 level of confidence.

Table -6

Pull ups scores ofchampion and Non-Champion Boxers along with t-value

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	5.67	1.81	12	3.06
Non-chmpion Boxers	4.02	1.22	12	

Significant at.05 level of confidence...

it can be inferred that champion and nonchampion boxers are found10 differ In their Arm and shoulder strength. Examination of mean scores indicates that (Table 1.6)champion boxers possessed more strength of Arm and shoulder muscles ascompared to non- champion boxers. When significance of difference was checked by applying t-test, it was found that t-value is3.06 which are significant at0.05 level ofconfidence.

Table -7

Bent knee sit ups score champion and non-Champion Boxers

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	4.92	1.44	12	4.07
Non-chmpion Boxers	2.60	1.27	12	

Sianificant at0.1level ofconfidence...

It can be inferred that champion boxers possessed more strength of the abdominal muscle ascompared to non-champion Boxers. Significance of difference was checked by applying byt- test, it was found that t-value is4.07 which is significant at 0.01 level ofconfederation.

Table -8

Hand Grip strength scores of Champion and Non-Champion boxers

Stastistics group	Mean	SD	N	t-value
Champion Boxers	5.50	1.56	12	3.84
Non-chmpion Boxers	3.04	1.59	12	

Significant at0.1level ofconfidence...

It can be inferred that champion boxers possessed more hand Grup strength. Forearm strength and hand muscles strength as compared to non-champion Boxer, significance of Difference was checked by applying t-test, it was found that t-value is 3.84 which are significant at 0.01level of confidence.

Conclusion:

1. There are significant differences champion and nonchampion boxes on the parameter physical fitness and its components.
2. Champion boxers are higher on physical fitness scores as compared to non-champion boxers thus indicating that champion boxers are more physical fit than non champion boxers.
3. As for as variance inphysical fitness components is concerned the result indicate that champion boxers are significantly higher on shuttle run,60 meter dash, 2.4 km Run,pull uphand Grip and bent knee set ups as compared to their counter parts non-champion boxes.
4. No difference between champion and non-champion boxers was seen in the components of standing vertical Jump.

REFERENCE

- **Bawa, B.S.and Kalpana Debnath,**"Contribution ofsports tophysical fitness and personality development.': Patiala, N.I.S. Scientific Journal. 13(1), January 1990.
- **Benard-Gutin,**"Effect ofincrease inphyslcalfitness onmotor ability following physical and mental stress."Research Quarterly, 2(2):211-20, 1966.
- **Clarke, H.H.** "Education Physical Fitness." Research Digest 1966.
- **Fleishman, E.A.**The Structure andMeasurement of Physical Fitness.Englewood Cliff, N.J.Prentice-Hall, Inc. 1964.
- **Malhotra, M.S.et al,**"Evaluation of General Physical Fitness of National level Sportsmen." Snieps, 4(3): 13-17, 1982.
- **Robert, J.A. and June Barr** Physical Fitness forYound Champions, NewYork,McGraw HillBookCompany, 1962.
- **Sharma, S.S. and N.B. Shukal**, "Motor Fitness TestonRural and Urban Indian Sportsmen." Patiala ;N.I.S. Scientific Journal, 14(2):9,April 1991.
- **Shephard, R.S.**Endurance Fitness: Toranto, Toranto University, 1968.
- **Sodhi, H.S.and Sidhu, L.S.**Physique and Selection of Sportsmen, Patiala, Punjab Publishing House, 1984.
- **The Naval Aviation Physical Training Manual.**Boxing: American. United states Naval Institute, 1950.

* D.G. Chaudhary

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 144 - 146
ISSN 2319 - 8168

EFFECTS OF SPECIAL EXERCISE ON ANTHROPOMETRIC MEASURMENTOF AHEMDABAD CITY'S SCHOOL OBESE CHILDREN

A Research and Study of Anthropometric measurements on obese boys of Ahemdabad city. The purpose of study was to see effect of exercise on obese boys of Ahemdabad city specialy on Abdomen, Buttock and Thigh . I have also put forth my efforts to study. For this study school boys were selected of Ahemdabad city area .The age group was between 13-17 years. 40 boys of Ahemdabad city school were selected randomly for the purpose of the study. There were two group 1) experimental and 2) control group. Experimental group was given 12 week training of exercise .From the Statistical Analysis it is seen that there is significant difference in Anthropometric measurement after training of exercise, Exercise group loss centimeter in Buttock, Abdominal and Thigh then control group.

Introduction

Ideally, healthy habits, including a fitness program, should begin early in life It's easier to practice a healthy life style as an adult if you grew up eating healthy foods and exercising. If you haven't exercised in a while, you will begin to see a training effect within a week or two after you start your program. Your heart muscles will become stronger. You'll begin to have greater endurance for every day task. After about eight weeks of the exercise program your body will adapt to the increased demands. If you want to see continued improvement, you may need to increase the time or the intensity of your workout and /or add some new activities. Adding variety to your workout will help to keep it interesting and will increase your ability to be consistent in exercising week after week.

Exercise is basic bodily need. Physiologically all your body systems will benefit from regular exercise. Depending upon the degree of exertion and the exercise performed, muscles may increase in size, strength, hardness, endurance and flexibility, with improved reflexes and co-ordination

Method

40 obese boys of Ahemdabad city were selected randomly of Ahemdabad for the purpose of the study**.** There were two groups 20 of boys control group and 20 of experimental group. For this group A and B were made. A was given special excises of Buttock, Abdomen and Thigh.

Anthropometric measurement of body parts was taken by Rosscraft Anthropometric tape.

Result and discussion

Table-1

The difference of the mean of Ahemdabad city boys experimental group and control group in the performance of Buttock circumference table

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	94.7	93.15	1.55	14.04*
2	Control	95.9	95.96	0.06	1.05

* Significant level is 0.05

From table of Buttock it seems that experimental group mean is 94.7 of pre test and after giving training post test mean is 93.15 and control group pre test mean is 95.9 and post test mean is 95.96 .Mean difference of two group is experimental 1.55 and control group is 0.06 and "t" ratio of experimental group is 14.04 and control group is 1.05.Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant Boys Buttock circumference.

*** PTI, Delhi Public School, Bopal, Ahemdabad**

Table-2

The difference of the mean of Ahemdabad city boys experimental group and control group in the performance of Upper Abdominal table

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	71.8	70.25	1.55	7.85*
2	Control	118.54	118.64	0.1	1.55

* Significant level is 0.05

From table of Belly high it seems that experimental group mean is 71.8 of pre test and after giving training post test mean is 70.25nd control group pre test mean is 118.54 and post test mean is 118.64 Mean difference of two group is experimental 1.55 and control group is 0.1 and "t" ratio of experimental group is 7.85 and control group is 1.55 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant Boys upper Abdominal

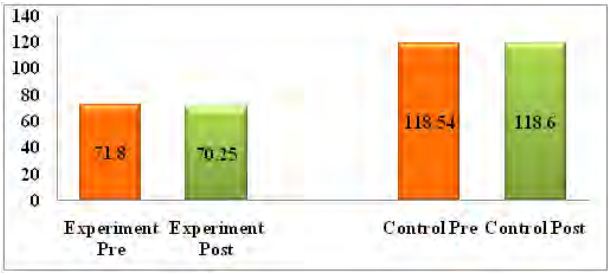

TABLE-3

The difference of the mean of Ahemdabad city boys experimental group and control group in the performance of Middle Abdominal table

No	Group	Pre Test	Post Test	Mean Differrence	"t" Ratio
1	Experimental	80.5	77.65	2.85	7.42*
2	Control	81.8	81.89	0.09	1.86

* Significant level is 0.05

From table of Belly medium it seems that experimental group mean is 80.5 of pre test and after giving training post test mean is 77.65 and control group pre test mean is 81.8 and post test mean is 81.89 .Mean difference of two group is experimental 2.85 and control group is 0.09 and "t" ratio of experimental group is and 7.42 control group is 1.86 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant Boys Middle Abdominal

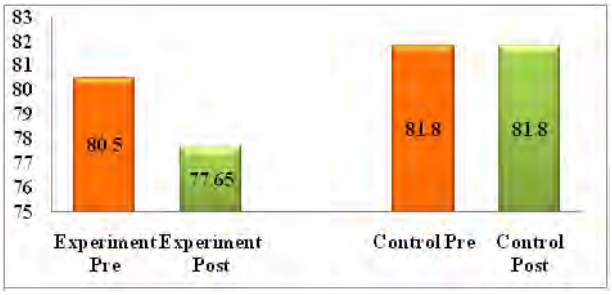

TABLE-4

The difference of the mean of Ahemdabad city boys experimental group and control group in the performance of Lower Abdominal table

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	90.85	84.4	6.45	9.44*
2	Control	86.9	86.93	0.03	1.26

* Significant level is 0.05

From table of Belly Low it seems that experimental group mean is 90.85 of pre test and after giving training post test mean is 84.4 and control group pre test mean is 86.9 and post test mean is 86.93.Mean difference of two group is experimental 6.45 and control group is 0.03 and "t" ratio of experimental group is 9.44 and control group is 1.26 .Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant Boys Lower Abdominal

Table-5

The difference of the mean of Ahemdabad city boys experimental group and control group in the performance of Thigh table

No	Group	Pre test	Post test	Mean differrence	"t" ratio
1	Experimental	40.1	38.9	1.2	13.05*
2	Control	39.25	39.45	0.2	1.89

* Significant level is 0.05

From table of weight it seems that experimental group mean is 40.1 of pre test and after giving training post test mean is 38.9 and control group pre test mean is 39.25 and post test mean is 39.45 .Mean difference of two group is experimental 1.2 and control group is 0.2 and "t" ratio of experimental group is 13.05 and control group is 1.89.Therefore it can be said that there is significant for experimental group and control group's is not significant Boys in Thigh

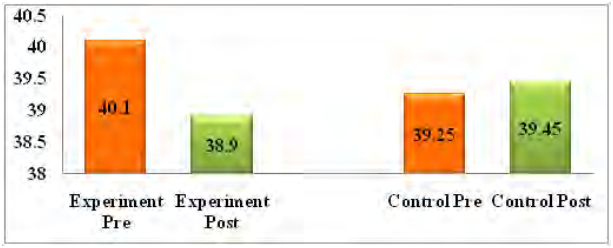

Therefore, statistical analysis shows that there is significant effect of exercise on experimental group.

CONCLUSION

Keeping in view the basic limitations, of the research work, conclusion shows that Exercise group loss circumference in centimeters in Buttock, Abdominal and Thigh then control group.

REFERENCE

- ⇨ American College of Sports Medicine ACSM Fitness Book (Champaign: Leisure Press c Illinois 1992), page no 1-8.
- ⇨ A penguin Book 2055 Physical Fitness Australia page no 10-11
- ⇨ Kenneth Cooper The Aerobics News volume 3, Number, (Dallas: Texas M.P.H,) P.2.
- ⇨ The Lancet: "A Long Look at Obesity" Media Wiley: Chapter 1 — The History of Obesity The International Obesity Taskforce: Obesity the Global Epidemic p.1-10

JOURNALS

- ⇨ Appli. Human science obesity and life style changes for healthy aging by x 1196 Jul 15 (4) page no 139-140
- ⇨ Dennis M. Bier, American Indians of all ages and both sexes have a high prevalence of obesity. (New jersey:, American Journal of Clinical Nutrition, Vol. 69, No.4,747S-754S,April1999) p.7

* B.H. Kantesariya

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 147 - 148
ISSN 2319 - 8168

A STUDY OF EFFECT OF REGULAR PRACTICAL SESSIONS TRAINING ON SELECTED PHYSICAL FITNESS VARIABLES ON MPED STUDENTS

It is very important to evaluate the education and training given to students on regular basis. For the purpose of this study 20 male students of MPEd were selected as the subject. The selected subjects were tested twice i.e. pre and post training of 8 weeks. Variables like strength of shoulder muscles, strength of abdominal muscles, explosive strength of leg muscles, speed, agility and cardiovascular endurance were tested through pull ups, seat ups, standing broad jump, 50 yard dash, shuttle run, and 1.5 mile run/walk test respectively. 't' test was applied at the significant level of 0.05 for statistical analysis. After the analysis of the data it was observed that with the said 8 weeks training and given situation the endurance strength of abdominal muscles, explosive strength of leg muscles and cardiovascular endurance improved significantly, whereas there was no significant change in strength of shoulder muscles, speed and agility.

Key Word: strength of shoulder muscles, strength of abdominal muscles, explosive strength of leg muscles, speed, agility and cardiovascular endurance

INTRODUCTION:

For the betterment and development of good training program it is very important to evaluate the education and training given to students on regular basis. As we all know that the primary component of physical fitness is the base of any advanced training or development of various sorts of skills. Physical fitness consists of strength, speed, power, flexibility and endurance. It is obvious that any sort of physical training will develop these variables on a large of small scale depending upon the training type and duration. It may also happen that the development of one variable affects another one adversely.

METHODOLOGY:

To achieve the objective of the study 20 male students from MPEd course were selected as the subjects. The subject of the study were introduced to regular practical sessions. Pre-test and post data were analyzed using 't' test at 0.05 level of significance.

RESULT OF THE STUDY:

Table – I

Table showing pre-test mean, post-test mean, mean difference and calculated 't' value of pull ups, seat ups, standing broad jump, 50 yard dash, shuttle run and 1.5 mile run/walk tests

No	Test	Mean		Mean Difference	't'
1	Pull ups	Pre-test	5.95	0.35	1.15
		Post-test	6.30		
2	Seat ups	Pre-test	24.65	1.60	2.38*
		Post-test	26.25		
3	Standing Broad Jump	Pre-test	1.79	0.04	1.92*
		Post-test	1.83		
4	50 Yard Dash	Pre-test	6.83	0.05	0.97
		Post-test	6.78		
5	Shuttle Run	Pre-test	11.53	0.03	0.30
		Post-test	11.50		
6	1.5 mile Run/ walk Test	Pre-test	10.20	0.77	3.40*
		Post-test	9.44		

t 0.05 (19) = 2.093

*** Asst. Professor, Department of Phy. Edu., Saurashtra University, Rajkot**

Chart – I

Chart showing the pre-test mean, post-test mean and mean difference of pull ups test

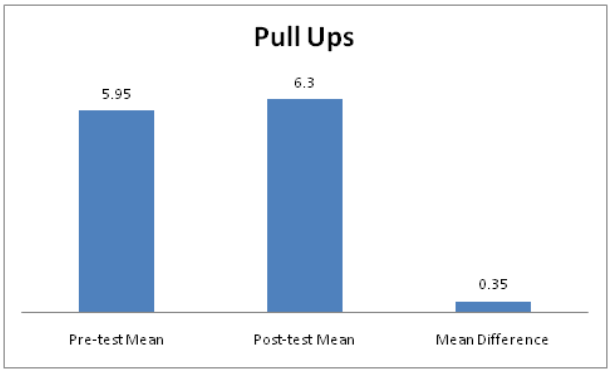

It is evident from table – 1 and chart – I that the calculated 't' value is 1.15 which is not significant at 0.05 level of significance with the mean difference of 0.35.

Chart – II

Chart showing the pre-test mean, post-test mean and mean difference of seat ups test

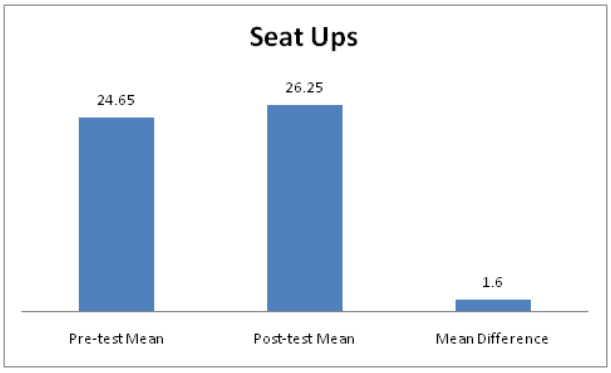

It is evident from table – 1 and chart – II that the calculated 't' value is 2.38 which is significant at 0.05 level of significance with the mean difference of 1.60.

Chart – III

Chart showing the pre-test mean, post-test mean and mean difference of standing broad jump test

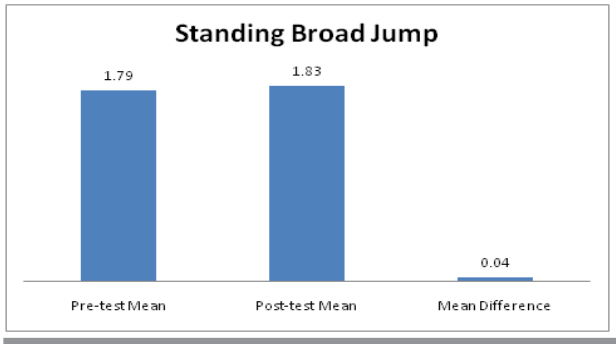

It is evident from table – 1 and chart – III that the calculated 't' value is 1.92 which is significant at 0.05 level of significance with the mean difference of 0.04.

Chart – IV

Chart showing the pre-test mean, post-test mean and mean difference of 50 yard dash test

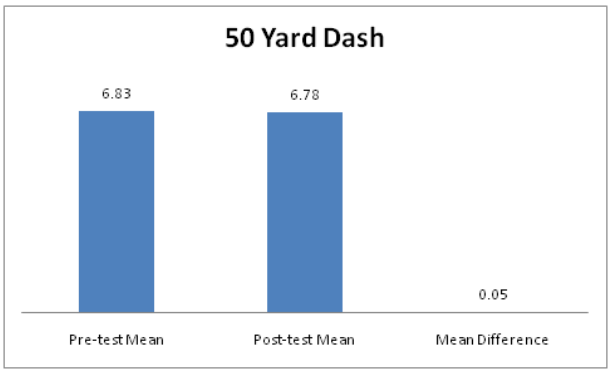

It is evident from table – 1 and chart – IV that the calculated 't' value is 0.97 which is not significant at 0.05 level of significance with the mean difference of 0.05.

DISCUSSION OF THE STUDY AND CONCLUSION:

After the analysis of the data it was observed that with the said 8 weeks training and given situation the endurance strength of abdominal muscles, explosive strength of leg muscles and cardiovascular endurance improved significantly, whereas there was no significant change in strength of shoulder muscles, speed and agility. It can be concluded that more specific training is required to develop these variables.

REFERENCE

- Barrow H M, Mcgee R., (1979) **A Practical Approach to Measurement in Physical Educaiton,** 3rd Edition, London: Lea & Febiger.
- Chaniyara N. J. et. Al. (2007) **Sanshodhan Aheval (Rachna Ane Paddhati)**, Ahmedabad : Om Printers.
- Varma, J. P. (2000) **A Textbook on Sports Statistics**, New Delhi: Sports Publication.

* Y.L. Jethava

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issu. - (4)
Sept. - 2014 Page - 149 - 151
ISSN 2319 - 8168

EFFECT OF PLYOMETRIC TRAINING ON STRENGTH, SPEED AND FLEXIBILITY

The purpose of this study was to determine the effect of Plyometric training on strength, speed and flexibility. The subjects were 60 boys and girls students of 7 to 9 standard. The subjects were ranging from 12 to 15 years of age. Depending upon the level of physical fitness subject were divided into two groups i.e. experimental group and control group. Experimental group participated in a training programme of Plyometric exercises for a period of eight weeks and control group was not exposing to any kind of training programme. The training was given thrice a week. Selected variable i.e. strength of abdominal muscles, explosive strength of leg muscles, speed, and flexibility were respectively assessed by sit ups, standing broad jump, 50 yard dash and sit & reach test. The data of pre-test and post test was analyzed by 't' test at 0.05 level of significance. The result of the study shows that strength of abdominal muscles and explosive strength of leg muscles improved significantly whereas there was no significant improvement in speed and flexibility.

KEY WORDS: strength of abdominal muscles, explosive strength of leg muscles, speed, and flexibility

INTRODUCTION:

For many years coaches and athletes have sought to improve power in order to enhance performance. Throughout this century and no doubt during the times before, jumping, bounding and hopping exercises were especially used in various ways to enhance athletic performance. In recent years this distinct method of training for power or explosiveness has been termed Plyometrics. Plyometrics by definition is, a type of exercise using explosive movements to develop muscular power, esp. bounding, hopping and jumping. It is a term that describes exercises that help to bridge the gap between strength and speed, and refers to human movement that involves an eccentric muscle contraction immediately and rapidly followed by concentric contraction. When a muscle is lengthened, energy is released as heat, but some energy is stored in the muscles and tendons to be used in its subsequent contraction. The goal is to decrease the amount of time it takes for the muscle to contract in a movement. Again the focus is on time. If the muscle is stretched for too long, useable energy is lost as heat. Plyometrics refers to exercises that enable a muscle to reach maximal strength in as short a time as possible. Such exercise usually involve some form of jumping, but other modes of exercise exist.

PURPOSE OF THE STUDY:

The purpose of the study was to investigate the effect of Plyometric training program on strength, speed and flexibility.

METHODOLOGY:

The purpose of this study was to determine the effect of Plyometric training on strength, speed and flexibility. The subjects were 60 boys and girls students of 7 to 9 standard. The subjects were ranging from 12 to 15 years of age. Depending upon the level of physical fitness subject were divided into two groups i.e. experimental group and control group. Experimental group participated in a training programme of Plyometric exercises for a period of eight weeks and control group was not exposing to any kind of training programme. The training was given thrice a week. Selected variable i.e. strength of abdominal muscles, explosive strength of leg muscles, speed, and flexibility were respectively

*** Guest Instructor (Rock Climbing), SVIM, Mount Abu & PDUMC, Junagadh.**

assessed by sit ups, standing broad jump, 50 yard dash and sit & reach test. The data of pre-test and post test was analyzed by 't' test at 0.05 level of significance.

Experimental group was given training of Plyometric exercises for thrice a week, whereas the control group participated in regular PE classes only.

RESULTS:

Table-1

Means, mean difference, S and 't' value of sit ups, standing broad jump, 50 yard dash and sit reach tests of experimental group and control group

No	Test	Group	Mean		MD	S	't'
1	Sit ups	Experimental	Pre-Test	23.60	2.70	4.69	**3.15***
			Post-Test	26.30			
		Control	Pre-Test	24.40	0.27	5.18	0.29
			Post-Test	24.67			
2	Standing Broad Jump	Experimental	Pre-Test	150.40	6.77	17.24	**2.15***
			Post-Test	157.17			
		Control	Pre-Test	154.23	4.60	30.25	0.83
			Post-Test	158.83			
3	50 Yard Dash	Experimental	Pre-Test	8.54	0.01	0.44	0.12
			Post-Test	8.55			
		Control	Pre-Test	8.78	0.16	2.38	0.37
			Post-Test	8.62			
4	Sit & Reach	Experimental	Pre-Test	29.73	0.57	3.04	1.03
			Post-Test	30.30			
		Control	Pre-Test	28.20	1.03	4.98	1.13
			Post-Test	29.23			

't' $_{0.05}$ **(29) = 2.045**

Table – 1 shows that the mean of performance of experimental group in sit ups test of pre-test was 23.60, post-test was 26.30 and mean difference was 2.70. The calculated 't' value of sit ups test of experimental group was 3.15, which was significant at 0.05 level. Whereas the mean of performance of control group in sit ups test of pre-test was 24.40, post-test was 24.67 and mean difference was 0.27. The calculated 't' value of sit ups test of control group was 0.29, which was insignificant at 0.05 level.

Table – 1 shows that the mean of performance of experimental group in standing broad jump test of pre-test was 150.40, post-test was 157.17 and mean difference was 6.77. The calculated 't' value of standing broad jump test of experimental group was 2.15, which was significant at 0.05 level. Whereas the mean of performance of control group in standing broad jump test of pre-test was 154.23, post-test was 158.83 and mean difference was 4.60. The calculated 't' value of standing broad jump test of control group was 0.83, which was insignificant at 0.05 level.

Table – 1 shows that the mean of performance of experimental group in 50 yard dash test of pre-test was 8.54, post-test was 8.55 and mean difference was 0.01. The calculated 't' value of 50 yard dash test of experimental group was 0.12, which was insignificant at 0.05 level. Whereas the mean of performance of control group in 50 yard dash test of pre-test was 8.78, post-test was 8.62 and mean difference was 0.16. The calculated 't' value of 50 yard dash test of control group was 0.37, which was insignificant at 0.05 level.

Table – 1 shows that the mean of performance of experimental group in sit & reach test of pre-test was 29.73, post-test was 30.30 and mean difference was 0.57. The calculated 't' value of sit & reach test of experimental group was 1.03, which was insignificant at 0.05 level. Whereas the mean of performance of control group in sit & reach test of pre-test was 28.20, post-test was 29.23 and mean difference was 1.03. The calculated 't' value of sit & reach test of control group was 1.13, which was insignificant at 0.05 level.

DISCUSSION:

Graph – 1

Illustration of pre-test and post-test means and mean difference in sit ups test performance of experimental and control group

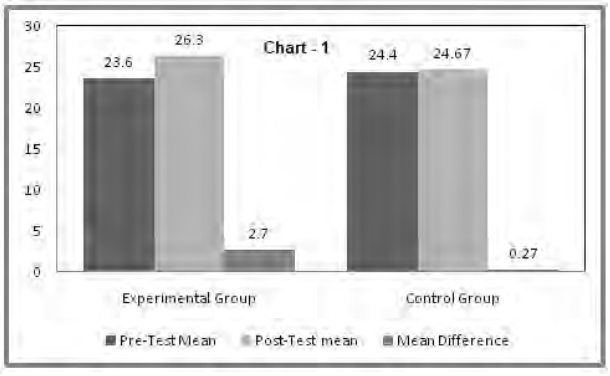

It is evident from table – 1 and graph – 1 that the calculated 't' value of pre-test and post-test means of sit ups test performance of experimental group was greater than the tabulated value. Which shows that there is significant difference between both the means.

Graph – 2

Illustration of pre-test and post-test means and mean difference in standing broad jump test performance of experimental and control group

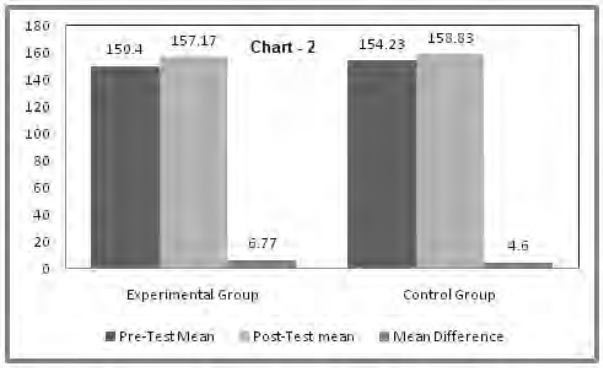

It is evident from table – 1 and graph – 2 that the calculated 't' value of pre-test and post-test means of standing broad jump test performance of experimental group was greater than the tabulated value. Which shows that there is significant difference between both the means.

Graph – 3

Illustration of pre-test and post-test means and mean difference in 50 yard dash test performance of experimental and control group

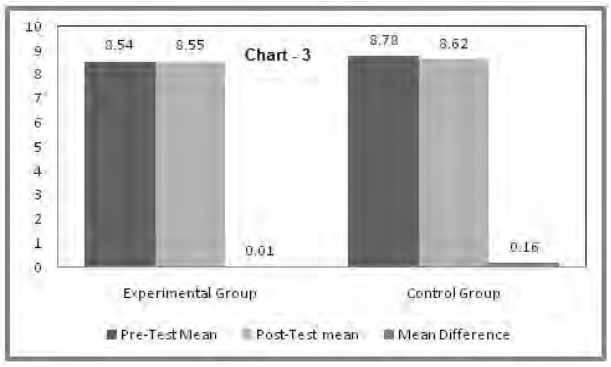

It is evident from table – 1 and graph – 3 that the calculated 't' value of pre-test and post-test means of 50 yard dash test performance of experimental group was not greater than the tabulated value. Which shows that there is insignificant difference between both the means.

Graph – 4

Illustration of pre-test and post-test means and mean difference in sit & reach test performance of experimental and control group

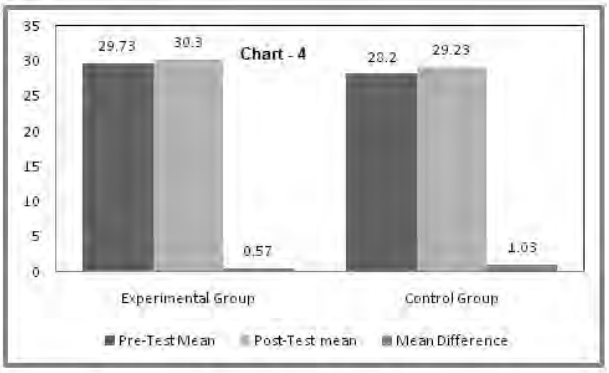

It is evident from table – 1 and graph – 4 that the calculated 't' value of pre-test and post-test means of sit & reach test performance of experimental group was not greater than the tabulated value. Which shows that there is insignificant difference between both the means.

CONCLUSIONS:

- There was significant improvement in strength of abdominal muscles by the particular training program.
- There was significant improvement in explosive strength of leg muscles by the particular training program.
- There was not any significant improvement in speed by the said training program.
- There was not any significant improvement in flexbility by the said training program.

REFERENCES

⇨ Chu, D. (1992) "**Jumping into Plyometric**", Champaign, IL: Human Kinetics, p. 85.

⇨ Arazi H. et.al., (2014) "Cardiovascular responses to plyometric exercise are affected by workload in athletes", **Postepy W Kardiologii Interwencyjnej** 10 (1): p. 2-6.

⇨ Attene G et. al., (2014) "Improving neuro-muscular performance in young basketball players: plyometic vs teachnique training.", **Journal of strength and conditioning research**

* A.J. Zala

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 152 - 153
ISSN 2319 - 8168

SPORTS MANAGEMENT

Introduction of Sports Management

Sport management is a field of education and vocation concerning the business aspect of sport. Some examples of sport managers include the front office system in professional sports, college sports managers, recreational sport managers, sports marketing, management, facility, sports economics, sport finance, and sports information. Many colleges offer this in many degrees.

This certain profession is slowly increasing in popularity, yet is predicted to not be able to fill positions due to the explosion in demand. Entry level persons with a degree in sports management can expect an hourly wage due to the high demand with fewer jobs.

Youth Sport Coaching: Development, Approaches, and Educational Needs

The youth sport coach can have a dramatic influence on young athletes' development and enjoyment of sport. But who is the youth sport coach? The background and perspective of youth sport coaches can vary from inexperienced parent-volunteers to highly skilled and paid coaches of elite youth programs. Within this spectrum are millions of individuals that coach youth programs of all types. Unfortunately, research has not extensively examined who the "youth sport coach" is so our knowledge in this area is limited.

In this line of both correlation and experimental research the investigators have looked at how the feedback and behaviours exhibited by a coach influences athletes' sense of satisfaction with the coach, season, and teammates. More specifically, it was found that youth coaches who underwent Coach Effectiveness Training (CET) to learn techniques for encouragement, effective skill instruction, and avoiding punishment were perceived in a different way than those coaches who did not undergo the training. Coaches trained in "positive coaching" techniques were better liked by their athletes and these athletes had more satisfaction with their teammates and season. Athletes of CET trained coaches also exhibited higher levels of motivation. Further, those children who started the season with lower self-esteem and played for a CET trained coach showed a greater increase in self-esteem over the season than those with lower self-esteem playing for non-trained coaches. An interesting note on this line of research is that the win-loss records of the team seemed not to impact athletes' perceptions of satisfaction with coach and season. Thus, this research has shown that training coaches to be more positive and encouraging leads to a number of positive psychosocial consequences.

Coaching style training such as CET has also been found to affect attrition rates in youth sports. In a follow-up investigation, it was found that those athletes who played for untrained coaches reported an attrition rate of 26% (typical rate in youth sports); whereas those athletes playing for a CET trained coach reported rates of only 5% (Barnett, Smoll, & Smith, 1992). Players who had played for these positively oriented coaches also exhibited lower anxiety levels (Smith, Smoll, & Barnett, 1995). These findings clearly substantiate the powerful affect of positive coaching behaviours on both keeping youth

The literature is clear that coaching education is not

* Physical Instructor, Shri B.P. Patel Arts College, Anand

being fully embraced in all youth sport settings (Houseworth, Davis, & Dobbs, 1990; Stewart & Sweet, 1992). Numerous studies have investigated coaches' perceptions of educational opportunities. Survey and questionnaire data from samples of coaches, ranging from 39 to almost 800 respondents depending on the study, found some interesting results. First, programs are not perceived to benefit most coaches. Further, coaching education material is not seen as comprehensive, not effective, or not adequately preparing these coaches for their myriad roles (House worth, Davis, & Dobbs, 1990; Silvestre, 1991; Stewart & Sweet, 1992). As stated earlier, many youth sport coaches are volunteers who do not have time to give to coaching education. Despite much concern about the educational needs of these coaches, experts agree that youth sport coaching education should focus on the following:

· A comprehensive approach providing both strategies for sport development (e.g., skills and drills, growth and maturation, training techniques) and strategies for dealing with social issues (e.g., communication, feedback, parents) (Silvestri, 1991).

· Providing ongoing education that allows for not only the foundational knowledge but also strategies for dealing with sport and league specific concerns. This process would allow coaches to refresh previous knowledge and learn updated practices.

· In a series of interviews with coaches it was found that an environment allowing coaches to network with, learn from, and mentor each other was critical for development (Bloom, Durand-Bush, Schinke, & Salmela, 1998). Peer learning and evaluation can greatly enhance coaching education formatting.

Due to the scope of youth sport experience, the development and background of the typical youth sport coach has not been easily identified. While some research has examined the general background and needs of these coaches, more research would aid in understanding the overall role and needs of the youth sport coach. Positive approaches to coaching have been identified through research of feedback patterns and coach-athlete interactions. Furthering this line of research into application of all youth sport contexts would be beneficial. Finally, coaching education practices have had limited success but have not found much support on a wide-scale effort (Gilbert & Trudel, 1999). Identifying educational needs have helped researchers in better understanding formats to reach this diverse audience.

REFERENCE

- ⇨ Hill, G. M., & Simons, J. (1989). A study of the sport specialization on high school athletics.
- ⇨ Journal of Sport & Social Issues, 13(1), 1-13.
- ⇨ Howe, M. J.A. (1999). The psychology of high abilities. Washington Square, NY: New York University Press.

* S.B. Narodia

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 154 - 156
ISSN 2319 - 8168

MOTIVATION FOR WOMEN IN SPORTS BEHAVIOR

In the context of shrinking world and expanding horizon of Nature, Sports has come to be recoqnized as Fitness and Relaxation social for integration and entertainment by display of competitive physical prowess with intellectual alertness and emotional catharsis, Ever since independence, various promotional schemes are being experimented towards the fulfilment of the National aspiration to measure. The international standards in sports as a symbol of the vigor and self image of citizens. There is anxiety not to let teh progress of women to lag behind men. The biological role of child bearing and consequent marginal variations in body size, essential fatty deposits and rate of maturity, physiology are universal for mankind. But this division of labor in the propagation of human race has made all the differences in the sociology of life style, family and communal resopnsibilities and motivation for specific cultural behavior which includes sport behavior. Fortunately sociology is normative with the needs and perceptions of a society. Some social dymanics will be examined in this paper to identify motivational factors for appropriate sports behavior in Indian Women.

MOTIVATION

Rene Dubos Identified 'Chance of Action' as one of the two distinguishing characteristic of Humanity, Roger, Bannister, after accomplishing the incredible record of breaking the four-minute barrier for a mile, quit athletics to pursue medicine. Jimmy George after getting the prestigious, highly prospective and difficult to get admission in India to medical studies, quit it, in pursuit o excellence in Vollyball. Both had the capability to achieve eminence in athletics, as well as, in medicine. But certain perceptions of philosophy, value for specific activity, perceptions of relevence and available avenues of services, self fulfillment, social recognition, facilities available, extent of information disseminated, support from family and fraternity groups influence the choice of an individual. 'Motivation is willing release of extra energy in the service of accepted goals'.

SPORTS

The second distinguishing characteristic of Humanity, identified by Rene Dobos is 'resort to non-utility behaviour (arts, festival, monuments). All sports, including the purposively designed ones like Basketball and Volleyball, are organized out of instictual movements in self indulgence and group interactions in exhibition of human potential of strength, enduance and intellect. Such spotaneous expressions might get suppressed by certain social norms and constraints of opportunities, or encouraged to drive specific benifits identified as its outcome, from time to time, in different societies. The stated objective of majority of participants in a mess sports program in Norway with intended objective of physical Fitness was FUN. A study in West Germany reported that children develop better with a program of games than those scientifically selected sets of physical exercises.

'Sports are physical activities of recreation, character where the individual effort of the participant determines the results.

Competitive sport is a category of such activities where the element of competition is educative and developmentally utilized to exercise freedom of action within set of rules accepted.

The concept of 'Sports for all' encourages not only sports but also, various forms of physical activities,

* Sports & Hobby Co-Ordinator, Podar International School, Surat

from spontaneou unorganized games to a minimum of physical exercise regularly performed.

EDUCATION

Kalpana sharma reports : In a study on women and sports, Padma Prakash points out women's participation is closely linked with access to education. Formal and informal club structure for taking part in sports is almost not available for girls and women. The proportion of girls getting access to education is very limited due to social forces. Even this small percentage is distributed amongst mixed schools, colleges and exclusive schools for girls. In the former sports program for girls low priority being too small in number for forming teams, providing facilities and personal unvailable economically, sports itself being at the bottom of priorities in the educational system; in the case of the latter, they are too few mostly located in urban centers. This seems to provide less opportunities to develop talents in team than in individual events. The biological vulnerability of criminal assualts of girls makes taxing demands for escorts in travel for outstation tournaments.

EXTRINSIC MOTIVATION

Awards of material value, such as, prizes, scholarships, substantial cash payment, jobs etc. has limited value of feed back of achievement especially in children. In top sports it may prove counterproductive as the recipients get interested in getting the awards rather than concetrating on improved performance. A number of popular articles have appeared alleging grabbing of sports scholarship by undeserving by unethical means, and majority of those getting comfortable placement on job quota ceasin to take further interest in sports. Bob Beamon posed a significant question as to how could cash prize help an athlete who was not assisted by his state in improving his sports skill. So also Ron Hendrik Wryle commented : The goverment inspired six figure bonus for success from the tax payers money does not seem to provide the anticipated 'motivation' for the Indian Women's Hockey team. However such awards as tokens of appreciation assure supports to achievement in sports.

PROFESSIONALISM

The high input of time the effort needed to enter into the top echelon of sports, and the ever broadending base of competition involving globe trotting makes professionalism inevitable even to pursue the intrinsic motivation of 'Pursuit of exellence.' Ed Moses once observed that the money under professionalism was welcome but the real satisfaction comes from breaking a record or outperforming other competitors. The principle behind this may be understood by an analogy in our ancient culture. Begging was sanctioned and even sanctified for a spiritual aspirant to free him from the necessity of devoting time and effort in earning his daily living. Professionalism is a universal profession with long preparatory period, short productive period with wisdom needed to make provision for another long period under retirement. It becomes difficult for one to enter this 'profession' if his nation does not actively promote professional circuits. It is thrown open cautiously in India only in the disciplines of Tennis, Track and Field and perhaps, in football even for men and women, even in western countries, it is available only in Tennis, Track and Field and perhaps in some winter sports.

SOCIAL CONSTRAINTS MARRIAGE

In our society Marriage is almost mandatory of women. Perhaps the genesis of many forms of social injustice to women like dowry may be traced to social security provided by marraige. Even job is sought more to enhance the prospects or marriage than for economic security. Ezekiel states : 'our women have only short time goals of getting a job on the basis of early performance in sports and get married and give up the game at the age of approximately 24 years. In our tradition of arranged marriages on consideration of caste and religion and agreement of horoscopes, sports carrier, instead of providing wider opportunities of getting introduced to eligible bachelors becomes an obstacle of bias of a bold self willed girl widely traveled with contacts of large circle of men being not suitable for the role of a docile faithful housewife shiny Wilson (Now Abraham) ad Mercy Kuttan are lucky few to get sportsmen husbands enhancing their sports career instead of

leading to retirement as in the case of Gita Zutshi and possibly P.T.Usha as speculated in the newspapers. The solution lies in social evaluation with spread of education and international interaction in men and programs.

SOCIAL CONTRAINTS, SOCIAL NORMS

A graduate seminar in Shivaji University a couple of years ago discussed the problem of girls with potential for scoring high grades in sports being reluctant even to take tests of physical fitness. The identified reaction for their parents not permitting them to take part in sports are; Failure to find relevance of sports in the life of girls, present and future, sports uniform being considered immodest, reluctance to send girls to school out of normal theory hours on account of need to attend to domestic chores and apprehension if social insecurity, fear of loosing personnel vigilance of the behaviour of and treatment to their girls while on tour.

CURRICULAM

A study of the programme of Physical Education for girls showed that considerable changes in it rate needed to not only to arouse current interest in it but also impart understanding of the relevance of Physical Education for the health, recreation and rearing children as well as, appropriate skills of specific needs and lifelong application.

Even sportsmen representing university were found to be ignorant of concepts of Physical Fitness ad its assessment by the individual, stratagies for competitions and other essential cognitive learning of motor behaviour in a recent study done by us.

Motivation arises from knowledge and self masterly. The syllabi in Physical Education, teaching methods and evaluation procedure, and techniques of coaching adopted are to be reviewed with this principle in view.

CONCLUSION

In India also it is estimated that women's performance in athletics is only 10% enferior to men and even this gap is getting narrower. With patronage of commercial establishments, some progress is being made in team games as well. But in Mass sports there remains much leeway to be made up.

Social evolution lagging behind social needs makes for trady changes in social norms, marriage choices patterns of leisure and recreation etc. Influencing nagatively and motivation for progressive sports behaviour in women. Inclusion of sports awareness in the programs of Functional literacy, Family (Social) Welfare. Women's welfare etc and community improvement campaigns by service and women's clubs will accelerate and the social evaluation. The ultimate curricular reforms to bring about needed improvements in cognitive learning, motor skills and attitude towards sports in enjoying life with fuller expression of human potential and self actualization.

REFERENCES

- ⇨ Bhardwaj, Dr.S.B.L., The Hindu, Aug 13,1979. Cratty, Bryant J, Psychology of contemporary Sports, Englewood ciffs, N.J.: Prentice Hall, Inc., 1973
- ⇨ De Souza, Marry. A survey of Physical Education Programmes of the Girls
- ⇨ Secondary Schools of amilmadu, M.P.E. Thesis Jiwaji University, 1969.
- ⇨ Dubos, Rene, Beast or Anole ? New York : Charles Scribner's Sons.
- ⇨ Ezekiel, Gul-faraz M, 'Your slip is showing', Express Magazine, Feb 5, 1987, P-7
- ⇨ Mo Intosh, Peter.Sports for all Programmes Throughout the world, paris : UNBSCO.
- ⇨ Raju, D.R; and Rao, Dr.V.S., S.M.Perceptions of Sports Psychology of University Sportspersons. Paper submitted to the 7th world Congress in sports psychology, Singapore.
- ⇨ Sharma, Kalpana, 'Running to freedom', Express Magazine.
- ⇨ 'The Bob Beamon of Polevault' the Hindu Dec.10,1989, P-7.
- ⇨ Indian Express, Sept.28 1986, P-16
- ⇨ The Hindu Sept.20, 1981.

* Dr. Preeti Kachhwa

Physical Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 157 - 159
ISSN 2319 - 8168

THE EFFECTS OF SELECTED ASANAS AND PRANAYAMAS ON PHYSIOLOGICAL VARIABLES ON THE STUDENTS OF PHYSICAL EDUCATION

Today we can consider ourselves as modern and civilized but of course not happy at all. We require sleeping pills for having sound sleep, medicines for constive and other different sort of tonics to maintain strength. We can not keep ourselves normal without pain killers. Today's youth turned towards drugs and narcotics to ruin themselves.For this study 22 students (male) were selected from B.N College of physical Education, Udaipur Rajasthan. Their age group was 18 to 25 years. Their age was conformed form college data. And through fitness test it was Decided that all the students were suitable for this study. Trainees of the experimental group were trained daily for an hour which includes some yogic exercise for five minute followed by Asanas and Pranayam. The training schedule includes-Asanas and Pranayama. For the statistical process the "t" test was used to find out the significant of mean difference among pre test and post test. The statistical significant level was 0.05. The "t" Ratio of Body weight of Experimental group was 6.59, while of control group was -1.06. The 't' Ratio of systolic Blood Pressure of Experimental group was 2.92 and Diastolic Blood Pressure was 2.87, while of Control group was 0.24 and 1.16 respectively. The 't' Ratio of pulse rate of Experimental group was 5.81, while of control group was 1.00. The 't' Ratio of Breath Holding capacity of Experimental group was 5.46 while of control group was 0.52. The 't' ratio of all Experimental groups variable were significance at 0.05 level. Otherwise the 't' ratio of control groups variables were not significance at 0.05 level. The Body weight was reduced due to training given to experimental group. The Breath Holding capacity of Experimental group increased due to training. Notable changes were found in Body weight, Blood pressure, pulse rate, vital capacity and Breath holding capacity of Experimental group due to selected Asana and Pranayama for the training of six weeks.

Introduction :

Today we can consider ourselves as modern and civilized but of course not happy at all. We require sleeping pills for having sound sleep, medicines for constive and other different sort of tonics to maintain strength. We can not keep ourselves normal without pain killers. Today's youth turned towards drugs and narcotics to ruin themselves.

Play for all men and woman is the Slogan of Physical Education while the importance of yoga is expanding like yoga for all men and women. When the world unites through yoga it is necessary to make some research in it.

Not only body but even internal chemical process and vital is effected by the carefully study and practice of Asanas. It effects more when we practice it with "Bandha" and "Nauli". Other Physical exercises except"Asanas"lack this.

Not only this but the entire set of physical exercise to maintain body fit and keep it well is only for healthy one and also having limitations in it.

But healthy and unhealthy (unwhole some) young and aged any one can practice Asanas equally. Some other hard exercise are forbidden for women in else methods. While this is not the case with Asanas. Sometimes women can do it better than men.

Disorder is removed by yoga and body remains. Bowels/intestines/entrails are highly effected by yoga

* Lecturer, Bhopal Nobles P.G. College of Physical Education, Udipur

and due to this one can recover one's self from the diseases such as indigestion (dyspepsia), gas, constipation (Costiveness).

"Pran" is the Sanskrit word for energy. "Pranayam" is the respiration technique of yoga, that forces breathed air stream further and settles (regulates) gained energy to muscles. Mental succession is naturally affected by proper practice of this respiration technique. Lung's capacity increases by taking breath always through nose and blood gets more oxygen, due to this blood cells increase and by this vital capacity too.

Experimental :

Subjects :

For this study 22 students (male) were selected from B.N College of physical Education, Udaipur Rajasthan. Their age group was 18 to 25 years. Their age was conformed form college data. And through fitness test it was Decided that all the students were suitable for this study.

Objects were devided into two groups. Experimental group and control group.Each contains 11 students. Following matters were selected related to the physiology for the study.

Variables :

(a) Body weight
(b) Blood pressure
(c) Pulse rate
(d) Vital Capacity
(e) Breath Holding Capacity

Asanas and Pranayamas training schedule:

Trainees of the experimental group were trained daily for an hour which includes some yogic exercise for five minute followed by Asanas and Pranayam. The training schedule includes-Sarvangasana, Halasana, Paschimotanasana, Utanpadasana, Bhujangasana, Dhanurasana, Chakrasana, Shirshansana. 30 sec. for first three weeks and 60 sec. for second three weeks. Were decided these Asanas were repeated twice for first and second three weeks. They were asked to practice Sacasana for 30 sec. in between and at the and of the day's training for 5 min.

The training of "pranayama" includes practice of " Omkara" for the 4 min."Anulom-vilom" for 7 min, followed by rest for 2 min. and "Kapalbhati" for 7 min for first and second three weeks. At the end of the day's training 5 min. Savasana.

Variables *:*

Table-1

No.	Variables	Unit of measure
1.	Body Weight	Kg.
2.	Blood Pressure	Hg/mm
3.	Pulse Rate	Minute / Count
4.	Vital Capacity	Liter
5.	Breath Holding Capacity	Time

Analysis :

For the statistical process the "t" test was used to find out the significant of mean difference among pre test and post test. The statistical significant level was 0.05.

Table-2

Sr. No.	Variables		Experimental Group				Control Group			
			Pre Test	Post Test	M.D.	"t" Ratio	Pre Test	Post Test	M.D.	"t" Ratio
1	Body Weight		60.45	59.00	1.45	6.59	58.91	59.09	0.18	-1.06
2	Blood Pressure	Systolic	112.00	120.73	8.73	2.92	117.27	118.09	0.82	0.24
		Diastolic	73.09	82.09	9.00	2.87	77.00	78.00	1.00	1.16
3	Pulse Rate		78.55	72.09	6.46	5.81	77.64	76.64	1.00	1.00
4	Vital Capacity		396.82	426.36	29.54	6.05	374.55	372.73	1.82	-0.40
5	Breath Holding Capacity		48.91	63.82	14.91	5.46	51.45	52.27	0.82	0.52

Result & Discussion:

- The "t" Ratio of Body weight of Experimental group was 6.59, while of control group was -1.06.
- The 't' Ratio of systolic Blood Pressure of Experimental group was 2.92 and Diastolic Blood Pressure was 2.87, while of Control group was 0.24 and 1.16 respectively.
- The 't' Ratio of pulse rate of Experimental group was 5.81, while of control group was 1.00.
- The 't' Ratio of Breath Holding capacity of Experimental group was 5.46 while of control group was 0.52.

The 't' ratio of all Experimental groups variable were significance at 0.05 level. Otherwise the 't' ratio of control groups variables were not significance at 0.05 level.

Conclusion :

(1) The Body weight was reduced due to training given to experimental group.

(2) The Breath Holding capacity of Experimental group increased due to training.

(3) Notable changes were found in Body weight, Blood pressure, pulse rate, vital capacity and Breath holding capacity of Experimental group due to selected Asana and Pranayama for the training of six weeks.

REFERENCE

- Swami, S. 2001. *Pranayam Arts*. Swamishree Shivanand Publication. Ahmedabad:1
- Karambelkar, PV and Bhole, MV. 1971. Effect of yoga training on vital capacity and Breath Holding time a study. *Yoga Mimansa*, 14:3-4.
- Gopal, KS and Bhatnagar, OP. 1993. Effect of yogasan and pranayama on Breath Holding and sum respiratory function. *Indian Journal of Physiology and Farmocology*, 17(3):7.

* Sarvesh Soni

Management
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 160 - 162
ISSN 2319 - 8168

STRATEGIC APPLICATION OF DUAL-BRANDING IN BRAND BUILDING PROCESS

The market is filled with brands with very similar physical features, attributes and value propositions. Moreover, media cost and dilution of above the line advertising effect force the marketer to search for newer option for creating an edge over competitors. In attempt to build up a strong brand image marketers are using Dual-Branding as a strategic option. Consumers' attitude towards a particular brand alliance influences their subsequent attitude towards the individual brands that comprises that alliance. The ability to pair brand images is likely to be more effective when brands have something in common and relate to each other in mind of the customer. Some of the popular forms of Dual –Branding or Co-branding are ingredient co-branding, corporate co-branding and multiple sponsors co-branding. The paper throws some light on cognitive principles for using Dual-Branding strategy with guidelines for creating a favourable brand image in the Indian Market.

Keywords: Dual-Banding, Co-branding, Brand Association, Brand Alliance, ingredient co-branding, corporate co-branding, multiple sponsor co-branding.

1. OBJECTIVE

The objective of this study is to understand the genesis of Co Branding strategy and to explore how Co-Branding can be helpful for the partnered firms in their brand building exercise.

2. INTRODUCTION

There are various strategic options available to a marketer for building a strong brand in the market place. It is difficult to develop a long term one way strategy for a brand due to sameness in the market. The market is flooded with products or brands with similar physical features and value promises which makes the condition worse for the modern marketer, there is a very high level of media clutter and advertising is fast losing its effect over the customers. The high cost of media and complexity of consumer response to interactive media makes the marketer to look for new alternatives for brand management.

3. CO-BRANDING

Co-branding- also called dual branding, brand alliance or brand bundling-occurs when two or more existing brands are combined with into a joint product or marketed together in same fashion (Keller, 2005). An existing brand can in cash association by linking itself to other brands from the same or different company. It has made inroads into nearly every industry, from automotive and high-tech Internet companies to banking and fast food.

Creating or Modifying Identity for each other

The co-branding is a process where product is being customised to match the need of specific brand with minimum modification of technology, process or modular functionality. Here designer and developer both have to work together. Designers modify the look and feel in order match the new company's value offer. Developers add and remove product functionality modules in order to meet specific needs of the customer segments. The very base of co-branding marketing strategy is related with brand association phenomenon.

4. LOGIC OF CO-BRANDING

■ New product launches clearly identify the brands that cooperated to create and market them. M & Ms and Pillsbury invented a new cookie concept,

* Assistant Proffesor, SEMCOM, Vallabh Vidhyanagar

and Compaq and Mattel combined their respective expertise to bring out a line of hi-tech, interactive toys.

■ To maximise brand extension success rate, many companies seek help from other brands, whose establishment reputation in the new market might prove decisive. For example Kellogg's co-branded its cereals for health oriented adults with Health Choice.

■ Image reinforcement may also be an objective of co-branding. In the detergent industry, for instance, famous white goods brands endorse particular detergents and vice versa. Thus Ariel and whirlpool recently launched a co-branded advertising campaign, whose claim is 'The art of washing'. By this collaboration, Ariel seeks to reinforce its market leader status and gain a more affective image. As for whirlpool, the campaign bolsters its European launching strategy, and creates a caring image.

■ Capitalizing on synergies among a number of brands is another co-branding objective. *Ra.One* the first of its kind landmark film. The film's potential and additional revenue streams making the marketing spend on *Ra.One* have been subsidized considerably through major brand tie-ups in excess of 25 brands. These include *Sony PlayStation, YouTube, Nerolac, McDonald's, Western Union Money Transfer, UTV Indiagames, Videocon, Nokia, Coke, ESPN Star Sports* and *Cinthol* amongst others.

■ The most important aim of co-branding is through combination of two brands in order to attract more customers and to maximize the power and prestige that each brand has to offer.

5. DIFFERENT APPROACHES TO CO-BRANDING There are several approaches in trying to define different forms of co-branding. There are four different forms of co-branding as follows:

Ingredient co-branding According to Kotler & Keller (2011), a special case of co-branding is ingredient branding, which creates brand equity for materials, components, or parts that are necessarily contained within other branded products, Ingredient Branding is more recent strategy, which fits under the umbrella of Co branding. The Intel Corporation demonstrated the marketing possibilities of Ingredient Branding for both component manufacturers, as well as the manufacturers of finished goods (Kotler,2010). A representative example could be recognized when *Maruti* advertises that it uses *MRF* tires.

Same-company co-branding Sometime a product brand associate itself with the manufacturer of the same product. It can be seen when corporate brand is enjoying higher prestige & awareness in the market. A *Titan* watch from the house of *TATA*s or *VOLTAS* ACs advertises as 'a *TATA* product' is an example of this kind.

Corporate co-branding *Joint venture co-branding* is yet another & common form of dual branding. In the past Hero Honda and today Maruti Suzuki are examples of this kind. We are going to experience more number of joint venture branding in near future.

Multiple-sponsors Finally, there is *multiple-sponsor* form of co-brands as in the case of HCL computers with hardware alliance of HP, processor alliance of Intel and software alliance of Microsoft. Production Company Red Chillies Entertainment marketed the movie *Ra-One* as an event, and the promotions began 10 months before the launch. Brands like Volkswagen and Kingfisher chose in-film promotions; others like Coca-Cola and *Horlicks* used on-pack graphics of Ra-One to grab eyeballs. Hero Cycles, Sony Play Station and *Gitanjali Group* launched special edition products to capitalise on the hype of Ra-One.

Silent Co-branding Not all alliance has been made visible. In photocopy market, many products sold by Canon are actually made by Richoh . To conquer the iced tea market, *Nestle* and *Coca-Cola* decided to unite against Unilever's Lipton range. Nestle would create and market the product, and Coca-Cola would distribute it. The product, called *Nestea*, is not co-branded, though-Coca-Cola Company gets only a small mention on the back of the packaging.

6. GUIDELINES FOR DUAL BRANDING OR CO-BRANDING STRATEGY

As natural with every marketing strategy, even with co-branding it is difficult to expect only positive results.

The partner brand should be reliable and responsible. Both companies should represent the partnering company without any possible scandals and public relations problem and the financial strength is very important. To be more precise, before choosing a branding partner, it is necessary to consider that the existing brand usually awoke some association in the past.

Identify the original associations clinched to the brands. It is important to identify the original associations of brands, which are to be capitalised to form, an alliance. There is a wide range of associations. Most common are the attributes of the product or benefits from it, but many times are brands also associated with the celebrities, events that have been linked to it. The best example of a brand is Pepsi in Indian market. The brand is already associated with the celebrities that have endorsed it (from Amitabh to Sachin up to Ranbir Kapoor), the Cricket series, which Pepsi sponsors, the concept of refreshment, certain music that has been used in the advertisements, the colour blue -red.

There should be a common stimuli shared by both the brands. The ability to pair two brand image is likely to be more effective when brands have something in common and relate to each other in the mind of the customer. When the target customers of both companies match together and stimuli are similar, individuals are more likely to make the connection between them and it may be easier to formulate associations between them. The buyers for spices and ready to eat snack is totally different. This is why the association of *Ramdev* brand spices with *Balaji Wafers* has gone failed where Ramdev had tried to give Balaji's ready eat wafer packet free as a part of its sales promotion tactics in March,2011.

Buying situation for both brands should be same. Consider the recent ads for Apple iPhone 4, in which Aircel and Airtel played respective cameos. Experts saw this as an opportunistic move on the part of the telecom players as being associated with Apple was to have a positive rub-off effect on their own brand value. Research suggests that products that have similar buying situations and bundled together are more favourable to consumers and consumers will pay more for them than products that do not belong together. To combine two completely different partners could cause into failure. If a banking industry tries to associate itself with a cartoon character might not be successful at all.

Exposure of Co-Branding in advertisement It is recommended to repeat the co-branding connection several times by using co-branding in advertising. Advertisers should be aware of special aspects of this strategy like timing of the co-branding presentation and ordering of the images in order to achieve maximum brand association. Once favourable stimuli were created, they last. For instance Dell's association with Intel processors.

7. CONCLUSION

In co-branded communication, one brand may tend to be slightly stronger than the other, but there should be some synergy between the two in terms of the segments their target audiences lie in. Co-branding is a dynamic branding strategy and its significance is growing especially with the increasing importance of Internet as a medium. Although the benefits of co-branding are immense especially in a complex market like that of India but there are also some risks which are inherent in the concept.

REFERENCES

- ⇨ Aaker,D (1991) Managing Brand Equity, Free Press, New York, NY .
- ⇨ Bension, Jon(1988) Trends in Consumer Advertising, Journal of Marketing,3 (1), 20-26
- ⇨ Brandenburger, Adam M. and Nalebuff, Barry J.; *Co-opetition: A Revolution Mindset That Combines Competition and Cooperation*, (1996)
- ⇨ Farquhar, Peter H (1989) managing Brand Equity, Marketing Research,1 (September) 24-33.

* J.B. Togadiya ** V.L. Tilwani

Management
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 163 - 165
ISSN 2319 - 8168

TO STUDY THE STRENGTH OF USING CAMELS FRAMEWORK AS A TOOL OF PERFORMANCE EVALUATION FOR BANKING INSTITUTIONS

The purpose of the study was to understand the extent of relationship between banking financial position in Indian economy. Now a day banking sector is playing vital role in Indian economy. but some parameter is decided for to check different method camel is one of the more popular model of compare to banks financial position . In this model use different kind of ratio which is direct effect on bank outcome. We can take decision for trying to get best result of bank. Here we have to find out ratio and given the rank through bank performance ratio. Today banking sector have facing NPA problem and this is major impact on bank performance and annual result.

Keywords: *Banking, Banking analysis, Evaluation of Performance*

1. Introduction

My research study is based on "The Innovative services which are provided by the Banks in India & Banking Analysis by using CAMELS model." The study is mainly done on the comparison of the Innovative Services and performance evaluation of the banks. The main research problem is "Which banks are performing better"

2. Research Objectives

1. Different Innovative Services provided by Public Sector Banks and Private Sector Banks & Co-operative banks.
2. Comparison of Innovative Services Provided by Indian Banks to each other.
3. Performance Evaluation of this Banks is done by using different Ratio.

3. Limitations of the Study

1. The project contains secondary data so the analysis is done on the basis data provided by the sources.
2. The other limitation is lack of time

4. Research Methodology

1. The Researcher has used camel model with public, private bank and find out ratio which related to camel model and finally given rank

5.1 Capital Ratios

Bank	Capital adequacy ratio	Debt Equity Ratio	Advances – assets ratio	Securities – Total Investment	
Bank of India	13.0	14.7	63.37	82.09	
SBI	14.3	13.73	56.25	120.37	
Axis bank	13.7	12.48	55.20	59.54	
Bank of Baroda	14.8	15.42	63.31	78.66	
HDFC	15.7	9.66	53.95	88.67	
					Total
Weightage	0.5	0.3	0.1	0.1	1.0
Bank of India	6.5	4.41	6.33	8.20	25.44
SBI	7.15	4.11	5.62	12.03	28.91
Axis Bank	6.85	3.74	5.52	5.95	22.06
Bank of Baroda	7.4	4.62	6.33	7.86	26.21
HDFC	7.85	2.89	5.39	8.86	24.99

Interpretation

1. As per the capital adequacy ratio the minimum ratio is 9%.i.e every bank has to maintain with RBI. Here HDFC outstands from the other banks
2. Advances to asset ratios show how efficient capital is managed, so here we have BANK OF INDIA at the top position.
3. Security to total investment shows the quick fund of the bank, which can be in cashed at any point of time. Here State bank of India has the highest ratio.

*** Asst. prof., Shree Swaminarayan Naimisharanya college of mgt.and IT, Bhavnagar**
**** Asst. prof., Shree Swaminarayan Naimisharanya college of mgt.and IT, Bhavnagar**

5.2 Asset Ratios

Bank	Gross NPA Net Advances	Net NPA- Net Advances	Total Loans Total Asset	Market value Book value	
Bank of India	1.1	0.4	63.37	98.04	
SBI	1.6	1.8	56.25	137.41	
Axis bank	0.6	0.4	55.20	145.86	
Bank of Baroda	0.8	0.3	63.31	66.69	
HDFC	1.1	0.6	53.95	281.03	
					Total
Weightage	0.1	0.5	0.2	0.2	1.0
Bank of India	0.11	0.2	12.67	19.60	32.58
SBI	0.16	0.9	11.25	27.48	39.79
Axis bank	0.06	0.2	11.04	29.17	40.47
Bank of Baroda	0.08	0.15	12.66	13.33	26.22
HDFC	0.11	0.3	10.79	56.20	67.4

Interpretation

1. The loan to assets ratio measures the total loans outstanding as a percentage of total assets. The higher this ratio indicates a bank is loaned up and its liquidity is low. The higher the ratio, the more risky a bank may be to higher defaults. Here the ratio for all the banks is almost same. But the position of HDFC is better than others with having least value of 53.95.
2. Market value ratios are strong indicators of what investors think of the firm's past Performance and future prospects. It basically shows Goodwill or Reputation of the bank in the market. Here HDFC Bank is highly reputed in the minds of investors. Means private banks are having good reputation in the market.

5.3 Management Ratios

Bank	Market values - equity capital	Total advances total deposits	Business per employee	Profit per employee		
Bank of India	22	74.56	10.11	.04		
SBI	106	73.1	5.56	.05		
Axis bank	41.5	69.48	10.60	.1		
Bank of Baroda	23.5	74.8	9.14	.06		
HDFC	96.8	41.23	4.46	.04		
					Total	%
Weightage	0.25	0.25	0.25	0.25		
Bank of India	5.5	18.62	2.52	.01	2.53	25.04
SBI	26.5	18.27	1.39	.012	1.40	13.98
Axis bank	10.37	17.37	2.65	.02	2.67	26.67
Bank of Baroda	5.87	18.7	2.28	.015	2.29	22.87
HDFC	24.2	10.30	1.11	.01	1.12	11.18
					10.01	**100**

Interpretation

1. Total Advances to Total Deposits It indicates Money Lend by the Bank compared to Money borrowed by the bank. Higher the ratio indicates the Efficiency of the Bank. BOB is having 74.8% whereas HDFC is having only 42%.
2. Over all if we compare Management Ratio, AXIS bank is on the top Position where as BOI is in second position. There is very Minor difference between the two banks. They are well performing in Profit per employee and Business per employee.
3. In PSUS, BOI is better than all other banks.

5.4 Earnings Ratios

Bank	Operating profit-AVG working fund	Interest Spread	Net Profit –AVG Asset	Interest income total income	
Bank of India	2.7	66.36	1.4	84.2	
SBI	2.1	67.27	1.08	83.4	
Axis bank	3.0	65.98	1.41	78.9	
Bank of Baroda	2.2	66.05	1.09	84.5	
HDFC	2.9	54.56	1.41	82.47	
					Total
Weightage	.25	.25	.25	.25	
Bank of India	.67	16.59	.35	21.05	38.66
SBI	.52	16.81	.27	20.85	38.45
Axis bank	.75	16.49	.35	19.72	37.35
Bank of Baroda	.55	16.51	.27	21.12	38.45
HDFC	.72	13.64	.35	20.61	35.32

Interpretation

1. The main income of any bank is interest. This ratio shows the percentage of income generated in bank through Interest. Here BOB is having 84.5 % of income through interest followed by BOI, SBI and HDFC.
2. Here overall BOI is performing well in earnings ratio and it is leading as compared to its competitors.
3. If we compare only private banks then AXIS Bank is well performing than the HDFC Bank.

5.5 Liquidity Ratios

Bank	Liquidity Asset - Total Asset	Govt Security –Total Assets	Approved Securities -Total Assets	Liquid Asset - demand deposit	Liquid Asset – Total Deposit	
Bank of India	9.65	18	.29	172	9.47	
SBI	10.82	23.4	.19	94.2	14.06	
Axis bank	10.16	18.6	00	60.4	12.79	
Bank of Baroda	10.59	17.6	.42	166	12.51	
HDFC	9.55	28.4	.42	61.5	1.22	
						Total
Weightage	.2	.2	.2	.2	.2	
Bank of India	1.93	3.77	.05	34.4	1.89	42.04
SBI	2.16	4.68	.03	18.84	2.81	28.52
Axis bank	2.03	3.72	00	12.08	2.55	20.38
Bank of Baroda	2.11	3.52	.084	33.2	2.5	41.41
HDFC	1.91	5.68	.084	12.3	.24	20.21

Interpretation

1. Liquid Assets to Total Assets ratio shows the percentage of liquid assets out of the total assets. Higher the ratio indicates better liquidity of the bank. Here BOI is having better liquidity as compared to other banks.
2. Government securities are considered to be the quick assets of the bank which can be in cashed easily. Here, HDFC bank is having 28.4% of the assets as government securities and is the highest among others.
3. Same as government securities, approved securities also can be in cashed easily. Here BOB

and HDFC is having highest approved securities. AXIS Bank is not having any approved securities.

5.6 Camel Rating

Bank	Capital	Assets	Management	Earning	Liquidity		
Bank of India	25.44	32.58	49.16	38.66	42.04		
SBI	28.91	39.79	58.75	38.45	28.52		
Axis bank	22.06	40.47	54.41	37.35	20.38		
Bank of Baroda	26.21	26.22	47.44	38.45	41.41		
HDFC	24.99	67.4	45.68	35.32	20.21		
						Total	Rank
Weightage	.2	.2	.2	.2	.2	1.0	
Bank of India	5.08	6.1	9.83	7.73	8.40	37.55	3
SBI	5.78	7.5	11.75	7.69	5.7	38.87	1
Axis bank	4.41	8.9	10.88	7.45	4.07	34.9	5
Bank of Baroda	5.24	5.4	9.48	7.69	8.28	35.93	4
HDFC	4.99	13.44	9.13	7.06	4.04	38.7	2

6. Conclusion

The current Banking Crisis, which is quite unprecedented, underlines the importance of regulatory issues and the effects of incompetence in this area. CAMEL, as a rating system for judging the soundness of Banks is a quite useful tool that can help in mitigating the conditions and risks that lead to Bank failures. The report makes an attempt to examine and compare the performance of four different banks of India i.e. BOI, SBI, HDFC, Bank of Baroda, AXIS bank. The analysis is based on the CAMEL Model. After evaluating all the ratios, calculations and ratings we have given 1st Rank to State bank 0f India, 2nd Rank to HDFC, 3rd Rank to Bank of India, and 4th to Bank of Baroda, 5th rank to Axis Bank. Although SBI (1st rank) is leading the banking sector a tough competition is given by HDFC bank (2nd rank) indicating rapid growth in private banking sector. So, Bank of India need to take corrective actions regarding CAMEL factors as mentioned in recommendation to improve its ranking.

REFERENCE

- Altman, E. I. (1968). 'Financial ratios, discriminate analysis and the prediction of corpora bankruptcy', Journal of Finance, vol. 33, no. 4, pp. 589-609.
- Altman, E. I., Avery, R. Eisenbeis, R. and Sinkey, J. F, (1981). 'Application of classification techniques in business, banking and finance', JAI Press, Greenwich CT.
- Barniv, R., Agarwal, A. & Leach, R. (1997). 'Predicting the outcome following bankruptcy filing: A three-state classification using neural networks', Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management, vol. 6, no. 3, pp. 177-194.
- Beaver, W. (1966). 'Financial ratios as predictors of failure', Journal of Accounting Research, vol. 4, Supplement, pp. 71-111.
- Bell, T. B. (1997). 'Neural nets or the logit model? A comparison of each model's ability to predict commercial bank failures', Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management, vol. 6, no. 3, pp. 249-264.
- Blau, P. M. & Schoenherr, R. (1971). The Structure of Organization, New York, Basic Books. Boudreaux, D. O., Payne, B. C. &
- Rumore, N. C. (1995). 'Bank stock repurchases: A multivariate analysis', The Journal of Bank Cost & Management Accounting, vol. 8, pp. 40-48.
- Cohen, B. H. 2001, Explaining Psychological Statistics, 2nd ed. John Wiley & Sons, Inc., New York.

** V.L. Tilwani * J.B. Togadiya

Management
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 166 - 169
ISSN 2319 - 8168

A STUDY OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN INDIA – ISSUES AND CHALLENGES

In India companies like TATA and Birla are practicing the Corporate Social Responsibility (CSR) for decades, long before CSR become a popular basis. In spite of having such good glorious examples; In India CSR is in a very much budding stage. A lack of understanding, inadequately trained personnel, coverage, policy etc. further adds to the reach and effectiveness of CSR programs. Large no. of companies are undertaking these activities superficially and promoting/ highlighting the activities in Media. This research paper focuses on the finding & reviewing of the issues and challenges faced by CSR activities in India.

Keywords: CSR, Corporate Social Responsibility, Societal Marketing

INTRODUCTION

Corporate Social Responsibility (CSR) is becoming an increasingly important activity to businesses nationally and internationally. As globalization accelerates and large corporations serve as global providers, these corporations have progressively recognized the benefits of providing CSR programs in their various locations. CSR activities are now being undertaken throughout the globe.

1. WHAT IS CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY?

The term is often used interchangeably for other terms such as Corporate Citizenship and is also linked to the concept of Triple Bottom Line Reporting (TBL), which is used as a framework for measuring an organization's performance against economic, social and environmental parameters. The rationale for CSR has been articulated in a number of ways. In essence it is about building sustainable businesses, which need healthy economies, markets and communities. The key drivers for CSR are enlightened self-interest, Social investment, transparency and trust, increased public expectations of business.

2. CURRENT STATE OF CSR IN INDIA

In India, the big corporate houses like Tata's and Birla's have long been associated with their employee welfare and immediate community programmes by way of engaging themselves in creating infrastructure for schools, hospitals and temples. The tradition of Tata philanthropy goes back to 1892 when Jamsetji first gave grants to two lady doctors to go abroad and specialise in gynaecology. In the next hundred years the JN Tata Endowment for the higher education of Indians was to give loans to 2000 students towards their studies abroad. The book 100 Great Modern Lives by John Canning concludes: 'Probably no other family has ever contributed as much in the way of wise guidance, economic development and advancing philanthropy, to any country as Tatas have to India' (Lala, 1992)

3. OBJECTIVES

The Present paper is basically concerned with the following objectives.

1. To study the Issues and Challenges for CSR in India
2. To study the CSR status in India.
3. To understand the meaning and various models of CSR.
4. To study the policies governing CSR in India.

*** Asst. prof., Shree Swaminarayan Naimisharanya college of mgt.and IT, Bhavnagar**
**** Asst. prof., Shree Swaminarayan Naimisharanya college of mgt.and IT, Bhavnagar**

5. To study the challenges faced by CSR in India.
6. To make suggestions for accelerating CSR initiatives. .

4. RESEARCH METHODOLOGY

The research paper is an attempt of exploratory research, based on the secondary data sourced from journals, magazines, articles and media reports.

Looking into requirements of the objectives of the study the research design employed for the study is of descriptive type. Keeping in view of the set objectives, this research design was adopted to have greater accuracy and in depth analysis of the research study.

Available secondary data was extensively used for the study. The investigator procures the required data through secondary survey method. Different news articles, Books and Web were used which were enumerated and recorded.

5. LITERATURE REVIEW

Can shareholder money be used for a company's corporate social responsibility (CSR) practices? Shouldn't shareholders have a say in the CSR activities of the company they are invested in? There are many obstacles which are emerging while adopting successful CSR strategies include the difficulty in making a business case for CSR, difficulty in integrating CSR with organizational values and practices, and the lack of organizational buy-in and commitment to CSR. Other obstacles reported is the lack of time and financial resources to pursue CSR practices are directly related to the above three. When an organization finds it hard to make a business case for CSR or link it to core organizational operations, it will be reluctant to commit and allocate resources or time to such practices. Moreover, these obstacles also point to another set of findings in the report: respondents view CSR more so as a means to manage regulatory impacts, reduce risk, and respond to stakeholders concerns, and to a lesser extent as a strategic source of competitive advantage.

6. ISSUES & CHALLENGES

Many companies think that corporate social responsibility is a peripheral issue for their business and customer satisfaction more important for them. They imagine that customer satisfaction is now only about price and service, but they fail to point out on important changes that are taking place worldwide that could blow the business out of the water. The change is named as social responsibility which is an opportunity for the business. Some of the drivers pushing business towards CSR include:

The Shrinking Role of Government In the past, governments have relied on legislation and regulation to deliver social and environmental objectives in the business sector. Shrinking government resources, coupled with a distrust of regulations, has led to the exploration of voluntary and non-regulatory initiatives instead.

Demands for Greater Disclosure There is a growing demand for corporate disclosure from stakeholders, including customers, suppliers, employees, communities, investors, and activist organizations.

Increased Customer Interest There is evidence that the ethical conduct of companies exerts a growing influence on the purchasing decisions of customers. In a recent survey by Environics International, more than one in five consumers reported having either rewarded or punished companies based on their perceived social performance.

Growing Investor Pressure Investors are changing the way they assess companies' performance, and are making decisions based on criteria that include ethical concerns. The Social Investment Forum reports that in the US in 1999, there was more than $2 trillion worth of assets invested in portfolios that used screens linked to the environment and social responsibility. A separate survey by Environics International revealed that more than a quarter of share-owning Americans took into account ethical considerations when buying and selling stocks. (More on socially responsible investment can be found in the 'Banking and investment' section of the site.)

Competitive Labor Markets Employees are increasingly looking beyond paychecks and benefits, and seeking out employers whose philosophies and operating practices match their own principles. In order to hire and retain skilled employees, companies

are being forced to improve working conditions.

Lack of Community participation in CSR Activities: There is a lack of interest of the local Community in participating and contributing to CSR activities of companies. This is largely attributable to the fact that there exists little or no knowledge about CSR within the local communities as no serious efforts have been made to spread awareness about CSR and instill confidence in the local communities about such initiatives. The situation is further aggravated by a lack of communication between the company and the community at the grassroots.

Need to Build Local Capacities: There is a need for capacity building of the local non-governmental organizations as there is serious dearth of trained and efficient organizations that can effectively contribute to the ongoing CSR activities initiated by companies. This seriously compromises scaling up of CSR initiatives and subsequently limits the scope of such activities.

Non-availability of Well Organized Non-governmental Organizations: It is also reported that there is non-availability of well organized nongovernmental organizations in remote and rural areas that can assess and identify real needs of the community and work along with companies to ensure successful implementation of CSR activities. This also builds the case for investing in local communities by way of building their capacities to undertake development projects at local levels.

Visibility Factor: The role of media in highlighting good cases of successful CSR initiatives is welcomed as it spreads good stories and sensitizes the local population about various ongoing CSR initiatives of companies. This apparent influence of gaining visibility and branding exercise often leads many nongovernmental organizations to involve themselves in event-based programs; in the process, they often miss out on meaningful grassroots interventions.

Narrow Perception towards CSR Initiatives: Non-governmental organizations and Government agencies usually possess a narrow outlook towards the CSR initiatives of companies, often defining CSR initiatives more donor-driven than local in approach. As a result, they find it hard to decide whether they should participate in such activities at all in medium and long run.

Non-availability of Clear CSR Guidelines: There are no clear cut statutory guidelines or policy directives to give a definitive direction to CSR initiatives of companies. It is found that the scale of CSR initiatives of companies should depend upon their business size and profile. In other words, the bigger the company, the bigger is its CSR program.

Lack of Consensus on Implementing CSR Issues: There is a lack of consensus amongst local agencies regarding CSR projects. This lack of consensus often results in duplication of activities by corporate houses in areas of their intervention. This results in a competitive spirit between local implementing agencies rather than building collaborative approaches on issues. This factor limits company's abilities to undertake impact assessment of their initiatives from time to time.

7. Recommendations

1. It is found that there is a need for creation of awareness about CSR amongst the general public to make CSR initiatives more effective

2. It is noted that partnerships between all stakeholders including the private sector, employees, local communities, the Government and society in general are either not effective or not effectively operational at the grassroots level in the CSR domain. This scenario often creates barriers in implementing CSR initiatives. It is recommended that appropriate steps be undertaken to address the issue of building effective bridges amongst all important stakeholders for the successful implementation of CSR initiatives

3. It is noted that only medium and large corporate houses are involved in CSR activities, that too in selected geographical areas. This issue builds a case for more companies to be brought under the CSR domain.

4. It is found that corporate houses and non-governmental organizations should actively consider pooling their resources and building synergies to implement best CSR practices to scale up projects and innovate new ones to reach out to more beneficiaries.

5. It is noted that the Government should consider

rewarding and recognizing corporate houses and their partner non-governmental organizations implementing projects that effectively cover the poor and the underprivileged.

6. It is noted that CSR as a subject or discipline should be made compulsory at business schools and in colleges and universities to sensitize students about social and development issues

7. As there are a number of companies involved in CSR activities, it is recommended that an accreditation mechanism should be put in place for companies through an independent agency for mainstreaming and institutionalizing CSR in the main business framework of the companies.

8. It is recommended that companies involved in CSR activities urgently consider pooling their efforts into building a national alliance for corporate social responsibility.

8. CONCLUSION

The concept of corporate social responsibility is now firmly rooted on the global business agenda. But in order to move from theory to concrete action, many obstacles need to be overcome. A key challenge facing business is the need for more reliable indicators of progress in the field of CSR, along with the dissemination of CSR strategies. Transparency and dialogue can help to make a business appear more trustworthy, and push up the standards of other organizations at the same time. Some of the positive outcomes that can arise when businesses Adopt a policy of social responsibility include:

REFERENCES

- Dr. Suri Sehgal, Chairman & Founder Institute of Rural Research & Development
- Indian Brand Equity Foundation, www.ibef.org. ACCSR's State of CSR in Australia Annual Review 2010/11.
- Trust and Corporate Social responsibility: Lessons from India by Ashwani Singla, Chief Executive Officer, & Prema Sagar, Founder & Principal, Genesis Public Relations Pvt. Ltd.
- Business Line, Business Daily from THE HINDU group of publications, Wednesday, Jun 23, 2010. EurAsia Bulletin Volume 10 No. 11&12 Nov-December 2006.
- Corporate Social Responsibility Practices in India, Times Foundation, the corporate social responsibility wing of the Bennett, Coleman & CO. Ltd.
- P. Cappelli, H. Singh, J. Singh, & M. Useem, The India Way, Academy of Management Perspectives, CSR in India: Some Theory and Practice in Wall Street Journal dated Thursday, April 23, 2009.
- "Desirable Corporate Governance: A Code", established in April 1998.
- www.k4d.org/Health/sustainable-development-challenges-and-csr-activities-in-india.

* ડો. કે. બી. ભટ્ટ

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 170 - 172
ISSN 2319 - 8168

શિક્ષણ સહાયકોના સ્વ–કાર્ય સાધકતાનો અભ્યાસ

પ્રાસ્તાવિકઃ

અધ્યેતાઓ અને અધ્યાપકોના વર્તત–વ્યવહારના શાસ્ત્ર શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન સંદર્ભ બાન્ડુરાના સામાજિક જ્ઞાનાત્મક સિધ્ધાંત (Social Congnitive Theory) મુજબ શિક્ષણ ની સ્વ–કાર્યસાધકતા (self efficacy) શૈક્ષણિક સંશોધન દ્વારા અતયન્ત મહત્વના પરિબળ તરીકે ઉભરી આવી છે. બાન્ડુરાના મોડેલ મુજબ શિક્ષકની સ્વ–કાર્યસાધકતા, તેનું કાર્ય અને તેનું વાતાવરણ એકબીજા પર અસર કરે છે. (પાજારસ, ૧૯૯૬ પૃ.૫૪૪).

વ્યકિતના વ્યાવસાયિક સંતોષની નિર્ણાયક બાબત તરીકે તેમની સ્વ– કાર્યસાધકતા પૂરવાર નથી હતી.(કાપ્રારા, બાર્બરાનેલ્લી બોરગોગ્ની અને સ્ટેકા ૨૦૦૩). સંશોધનમાં શિક્ષકોની વ્યકિતગત સ્વ–કાર્યસાધના તેમજ સમગ્ર શાળાની સામુહિક સ્વ–કાર્યસાધકતાનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. આમ, શિક્ષકોનુ કાર્ય, શાળાની સફળતા અને શિક્ષકોની વ્યકિતગત સુખાકારી માટે વ્યાવસાયિક સંતોષ મહત્વનો બની રહે છે.

ગુજરાત સરકારની અનુદાનિત યોજના અંતર્ગત વર્ષ, ૧૯૯૯ થી ગુજરાતની માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળામાં શિક્ષકની નિમણુંક બાબતે નિમણુંક બાબતે નવી જ યોજના દાખલ કરવામા આવી. માસિક રૂપિયા ૪૦૦ કે ૪૫૦૦ ફિકસ વેતન અને પાંચ વર્ષ સુધી તદન હંગામી ધોરણે શાળામાં કાર્ય કરવાનુ. આ યોજના અંતર્ગત શિક્ષકને નવુ વ્યવસાયિક નામ આપવામા આવ્યુ. તે શિક્ષણ સહાયક છે. આ રીતે શાળામા કાર્ય–સાધકતા ઉચી હોય, તો વર્ગ શિક્ષકને અસર કારક બનાવી શકાય તેવુ લાગે છે. ગુજરાતમા આવેલી માધ્યમિક શાળામા કાર્ય કરતા આચાર્ય શિક્ષકોના વ્યવસાયીક કાર્ય સંશોધનો થયા પરંતુ ફીકસ અનુદાનીત યોજના અંતર્ગત કાર્ય કરતા શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતા અંગેનુ કોઈ શોધ કાર્ય ગુજરાતમા થયુ નથી.

શિક્ષણનો વ્યવસાય અતિ પવિત્ર અને મહત્વનો છે. શિક્ષણનું ક્ષેત્ર એટલે વ્યકિત ઘડતરના કાર્યનુ ક્ષેત્ર છે. કોઠારી શિક્ષણ પંચ (૧૯૬૪–૬૬) અનુસાર ભારતનુ ભાવિ તેના વર્ગખંડોમાં ઘડાઈ રહયુ છે. આ શિક્ષણના વ્યવસાયમાં વર્ગખંડના શિક્ષણ કાર્ય સાથે શિક્ષકની સ્વ–કાર્યસાધકતા સંકળાયેલી છે. શિક્ષક તો ભારતના ભાવિનો ઘડવૈયો છે. આ વ્યવસાયના દરેક તબકકે તેમજ સમાજમાં શિક્ષકનું સ્થાન મહત્વનું ગણાય. શિક્ષકની ભુમીકાનો વિચાર કરીએ તો તેને વ્યવસાય– પ્રત્યે સંતોષી હોય અને તેમની સ્વ–કાર્યસાધકતા શિક્ષણ પ્રત્યેની હોય તો તે વર્ગખંડના શિક્ષણને અસરકારક બનાવી શકે. વ્યકતી તેના કાર્યમાં રસ ઉભો થાય છે. આવી ભુમિકા પછી સમસ્યા નીચે પ્રમાણે શબ્દબધ્ધ કરવામા આવી હતી.

શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતાનો અભ્યાસ

અભ્યાસ હેતુઓ :

૧.માધ્યમિક શાળાઓમા કાર્ય કરતા શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતા પ્રત્યે પોતે કેવુ વલણ ધરાવે છે. તે તપાસવું.

૨.માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોના વિસ્તાર (ગ્રામ્ય, અર્ધશહેરી, શહેર) સંદભ તેમની સ્વ–કાર્યસાધકતા વચ્ચેનો સબંધ સાધવો.

૩.શિક્ષણ સહાયકની જાતીયતા અને સ્વ–કાર્યસાધકતા વચ્ચેનો સબંધ તપાસવો.

૪.શિક્ષણ સહાયકની શૈક્ષણિક લાયકાત અને સ્વ–કાર્યસાધકતા વચ્ચેનો સબંધ તપાસવો.

૫.શિક્ષણ સહાયકની વ્યવસાયિક અનુભવ અને સ્વ–કાર્યસાધક વચ્ચેના સબંધ તપાસવો.

૬.માધ્યમિક શાળાઓના પ્રકાર (બિન સરકારી, ઉતર બુનિયાદી ૬૦/૪૦ અનુદાનિત શાળા) ના શિક્ષણ સહાયકતા ના સ્વ–કાર્યસાધકતા વચ્ચેનો સબંધ તપાસવો.

૭.માધ્યમિક શાળાઓમા ઉચ્ચતર માધ્યમિક વિભાગના અસ્તિત્વ સાથે શિક્ષણ સહાયકોના સ્વ–કાર્યસાધકતા સબંધ તપાસવા.

૮.માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોની વૈવાહિહ પરિસ્થિતિ અને સ્વ–કાર્યસાધકતા વચ્ચેનો સબંધ તપાસવો.

અભ્યાસની ઉત્પકલનાઓ

૧.વ્યવસાયિક સંતોષની વિભિન્ન માત્રાઓ ધરાવનારા ગ્રામ્ય,

* અધ્યાપક, શ્રી સ્વામિનારાયણ કોલેજ ઓફ એજયુકેશન, ચિત્રા, ભાવનગર

અર્ધશહેરી વિસ્તારની માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોની સંખ્યાઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહી હોય.

૨.સ્વ–કાર્યસાધકતાની વિભિન્ન માત્રાઓ ધરાવનારા શિક્ષણ સહાયકોમાં સ્ત્રી અનેપુરૂષની સંખ્યાઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહી હોય.

૩.સ્વ–કાર્યસાધકતાની વિભિન્ન માત્રાઓ ધરાવનારા વિભિન્ન શૈક્ષણિક લાયકાત વાળા માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોની સંખ્યાઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહી હોય.

૪.સ્વ–કાર્યસાધકતાની વિભિન્ન માત્રાઓ ધરાવનારા વિભિન્ન વૈવાહિક પરીસ્થિતિઓ વાળા શિક્ષણ સહાયકોની સંખ્યાઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહી હોય.

૫.સ્વ–કાર્યસાધકતાની વિભિન્ન માત્રાઓ ધરાવનારા વિભિન્ન વ્યવસાયિક અનુભવની માત્રાઓવાળા માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોની સંખ્યાઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહી હોય.

૬.સ્વ–કાર્યસાધકતાની વિભિન્ન માત્રાઓ ધરાવનારા બિન સરકારી, ઉતર બુનીયાદી અને ૬૦/૪૦ અનુદાનિત માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોની સંખ્યાઓમાં સાર્થક તફાવત નહી હોય.

૭. માધ્યમિક શાળાઓ અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક વિભાગવાળા માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણસહાયકોના સ્વ– કાર્યસાધકતા માપડંડ પરની સંખ્યાઓ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહી હોય.

અભ્યાસની ક્ષેત્ર મર્યાદાઓ

૧. સંશોધન માટેનું વ્યાવિશ્વ, ગુજરાત રાજયમાં સૌરાષ્ટ્રના છ જિલ્લાઓ પૈકી અમરેલી, ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર એમ ત્રણ જિલ્લાઓમાં કાર્યરત શિક્ષણ સહાયકો પુરતું મર્યાદિત રાખવામાં આવ્યુ હતુ.

૨. અભ્યાસ માટે ગુજરાતી માધ્યમની માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો હતો. અંગ્રેજી, સિન્ધી કે હિન્દી માધ્યમવાળી માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો ન હતો.

અભ્યાસનું મહત્વઃ

શિક્ષણ સહાયકોના વ્યવસાય પ્રત્યેના સંતોષ અંગે સુજ પ્રાપ્ત થાય તો તેમની ક્ષમતા મુજબ કાર્ય કરવા પ્રેરણા પુરી પાડી શકાય. પ્રસ્તુત અભ્યાસ ધ્વારા શિક્ષણ સહાયકોના વ્યવસાય પ્રત્યે સંતોષ કે અસંતોષની માત્રા સાથે કયાં પરિબળો સબંધ ધરાવતા હતા. તે જાણી શકાયુ છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં લીધેલા ચલો વચ્ચેના સબંધથી પરીચીત થવાશે. તેનાથી શિક્ષણ સહાયકોને ઓળ ખવામાં અને તેમની મર્યાદાઓ દુર કરવા માટે વિચારી શકાય. આ અભ્યાસથી શિક્ષણ સહયોગના વ્યવસાય પ્રત્યેના અસંતોષ પ્રત્યેના કારણો જાણી શકાય અને શિક્ષણ સહાયકના વ્યવસાય પ્રત્યે સંતોષ ઉભો કરવાની દિશામાં પ્રયાસ કરી શકાય.

ઉપકરણ :પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં નીચે મુજબના એક ઉપકરણોનો વિનિયોગ સંશોધન કાર્ય દરમિયાન અભ્યાસક દ્વારા કરવામાં આવેલ હતો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સ્વ–કાર્યસાધકતા જાણવા માટે કાપ્રારાના માપદંડનું ગુજરાતી રૂપાંતર કરેલા માપદંડનો શિક્ષણસહાયકો પર અજમાયશ કરવામાં આવ્યો હતો.

વ્યાપવિશ્વ અને નમુનો :

પ્રસ્તુત સંશોધનના વ્યાપવિશ્વમાં ગુજરાત રાજયમાં સૌરાષ્ટ્ર સાત જિલ્લાઓ પૈકી અમરેલી, ભાવનગર, સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાઓમાં આવેલ ગુજરાતી માધ્યમવાળી માધ્યમિક, ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

વ્યાપવિશ્વમાં પ્રાપ્ત માહિતી મુજબ વર્ષ ૨૦૦૫ માં કુલ ૧૬૦૦ શિક્ષણ સહાયકોનો સમાવેશ થતો હોવાથી અહી વ્યાપવિશ્વને જ નમુના તરીકે લઈ અભ્યાસ હાથ ધરવામા આવેલ.

માહિતી પ્રાપ્તી માટેની પ્રવિધિઃ

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં માહિતીનું એકત્રીકરણ નીચે મુજબ કરવામાં આવેલ હતુ.

વ્યાપવિશ્વની માહિતી :

ગુજરાત માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ, ગાંધીનગર, નવેમ્બર ૦૪ પ્રકાશન દ્વારા માન્ય માધ્યમિક શાળાઓની યાદીના આધારે અમરેલી, ભાવનગર, સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાઓની ગુજરાતી માધ્યમવાળી માધ્યમિક શાળાઓના 'શિક્ષણ સહાયક' તરીકે નિમણુંક પામેલા શિક્ષકોની યાદી તૈયાર કરવામા આવી હતી. તેના આધારે શાળાનો પ્રકાર, બિન સરકારી શાળા, ઉતર બુનિયાદી માધ્યમિક શાળા, અનુદાનીત યોજના અંતર્ગત (૬૦/૪૦) પ્રકારની શાળા, માધ્યમિક કે ઉચ્ચતર માધ્યમિક વિભાગ, શિક્ષણનું માધ્યમ, શાળામાં ચાલતા ધોરણ અને વિસ્તાર સબંધી માહિતી પણ મેળવવામાં આવી હતી.

વ્યાપવિશ્વનાં પાત્રો સબંધી કેટલીક જરૂરી માહિતી :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પ્રાથમિક અજમાયશ તરીકે ૧૦૦ શિક્ષણ સહાયકોને સ્વકાર્યસાધકતા માપદંડ આપવામાં આવેલ. નમુનામાં પાત્રોના પ્રતિચારોનું કમ્પ્યુટર વડે અર્થઘટન કરીને તેના દ્વારા ઉપકરણોમાં જરૂરી સુધારણા કરવમાં આવી હતી.

માહિતી પ્રાપ્તી માટેની સ્પષ્ટતાઓ :

ગુજરાત સરકારના શિક્ષણ વિભાગ દ્વારા ગુણવતા સુધારણા કાર્યક્રમ અંતર્ગત કર્મયોગી યોજના દ્વારા યોજાતી તાલીમ, શિબિરો (૬ જુન, ૨૦૦૫ થી ૧૧ જુન ૨૦૦૫) ના માધ્યમ દ્વારા અમરેલી ભાવનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાઓમાં ફરજ બજાવતા શિક્ષણ સહાયકોના વ્યાવસાયિક સંતોષ અંગેના માપદંડ પ્રતિચારો મેળવવામાં આવ્યા હતા. ઉપરાંત બાકી રહેલ પ્રદત માટે જિલ્લાના તાલુકાઓમાં પ્રદત એકત્રીકરણની તાલીમ

આપેલા સહાયક મિત્ર દ્વારા શિક્ષણ સહાયકો પાસે રૂબરૂ જઈને માપદંડ આપી માધ્યમ દ્વારા પણ માહિતી મેળવવામાં આવી હતી. છતાં પણ જે શિક્ષણ સહાયકોનો સંપર્ક થયો ન હોત. તેમને પત્ર વ્યવહાર દ્વારા માપદંડ મોકલાવીને પ્રતિચારો મેળવવામાં આવ્યા હતા. પ્રયત્નો કરવા છતાં શિક્ષણ સહાયકો તરફથી પ્રતિચારો કે પ્રત્યુચરો કે પ્રત્યુતર મળેલ નહી તેથી વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થયેલ પ્રદતને નમુનો ગણી અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો.

પરિણામો અને તારણો :

૧. ગ્રામ્ય, અર્ધ શહેરી, શહેરી વિસ્તારના શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતા માપદંડ પરના સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક ન હતો. એટલે કે શિક્ષણ સહાયકોના સ્વ–કાર્યસાધકતાને વિસ્તાર સાથે સાર્થક સબંધ ન હતો.

૨. સ્ત્રી અને પુરૂષની સ્વ–કાર્યસાધકતા માપદંડ પરના સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે સ્વ–કાર્યસાધકતાને જાતી સાથે સાર્થક સબંધ હતો. જેમાં પુરૂષશિક્ષણસહાયકની સ્વ–કાર્યસાધકતા વધુ માત્રામાં ધરાવતી હતી.

૩. વ્યાવસાયિક અનુભવની વિભિન્ન માત્રાઓ ધરાવતા શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતા માપદંડ પરના પ્રાપ્તાંકોના સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે સ્વ–કાર્યસાધકતાને વ્યાવસાયિક અનુભવ સાથે સાર્થક સબંધ હતો.

૪. વિભિન્ન શૈક્ષણીક લાયકાત ધરાવતા માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોના સ્વ–કાર્યસાધકતા માપદંડ પરના પ્રાપ્તાંકોના સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે સ્વ–કાર્યસાધકતાને શૈક્ષણીક લાયકાત સાથે સાર્થક સબંધ હતો. ડબલ પોસ્ટ ગ્રેજયુએટ, બી.એડ્ ની શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા શિક્ષણ સહાયકોનો સ્વ–કાર્યસાધકતા વધુ હતો.

૫. વિભિન્ન વૈવાહિક પરિસ્થિતિો વાળા શિક્ષણ સહાયકો સ્વ–કામર્યસાધકતા માપદંડ પરના પ્રાપ્તાંકો સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે સ્વ–કાર્યસાધકતાને વૈવાહિત પરિસ્થિતિ સાથે સાર્થક સંબંધ હતો. અપરણિત શિક્ષણ સહાયકોનો સ્વ–કાર્યસાધકતા ઉચો હતો.

૬. બિન સરકારી, ઉતર બુનિયાદી અને ૬૦/૪૦ અનુદાનીત માધ્યમિક શાળાના શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતાન માપદંડ પરના પ્રાંપ્તાંકોના સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે વિભિન્ન શાળાઓના

૫. વિભિન્ન વૈવાહિક પરિસ્થિતિો વાળા શિક્ષણ સહાયકો સ્વ–કામર્યસાધકતા માપદંડ પરના પ્રાપ્તાંક સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે સ્વ–કાર્યસાધકતાને વૈવાહિત પરિસ્થિતિ સાથે સાર્થક સંબંધ હતો. અપરણિત શિક્ષણ સહાયકોનો સ્વ–કાર્યસાધકતા ઉચો હતો.

૬. બિન સરકારી, ઉતર બુનિયાદી અને ૬૦/૪૦ અનુદાનીત માધ્યમિક શાળાના શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતાન માપદંડ પરના પ્રાંપ્તાંકોના સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે વિભિન્ન શાળાઓના પ્રકારની સ્વ–કાર્યસાધકતા સાથે સાર્થક સબંધ હતો. બિન સરકારી, માધ્યમિક શાળાના શિક્ષણ સહાયકોનો સ્વ–કાર્યસાધકતા ઉચો હતો.

૭. માધ્યમિક શાળા અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોની સ્વ–કાર્યસાધકતા માપદંડ પરના પ્રાપ્તાંકોના સરેરાશાંકોનો તફાવત ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક હતો. એટલે કે માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓના પ્રકારની સ્વ–કાર્યસાધકતા સાથે સાર્થક સબંધ હતો. ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણ સહાયકોનો સ્વ–કાર્યસાધકતા વધુ હતો.

* श्रीमती संगीता वर्मा

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 173 - 174
ISSN 2319 - 8168

उच्चतर माध्यमिक विघालय के विघार्थियों की सामाजिक बुद्धि का तुलनात्मक अध्ययन

प्रस्तुत अध्ययन में दुर्ग जिले के उच्चतर माध्यमिक विघालय के विघार्थियों की सामाजिक बुद्धि का अध्ययन करने का प्रयास किया गया है न्यादर्श के रूप में 120 विघार्थियों (60 छात्रों एवं 60 छात्राओं) का यादषच्छिक विधि से चयन किया है। आंकडो के संग्रह हेतु डॉ. एन.के. चड्डा एवं कुमारी उषा गनेशन द्वारा निर्मित सामाजिक बुद्धि मापनी का प्रयोग किया गया है। मुल्य सांख्यिकी के द्वारा आंकडों का विश्लेषण किया गया तथा निष्कर्ष के आधार पर छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्धि में कोई सार्थक अंतर नही पाया गया वहीं शासकीय एवं अशासकीय विद्यार्थियों की सामाजिक बुद्धि में भी सार्थक अंतर नही पाया गया।

मानव को अपनी एक अपूर्व विशेषता के कारण अन्य वर्ग से भिन्न माना जाता है, प्रमुख रूप से विशेषता है कि वह एक सामाजिक प्राणी है समाज उसके लिए जल, वायु, तथा भोजन की तरह ही एक आवश्यक वस्तु है, वह समाज में रहकर जीना चाहता है और सामाजिक बंधनों को बनाने तथा दुसरों के साथ समायोजन करने की चेष्टा करता है। सामाजिक विकास के साथ–साथ सामाजिक बुद्धि का भी विकास होता है। इस बुद्धि का संबंध व्यक्तिगत तथा सामाजिक कार्यो से होता है, जिस व्यक्ति में यह बुद्धि होती है वह मिलनसार सामाजिक कार्यो में रूचि लेने वाला तथा मानव संबंध के ज्ञान से परिपूर्ण होता है। सामाजिक बुद्धि में सामाजिक चेतना, जिज्ञासा तथा नियोजन की भावना उपलब्ध वातावरण में रूचि आदि गुण होते है। व्यक्ति सामाजिक बंधनों में जकडा रहता है, उसे सामाजिक नियमों के तहत कार्य करने होते है वह अपने आप को समाज में प्रतिष्ठित करना चाहता है। सामाजिक कार्यक्रमों में हिस्सा लेता है तथा अपने आपको सर्वश्रेष्ठ साबित करना चाहता है, समाज व्यक्ति के लिए सबल तथा आवश्यक है।

उद्देश्यः–

1.शासकीय एवं अशासकीय विघालय के विघालय के विघार्थियों के सामाजिक बुद्वि का अध्ययन।

2.शासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्वि का अध्ययन।

3.अशासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्वि का अध्ययन।

4.अशासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्वि का अध्ययन।

5.अशासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्वि का अध्ययन।

परिकल्पनाः–

H_0–शासकीय एवं अशासकीय विघालय के विघालय के विघार्थियों के सामाजिक बुद्वि में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा।

H_{01}–शासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्वि में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा।

H_{02}–अशासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्वि में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा।

परिसीमायेः–

1.यह अध्ययन दुर्ग जिले तक सीमित है।

2. इस अध्ययन में शासकीय एवं अशासकीय उच्चतर माध्यमिक विघालय के 11वीं के विघार्थियों को लिया गया है।

शोध प्रविधि :–

प्रस्तुत अध्ययन में सर्वेक्षण शोध प्रविधि का प्रयोग किया गया है।

जनसंख्या :–

परिकल्पनाओं की दर्षष्टि हेतु दुर्ग जिले के उच्चतर माध्यमिक विघालयों को जनसंख्या के रूप में लिया गया है।

न्यादर्शः–

प्रस्तुत शोध अध्ययन में 60 शासकीय विघालय के कक्षा ग्यारहवीं के 30 छात्र एवं 30 छात्राओं का चयन यादृच्छिक विधि से किया गया है।

उपकरणः–

प्रस्तुत शोध अध्ययन में डॉ. एन. के. चड्डा एवं कुं. उषा

* विभागाध्यक्ष (डी.एड.) घनश्यामसिंह आर्यकन्या महाविघालय आर्यनगर दुर्ग (छ.ग.)

गनेशन द्वारा निर्मित सामाजिक बुद्धि परीक्षण का प्रयोग किया गया है।

सांख्यिकी विधिः–आंकडों के परीक्षण हेतु मध्यमान, मानक विचलन एवं टी–मूल्य का प्रयोग किया गया है।

विश्लेषण एवं विवेचनाः–

H_0– शासकीय एवं अशासकीय विघालय के विघार्थियों के सामाजिक बुद्धि में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा।

तालिका क्रंमांक –1

शासकीय एवं अशासकीय विद्यालय के विद्यार्थियों का मध्यमान ,मानक–विचलन,T-मूल्य

क्रंमांक	विद्यालय के प्रकार	N	M	SD	T-मूल्य
1	शासकीय	60	105.06	8.36	
2	अशासकीय	60	104.23	8.99	

df = 118 p>0.05 असार्थक मान

तालिका क्रंमांक–1 में शासकीय उच्चतर माध्यमिक विघालय के विद्यार्थियों का मध्यमान 105.06 एवं मानक विचलन 8.36 प्राप्त हुआ तथा अशासकीय उच्चतर माध्यमिक के विद्यार्थियों 104.23 एवं मानक विचलन 8.99 प्राप्त हुआ परिकलित Tमूल्य का मान 0.52 है। जो कि तालिका मान 0.05 स्तर पर 1.96 से कम है,अतः मान असार्थक है। परिकल्पना स्वीकष्त की गई।

H_{01}– शासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्धि में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा।

तालिका क्रंमांक –2

शासकीय एवं अशासकीय विद्यालय के विद्यार्थियों का मध्यमान ,मानक–विचलन,T-मूल्य

क्रंमांक	लिंग	N	M	SD	T-मूल्य
1	छात्र	30	50.34	4.00	
2	छात्रा	30	52.11	4.95	

df = 58 p>0.05 असार्थक मान

तालिका क्रंमांक–2 में शासकीय उच्चतर माध्यमिक विघालय के कक्षा 11वीं के छात्रों का मध्यमान 50.34 एवं मानक विचलन 4.00 है तथा छात्राओं का मध्यमान 52.11 एवं मानक विचलन 4.95 प्राप्त हुआ है। परिकलित Tमूल्य का मान 1. 52 प्राप्त हुआ है जो कि तालिका मान 0.05 स्तर प्राप्त हुआ है जो कि तालिका मान 0.05 स्तर प्राप्त हुआ है जो कि तालिका मान 0.05 स्तर पर 1.96से कम है अतः मान असार्थक है।

परिकल्पना स्वीकष्त की गई।

H_{02}– अशासकीय विघालय के छात्रों एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्धि में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा।

तालिका क्रंमांक –3

अशासकीय विद्यालय के विद्यार्थियों का मध्यमान ,मानक–विचलन,T-मूल्य

क्रंमांक	अशासकीय विद्यालय के विद्यार्थि	N	M	SD	T-मूल्य
1	छात्र	30	54.72	4.31	
2	छात्रा	30	54.94	4.04	

df = 58 p>0.05 असार्थक मान

तालिका क्रंमांक–3 में अशासकीय विघालय के कक्षा 11वीं के छात्रों का मध्यमान 54.72 एवं मानक विचलन 4.31 है तथा छात्राओं का मध्यमान 52.94एवं मानक विचलन 4.04 प्राप्त हुआ है। परिकलित T-मूल्य का मान 1.66 प्राप्त हुआ है जो कि तालिका मान 0.05 स्तर पर 1.96से कमहै अतः मान असार्थक है। परिकल्पना स्वीकष्त की गई।

परिणाम :–

शासकीय एवं अशासकीय विद्यालय के विद्यार्थियों के सामाजिक बुद्धि में कोई अंतर नही पाया गया। शासकीय विद्यालय के विद्यार्थियों के सामाजिक बुद्धि में अंतर नही पाया गया। अशासकीय विद्यालय के विद्यार्थियों में छात्र एवं छात्राओं के सामाजिक बुद्धि में कोई अंतर नही पाया गया।

उपसंहार :–

निष्कर्षतः विद्यार्थियों की सामाजिक बुद्धि पर लिंग का प्रभाव नही पाया गया क्योंकि लिंग के आधार पर वर्तमान परिक्षेप्य में दोनों को सामान वातावरण प्रदान किया जाता है, अतः सामाजिक बुद्धि का विकास छात्र एवं छात्राओं में उच्च स्तर का है वही शाला के प्रकार का भी प्रभाव नही पाया जाता क्योकि दानों ही विद्यालय एक ही सामाजिक वातावरण में है जिससे बुद्धि पर कोई प्रभाव नही पडता

संदर्भ

⇨ गाखर, एस.सी एवं बी. ऐम्स (2009) विज्ञान एवं कला संकाय के छात्रों के उपलब्धि अभिप्रेरणा एवं सामाजिक बुद्धि पर एक अध्ययन जनेनस ऑफ ऐजुकेशन स्टडीज ,7(2) 56–59 पाणीग्रह ,एम.आर (2005) उ.मा. विद्यालय के विद्यार्थियों का सामाजिक आर्थिक स्तर एवं बुद्धि का शैक्षिक उपलब्धि में संबंध एड्युटुकस , 5(2),26.27

* Shravan Sahu ** Dr. V Chauhan

Education
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 175 - 177
ISSN 2319 - 8168

उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्यार्थियो के व्यक्तित्व का तुलनात्मक अध्ययन : परिवेष , लिंग , संकाय और संस्थान के प्रकार के संदर्भ में

प्रस्तुत षोध अध्ययन केवल सामाजिक दृश्टिकोण से नही वरन् राश्ट्रिय दृश्टिकोण सें भी लाभदायक है। षिक्षा का उद्देष्य व्यक्ति को इस प्रकार तैयार किया जाये कि सभी व्यक्ति ऊॅचाई पर पहुॅचे व समाज के लिए हितकर हो। अतः इस अध्ययन मे सरगुजा जिले के उच्चतर माध्यमिक विद्याालय में अध्ययनरत विद्यार्थियो का चयन किया गया है। कुल 400 विद्यार्थिओं का चयन किया गया है। न्यादर्ष चयन हेतु स्तरीकृत यादृच्छिक विधि का प्रयोग किया गया है। प्रस्तुत षोध अध्ययन में प्रदत्तों के संकलन हेतु एस. जलोटा एवं एस. डी. कपूर द्वारा निर्मित आईंजेंक मड्सले व्यक्तित्व परिसुची का प्रयोग किया गया है।उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में परिवेष , लिंग , संकाय और संस्थान के प्रकार के आघार पर कोई सार्थक अंतर नही पाया गया ।

प्रस्तावना :– षिक्षा के औपचारिक साधन के रूप में षैक्षिक संस्थाओ की बालक के व्यक्तित्व विकास में महत्वपूर्ण भूमिका है। विद्यालय में जहॅा ,विभिन्न परिवारों के बच्चे एक साथ षिक्षा ग्रहण करते है। उनके व्यक्तित्व में निखार आता है। ष्याला की अपेक्षा बच्चों का अधिक समय घर पर व्यतीत होता है। विद्यार्थी ,परिवार के सभी सदस्यों से प्रभावित एवं प्रेरित होता है जो उसे समय – समय पर षिक्षा, प्रोत्साहन और मार्गदर्षन के द्वारा व्यक्तित्व का विकास करते है। घर और समाज में सामाजिक तथा नैतिक गुणों का विकास होता है। साथ ही बच्चे भावात्मक रूप सें अपने अभिभावकों सें निकट होते है। अतः उनके व्यवहार ,मार्गदर्षन एवं प्रोत्साहन को अधिक गंभीरता से ग्रहण करते है जिनसे विभिन्न संवेगात्मक अनुभव प्राप्त होते है। इन्ही अनुभवों का व्यक्तित्व विकास में घनिश्ठ संबंध है। उचित व्यवहार एवं आवष्यक मार्गदर्षन तथा प्रोत्साहन सें बच्चो में निर्णय लेने की योग्यता ,समायोजन की क्षमता ,आत्म–विष्वास की दृढ़ता बढती है। जिससे व्यक्तित्व

व्यक्तित्व को सामान्यतः व्यक्ति के षारीरिक सौश्ठव ,व्यवहार कुषलता एवं पद गौरव के रूप में देखा, समझा जाता है, परन्तु वास्तव में व्यक्तित्व इससे कुछ अधिक होता है। व्यक्तित्व के स्वरूप की व्याख्या मुख्य रूप से दार्षनिकों ,मानवषास्त्रियों ,समाजषास्त्रियों और मनोवैज्ञानिकों ने की है। प्राचीन भारतीय ग्रंथ ,वेद और उपनिशदों एवं शट्दर्षनों में मनुश्य के व्यक्तित्व को उसकेषरीर ,मन और आत्मा के विकास के रूप में स्वीकार किया गया है। भारतीय दर्षनों के अनुसार जिस मनुश्य के षरीर , मन, बुद्धि ,अहं और आत्मा का जितना अधिक विकास हो जाता है, उस मनुश्य का व्यक्तित्व उतना ही अधिक विकसित होता है। व्यक्तित्व एक विषिश्ट प्रकार की रचना है। जिस प्रकार ईट , सीमेंट व क्रांकीट के योग का नाम भवन नही होता ,भवन तो इनके द्वारा निर्मित एक विषिश्ट रचना होती है, ठीक इसी प्रकार व्यक्तित्व भी विभिन्न गुणों का योग नही होता ,एक विषिश्ट रचना होती है। इसी व्यक्तित्व पर यह कहा जाता है, कि किसी मनुश्य के व्यक्तित्व से तात्पर्य उसके स्वयं के पूर्ण रूप सें होता है। व्यक्तित्व वह है जो स्वयं ही अपने चारो ओर समाज का निर्माण कर लेता है।

अध्ययन का उद्देष्य :–

- ग्रामीण एवं षहरी परिवेष के उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का अध्ययन करना।
- उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के छात्रों एवं छात्राओं के व्यक्तित्व का अध्ययन करना ।
- उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विज्ञान एवं कला संकाय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का अध्ययन करना।
- षासकीय एवं अषासकीय उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का अध्ययन करना।

अध्ययन की परिकल्पना :– षोधकर्त्ता ने उद्देष्यों के आधार पर निम्न**षून्य परिकल्पना** बनाई है –

H0.1 . ग्रामीण एवं षहरी परिवेष के उच्चतर माध्यमिक

*M.PHIL. Student in C.V.RAMAN UNIVERSITY,BILASPUR,C.G.
** Head of Dept., Bhilai School of Education & Research ,Chandkhuri, Durg, CG

विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

H0.2 उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के छात्रों एवं छात्राओं के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

H0.3 . उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विज्ञान एवं कला संकाय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

H0.4 - षासकीय एवं अषासकीय उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

परिसीमायें :–

- यह अध्ययन सरगुजा जिले तक सीमित है।
- इस अध्ययन में सरगुजा जिले के ग्रामीण एवं ष्षहरी उच्चतर माध्यमिक विद्यालय को लिया गया है।
- यह अध्ययन उच्चतर माध्यमिक विद्यालय के कक्षा 11वी. के छात्रो एवं छात्राओं तक सीमित है।
- यह अध्ययन विज्ञान एवं कला संकाय तक सीमित है।
- इस अध्ययन में सरगुजा जिले के षासकीय एवं अषासकीय विद्यालय कों लिया गया है।

षोधविधि :– प्रस्तुत अध्ययन में सामान्य सर्वेक्षण विधि का प्रयोग किया जायेगा।

प्रस्तुत ष्षोध अध्ययन में सरगुजा जिले केषहरी परिवेष केष्षासकीय विद्यालय से 50 छात्र एवं 50 छात्राओं तथा अषसकीय विद्यालय सें 50 छात्र एवं 50 छात्राओं का चयन किया गया है ।

ग्रामीण क्षेत्र के षासकीय विद्यालय सें 50 छात्र एवं 50 छात्राओं तथा अषासकीय विद्यालय सें 50 छात्र एवं 50 छात्राओं का चयन किया गया है अर्थात् कुल 400 विद्यार्थिओं का चयन किया गया है। न्यार्दा चयन हेतु स्तरीकृत यादृच्छिक विधि का प्रयोग किया गया है।

षोध अभिकल्प :–

परिवेष –	ष्षहरी				ग्रामीण				योग
लिंग –	छात्र		छात्रा		छात्र		छात्रा		
संकाय संस्था	विज्ञान	कला	विज्ञान	कला	विज्ञान	कला	विज्ञान	कला	
षासकीय	25	25	25	25	25	25	25	25	200
अषासकीय	25	25	25	25	25	25	25	25	200
योग	50	50	50	50	50	50	50	50	400

षोध में प्रयुक्त उपकरण :– प्रस्तुत षोध अध्ययन में प्रदत्तों के संकलन हेतु एस. जलोटा एवं

एस. डी. कपूर द्वारा निर्मित आईंजेंक मड्सले व्यक्तित्व परिसुची का प्रयोग किया गया है।

अध्ययन में प्रयुक्त सांख्यिकी :– षोध अध्ययन में ऑकड़ों के विष्लेशण हेतु मध्यमान , प्रामाणिक

विचलन एवं ज. मूल्य सांख्यिकी का प्रयोग किया जायेगा।

विष्लेशण एव' निश्कर्श :–

H0.1 . ग्रामीण एवं षहरी परिवेष के उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

तालिका क्रमांक 1

ग्रामीण एवं षहरी परिवेष के उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का मध्यमान, मानक विचलन, t-मूल्य

क्रमांक	परिवेष	N	M	S.D.	t-मूल्य
1	ग्रामीण	200	122•47	7•76	0•03099
2	ष्षहरी	200	124•21	8•25	
Df -398				P> 0.05	असार्थक है

तालिका क्रमांक 1 का अवलोकन करने के ज्ञात होता है कि उच्चतर माध्यमिक विद्यालय के ग्रामीण विद्यार्थियो का मध यमान 122•47 एवं प्रामाणिक विचलन 7.76 है तथा ष्षहरी विद्यार्थियो का मध्यमान 124.21 एवं प्रामाणिक विचलन 8.25 है। दोनो स्तर पर के मध्यमानो के अन्तर की सार्थकता की जांच करने के लिए t – मूल्य ज्ञात किया गया हैं, जिसका मान समग्रता मे 0.03000 है, जो 0.05 स्तर के लिए असार्थक है। अस्तु इस परिकल्पना को स्वीकार किया गया है।

परिणाम – ग्रामीण एवं षहरी परिवेष के उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में सार्थक अंतर नही पाया गया।

H0.2 उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के छात्रों एवं छात्राओं के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

तालिका क्रमांक 2

उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के छात्रों एवं छात्राओं के व्यक्तित्व का मध्यमान, मानक विचलन, t-मूल्य

क्रमांक	लिंग	N	M	S.D.	t-मूल्य
1	छात्रों	200	122•80	8•21	0•1821
2	छात्राओं	200	123•88	7•87	
Df -398				P> 0.05	असार्थक है

तालिका क्रमांक 2 का अवलोकन करने के ज्ञात होता है कि उच्चतर माध्यमिक विद्यालय के छात्रों के व्यक्तित्व का मध्यमान 122•80 एवं प्रामाणिक विचलन 8.21 है तथा छात्राओं के व्यक्तित्व का मध्यमान 123.88 एवं प्रामाणिक विचलन 7. 87 है। दोनो स्तर पर के मध्यमानो के अन्तर की सार्थकता की जांच करने के लिए t – मूल्य ज्ञात किया गया हैं, जिसका मान समग्रता मे 0.1821 है, जो 0.05 स्तर के लिए असार्थक है। अस्तु इस परिकल्पना को स्वीकार किया गया है।

परिणाम – उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के छात्रों एवं छात्राओं के व्यक्तित्व में सार्थक अंतर नही पाया गया।

H0.3 . उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विज्ञान एवं कला

संकाय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

तालिका क्रमांक 3

उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विज्ञान एवं कला संकाय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का मध्यमान, मानक विचलन, t-मूल्य

क्रमांक	संकाय	N	M	S.D.	t-मूल्य
1	विज्ञान	200	122•93	7•44	0•3120
2	कला	200	123•75	8•61	
Df -398				P> 0. 05	असार्थक है

तालिका क्रमांक 3 का अवलोकन करने के ज्ञात होता है कि उच्चतर माध्यमिक विद्यालय के विज्ञान संकाय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का मध्यमान 122•93 एवं प्रामाणिक विचलन 7. 44 है तथा कला संकाय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का मध्यमान 123.75 एवं प्रामाणिक विचलन 8.61 है। दोनो स्तर पर के मध्यमानो के अन्तर की सार्थकता की जांच करने के लिए t – मूल्य ज्ञात किया गया हैं, जिसका मान समग्रता मे 0.3120 है, जो 0.05 स्तर के लिए असार्थक है। अस्तु इस परिकल्पना को स्वीकार किया गया है।

परिणाम – उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विज्ञान एवं कला संकाय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में सार्थक अंतर नही पाया गया।

H0.4 - षासकीय एवं अषासकीय उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया जायेगा ।

तालिका क्रमांक 4

- षासकीय एवं अषासकीय उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का मध्यमान, मानक विचलन, t-मूल्य

क्रमांक	संकाय	N	M	S.D.	t-मूल्य
1	- षासकीय	200	122•82	8•44	0•19899
2	अषासकीय	200	123•86	7•62	
Df -398				P> 0. 05	असार्थक है

तालिका क्रमांक 4 का अवलोकन करने के ज्ञात होता है कि षासकीय उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का मध्यमान 122•82 एवं प्रामाणिक विचलन 8.44 है तथा अषासकीय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व का मध यमान 123.86 एवं प्रामाणिक विचलन 7.62 है। दोनो स्तर पर के मध्यमानो के अन्तर की सार्थकता की जांच करने के लिए t – मूल्य ज्ञात किया गया हैं, जिसका मान समग्रता मे 0. 19899 है, जो 0.05 स्तर के लिए असार्थक है। अस्तु इस परिकल्पना को स्वीकार किया गया है।

परिणाम - षासकीय एवं अषासकीय उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में कोई सार्थक अंतर नही पाया गया।

उपसंहार – उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्याार्थियों के व्यक्तित्व में परिवेष , लिंग , संकाय और

संस्थान के प्रकार के आघार पर कोई सार्थक अंतर नही पाया गया ।

संदर्भ ग्रंथ

- मुरजानी जे. डी. और जैन मीना , एवं गरियानी ममता (2002) : " महाविद्यालयीन विद्यायर्थियों की संवेगात्मक बुध्दि एवं व्यक्तित्व " प्राची जरनल ऑफ साइकोकल्चर
- डाईमेन्सन ,वाल्यूम – 18 , क्रं.– 1 ,पुष्ठ– (47 –50)
- पाण्डेय. एस. और कोठारी , एस.(2007) : "उच्चपदाधिकारियों के सीखने के तरीके पर संवेगात्मक बुध्दि एवं ।ध्ठ व्यक्तित्व के प्रभाव का अध्ययन " इण्डियन साइकोलॉजीकल रिव्यू , वाल्यूम – 68 , क्रं. –1, पुष्ठ – (39 – 44)
- उपाध्याय प्रतीक (2006) : " संवेगात्मक बुध्दि के छात्र षिक्षक का व्यक्तित्व " जरनल ऑफ ऐजुकेषनल स्टडिज , वाल्यूम – 4 , क्रं.– 1, 2 , पुष्ठ – (37 – 39)
- सिंह , अरूण कुमार (2013) : " उच्च सामान्य मनोविज्ञान " सातवॉ संस्करण , मोतीलाल बनारसी दास पाब्लिकेषन्स , पुष्ठ – (962 – 1014)

* Puja Giri

** Dr. V Chauhan

Education

Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 178 - 181
ISSN 2319 - 8168

TO STUDY THE EFFECT OF FAMILY ENVIRONMENT ON ACADEMIC ACHIEVEMENT OF HIGHER SECONDARY STUDENTS

The present paper summaries the study conducted on 240 students of Rajnandgaon district of Chhattisgarh chosen from Eleventh grade students of Higher Secondary School.The result indicated that Healthy Family Environment significant effected Academic Achievement of students.Whereas Moderate and Non-healthy family Environment is not significant effected Academic Achievement of students.

INTRODUCTION:

Parents positive attitude towards child's education is important in determining academic achievement. Favorable attitude towards schooling & education enhances parental involvement in children present & future studies. Parental attitude is a measure or an index of parental involvement. Adolescence is a time of rapid range. In adolescence ages (11-17) youth experiences puberty, develop abstract thinking abilities & transition into higher secondary school. Students desire autonomy independence & time with peers but at the same time they continue to rely on guidance from parents & other adults .To be in school & in life students need trusting & caring relationship from parents. They also need opportunities to form their own identity .Family environment in academics & learning remains important in adolescent years. Unfortunately family environment tends to decrease across higher secondary education. Yet family environment remains a powerful predictor of various adolescence outcomes.

STATEMENT OF THE PROBLEM :

"To study the effect of Family Environment on Academic Achievement of Higher Secondary Students "

OBJECTIVES OF THE STUDY :

- To study the effect of healthy family environment on academic achievement of boys & girls.
- To study the effect of non healthy family environment on academic achievement of boys & girls.
- To study the effect of moderate family environment on academic achievement of boys & girls.
- To study the difference between healthy family environment & non healthy family environment on academic achievement of higher secondary students.
- To study the difference between healthy family environment & moderate family environment on academic achievement of higher secondary students.
- To study the difference between Non- healthy family environment & Moderate family environment on academic achievement of higher secondary students.

HYPOTHESIS :

Following null hypothesis were drawn for the research -

$H_{0.0}$ - There will be a significant effect of healthy family environment on Academic achievement of boys & girls.

$H_{0.1}$ - There will be a significant effect of non healthy family environment on academic achievement of boys & girls.

$H_{0.2}$ - There will be a significant effect of moderate family environment on academic achievement of boys & girls.

$H_{0.3}$ - There will be a significant difference between healthy family environment & non healthy family

* M.PHIL. Student in C.V.RAMAN UNIVERSITY,BILASPUR,C.G.

** Head of Department, Bhilai School of Education & Research ,Chandkhuri, Durg, CG

environment on academic achievement of higher secondary students.

$H_{0.4}$- There will be a significant difference between healthy family environment & moderate family environment on academic achievement of higher secondary students.

$H_{0.5}$- There will be a significant difference between Non- healthy family environment & Moderate family environment on academic achievement of higher secondary students.

METHODOLOGY-

In this research survey method will be used.

POPULATION-

A population of total Higher Secondary Students eleventh grade of Rajnandgaon will be selected for the research.

SAMPLE

A sample of 240 11th grade students of higher secondary schools of Rajnandgaon district will be selected by random sampling technique.

TOOLS:

The following standardized tool will be used by research -

Family Environment Scale of **Harpreet Bhatia & N.K. Chanda's**

Academic Achievement of student's is measured by half –yearly marks in science subject.

STATISTICAL TECHNIQUE :Mean , Standard Deviation ,t- test will be used.

Data Analysis And Interpretation

Obtained data of the mean of students are presented in the table. t- value has been employed to access the significance of difference and computed to test the hypothesis.

H_0 - There will be a significant effect of healthy family environment on academic achievement of boys & girls.

Table .1 Showing 't' value , Mean and SD scores of boys and girls of healthy family environment.

Sex	N	M	SD	t - value	Level
Boys	40	45.42	2.70	4.1366	Significant
Girls	40	41.97	3.47		
df = 78 P < at 0.05 level (1.96)					

It is evident from the above table that the mean of healthy environment boys is 45.42 while that of girls is 41.97 and the SD of boys is 2.70 and that of girls is 3.47 .The calculated t-value is 4.1366 which is more than the tabulated value 1.96 at 0.05 levels, so the hypothesis H0 is accepted . As the mean scores favors boys 45.42 which reveals that boys are paid more attention as compared to girls.

Result:- By seeing the table it depicts that there is a significant effect of boys and girls in healthy family environment on their academic achievement .

$H_{0.1}$ -There will be a significant effect of non healthy family environment on academic achievement of boys and girls.

Table .2 Showing 't' value , Mean and SD scores of boys and girls of non healthy family environment

Sex	N	M	SD	t - value	Level
Boys	40	28.32	4.36	0.6528	Non-Significant
Girls	40	29.125	3.71		
df = 78 P> at 0.05 level (1.96)					

it is evident that the observed mean of non healthy family environment boys is 28.32 while that of girls is 29.125 and SD of boys is 4.36 and girls is 3.71.

The calculated t-value is 0.6528 which is less than the tabulated value 1.96 at 0.05 levels so the hypothesis i $H_{0.1}$ s rejected.

Result:- By seeing the table it depicts that there is no significant effect of non healthy family environment on academic achievement of both boys & girls.

$H_{0.2}$ - There will be a significant effect of moderate family environment on academic achievement of boys & girls.

Table .3 Showing 't' value , Mean and SD scores of boys and girls of moderate family environment

Sex	N	M	SD	t - value	Level
Boys	40	35.05	7.51	0.268	Non-Significant
Girls	40	36.72	5.82		
df = 78		P> at 0.05 level (1.96)			

It is evident from the above table that mean of moderate family environment boys is 35.05 and that of girls is 36.72. SD of boys is 7.51 and girls are 5.82.The calculated t –value is 0.268 which is less than the tabulated t-value 1.96 at 0.05 levels so the hypothesis $H_{0.2}$ is rejected.

Result:- By seeing the table it depicts that there is a significant difference is found out in between both boys and girls of moderate family environment which shows that equal importance is not given to both.

$H_{0.3}$ - There will be a significant difference between healthy family environment and non healthy family environment on academic achievement of higher secondary students.

Table .4 Showing 't' value , Mean and SD scores of differences between healthy family environment and non healthy family environment on academic achievement of students.

Families	N	M	SD	t - value	Level
Healthy Family Environment	80	43.7	3.54	2.836	Significant
Non Healthy Family Environment	80	28.72	4.081		
df = 158		P > at 0.05 level (1.96)			

It is evident from the above table that mean of differences of healthy family environment is 43.7 and non healthy family environment is 28.72. SD of healthy family environment is 3.54 and non healthy family environment is 4.081.The calculated t – value is 2.836 which is more than the tabulated t-value is 1.96 at 0.05 significant level so the hypothesis is accepted. As the mean scores favors healthy family environment 43.7 which reveals that healthy families are better responsible and able to focus more on task at hand & pay attention to their children as compared to non healthy families.

Result:- By seeing the table it depicts that there is a significant difference between healthy family environment and non healthy family environment on academic achievement of higher secondary students.

$H_{0.4}$ - There will be a significant difference between healthy family environment & moderate family environment on academic achievement of higher secondary students.

Table .5 Showing 't' value , Mean and SD scores of differences between healthy family environment and moderate family environment on academic achievement.

Families	N	M	SD	t – value	Level
Healthy Family Environment	80	43.7	3.54	2.31	Significant
Moderate Family Environment	80	35.88	6.73		
df = 158		P > at 0.05 level (1.96)			

It is evident from the above table that means of differences of non healthy family environment is 28.72 while that of family environment is 35.88. SD of non healthy family environment is 4.081 and moderate family environment is 6.735. The calculated t – value is 1.14 which is less than the tabulated t-value at 0.05 significant levels which shows that the hypothesis is accepted. As the mean scores favors moderate family environment 35.88 which reveals that moderate family focuses and pays less attention on children academic achievement as similar to non healthy families.

Result:- By seeing the table it depicts that there is a no significant difference between non healthy family environment and moderate family environment on academic achievement of higher secondary students.

CONCLUSION

On the basis of analysis, interpretation and discussion of the results presented in the above all, certain meaningful conclusions have been drawn which are reported as under:

It was found that of healthy family students of 11th grade fall in the high category of academic achievement .The students who come from these families perform better and nice. They have more supportive environment and also get positive academic achievement for both boys and girls. Results also showed that good quality of home environment had more significant positive relation with 'high' level of academic achievement in boys than among the girls. It was found out that students who come from non healthy families that is from humble background, however, due to lack of suitable family environment students can't concentrate in their academic activities. They have to offer their helping hand in their household works. This is basically because families generally play major roles in the provision of essential services to the families. Therefore, there was need to conduct a study to establish the relationship of family environment on academic achievement of higher secondary students .It was found out students who come from moderate families A parent with a normal family will not only find it easy to provide for the physical needs of the child, but will also be in a position to give him attention, encouragement, stimulation and support with his school work. This could have a motivating effect on a child from the normal family in comparison with a child from a high family where the parents are always busy trying to find ways of meeting the basic needs of the family.

REFERENCE

- Ahuja , M . (2006), Parental Involvement and academic achievement across various levels , Department of education Punjab university Chandigarh cited in recent research in education 11 , 84 – 93 .
- Ahuja M & Soni N.S. (2004) , A study of academic achievement of adolescence in relation to parental involvement & aspiration ,Indian educational review 40(2) 58-75.
- Muola J.M. 2010 A study of the relationship between academic achievement motivation and home environment among standard eight pupils
- Educational Research and Reviews Vol. 5 (5), pp. 213-217, May, ISSN 1990-3839 © 2010 Academic Journals Egerton University

* Nayanaben Thakkar

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 182 - 184
ISSN 2319 - 8168

HR PRACTICES IN RETAIL INDUSTRY

Introduction

The world of retail merchandising has come a long way. There is a movement now from the unorganized sector. The whole concept of shopping has altered in terms of format and consumer buying behave our, ushering in a revolution in shopping in India. Retailing is India's largest industry, accounting for over 10 percent of the country's GDP and around 8 percent of the employment, that is about 25 million people. Organized retailing was worth Rs.23,000 crore in 2003 and is growing at a rate of 25-30 per cent annually (KSA Techno park Report), the foods and groceries category constitutes 14 per cent of the total share of organized retailing in India. In food & grocery retailing, the traditional method of shopping is changing. The Indian customer, who was used to shopping at the neighborhood kirana, has a choice of going to a supermarket.

There are too many food and grocery out lets., which are close to each other. So, there is no differentiation, which could make it hard to build loyalty,. The function of human resources has special significance in retail, as the employees operate in a unique environment. In being a part of the service industry, it is the people with in the organization that can become the source of competitive advantage. In any retail organization, the people who deal with the customers at a one to one level, are considered to be the face of the organization. Thus, people who work at the store level are important.

Availability of trained personnel and retaining the human resources is a major challenge for these food & grocery retailers. Given that experienced retail professionals in India are still a scarce commodity, and also the fact that they play a significant role in the entire retailing process of value creation and brad building. Only better HR practices can retain experienced personnel in the outlets. HR practices of organized Food & Grocery retailing are in a nascent stage. This empirical study makes an effort in studying the current HR practices prevailing in organized food and grocery retailing which include recruiting, selection, training, compensation and evaluation.

Review of Literature

Katherine L. Hughes (1999) concluded that the super market industry hires youth, pays entry- level workers around minimum wage, and does not require much in the way of skills. In contrast to fast food, however, many supermarket companies are interested in retaining these young people and providing them with further training so that they will become know ledge able. long-term employees.

According to Annette Bernhordt (1991), beyond the poor quality of most retail jobs, there is also the deeper question of opportunities for upward mobility. Workers who hold retail and other low-wage service jobs tend to be the least educated in the labor force and so depend on training for career mobility. Moreover, the industry has one of the flattest job hierarchies in the economy-sales and service occupations make up more than two-thirds of the jobs. Firms are also increasingly hiring young college graduates for managerial slots and bypassing workers with years of tenure. In this context there is a severe constraint on upward mobility, no matter how talented or hard-working the individual. Shishir Kumar (2006) felt that, retailing as a career was considered to be at the bottom end of the bottom end of the social strata. Graduates from reputed universities did not want to work in retailing because of given wage levels and social status associated with

* Assistance Professor, Kankarej Arts & Commerce College, Thara

a front line retail position.

Objective and Methodology

The article studies the Human Resource practices prevailing in organized food and grocery retailing. Statistical approach, " factor analysis" has been used for the study.

The study is based on primary data collected from the employees working in organized food and grocery retail outlets in Bangalore, with the help of a well-drfted and structured questionnaire. The universe of the study consists of the 30 employees from Food world , Fabmall and Foodbazaar outlets. Gupta (1979) emphasizes that specific area study has the advantage of overcoming the regional differences in natural and geographical endowment. The questions inquiring HR practices were implemented with 38 statements for different functional aspects of HR. The respondents had to rate it according to the importance, on the five-point Likert Scales.

Data Analysis

The demographic characteristics of the respondents (Table 1) depict that the majority of employees belong to the age group 20-30 years, followed by the age group under 20 years. This reveals that the employees in organized food and grocery retail outlets are relatively young. Further, majority of them are unmarried and the number of female employees are significantly more than that of the male employees. 73% of the employees are under graduates, out of which 33% have done metric and 40% higher secondary. Majority (77%) of employees were earning Rs.5000 and below as their monthly salary.

The explanatory factor analysis is used in order to identify the various factors prevailing in HR practices in organized food and grocery retailing. Principal Components Analysis is employed for extracting factor. Orthogonal rotation with Verimax was applied. The Latent root criterion is used extraction of factors. As per it, only the factors having latent roots of Eigen values greatest than one are considered significant: all the factors with latent roots lese than one are considered insignificant and disregarded. In interpreting factors, a decision must be made regarding the consideration of the factor loadings, which are worthwhile. A factor loading represents the correlation between on original variable and its factor.

After a factor solution has been obtained, in which all variables have a significant loading on a factor, then some more meaning to the pattern of factor loadings is assigned. Variables with higher loadings are considered more important and have greater influence on the name and label selected to represent a factor. Hence, the authors examined all the underlined variables for a particular factor and placed greater emphasis on those variables with higher loadings attempted to assign a name or label to a factor that accurately reflected the variables loading on that factor. The names of label is not derived or assigned by the factor analysis computer program; rather, the label is intuitively developed by the factor analyst based on its appropriateness for representing the underlying dimension to a particular factor. All the factors have been given appropriate names on the statement, the label and factor loading have been summarized in tables 3 and 5.

Recruitment & Selection

Walk-in-interview and employee reference were the sources of recruitment (100%). The selection of candidates was purely based on the personal interview. Other selection tools like written / psychological tests were not at all used.

Training Programmes

There were five factors each having Eigen value exceeding one for training programmes. The Eigen values for four factors were 3.187,2.285,1.671,1.522 and 1.410 respectively. The index for the present solution accounts for 67.165% of the total variations for the training programmes. It is pretty good extraction, because we are able to economies on the number of choice factors (from 15 to five underlying factors). and we lost 32.835% of information content for choise of variables. The percentage of variance explained by factors one to five are 21.246, 15.231, 11.140, 10.149, and 9.399 respectively.

Large communalities indicate that a large number of variance has been accounted for by the factor solution. Varimax rotated factor analytic results for

training programmes are shown in table I which indicate that after five factors are extracted and retained, the communality is 0.666 for variable 1,0.690 for variable 2 and so on. It means that approximately 66% of the variance of variable 1 is being captured by five extracted factors together. The proportion of variance in any one of the original variables, which is being captured by the extracted factor, is known as communality (Nargundkar, 2002).

In Table 3, the employees considered content and method as the most dominating factor. The employees felt that the content of the training programmes were usually good. Trainings were done using on the job methods and lectures. Training through discussions has negative loading. The second significant factor was trainer and the timing of the training programmes. Usually, their own staff does training. External agencies have not been employed so far. Timing has negative loading, as it is not conducted when it is required. Place. Duration and frequency is the third significant factor. Trainings are held at places convenient for the employees. The negative loadings for duration and frequency reveals that the duration of training programmes are short and frequency is also less.

Motivation

The most significant motivating factor (Table 5) is nature of job and growth opportunities. The employees are motivated to do the job as it gives them more learning opportunities as the work interests them. They feel that growth and promotion opportunities are more in the company. They get motivation to do the work because of above factors. Working condition and management support is the second significant motivating factor. And

Compensation

The first significant factor is expenses and bonus (Table 7) . The management recognizes good performers. The company reimburses the expenses on the job. Employees also receive bonus regularly. Allowances and salary is the second significant factor. Employees receive allowances for telephone petrol etc. As the loading for salary is very less, employees are not satisfied with their current salary. They feel company does not have good reward system.

Evaluation

From Table 9 the first factor reveals that performance appraisal is done in the company. Employees are evaluated regularly of their jobs. Complexity of the job does not have importance in the appraisal. Skills is the second important factor for performance appraisal. This includes skills on the job and interpersonal skills. The last significant factor is the overall performance/ Experience on the job.

Conclusion

Organized retailing is still in its nascent stage. The education level of the employees in organized food and grocery retailing is very less. Most of the employees are below graduates. The age group of the employees is between 20 to 30 years who are mostly unmarried. The income level is below Rs.5,000 for majority of them. As study reveals, the HR practices in the industry are at the rudimentary level. Recruitment is very simple i.e. walk in interviews. The selection criteria are limited to personal interview only. The training programmes are just through on the job methods, as and when it is felt by the management. Training programs are meant for improving the productivity on the job. Most of the employees are self-motivated. The source of motivation is because of more learning opportunities and nature of the job. Salary is the least motivating factor for them. The wage level of the industry is at the minimum. Future days will see the implementation of more technology in the industry. To cope up with the changes, it will lead to increased skill level of the employees and also better HR practices.

REFERENCE

- ⇨ Katherne L.Hughs, working paper, Aprill-1999- Super market employment , good jods at good wages?
- ⇨ Annette Bernhordt, Case study, March 1999. The future o flow-wage jogs.
- ⇨ Malhotra N.K 2005 Mrketing research : an applied orientation. Pearson edu. (India Branch) New Delhi.

* Sureshkumar Thakkar

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 185 - 188
ISSN 2319 - 8168

IMPACT OF GLOBALIZATION ON MERGERS AND ACQUISITION

The rise of globalization has exponentially increased the market for cross border Mergers and Acquisition (M&A). This rapid increased has taken many M&A firms as surprise because the majority of them never had to consider acquiring the capabilities or skills required to effectively handle this kind of transaction. In the past, the market's lack of significance and a more strictly national mindset prevented the vast majority of small and mid-sized companies from considering cross border intermediation as an option which left M&A firms inexperienced in this field.

Scope of Merger & Acquisition

Merger & Acquisition has become a daily transaction nowadays. Mergers and acquisition are an important area of capital market activity in restricting a corporation and had lately become one of the favored routes for growth and consolidation. the reason to merge, amalgamate and acquire are varied, ranging from acquiring market share to restructuring the corporation to meet global competition. One of the largest and most difficult part of business mergers partners. The main objective of each firm is to gain profits. M&A has a great scope in sectors like steel, aluminium, cement, auto, banking & finance, Computer software, pharmaceuticals, consumer durable food products, textiles etc. It is an indispensable strategic tool for expanding product portfolio's, entering into new market, acquiring new technologies and building new generation organization with power and resources to compete in global basis.

Motive behind M&A

The dominant rationale used to explain M&A activity is that acquiring firms seek improved financial performance. The following motives are considered to improve financial performance:

1.Synergies: the refers to the fact that the combined company can often reduce its fixed costs by removing duplicate departments or operations, lowering the costs of the company relative to the same revenue stream, thus increasing profit margins.

2. Increased Revenue/Increase Market Share: This assumes that the buyer will be absorbing a major competitor and thus increase its market power (by capturing increased market share) to set prices.

3. Cross selling: For example, a bank buying a stocker could then sell its banking products to the stock broker's customer's, while the broker can sign up the bank's customer's for brokerage accounts or, a manufacturer can acquire and sell complementary products.

4. Economics of Scale: For example, managerial economics such as a increased opportunity of managerial specialization. Another example are purchasing economies due to increased order size and associated bulk-buying discounts.

5. Taxes: A profitable company can buy a loss maker to use the target's loss as their advantage by reducing their tax liability to profitable companies to "shop" for loss making companies, limiting the tax motive of an acquiring company.

6. Geographical or other Diversification: This is designed to smooth the earning results of a company, which over the long term smoothens the stock price of a company, giving conservative investors more confidence while investing in the company. However, this does not always deliver value to shareholders.

7. Resource Transfer: resource are unevenly distributed across firms (berney,1991) and the

* Assistance Professor, Kankarej Arts & Commerce College, Thara

interaction of target and acquiring firm resources can create value through either overcoming information asymmetry or by combining scarce resources.

8. Vertical Integration: Vertical Integration occurs when an upstream and downstream firm merge (or one acquire the other). There are several reasons for this to occur. One reason is to internalize an externality problem. A common example of such an externality is double marginalization. By merging, the vertically integrated firm can collect one deadweight loss by setting the upstream firm's output to the competitive level. This increases profits and consumer surplus. A merger that creates a vertically integrated firm can be profitable.

However, on average and across the most commonly studied variables, acquiring firm's financial performance does not positively change as a function of their acquisition activity. Therefore, includes additional motives for merger and acquisition that may not add value of shareholders.

9. Diversification: While this may hedge a company against a downturn in an individual industry, it fails to deliver value, since it is possible for individual shareholders to achieve the same hedge by diversifying their portfolio's at a much lower cost than those associated with a merger.

10. Manager's Confidence: It increase confidence of managers, but manager's overconfidence about expected synergies from M&A may result in overpayment for the target company.

11. Empire Building: Managers have larger companies to manage and hence more power.

12. Manager's Compensation: In the past, certain executive management teams had their payout based on the total amount of profit of the company, instead of the profit per share, which would give the team a perverse incentive to buy companies to increase the total profit while decreasing the profit per share (which hurts the owners of the company-the shareholders); although some empirical studies show that compensation is linked to profitability rather than more profit of the company.

· The economics of scale can be gained with a larger base.

· To reduce competition and product diversification.

· To expand by establishing their presence in the host country.

· To adopt the technologies from other companies rather than spending time and money in developing it themselves.

· To reduce foreign exchange.

13. Other objectives: In addition to above, M&A serves following purpose:

Classification of M&A:

Accounting standard 14 classifies amalgamations (also referred as business combination) into two categories for the purpose of accounting:

(a) Amalgamation in the nature of merger and

(b) Amalgamation in the nature of purchase.

AS 14 provides that in case of Amalgamation in the nature of merger, pooling of interest method is to be applied, whereas for other cases purchase method is to be applied. This standard is applicable only if two or more entities are merged to form a new entity. In case of takeover of majority interest which does not yield to formation of a new merged entity, AS 14 in not applicable.

Prerequisities of M&A

(a) Transfer of all assets and liabilities to transfer company

(b) 90% of shareholders of transferor company should become shareholders of transferee company

(c) Consideration for purchase should be paid by issue of equity share of transferee company

(d) Continuation of business of the acquired company and

(e) No adjustment to be made for assets and liabilities taken over.

Human Resources Issues

The investors analyses the average salary of the employees, ratio of outsourced employee to total employees, salary range vis a vis Industry trend and chances of salary increase to be made. The investors also tries to find out whether any Golden parachute has been issued to senior management which has to be borne by the merged entity. The results of due diligence exercise help to unearth startling facts and assist the investment banker to revise the valuation. From the acquire's perspective, some change

management problems can be avoided by solving them before the deal closes. For example, if the due diligence reveals that the workforce of the target company in inflated, then he may insist for its rationalization as a precondition to deal closure.

M&A by Indian Multinationals at Foreign Turf surpass Domestic Takeovers

The first nine month of 2010-11 (April-December) have witnessed more than threefold increase in value terms in the Merger & Acquisitions growing from us$ 13.54 billion in the corresponding period to us$58.73 billion. The study undertaken by the Associated Chambers of Commerce and Industry of India (ASSOCHAM) says the number of deals also rose to 222 from 129 during the same period last year.

The major merger and acquisitions occurred in telecom followed by energy, metal & mining, pharmaceutical and BFSI sectors. During the first nine months of FY 2010-11 eleven telecom sectors topped the list with 28.26 per cent share of the total valuation of M&A deals that took place in India, followed by energy sector accounted for 23.59 per cent, metal & mining sector accounted for 23.19 per cent while pharmaceutical and BFSI sector accounted for 8.20 per cent and 5.74 per cent respectively.

The number of M&A activities in the past nine months shows that the Indian telecom sector is all set to take on the global markets. There were 10 inbound, outbound and domestic M&A deals which took place in telecom sector during April-December 2010, Valuing to US$ 16.60 billion; representing 28.26 per cent share in total valuation of the M&A deals that occurred during the period.

Others sectors like IT/ITES, Auto components, hospitality, steel, consumer durable, real estate, media & entertainment, logistics, consumer non durable and healthcare which witnessed 146 M&A deals for an amount totaling to US$6.48 billion, contributing only 11.04 per cent share in total M&A deals.

The cross border inbound, outbound and domestic M&A deals occupied 16.63 per cent,41.96 per cent and 41.41 per cent share in total deals with 21, 98 and 103 number of deals respectively, during the period April-December, 2010

Telecom Sector

The major merger and acquisition outbound deal in telecom sector was India's leading telecommunications service provider Bharti Airtel acquire Zain's African mobile service operations in 15 countries. The deal involved a transaction of US$ 10700 million. In another one deal Bharti Airtel acquired 100 per cent stake of Telecom Seychelles Ltd for US$ 62 million.

Energy Sector

The biggest domestic M&A deal in energy sector was Anil Dhirubhai Ambani Group's (ADAG's) gas transportation company, Reliance Natural Resources Ltd (RNRL), merged with its sister firm Reliance Power (R-Power) for US$10686 million. Switzerland based ABB Ltd, the leading power and automation technology, increase the stake in its Indian subsidiary from 52.11 per cent for the US$ 965 million.

There was only 6 deals that took place during April-December, 2009 in energy sector for a value of US$ 40.69 million, which increased to 13 outbound and domestic deals for US$ 13847.94 million, representing 23.59 per cent share of the total deals occurred during April-December, 2010.

Other major deal in energy sector India's most valuable company Reliance Industries (RIL) picked up 45 per cent stake in taxes, US-based Pioneer Natural Resources co. for US$ 1320 million and 60 per cent stake in the Marcellus Shale Acreage in the US for US392 million. India's major Power producer JSW Energy agreed to buy Canada's CIC Energy Corp for C$422 million (US$414.5 million) In another deal India's SBI Macquarie Infrastructure Fund acquired 12 per cent stake in Adhunik Power and Natural Resources for US$26.93 million. Oil and gas logistic provider Aegis logistic acquired Shell Gas (LPG) India for an undisclosed amount and Simplex Realty Ltd buys 100 per cent shares in Simplex Renewable Resources Pvt. Ltd.

Metal & Mining

A total of 7 deals occurred during April-December, 2009 in the metal & mining sector that valued

US$832.86 million, which increased 11 deals for US$13618.29 million, representing 23.19 per cent share of the total deals that took place during April-December 2010.

The major M&A deal that took place in metal & mining sector India's largest nonferrous metals and mining company Vedanta Resources Plc acquires 62.4 per cent stake in Cairn Energy's Indian subsidiary for US$8480 million and in other one deal Vedanta Resources Plc agreed to pay Anglo American Plc Us$1338 million for zinc mines in Africa and Ireland.

Pharmaceutical Sector

A total of 5 deals occurred during April-December, 2009 in the pharmaceutical sector that valued US$949.6 million, which increased to 16 deals for US$4815.07 million, representing 8.20 per cent share of the total deals that took place during April-December, 2010

The major M&A deal that took place in pharmaceutical sector was USA based drug maker Abbot Laboratories (ABT) made major push into the Indian healthcare market and acquired the generics drug unit of Piramal healthcare for US$3720 million.

BFSI Sector

In Banking, Financial Service and Insurance (BFSI) there were 26 M&A deals that took place during April-December, 2010 for US$3273.14 million, contributing a share of 5.74 per cent.

The major M&A deal that occurred in the BFSI sector was India's Hinduja Group acquired Luxembourg-based KBL European Private Bankers SA for US$1690 million (US$1.69) billion) to expand its wealth-management business in Europe. Other deal in BFSI sector India's largest private bank ICICI Bank of Rajasthan for US$ 648 million.

Conclusion

With the increasing number of Indian companies opting for mergers and acquisitions, India is now one of the leading nation in the world in terms of mergers and acquisitions. Till few years ago, rarely did Indian companies bid for American-European entities. Today, because of the buoyant Indian economy, supportive government policies and dynamic leadership of Indian organization, the world has witnessed a new trend in acquisition. Indian companies are now aggressively looking at North American and European markets to spread their wings and become global players. Almost 85 per cent of Indian firms are using Mergers and Acquisitions as a core growth strategy. Thus, we can say that M&A has become a day to day transaction nowadays.

REFERENCE

- ⇨ Bhanu, V., "Merged Companies-Their Profitability Performance", Indian Journal of Accounting', Vol.xxx(2), June 2005, pp.11-19
- ⇨ Bhattacharyya,H.K, "Amalgamation and Takeovers, Company News and Notes", pp.1-11.
- ⇨ Biswas, Jaydeep, "Corporate Mergers & Acquisitions in India", 'Indian Journal of Accounting ', Vol.xxxv (1), pp.67-72.
- ⇨ Byotra Anuja, "Merger & Acquisition Global Dreams", Business World, January 19, 2004, pp.22.
- ⇨ Chandra prasanna, "Financial Management, Theory and Practice", New Delhi, Tata McGraw Hill publishing Company Limited, Vol.9, 2004, pp.
- ⇨ Hudson Darren and Herndon Cary W.,"Merger,Acquisition, Joint Ventures and Strategic Alliances in Agricultural Cooperatives", The Indian Journaql of management Research, September, 2004, pp.78,79.
- ⇨ Shrimali, Vijay and Saxsena, Kaarunesh; 'Mergers & Acquisition – Sun is Shining Brightly', 'Indian Journal of Accounting', Vol.xxxV (1), Dec.,2004, pp 48-54.

* Kishorbhai Thakkar

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 189 - 192
ISSN 2319 - 8168

HUMAN RESOURCE ACCOUNTING-PROBLEMS IN APPLICATION

Human Resource factor is very crucial, important and sensitive factor of production. Successful operation of any organization depends upon the effective and significant utilization of men, materials, machine and money. Buildings, plants, computers and other physical and financial resources are unproductive without human efforts and decisions.

Human resources at present are considered to be valuable asset to an organization but their value is not shown among the assets in a traditional statement of financial position. Human being is not only to be developed but also to be accounted, it is said, and thus development and accounting must be continuous. Human Resource Accounting (HRA) may be defined as a process that follows HUman Resource Development (HRD). While HRD is said to be the process by which right type of persons are identified and developed at various levels of organization for occupying different functional positions. Human resource accounting is a scaling tool that generalizas and reports quantitative information about the contribution of human resources for promoting industrial productivity. Again it can help the management by providing the necessary information to perform the functions of acquiring, developing, utilizing, evaluating and rewarding human resources.

Significance of HRA

Though human resource accounting is intended primarily to be used as a managerial tool, it has significant ase for present and potential and other users of financial statements. Human resource valuation provides the management with information about changes in the structure of its labour force.It helps the potential investors and other users in making long term investment decisions. Human resource accounting helps to highlight the importance of employees by quantifying their cost or value to the organization. It has immense utility for both the management and other users of financial statements. It helps individual employees in improving their performance and bargaining power. It makes each of them conscious of the contribution that he is making towards the betterment of the firm and expenditure incurred by the firm on him.

But inspire of this, study of human resources …….. required attention by management thinkers for years. Even today when a good deal of work has been done in this field, it is very unfortunate that there is not any generally accepted method either for valuation of human resources or for their recording in the books of accounts.

Concept of HRA

The concept of human capital is not a recent discovery. Its origin dates back to the seventeenth century. When the economists, Sir William petty (1623-1687) first attempted to estimate the monetary value of population in England in 1681. Petty considered labor, "the father of wealth" as such he stressed that it should be included in the estimate of total national wealth. The credit for recognizing the value of human resources as an 'asset' goes to William piton in 1920 when he commented, "In a business well organized and loyal personnel may be more important asset than a stock of merchandise" Though Paton considered human beings as assets of the organization, it was Resins liker, Social Psychologist, The Institute for social Research, University of Michigan, who first used the 'human asset accounting 'in 1967 and a term since replaced

* Assi. Prof., T.A. Chtvanti Arts & J.V. Gokal Trust Commerce College, Radhanpur

by human resources. so it was originally developed by him.

The American Accounting Association defines Human Resource Accounting as, "the processes of identifying and measuring data about human resources and communicating this information to interested parties"

Mr. Woodruff Jr.Vice President of R.G.Barry Corporation defines Human Resource Accounting as "an attempt to identify and report investments made in human resources of an organization that are presently not accounted for in conventional accounting practice" Basically it is an information system that the management what changes over time are occurring to the human resources of the business. These definitions bring out three aspects of human resource accounting as follows:

-Identification of data regarding human resources of an organization.

-Recording of the data in the financial statements of the business for the interested parties.

-Disclosure of the information in the financial statements of the business for the interested parties.

Valuation of Human Resources

The biggest challenge in HRA is that of assigning monetary value to different dimensions such as HR cost, investments and the worth of employees. There are various valuation models developed by research for valuing human resources. Two major techniques of accounting for human resources are:

(1) Human Resource Cost Accounting (HRCA)

(2) Human Resource Value Accounting (HRCA)

Human resource Cost Accounting (HRCA)

Human Resource cost accounting involves the capitalization of expenditure incurred on the acquisition and development of human resource amortization of such costs over a period and hence reporting the net investment in human resource in the financial statements. The cost approach is further broken down into the followings:

· Historical Cost Approach
· Replacement Cost Approach
· Opportunity Cost Approach
· Standard Cost Approach
· Current Purchasing Power Approach

Human Resource Value Accounting (HRCA)

According to this approach, the value of human resources of an organization is determined according to their present value to the organization. For determination of the present value a number of valuation models have been developed. Some of the important models are as follows :

· Historical Cost Approach
· The Hermanson Model (1964)
· Lev and Schwartz Model (1971)
· Flamholtz Model (1971)
· Jaggi and Lau's Model (1974)
· Robbinson and Giles Model (1972)
· Morse Model (1973)
· The Ogan's Model (1976)
· Chakraborty Model (1976)
· Dasgupta;s Model (1978)

Problems in Application of HRA

No doubt human resources are the most important assets of an organization. Both the development and continuous accounting are important to the growth of on organization. But this task simple. Since the human factor is a living element, it is not only very difficult to mould it to suit the needs of the organization but also its continuous and sustained accounting to measure whether there is any growth in the effectiveness of human deigns in different work situations or not.

While no one can deny the status of an asset to the organization HR but unlike physical assets HR is not traded in the market as such the concept of exchange value may not apply. The cost incurred on individuals may not help in valuation as many times wages paid to employees may not be in tune with their contribution and measures of psycho- social parameters for each and every individual on an ongoing basis may be difficult to implement in practice and may not be reliable enough to represent their values. The value of HR needs to be assessed based on their relative contribution an individual employee joins an organization with a unique combination of education skills experience aptitudes interest need alues and goals. The resentment capacity of the individual employee is difficult to assess and is

perhaps only a matter of judgment. Thus the most difficult task in HRA is quantitative measurement of human asset for accounting purposes.

Human productivity has a high correlation with the level of satisfaction of employees based on job and other than job related factors. A satisfied employee can lean faster and proves to be move valuable in future whereas a dissatisfied employee possessing creative talents could be a liability.

No doubt the modern thinking is that all the assets of the company including human resources must properly be analyzed and reported by the accounting system in view of long term interest of the organization. Based on this thinking many models have been developed and a few systems followed mostly based on the requirements and situational changes not all of them can be applied in Indian conditions. The cost involved in designing a system and its adoption is a major limiting factor in an attempt introduces HRA in Indian situation. A few other problems in the application of HRA system In Indian context are as follows:

1. The legal hold up stands as an obstacle in the way of implementation of HRA. Under the companies ACt, 1956, companies require to furnish only the particulars of employees under section 217 (2A) forming part of directors report. Noting has been specified about the method of valuation and reporting in the financial statements. Tax laws also do not recognize human beings as assets. Thus, HRA has been reduced to a theoretical concept.
2. The unwillingness of the organization to introduce the system at huge cost is also one of the hurdles in the way of implementation of HRA.
3. The very idea of showing human resources as an asset on the balance sheet tends to be arbitrary. Human beings cannot be owned as other physical assets. They therefore cannot command any value.
4. The concept of resistance to change is also one of the problems.
5. There is no universally accepted valuation model of human resources. Experts developed a number of models during last few decades but none got credit of convenience and objectivity. Any valuation method is based on certain assumptions that may or may not come to be true.
6. Because there is no universally accepted model for valuation and when we try to make a comparative study of human resources of two organizations we face problem because different organizations used different approaches for valuation of human resources.
7. The value assigned by human resource accounting to people by an organization is influenced " discount factor " which is used for calculating the present value of anticipated future earnings of the employees. Which discount rate should be used to arrive at present value of future earnings is a debatable point.
8. In case of the historical cost method HR is considered as physical assets, its basic characteristic does not coincide with the concept of providing depreciation because it is the general tendency of the human being to excel with experience.
9. The Valuation of human resources depends on a large number of abstract factors not measurable in precise monetary terms. Hence, the valuation lacks objectivity and preciseness.
10. Huge unskilled labor force and its constant mobility, steep wage differentials amongst equals, about absenteeism, all making the quantification of human resources as an asset difficult.
11. There is a possibility that the HRA may lead to dehumanizing and manipulation in employees. Person having a low value may feel discouraged and thus it may affect his competency in work.
12. Awareness is possibly one of the vital stratagems for sensitizing the associates about the importance of accounting for human resources. The deficiencies of awareness have been prevailing in the accounting field from dates back which is ultimately a threat in the way implementation of HRA in Indian organizations.
13. Undesirable management practices and an industrial scene that does not believe in innovation is also one of the problem.
14. The calculation of the probability of an employee's tenure in the organization and the ' probability of his promotion to the higher ranks is bound to be subjective. As the human resources are

highly dynamic. it is difficult to predict with certainty their tenure and promotion.

15. The values computed for human assets of an organization may be of on use without proper audit and unless their values are used in internal MIS and included in the statutory part of the published accounts.

Conclusions

The Human resource accounting system tries to evaluate the worth of human resources of an organization in a systematic manner as a whole to the organization and the society and record them for presenting the information in a significant manner in financial statement to communicate their worth with changes over the period. HRA provides valuable information to the management for taking important decisions regarding human resources. But, unless HRA is free from the defects listed above, the system would not be effective even if it is introduced in one form or the other. It has been accepted that unless human resource is properly evaluated and accounted for, the overall performance of the organization cannot be measured properly. Proper techniques bound to be developed for valuation and generally acceptable formats will be evolved by the accountants for disclosure of this vital information in the financial statements of the firm, Therefore HRA is the need of the hour.

REFERENCE

- Arya, P.P. Gupta ,R.P: "Human Resource Management and Accounting" Deep and Deep Publication Pvt. Ltd. New Delhi 1999.
- Bhatia B.S Bhargava P.P " Human Resources Accounting- A Tool for Control and
- Management of Assets" Anmol Publication New Delhi 1990.
- Bhatia B.S singh G " HRA in India" The Journal of Accounting and finance Vol VI (2) Fall 1992 PP 217-225.
- Batra G.S "Human Resource Auditing as a tool for HR Valuation" Managerial Auditing Journal Vol II No.8.1996 PP 23-30.
- Dasgupta N " Human resources Accounting " Sultan Chand & Son 1988.
- Fiamholtz E.G " Human Resource Accounting" Dickenson Publishing Co California 1974.
- Flamholtz E.G " The Impact of Human Resource Valuation on Management Decision "A
- Laboratory Experiment. Accounting Organization and society" 1976 PP 153.

* Devendrasinh Zala

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 193 - 196
ISSN 2319 - 8168

UNIVERSITY INDUSTRY INTERFACE-WITH REFERENCE TO COMMERCE EDUCATION

Introduction:-

Extremely dynamic business world and the rapidly developing knowledge based service economy have put in an increased demand for professionals to manage the business effectively and this is precisely the reason why the desire for acquiring required qualifications is growing. Employers today, as a result have to operate in an environment that demands new and constantly developing skills to retain the global competitiveness. Resurgent India sees wealth creation as a great equalizer amongst all sections of the society. In such a scenario a knowledge worker who can work at the cutting edge of technology, add value to the bottom-line, and provide competitive advantage to industry has become a hot commodity to acquire. Commerce Education was intended to provide skilled and trained manpower to meet changing needs of the business/industry. Though the very advent of commerce education in India was to the demands of the industry, the two entities have traditionally been operating in separate and as more or less isolated islands. The partnership between the two is only episodic and accidental and without any strategic intent. Universities and industry, which for long have been operating in separate domains, are rapidly inching closer to each other to create synergies. The constantly changing management paradigms, in response to growing complexity of the business environment today have necessitated these two to come closer. Higher education institutions not only contribute skilled human resources to business, but also in various. Intangible ways.

Need for University-Industry Convergence

University-industry interface could be as interactive and collaborative arrangement between academic institutions and corporations for the achievement of certain mutually inclusive goals and objectives. Traditionally, business schools were looking for placements and internships for their students and the industry for fresh recruits who are well trained and equipped with the right KSA (knowledge, skills and attitude) to be able to contribute to organization's growth. Bisoux (2003) has explored the relationship between academics and industry as saying that corporations are placing growing emphasis on finding the "right person" It forces the business schools to think more carefully on whom they hire, and therefore he role of industry in the entire business school model becomes important. President A.P.J. Abdul Kalam has pointed out the large gap in the availability of employable skill, requirement of skilled manpower. The IT, Health care and other service sector need of large number of talented youth with relevant higher education for the task of knowledge creation, Knowledge acquisition, knowledge imparting, and knowledge sharing. Vijay Thadani, chairman of national committee on education states that business professional bodies should focus on all the dimension of education for relevance, excellence access. Today, the universities have realized the importance of working lose with employers due to the following conditions.

Incresing complexity in academicand business world and constantly changing needs of the industry.

Growing competion for student placements and industry mind-share, with rapid increase in the number of business schools and hence the commerce graduates.

* Assistance Professor, Kankarej Arts & Commerce College, Thara

Growing pressure from industry to make their inductees productive from day one to reduce the subsequent training costs.

Organizations today are looking for trained professionals and students capable of taking decisions. Some of the training in formative years comes out from business corporations, via collaborative internships with corporations to enhance learning opportunities to students.

Increasing interdependence between academia and industry to stisfy the mutual need for sustenance and innovation in their respective area.

Modes of Interface :

Corporations seek to play increasingly important role in activities of academic institutions to incubate the talent they need. The shift towards the short-Term performance metrics and shareholders interest has led to a number of changes in conduct of ubusiness, which has translated its effect on business schools. There are a number of avenues, through which business schools and industry interface each other. They have taken innovative steps towards strengthening this relationship.

The major objective of academia-industry partenership and initiatives taken this direction revolves around getting lucrative and better placements to students. Today companies demand more relevance commerce education. commerce education of today provide less relevance with the job and insufficiently flexible. To improve the quality of output, business corporations are looking to collaborate in more detail with business schools to create programmes, which can be customized according to company's individual seed and requirements.

According to Rizvi (2003), academia-industry collaboration is a must if industry has to benefit from research a development activity at business schools, and such a relationship should be encouraged acroos country for the benefit of globel business competitiveness. More opportunities need to be provided to the faculty through applied reserch and case writing to keep them abreast of changes in the business world and enhance the overall teaching-lerning experince. The following are the modes of interface between commerce institutions and business corporations.

Guest Lectures : Guest lectures by corporate executives in the field of accounting, taxation, insurance and banking are the most popular mode of industry interface. Guest lectures delivered by the executives in addition to classes taken up by professional teachers will expose the students to the practical aspects of contemporary business. The objective of this is to give students an overview of industry practices and help them relate the theory to reallife application.

Training and intership of students : Parternership through training and internships of students is a self-feeding method. Thus industry gets a first hand feed of students in a business school thus incresing their placement opportunities and stregthening long term relationship between the two entities and strengthening long term relationship between the two entities. project work should be alloted preferably in private sectors.

Executives in BOS and Governing Councils : The inclusion of executives in the governing councils and Board of studies in business schools offering Commerce education is yet another preferred mode of collaborations. The objective of having industry representaion in BOS and Governing councils of business schools is to include their views in governence of business schools and designing of courses to suit their needs. This will not only attract prospective students, donor and other stake holders but also work in favour of business schools during ratings and rankings.

Industry Inputs in Curriculum Design : The faculty is slowly integrating the industry views into their curriculum. revisions are taking place in the curriculum of business schools for the sustenance of commerce education. Business schools are inviting suggetions from industry to update their curriculum and include the topics of present day relevance.

Case Writing : Case writing and cse analysis is the most important part of curriculum of business schools, which not only adds to current knowledge pool but also enhances the analytical experience of students. It serves as a benchmark study for business

corporations. Formal relationship between industry and academia can definitely add to the reserch and knowledge generation. Industry therefore has to initiate to generate knowledge by funding for the research in business schools.

Management Development Programme : The Management Development Programmes (MOP) is percieved to be among the top five most effective modes of interface. MDPs, though quite similar to executive education programmes are short-duration capsule courses, which focus on a particular area or topic. Some Institutions are taking the necessary steps to develop the MDP network, benefiting both academia and the industry. MDI conducts more than hundred MDPs very regularly for executives either as open programs or customized company programes. It has formal contracts with organizations, which invest in their human capital through continuous or formal training.

Interaction between University CEOs and Industry Leaders : Regular Interaction between Vice-Chancellors of Universities across India Industry leaders from CII, ASSOCHAM, and FAPCI is suggested to set the stage for the launch of University-Industry Council, initiave of a platform for a fruitful correlation between academa and industry to strengthen the human capital of india. Some of the key areas identified to work together were Quality of faculty, accreditation, evaluation system, developing performance appraisal system, proposing solution to the problems of industry, marketing survey, customer satisfaction etc. The intraction is very essential in formulation of need based syllabus in association with industry, support of industry to develop quelity institutions, exchange of resource persons between industry and University for training and development, funding of reserch, internship of student etc.

The Synergy of University-Industry Interface : University-Industry interface has multiple objectives like work force development and sharing of expertise. Links between university and industry may create new agenda; provide value added resources to both parties. Continuous interaction of universities and industries is the need of the day to identify mutual needs and areas of collaboration. From the university view point the purpose of interface is to develop relevant and value added courses for better placements students. from the industry point of view, it can easily find out the recent right person for the right job.

There is a need for effective intervention to understand employer needs, sector specific skills, training and development that improves business performance. The platform of University-Industry Convergence endeavours to bring together higher education insitutions and employers to evolve modalities for collaboration with the aim to provide required human capital and to meet the business needs for the 21st century. In the light of contemporary, competitive business scenario the horizones and scope of commerce education is changing very fast. Commerce education needs to focus on some special areas of business. Universities have to develop an attitude by which students will be treated as clients and provide them the value added commerce education. The educational programme should be carefully tailored to meet basic purpose of education. Universities need to have greater degree of interface with the industry in order to provide value added and job oriented commerce education. The areas of collaboration should be identified for the mutual bebefit. The following are the main areas of commerce education where and industry should interact continously.

Expanding the Horizone of Commerce Edcuation : The present structure and the syllabus of commerce courses are old and obsolete. In the subjects of financial accounting and cost accounting definite gap has been identified. Updated knowledge on Indian GAAP. (Generally Acceepted Accounting Principles) and international accounting practicals have also seem to be lacking. For Example, the syllabus of Accontancy has failed to meet the contemporary needs of the business. The accounting practicals in the modern business underwent …….. accounting software packeges like Tally. ……. . ….. suggested to include International Accounting Practicles as a part of they

Syllabus. Universities should involve charted accounting firms in this process and live projects are suggested to be given to the students. which would enable the students to expose to practical aspects of the course and help them employed immediately after studies. This would also help their industry to bridge the skill gap. In this regard universities Should collaborate with MNCs, EOUS and make necessary arrangements for training the students. In the Context of huge demand for international accounts, this would help the commerce students to get better placements.

Banking Sector: Financial sector reforms in India, resulted in liberalization and privatization of banking sector. Due to the entry of foreign banks and financial institution the traditional banking has undergone to sea changes which resulted in the proliferation of financial innovations. The modern banks now operate with a variety of value added financial products in the specialized financial market spectrum. To deal with the present banking scenario there is a need for redesigning the commerce education consultation with the bankers and professional bodies to meet the needs the client. Towards this end Andhra University in collaboration with HSB is offering restricted B.Com course for the mutual benefit.

Insurance Sector : Indian insurance sector has been liberalized to tap the huge potential market. Globel players along with Indian players in insurance sector expected to provide efficient services at competitive price insurance companies customized to the needs of the specific customers launching range of new products. To take advantage from the situation skilled manpower with adequate knowledge in insurance business required. Universities in collaboration with insurance companies should design degree course in commerce with special emphasis on insurance business which is expected to meet the needs of the client. Short term diploma or certificate courses can also be planned to meet the needs of the mark.

Stock Market : The boom in Indian stock market is yet another important promising field which offers number of opportunities to the commerce students. The new trends in the stock market operations particularly in the stock market needs people with innovative knowledge and skills in tradition stock market participants like investment bankers, asset management companies and broaking companies eagerly looking for people with second specific skills. This is another important sector where the universities association with investment bankers, stock broaking firms and concerned agencies to design degree or diploma courses short and medium term training programmes for commerce students which are expected provide placements immediately. In this regard Andhra University has closely interacting with steel city share firm to expose the students in the specific area of stock market operations.

Conclusion : Business school need to identify the areas where they can build an effective academia industry relationship. They have to revise their mission and academic model to be able to identify the right mix of interface. Academia and industry need to build organic relationships, with sustainable and and stratttegiiic intent contributing to the development of both the entities. industry inputs are to be included as part of curriculum of commerce education for improving the quality of output, which is perceived quite beneficial to both arties.

REFERENCES

- ⇨ Drian S & Matheson R.A.1996. Management training-are business schools out of touch with their market ? Journal of Europen Industrial Training, MCB University Press.
- ⇨ batch philip G, Higher education and WTO : globalization among International higher education no.3, the boston college center for international higher education.
- ⇨ berned C., 1994. Educating the star fleet captin-making business schools more relevent to their stakeholders, welingkars Research Journal, Volume II, Issue-4, pp2-31,
- ⇨ S.L.& Bowondor B.2004. Management education in Indi, its evolution and some contemporary issues, Research paper published by All India Management Education.

* Dr. S.S. Deshpande ** V.J. Shah

Commerce
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 197 - 198
ISSN 2319 - 8168

STATISTICS AND ECONOMIC THEORIZING

Statistics is a science of collecting, classifying, summarizing, organizing, presenting, analyzing and interpreting numerical information. The tools of statistics are extremely crucial in developing various scientific theories. The current paper analyzes the importance of statistics in the development of various theories of economics. Without the use of proper statistical data and tools, the thesis remains a mere hypothesis. It gets established as a scientific theory only when there is sufficient empirical data to prove it. Statistics helps in ensuring the credibility of cause-effect relationships and determining the degree of confidence with which we can believe in those theories and formulate policies based on them.

Key-words: Statistics, Economics, theories

What is Statistics?

In common practice people think of statistics as numerical data—the percentage of population below poverty line in the country, the rate of inflation in the last month, total number of unemployed people in the countryetc. However, the professional statisticians view statistics as a methodology forcollecting, classifying, summarizing, organizing, presenting, analyzing and interpreting numerical information.

The Use of Statistics in Economics and OtherSocial Sciences:

The object of the social sciences and of economics in particular is to understand how the social and economic system functions.

Views and understandings of how things work are called theories. Economic theories are descriptions and interpretations of how the economic system functions. They are composed of two parts—logical deductionand the empirical induction. The hypothesis which is logically deduced is uninteresting except insofar as it enables us to construct testable propositions about how the economic system works. If the facts turn out to be consistent with the testable implications of the theory, then we accept the theory as true until new evidence inconsistent with it is uncovered. A theory is valuable if it is logically consistent both within itself and with other theories established as "true" and is capable of being rejected by but nevertheless consistent with available evidence. Its logical structure is judged on two grounds—internal consistency and usefulness as a framework for generating empirically testable propositions.

Statistics is the methodology that we use to confront theories like the theory of demand and other testable propositions with the facts. It is the set of procedures and intellectual processes by which we decide whether or not to accept a theory as true—the process by which we decide what and what not to believe.

Unlike the logical propositions contained in them, theories are neverstrictly true. They are merely accepted as true in the sense of being consistent with the evidence available at a particular point in time and more or less strongly accepted depending on how consistent they are with that evidence. Given the degree of consistency of a theory with the evidence, it may or may not be appropriate for governments and individuals to act as though it were true. A crucial issue will be the costs of acting as if atheory is true when it turns out to be false as opposed to the costs of acting as though the theory

*** Associate Professors, New L J Commerce College, Ahmedabad**
**** Associate Professors, New L J Commerce College, Ahmedabad**

were not true when it in fact is. As evidence against a theory accumulates, it is eventually rejected in favor of other "better"theories—that is, ones more consistent with available evidence.

Statistics, being the set of analytical tools used to test theories, is thus an essential part of the scientiûc process. Theories are suggested either by casual observation or as logical consequences of some analytical structure that can be given empirical content. Statistics is the systematic investigation of the correspondence of these theories with the real world. This leads eitherto a wider belief in the 'truth' of a particular theory or to its rejection asinconsistent with the facts. In this sense, statistics is at the root of all human knowledge.

REFERENCE

- ⇨ Mittelhammer Ron, Mathematical Statistics for Economics and Business, Springer
- ⇨ Barrow Michael, Statistics for Economics, Accounting and Business Studies, Prentice Hall, 2006
- ⇨ Freedman David, Pisani Robert, Purves Roger; Statistics (4th ed.), Viva Books
- ⇨ Gupta S P, Statistical Methods (43rd ed.), Sultan Chand and sons, 2014

* Hiral M. Raval

Science
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 199 - 199
ISSN 2319 - 8168

USEFULLNESS OF ORGANIC CHEMISTRY IN PRESENT CINERIO WHAT IS ORGANIC CHEMISTRY

The other Subjects of Science are deep, like physics, Math etc, but only chemistry is a wide subject. The Subject Chemistry related to the chemicals, some of them are mild, some of them are strong, some of them are hazards and some of them are useful for human life.

When we wake up at that time to when sleep on bed, we are using a many more products of organic chemistry. As per example, Tooth brush. Tooth brush is made from plastic is a one kind of polymer, which consider as a organic chemistry.

The range of chemicals studied in organic chemistry include hydrocarbon ,compounds containing only carbon and hydrogen as well as Composition based on carbon but containing other elements organic chemistry ,overlaps with many including medicinal chemistry ,bio-chemistry ,organometalic chemistry, and polymer chemistry as well as many aspects of materials science.

ADVANTAGE OF ORGANIC CHEMISTRY:-

- Chemistry is important because it explains anything and everything around you in some way chemistry isn't just about experiments .it is how everything works.
- Chemistry helps us understand the composition of vitamins, supplements and drugs.
- It also helps us decide what cleaner is best for dishes, laundry and home.
- Most of the all fertilizers are made from the combination of carbon, hydrogen and one or two inorganic metals.
- Now a days the growth of pharmaceutical companies are very high of that's because of only and only organic chemistry. Most of the all disease are cured by organic chemistry named drugs and medicines like aspirin.
- Chemistry explains how food changes as you cook it, how it rots, how to preserve food, how your body used the food you eat, and ingredients interact to make food.

DISADVANTAGES OF ORGANIC CHEMISTRY:-

- Some chemical are very hazards only it's smell can kill the human life.
- Some chemicals are very concentrated ,that burn the skin and other organs of human body
- The melting point and boiling point of some organic chemicals are very low that's why they catch the fire very rapidly, so the chance of fire is very high.
- The earth became unfertilized when some acids or other chemicals fallen down on it

* M.Sc. B.Ed.

* R.N. Thadesar

Science
Research Zone India
Vol. 2 Issue - (4)
Sept. - 2014 Page - 200 - 201
ISSN 2319 - 8168

MATHEMATICAS AND MUSIC

INTRODUCTION :

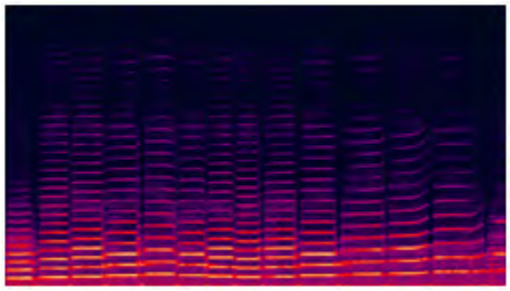

A spectrogram of a violin waveform, with linear frequency on the vertical axis and time on the horizontal axis. The bright lines show how the spectral components change over time. The intensity coloring is logarithmic (black is "120 dBFS). Music theorists sometimes use mathematics to understand music, and although music has no axiomatic foundation in modern mathematics, mathematics is "the basis of sound" and sound itself "in its musical aspects... exhibits a remarkable array of number properties", simply because nature itself "is amazingly mathematical". Though ancient Chinese, Egyptians and Mesopotamians are known to have studied the mathematical principles of sound,the Pythagoreans of ancient Greece were the first researchers known to have investigated the expression of musical scales in terms of numerical ratios, particularly the ratios of small integers. Their central doctrine was that "all nature consists of harmony arising out of numbers".

From the time of Plato, harmony was considered a fundamental branch of physics, now known as musical acoustics. Early Indian and Chinese theorists show similar approaches: all sought to show that the mathematical laws of harmonics and rhythms were fundamental not only to our understanding of the world but to human well-being. Confucius, like Pythagoras, regarded the small numbers 1,2,3,4 as the source of all perfection. The attempt to structure and communicate new ways of composing and hearing music has led to musical applications of set theory, abstract algebra and number theory. Some composers have incorporated the golden ratio and Fibonacci numbers into their work.

Time, rhythm and meter :-

Without the boundaries of rhythmic structure – a fundamental equal and regular arrangement of pulse repetition, accent, phrase and duration – music would not be possible. In Old English the word "rhyme", derived to "rhythm", became associated and confused with *rim* – "number" and modern musical use of terms like meter and measure also reflects the historical importance of music, along with astronomy, in the development of counting, arithmetic and the exact measurement of time and periodicity that is fundamental to physics.

Tuning systems :-

5-limit tuning, the most common form of just intonation, is a system of tuning using tones that are regular number harmonics of a single fundamental frequency. This was one of the scales Johannes Kepler presented in his Harmonices Mundi (1619) in connection with planetary motion. The same scale was given in transposed form by Scottish mathematician and musical theorist, Alexander Malcolm, in 1721 in his 'Treatise of Musick: Speculative, Practical and Historical', and by theorist Jose Wuerschmidt in the 20th century. A form of it is used in the music of northern India. American composer Terry Riley also made use of the inverted form of it in his "Harp of New Albion". Just intonation

* Teaching Assi., Department of Mathematics, Sir P.P. Institute of science, Bhavnagar

gives superior results when there is little or no chord progression: voices and other instruments gravitate to just intonation whenever possible. However, as it gives two different whole tone intervals (9:8 and 10:9) a keyboard instrument so tuned cannot change key. To calculate the frequency of a note in a scale given in terms of ratios, the frequency ratio is multiplied by the tonic frequency. For instance, with a tonic of A4 (A natural above middle C), the frequency is 440 Hz, and a justly tuned fifth above it (E5) is simply 440×(3:2) = 660 Hz.

Pythagorean tuning is tuning based only on the perfect consonances, the (perfect) octave, perfect fifth, and perfect fourth. Thus the major third is considered not a third but a ditone, literally "two tones", and is $(9:8)^2$ = 81:64, rather than the independent and harmonic just 5:4 = 80:64 directly below. A whole tone is a secondary interval, being derived from two perfect fifths, $(3:2)^2$ = 9:8.

Connections to set theory :-

Musical set theory uses some of the concepts from mathematical set theory to organize musical objects and describe their relationships. To analyze the structure of a piece of (typically atonal) music using musical set theory, one usually starts with a set of tones, which could form motives or chords. By applying simple operations such as transposition and inversion, one can discover deep structures in the music. Operations such as transposition and inversion are called isometries because they preserve the intervals between tones in a set.

Connections to abstract algebra :-

Expanding on the methods of musical set theory, some theorists have used abstract algebra to analyze music. For example, the notes in an equal temperament octave form an abelian group with 12 elements. It is possible to describe just intonation in terms of a free abelian group. Transformational theory is a branch of music theory developed by David Lewin. The theory allows for great generality because it emphasizes transformations between musical objects, rather than the musical objects themselves. Theorists have also proposed musical applications of more sophisticated algebraic concepts. Mathematician Guerino Mazzola has applied topos theory to music, though the result has been controversial.

The chromatic scale has a free and transitive action of the cyclic group $\mathbb{Z}/12\mathbb{Z}$ with the action being defined via transposition of notes. So the chromatic scale can be thought of as a torsor for the group $\mathbb{Z}/12\mathbb{Z}$.

Musical form :-

Musical form is the plan by which a short piece of music is extended. The term "plan" is also used in architecture, to which musical form is often compared. Like the architect, the composer must take into account the function for which the work is intended and the means available, practicing economy and making use of repetition and order. The common types of form known as binary and ternary ("twofold" and "threefold") once again demonstrate the importance of small integral values to the intelligibility and appeal of music.

The word "rhyme" was not derived from "rhythm" but from old English "rime". The spelling of "rime" was later affected by the spelling of "rhythm", although the two are totally different

Frequency and harmony :-

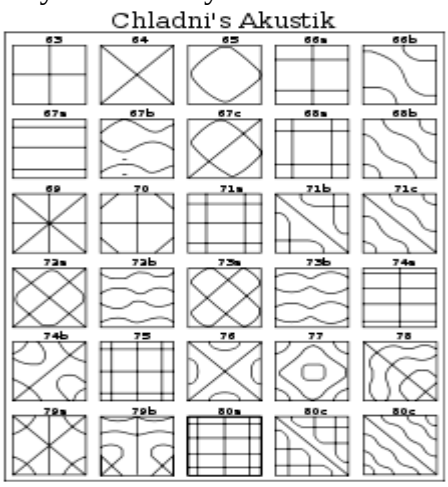

(Chladni figures produced by sound vibrations in fine powder on a square Plate Ernst Chladni, *Acoustics*)

REFERENCE

- Reginald Smith Brindle, *The New Music*, Oxford University Press
- Reginald Smith Brindle, *The New Music*, Oxford University Press

Contents

Research Zone India, Vol. II Issue - IV (4) March- 2014

LAW

1	ડો.જે.એ. પંડયા	⇨	The Theory Of Natural Rights & Human Right
2	Dr. R. S.Vyas	⇨	Human Rights And Education And Its Significance: Critical Analysis Of Public Private Collaborative Measures To Provide Access To Education
7	M.H. Mulani	⇨	The Present Position Of Hindu Women's Property Rights
10	એમ.પી. ભટ્ટ	⇨	આધુનિક કંપની ધારાનો પ્રાથમીક પરિચય

ARTS

12	डॉ. शिरीन एम. शेख (Hindi)	⇨	सामाजिक व्यंग्य एवम् : चन्द्रकान्त देवताले की कविता
14	रजिया समा (Hindi)	⇨	यशपाल ने उपन्यासों मे शिल्पगत चेतना
17	अनिल पी गामीत (Hindi)	⇨	रथ्याए उपन्यास में नारी की मनोव्यथा
20	Dr. K.J. Parmar (English)	⇨	Slavery: Victory Of Reason Over Orthodoxy
23	Atul Gujarati (English)	⇨	The Concept Of Nature In Thomas Hardy's Novels
26	Dr. Reji George (English)	⇨	I Shall Not Hear The Nightingale": A Socio – Psychological Study Of Human Insights
29	Dr. K.J. Parmar (English)	⇨	Gujarati Dalit Poetry: A Unique Dalit Identity
32	Atul Gujarati (English)	⇨	The elements of mystery and suspense in the strange case of dr. Jekyll and mr. Hyde
34	પરેશ એ. શ્રીમાળી (Economics)	⇨	ભારતમાં કૃષિક્ષેત્રનું મહત્વ અને આર્થિક વિકાસ
37	Dr. P.G. Trivedi (Sanskrit)	⇨	Mental Attitudes And Social Intercourses In Hitopadesh
42	ડો. કે.ડી. વૈષ્ણવ (Sanskrit)	⇨	ઉપનિષદોમાં નારી
45	ડો. એસ.એ.કુરેશી (Sociology)	⇨	શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં જાતિય શિક્ષણની આવશ્યકતા.
49	ડો. આર.એ. કુરેશી (Sociology)	⇨	ગુજરાતમાં સ્ત્રી–સશકિતકરણ
51	જનકસિંહ ગોહિલ (Sociology)	⇨	પરંપરાગત રમતો અને સમાજશાસ્ત્રીય કાર્યાત્મક વિશ્લેષણ
53	ડો. એસ.એચ. રાજયગુરૂ (Sociology)	⇨	પર્યાવરણ : ગઈ કાલ, આજ અને આવતીકાલ
56	આરતી આર. વ્યાસ (Psychology)	⇨	સ્નાતક કક્ષાએ અભ્યાસ કરતી સામાન્ય પ્રવાહની વિદ્યાર્થીનીઓના કૌટુંબિક સમાયોજન અંગેનો વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ
59	ડો. નઝીમા શેખ (Gujarati)	⇨	સમસંવેદન ધરાવનારી ત્રણ સ્ત્રીનો મનોસંઘર્ષ
62	ડો. રમેશ સોનારા (Gujarati)	⇨	યુગ પરંપરામાં અધિકારો માટે માયાનું બલિદાન

PHYSICAL EDUCATION

65	ડો. ઉષાબેન જી. પટેલ (Gujarati)	⇨	ગુજરાતી નવલકથાનો રમણીય શૃંગ : ''મળેલા જીવ''
67	ડો. કે.ડી. બગડા (Gujarati)	⇨	કવિ બોધાકૃત ''માધવાનલ–કામકન્દલા'' ચરિત્રમાં લોક સંસ્કૃતિ
69	ડો. ડી.વી. ગોહિલ (History)	⇨	સરદારસિંહ રાણાના રાષ્ટ્રીય નેતા સાથેના સંબંધો
72	માતંગી દવે ચેતન ઘાટડ (Lib. & Info. Sci.)	⇨	માહિતી પુનઃપ્રાપ્તિમાં થિસૉરસનો ઉપયોગ
75	Ms. Arpita Christian Dr. Bigi Thomas (Rural)	⇨	Power As An Indicator Of Empowerment Among Adolescent Girls
80	Ms. Arpita Christian Dr. Ninad Jhala (Rural)	⇨	Spirituality In Social Work

RURAL

82	આર.એ. બારૈયા	⇨	ખારાશ નિયંત્રણ

PHYSICAL EDUCATION

85	V.S. Vakani	⇨	Pranayama A Science Of Breathing
87	J.B. Chauhan	⇨	Career In Sports Psychology
90	Arjunsinh Rana	⇨	The Use Of The Person-Centered Approach For The Reduction Of The State-Trait Anxiety In Football Players
93	T.R. Sharma	⇨	Predictors of children's participation in physical activity and exercise.
96	Chetan Dhanani	⇨	Soccer Training Drills And Endurance Improvement
99	Dr.Mukesh Baladhiya	⇨	Effects of aerobic training and circuit resistance training on selected motor ability cornp. Onents anonq school boys
101	Dr. Ranchhod Rathvi	⇨	Indian Sport Person And Perfomance
105	Y.L. Chaudhari	⇨	A Comparative Study On Anthropometric Measurements And Selected Motor Fitness Components Among School Gujarat
108	T.R. Sharma	⇨	Organisational Determinants Of Occupational Stress Among Coaches
111	H.R. Maisuriya	⇨	Determine The Anxiety Level At School And College Kabaddi Players
113	પ્રા. જયશ્રી વી. મકવાણા	⇨	આસનો દ્વારા આરોગ્ય પ્રાપ્તિ
116	મનીષ વી. આજકીયા	⇨	આંતર વિશ્વવિદ્યાલય કક્ષાએ રમેલ બાસ્કેટબોલ અને એથ્લેટીકસ રમતના ખેલાડી ભાઈઓની નમનીયતા, ગતિસુમેળ, બળ, ઝડપ અને એરોબિક શકિતનો તુલનાત્મક અભ્યાસ
120	ડો. ગીતા પટેલ	⇨	નવસારી તાલુકાના માધ્યમિક વિભાગમાં અભ્યાસ કરતી ખેલાડી તેમજ બિનખેલાડી વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક યોગ્યતાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ
123	Lalit Baraiya	⇨	A Comparative Study Of Arm Length Of High And Low Level Performance Of Cricker Players Of Gujarat
126	Akash Gohil	⇨	Effect of fartlek training on cardio respiratory Endurance among college men football players

PHYSICAL EDUCATION

129	Kajal Trivedi	⇨	Comparative Study Of Physiological Factors On Handball And Volleyball Players Of Ahemdabad City
132	V.J. Patel	⇨	The Effect Of Selected Exercise On Body Composition Of Girls Of Vapi City
136	G.N. Vasava	⇨	The Effects Of Selected Exercise On Anthropometric Measurement Of Bharuch City Girls
140	Vipul Khalashi	⇨	Comparison Of Physical Fitness Components Of Champion And Non Champion Boxer At University Level
144	D.G. Chaudhary	⇨	Effects Of Special Exercise On Anthropometric Measurmentof Ahemdabad City's School Obese Children
147	B.H. Kantesariya	⇨	A Study Of Effect Of Regular Practical Sessions Training On Selected Physical Fitness Variables On Mped Students
149	Y.L. Jethava	⇨	Effect Of Plyometric Training On Strength, Speed And Flexibility
152	A.J. Zala	⇨	Sports Management
154	S.B. Narodia	⇨	Motivation For Women In Sports Behavior
157	Dr. Preeti Kachhwa	⇨	The Effects Of Selected Asanas And Pranayamas On Physiological Variables On The Students Of Physical Education

MANAGEMENT

160	Sarvesh Soni	⇨	Strategic Application Of Dual-Branding In Brand Building Process
163	J.B. Togadiya V.L. Tilwani	⇨	To Study The Strength Of Using Camels Framework As A Tool Of Performance Evaluation For Banking Institutions
166	V.L. Tilwani J.B. Togadiya	⇨	A Study Of Corporate Social Responsibility In India – Issues And Challenges

EDUCATION

170	ડો. કે. બી. ભટ	⇨	શિક્ષણ સહાયકોના સ્વ–કાર્ય સાધકતાનો અભ્યાસ
173	श्रीमती संगीता वमा	⇨	उच्चतर माध्यमिक विघालय के विघार्थियों की सामाजिक बुद्धि का तुलनात्मक अध्ययन
175	Shravan Sahu Dr. V Chauhan	⇨	उच्चतर माध्यमिक विद्याालय के विद्यार्थियो के व्यक्तित्व का तुलनात्मक अध्ययन : परिवेष , लिंग , संकाय और संस्थान के प्रकार के संदर्भ में
178	Puja Giri Dr. V Chauhan	⇨	To Study The Effect Of Family Environment On Academic Achievement Of Higher Secondary Students

COMMERCE

182	Nayanaben Thakkar	⇨	HR Practices In Retail Industry
185	Sureshkumar Thakkar	⇨	Impact Of Globalization On Mergers And Acquisition
189	Kishorbhai Thakkar	⇨	Human Resource Accounting-Problems In Application
193	Dhirendrasinh Zala	⇨	University Industry Interface-With Reference To Commerce Education
197	Dr. S.S. Deshpande Prof. V.J. Shah	⇨	Statistics And Economic Theorizing

SCIENCE

199	Hiral M. Raval	⇨	Usefullness Of Organic Chemistry In Present Cinerio What Is Organic Chemistry
200	R.N. Thadesar	⇨	Mathematicas And Music